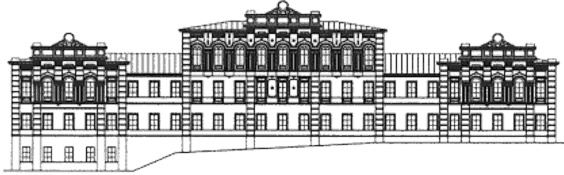

ISSN 2410-5325

Міністерство культури України
Харківська державна академія культури
Ministry of Culture of Ukraine
Kharkiv State Academy of Culture

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ
CULTURE OF UKRAINE

Серія: Культурологія
Series: Culturology
Збірник наукових праць
Scientific Papers

За загальною редакцією В. М. Шейка
Editor-in-Chief V. Sheiko

Засновано в 1993 р.
Founded in 1993.

Випуск 49
Issue 49

Харків, ХДАК, 2015
Kharkiv, KhSAC, 2015

УДК [008+78/79](062.552)
К 90

Засновник і видавець — Харківська
державна академія культури
Затверджено постановою президії
ВАК України від 27.05.2009 р. №1-05/2
як наукове фахове видання з культу-
рології. Мистецтвознавства
Друкується за рішенням ученої ради
Харківської державної академії куль-
тури (протокол №10 від 28.04.2015 р.)

Видання зареєстровано ISSN International
Centre (Paris, FRANCE): ISSN №2410-5325
(Print)

Свідчення про державну реєстрацію друко-
ваного засобу масової інформації серія KB
№13567-2540P від 26.12.2007 р.

Збірник поданий на порталі в інформацій-
ному ресурсі «Наукова періодика України»
<http://nbuv.gov.ua/j-tit/Ku>

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Шейко В. М., Харківська державна академія культури, ректор, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії мистецтв України (головний редак-тор); **Дяченко М. В.**, Харківська державна академія культури, завідувач кафедри філософії та політології, доктор філософських наук, професор (заступник головного редактора)

СЕРІЯ: КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Волков С. М., Національна академія мистецтв України, учений секретар Інституту куль-турології Національної академії мистецтв України, доктор культурології; **Кислюк К. В.**, Харківська державна академія культури, професор кафедри культурології та медіа-ко-мунікацій, доктор культурології, професор; **Кікоть А. А.**, Харківська державна академія культури, професор кафедри режисури, доктор культурології, професор; **Кравченко О. В.**, Харківська державна академія культури, декан факультету культурології, доктор культурології, професор; **Мокрий В.**, Ягеллонський університет, завідувач кафедри українознавства, доктор гуманітарних наук, професор (Польща); **Панков Г. Д.**, Харківська державна академія культури, професор кафедри культурології та медіа-комунікацій, доктор філософських наук, професор; **Рибалко С. Б.**, Харківська державна академія культури, завідувач кафедри мистецтвознавства, літературознавства та мовознавства, доктор мистецтвознавства, доцент; **Andrew J. Svedlow**, Ph.D., Professor of Art History University of Northern Colorado, Greeley, Colorado, USA; **Стародубцева Л. В.**, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, завідувач кафедри медіа-комунікацій, доктор мистецтвознавства, професор; **Щедрін А. Т.**, Харківська державна академія культури, професор кафедри філософії та політології, доктор культурології, професор; **Коновалова І. Ю.**, Харківська державна академія культури, доцент кафедри теорії музики і фортепіано, кандидат мистецтвознавства, доцент (відповідальний секретар)

К 90 **Культура України.** Сер. Культурологія : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. культури ; за заг. ред. В. М. Шейка. — Харків : ХДАК, 2015. — Вип. 49. — 308 с.

ISSN 2410-5325

У науковому збірнику подано матеріали за результатами наукових досліджень проблем культурології та мистецтвознавства.

Для науковців, викладачів, здобувачів наукових ступенів і вчених звань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

PART 1

THEORY AND HISTORY OF CULTURE

■ УДК 37.041:502.211

В. М. Шейко, доктор історичних наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК УМОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Аналізуються процеси формування нової освітньої системи як умови подальшого існування сучасної людської спільноти в добу глобалізації. Особлива увага приділяється формуванню необхідних культурних, соціально-економічних, політичних, екологічних та інших умов для створення необхідної принципово нової системи освіти відповідно до викликів світового інформаційного простору.

Ключові слова: людина, освіта, знання, екологічне середовище, картина світу, інформаційне суспільство, інформаційний простір.

В. Н. Шейко, доктор исторических наук, профессор, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ФОРМИРОВАНИЕ КРЕАТИВНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ КАК УСЛОВИЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ ГЛОБАЛИЗАЦИОННОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Анализируются процессы формирования новой образовательной системы как условия дальнейшего существования современного человеческого сообщества в эпоху глобализации. Особенное внимание уделяется вопросу формирования необходимых культурных, социально-экономических, политических, экологических и других условий для образования необходимой принципиально новой системы образования в ответ на вызовы мирового информационного пространства.

Ключевые слова: человек, образование, знания, экологическая среда, картина мира, информационное сообщество, информационное пространство.

V. M. Sheyko, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

FORMATION OF A CREATIVE SYSTEM OF EDUCATION AS A PREREQUISITE FOR THE FUNCTIONING OF MODERN GLOBALIZED CIVILIZATION

The author analyzes the processes of formation of a new educational system as a condition for further existence of modern human society. Particular attention is paid to the problem of the development of cultural, social-economical, political, ecological and other conditions necessary for the formation of an entirely new system of education in response to the challenges of the world information environment.

Key words: human being, education, knowledge, ecological environment, world view, information community, information environment.

Мета статті — вивчити нові тенденції формування освітньої системи, освітнього простору як умови подальшої еволюції сучасної глобалізаційної цивілізації. Зауважимо, що бракує праць, у яких розглядається означена проблематика на тлі функціонування сучасної глобалізаційної цивілізації, про що свідчить список використаної літератури. Саме тому автор змушений був посилатися і на свої попередні студії.

Стан освіти в сучасному світі складний і суперечливий. З одного боку, освіта у ХХ ст. стала однією з найважливіших сфер людської діяльності; значні досягнення в цій сфері є основою грандіозних соціальних і науково-технологічних перетворень, характерних для наступного століття. З іншого боку, розширення сфери освіти і зміна її статусу супроводжуються загостренням проблем у цій сфері, що свідчить про кризу освіти. І, нарешті, в останні десятиліття в процесі пошуку шляхів подолання кризи освіти відбуваються радикальні зміни в цій сфері й формування нової освітньої системи [11; 14–22; 26]. Основні принципи реформування вищої освіти, були сформульовані в Законі України «Про вищу освіту», який набув чинності у вересні 2014 р. [9].

Місце освіти в житті суспільства багато в чому визначається тією роллю, яку відіграють у суспільному розвитку знання людей, їх досвід, уміння, навички, можливості розвитку професійних і особистісних якостей. Ця роль стала посилюватися в другій половині ХХ ст. і принципово змінилася в останні десятиліття. Інформаційна цивілізація і формування нового типу суспільного устрою — інформаційного суспільства — висувають інформацію та знання на передній план соціального й економічного розвитку.

Зміни у сфері освіти нерозривно пов'язані з процесами в соціально-політичному й економічному житті світового співтовариства. Саме із цих позицій спробуємо виокремити та проаналізувати основні тенденції світової освіти, які потребують формування нової освітньої системи в глобалізаційній цивілізації.

Одна з них — проблема культурно-соціального співвідношення економічних потреб з екологічною безпекою середовища та демографією. Природа розвивається несвідомо. Людина, як її складова, протягом сотень тисяч років прогресувала так само. Згодом виникли елементи свідомого ставлення до середовища, основані на набутті емпіричного досвіду й інтуїції (астрономія, геометрія,

архітектура тощо). Після Галілея і Ньютона поступово виникла можливість використовувати дані науки для свідомого вдосконалення матеріального виробництва. Однак понині свідомо взаємодія людства із середовищем обмежується локальними проблемами. Про глобальні замислюються далеко не всі. Тривалий час здавалося, що природу можна експлуатувати необмежено.

Успіхи матеріального виробництва в розвинених країнах гіпнотично впливали на людей. Лише 30 років тому видатний мислитель ХХ ст. Еріх Фромм писав: «Протягом останніх століть західну культуру відрізняв дух гордості й оптимізму: гордості за розум як інструмент пізнання людиною самої себе й оволодіння природою; оптимістичної віри в здійснення найпотаємніших надій людства, в досягнення найбільшого щастя для величезної кількості людей. Гордість людини була виправданою. Силою свого розуму вона побудувала матеріальний світ, реальність якого перевершувала навіть мрії та образи чарівних казок і утопій. Людина підкоряє собі фізичну енергію, здатну забезпечити роду людському матеріальні умови, необхідні для гідного й плідного існування, і хоча багато з людських цілей ще так і не досягнуті, навряд чи хто-небудь має сумніви, що вони в межах досяжності, і проблема виробництва, яка була проблемою минулого, в принципі вирішена. Нині, вперше за всю свою історію, людина може відчувати, що ідея єдності людського роду і завоювання природи на благо людини — це вже не мрія, а реальна можливість. Хіба це не є підставою для гордості й упевненості в собі й у майбутньому людства?» [13]. Нині зрозуміло, наскільки далекі від істини вищенаведені твердження. У чому справа?

Із газет, радіо- та телепередач кожному відомі приклади пагубного впливу людства на середовище: парниковий ефект, ерозія ґрунтів, кислотні дощі, діри в озоновому шарі, забруднення токсичними речовинами і звичайним сміттям тощо. Тому наведемо тільки найзагрозливіші дані. 90 % енергії, яку використовує людство, видобувається з непоновлюваних ресурсів. І це при вражаючій нерівності умов життя людей (1 млрд людей має середній річний прибуток менше 400 дол., у США — понад 20 тис. дол.). Збільшення врожайності полів у процесі «зеленої революції» відбулося завдяки стрімкому збільшенню витрати викопного палива на виробництво мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин, роботу сільськогосподарських машин та ін. (калорійність витраченого палива вдсятеро перевищує калорійність виробленої їжі). Але навіть незважаючи на це, зростання виробництва продуктів харчування

відстає від збільшення чисельності населення. За оцінками Римського клубу, в разі збереження нинішнього «стилю життя» людства масштаби антропогенного впливу на середовище через сто років мають зрости в 40 разів [10].

Такий стан справ не є повною несподіванкою. Уже близько 100 років тому В. І. Вернадський зрозумів, що людство — складова біосфери — перетворилося в найважливішу геологічну силу, і подальше несвідоме посилення його впливу на середовище може призвести до загибелі біосфери, отже, і самого людства. У зв'язку із цим він висловив ідею, що свідоме поведінка має поширитися на все існування людства в планетарному масштабі. Людству слід розглядати свій розвиток як фрагмент еволюції біосфери й установити з іншими її складовими відносини симбіозу, а не паразитизму.

Протягом багатьох років ідея В. І. Вернадського цікавила тільки обмежене коло фахівців. Але чверть століття тому Дж. Форрестер опублікував працю «Світова динаміка» [12], в якій уперше в історії науки змодельював взаємодію людства і середовища в планетарному масштабі. Що стосується практичних висновків, то за всіма показниками (насамперед за чисельністю населення) людству загрожує катастрофа в середині XXI ст. У ті самі роки (1968) Римський клуб (див. розділ VI, I том) почав замовляти вченим аналогічні праці. Перша з них, «Межі росту», виконана під керівництвом Д. Х. Медоуза, вийшла друком у 1972 р. і відразу стала світовим бестселером [25]. Вона видана 35 мовами загальним тиражем 10 млн примірників і використовується як навчальний посібник в університетах і коледжах. Прогноз, відповідно до цього дослідження, не відрізнявся від того, який раніше зробив Форрестер. Такого ж висновку дійшли й автори. «Факти свідчать про те, що ми повинні або змінитися, або зникнути... Потрібно цілком переглянути свої напрям думок і поведіння» [24, с. 231].

Екологічна проблема безпосередньо пов'язана з демографічною. Нині цю думку поділяють багато екологів. Демографічна проблема пов'язана з енергетичною. Але доволіно нарощувати виробництво енергії в принципі не можна. Уся вона зрештою перетворюється на тепло, що призводить до так званого теплового забруднення середовища. Уже нині людство виробляє приблизно 0,01 % енергії сонячної радіації, яку поглинає Земля. Протягом останнього століття вона подвоювалася кожні 14–15 років. Відповідно до наукових оцінок, кліматична межа енергоспоживання становить добавку в 0,1 % до енергії сонячної радіації [8]. Сподівання на необмежене використання ядерної енергії також безпідставне.

Зрозуміло, продовжувати роботи з розвитку атомних і створення термоядерних електростанцій необхідно: замінити викопне паливо поки нічим. Але кардинально вплинути на демографічну проблему також не можемо.

Занепокоєння вчених не залишилося непоміченим. Так, наприклад, з 3 по 14 червня 1992 р. в Ріо-де-Жанейро відбулася конференція ООН «Навколишнє середовище й розвиток», в якій брали участь делегації 180 країн. Більше 100 з них очолювали глави держав і урядів [4; 23; 24]. Конференція констатувала, зокрема, неможливість повторення країнами, що розвиваються, шляху, пройденого розвиненими країнами. Однак радикальних рішень вона не прийняла. Керівники розвинених країн, особливо США, стурбовані, передусім, поточними питаннями.

Активне обговорення еколого-демографічної проблеми триває, але єдності поглядів поки що не досягнуто. 18 листопада 1992 р. понад 1600 учених із 68 країн світу, серед яких були 99 зі 196 нині живих Нобелівських лауреатів у галузі науки, підписали декларацію про глобальні проблеми «Попередження людству» [1]. У 1993 р. в Нью-Делі представники академій 56 країн підписали заяву, яка закликає до нульового зростання чисельності населення Землі. Були і незгодні — вчені країн Африки, Ірландської республіки й Ватикану [2]. У 1994 р. в Каїрі відбулася Всесвітня конференція з народонаселення. Однак заклики до планування родини й скорочення народжуваності осудили католицькі й ісламські теологи як справу суто гріховну... [3].

Водночас аналіз свідчить, що змінювати спосіб свого існування людство вже запізнилося. Уникнути кризи нам, напевно, не вдасться. Питання лише в тому, наскільки катастрофічною вона виявиться. Єдиний спосіб пом'якшити її перебіг і наслідки — розпочати зміни якомога раніше. Але конче важливо, щоб люди усвідомили необхідність змін і були готові їх проводити, тобто змінили ціннісні орієнтації, які склалися століттями.

Очевидно, основна причина того, що багато людей, цілком компетентних у конкретній предметній галузі, але нездатних мислити раціонально, зумовлена недоліками попередньої освіти. Вона не формує в свідомості учнів наукової картини світу, що є найважливішою підставою раціонального світогляду. Звідси виникає необхідність осмислити недоліки попередньої системи освіти і розробити форми такого здійснення навчального процесу, де поряд з традиційно належною фаховою підготовкою, притаманною вищій школі, буде забезпечене безумовне формування наукової картини

світу у свідомості більшості студентів. Як у вищій, так і в середній школах значно більше уваги необхідно приділяти методологічним знанням, формуванню звички, прагнення й здібності до наукового мислення, розвитку рефлексії.

Уже античні філософи зрозуміли, що ідеали істини, добра та краси притаманні духовному світові людини [5]. Згодом цю думку розвинули: пізнавальне, моральне й естетичне — не просто елементи свідомості, а її головні, невід’ємні складові [6]. Знання про сутність створює наука, про належне — ідеологія, уявлення про прекрасне — мистецтво. Аналогічно наука надає людині альтернативних варіантів вирішення тієї чи іншої проблеми, але їх оцінку і вибір вона здійснює, зважаючи на інші розуміння — сукупність поглядів та переконань, які склалися під впливом різноманітних життєвих чинників.

Очевидно, що ні окрема людина, ні суспільство не можуть позбавитися необхідності вибирати і вирішувати. Водночас слід усвідомити, що ненауковий, ірраціональний світогляд неспроможний забезпечити правильну орієнтацію в житті як окремих людей, так і суспільства загалом.

Таким чином, одне з основних завдань вищої школи нині — це створення умов для формування у свідомості студентів наукової картини світу і раціонального світогляду.

Оскільки цей процес тривалий і суперечливий, а вищу освіту здобувають не всі жителі нашої планети, найважливішим її завданням є методологічне управління цим процесом у середній і початковій школах, а, можливо, ще й раніше.

Іншою проблемою формування нової системи освіти сучасної цивілізації в умовах глобалізації є перетворення знання на основне джерело цінності в інформаційній цивілізації. Із суспільним розвитком чітко виявляється те, що джерелами прибутку дедалі частіше стають знання, інновації та способи їх практичного застосування. Те, що знання починає посідати ключові позиції в економічному розвитку, радикально змінює місце освіти в структурі громадського життя, співвідношення таких його сфер, як освіта й економіка. Здобуття нових знань, інформації, набуття вмінь, навичок, орієнтація на їх відновлення й розвиток стають фундаментальними характеристиками працівників в інформаційній цивілізації.

Новий тип економічного розвитку, що стверджується в інформаційній цивілізації, зумовлює необхідність для працівників протягом життя змінювати професію, постійно підвищувати кваліфікацію. Освіта перетинається в інформаційній цивілізації

з економічною сферою життя суспільства, а освітня діяльність стає найважливішим компонентом його економічного розвитку.

Зауважимо: інформація і теоретичне знання є стратегічними ресурсами будь-якої країни і, поряд із рівнем розвитку освіти, багато в чому визначають її суверенітет і національну безпеку.

У процесі формування нової освітньої системи людства складно переоцінити процеси становлення освіти як найважливішого чинника подолання відсталості в розвитку людства. Перехід від індустріальної до інформаційної цивілізації, що поступово здійснюється в розвинених країнах, загрожує загострити одну з найскладніших глобальних проблем сучасності — подолання відсталості в розвитку багатьох країн. Інформаційний розрив, накладаючись на індустріальний розрив, створюють подвійний технологічний розрив. Якщо така ситуація у взаємовідносинах між розвиненими країнами й тими, що розвиваються, збережеться, то виникнуть серйозні неконтрольовані протиріччя, які турбуватимуть людське співтовариство.

Для того, щоб створення сучасної інформаційної інфраструктури в країнах, що розвиваються, сприяло не тільки підвищенню прибутків розвинених країн — фінансових донорів цього процесу, — але й, насамперед, подоланню соціально-економічної відсталості, необхідне використання нових технологій як у міжнародному бізнесі, так і в різних сферах життя країн. А це потребує і сучасних технічних систем, і певних знань, навичок, умінь, моделей поведінки громадян. У становленні інформаційної цивілізації необхідним є якісне підвищення людського, інтелектуального потенціалу країн, які розвиваються, що надає сфері освіти пріоритету в суспільному розвитку. Від вирішення проблем освіти, які завжди були нагальними в країнах, що розвиваються, і які збільшилися в останні десятиліття у зв'язку з активним розвитком інформаційних технологій, нині залежать перспективи соціально-економічного розвитку цих країн, вирішення глобальної проблеми подолання відсталості у світі.

Функції освіти виконують різні соціальні інститути, підприємства, великі фірми, концерни та ін., а не тільки школи й ВНЗ. Так, крупні промислові підприємства обов'язково мають у своєму складі підрозділи з підготовки і перепідготовки кадрів.

Неформальна освіта має на меті компенсувати недоліки й протиріччя традиційної шкільної системи і часто задовольняє нагальні освітні потреби, які не в змозі задовольнити формальна освіта. Як зазначається в доповіді ЮНЕСКО «Навчатися бути», освіта більше

не повинна обмежуватися стінами школи. Усі існуючі установи, незалежно від того, призначені вони для навчання чи ні, мають використовуватися в освітніх цілях.

У становленні нової системи освіти в умовах глобалізації важливу роль відіграє перехід від концепції функціональної підготовки до концепції розвитку особистості. Суть цього переходу полягає не тільки в зміні пріоритетів: від державного замовлення на підготовку фахівців до задоволення потреб особистості. Нова концепція передбачає індивідуалізованість освіти, що дозволяє зважати на можливості кожної людини і сприяти її самореалізації й розвитку. Це здійснюватиметься за допомогою розробки різних освітніх програм, відповідно до різних індивідуальних можливостей як учнів, так і викладачів.

Важливим чинником у цьому напрямі розвитку освіти є формування вмінь учнів чи студентів навчатися, здійснювати самостійну когнітивну діяльність з використанням сучасних і перспективних засобів інформаційних технологій.

При цьому важливою стає реалізація концепції безперервної освіти й освіта дорослих. Останні десятиліття характеризуються прискоренням оновлення технологій і знань у різних сферах діяльності людини. Шкільної і навіть освіти вчезати вже недостатньо. Президент корпорації «Дженерал Моторс» зазначає, що нині потрібні фахівці не з чотири- і навіть не із шестирічною, а сорокарічною освітою.

Проблема безперервної освіти, а звідси — наступності різних систем і рівнів освіти, переходить із площини теоретичного осмислення в суто практичну: як людині протягом життя мати вільний доступ до освіти, здобуття, зміни професії, підвищення своєї кваліфікації тощо. Таким чином, проблему практичного, тобто вже технологічного вдосконалення системи безперервної освіти можна вважати значимою в стратегічному й тактичному аспектах.

Розвиток концепції безперервної освіти, прагнення реалізувати її на практиці актуалізувати в суспільстві проблему освіти дорослих. Відбулася радикальна зміна ставлення до освіти останніх і її роль у сучасному світі. Вона розглядається зараз як магістральний шлях подолання кризи освітньої системи, формування адекватної сучасному суспільству системи освіти.

Слід зауважити, що при цьому інтелектуальний і моральний розвиток людини на основі залучення її до різноманітної самостійної доцільної діяльності в різних галузях знання стає пріоритетним. Важливим стає вміння самостійно здобувати знання,

працювати з інформацією, аналізувати її, вирішувати проблеми в різних галузях проблеми. Іншими словами, завдання, яке три-чвертий час висували вчені, педагоги різних країн світу, інтелектуального й морального розвитку особистості, набули особливої актуальності. Не просте здобуття знань, а вміння їх творчо застосовувати для здобуття нового знання, розвиток самостійного критичного мислення школяра й студента — проблема, реалізація якої потребує принципово іншого ставлення як до технології навчання, так і теорії.

Ідеться про необхідність розвитку особистості. Отже, пріоритет повинен надаватися особистісно-орієнтованим педагогіці, педагогічним технологіям. Таке ставлення до системи освіти передбачає зміну парадигми освіти. Раніше реалізована в системі освіти парадигма: учитель—підручник—учень, де пріоритетною була діяльність викладання, не відповідає вимогам часу, орієнтації на особистісно-орієнтований підхід до освіти, що розробляється в межах гуманістичного напрямку у філософії, психології та педагогіці. Змінити її має нова парадигма освіти: учень—підручник—учитель, у якій пріоритет повинен надаватися самостійній пізнавальній діяльності учня. Роль учителя від цього не стає менш значимою, навпаки.

У трансформаційних процесах формування нової системи освіти важливо зважати на те, що в сучасних умовах інформаційної цивілізації знання перетворюються на товар і розвиваються активні ринкові відносини у сфері освіти.

Розвиткові ринкових відносин у сфері освіти сприяє й актуалізація проблеми державного фінансування. Якщо в 60-х рр. в більшості країн зростає частка валового національного продукту, що спрямовувалася на освіту, то з початку 80-х рр. у переважній більшості розвинених країн і тих, які розвиваються, державні витрати на освіту скорочуються, трапляється значно рідше — стабілізуються.

Навіть у США, де пріоритетною галуззю соціальної політики держави є освіта (її в США називають «державою в державі»), на потреби якої виділяється більше коштів, ніж на оборону, існують певні проблеми державного фінансування [15; 17].

Пошук способів подолання фінансової кризи систем освіти багатьох країн зумовив виникнення не тільки національних, але й світових ринків освітніх послуг. Так, у середині 90-х рр. загальна вартість надання таких послуг іноземним громадянам оцінювалася приблизно в 100 млрд доларів США на рік, що дорівнює сукупному

бюджетові декількох держав. Із цієї загальної суми 18 млрд доларів заробляли США, які здійснюють цілеспрямовану роботу з «рекрутування» студентів [21].

Важливою ознакою розвитку освіти є її глобальність. Ця особливість відбиває наявність інтеграційних процесів у сучасному світі, інтенсивних взаємодій між державами в різних сферах соціально-культурного й громадського життя. Освіта з категорії національних пріоритетів високорозвинених країн переходить у категорію світових пріоритетів.

При цьому інтеграція передбачає створення єдиного освітнього й інформаційного простору. Ця проблема сформульована у філософії освіти багатьох країн світу (Є. П. Веліхов, Б. С. Гершунський, А. Ellis, J. Cogan, K. Howey, Ron Miller та ін.). Це — стратегічне завдання, спрямоване на перспективний розвиток систем освіти різних країн світу, які усвідомлюють єдність і цілісність світобудови, взаємозалежність і взаємозумовленість її складових.

Вирішувати потрібно за допомогою педагогічних та інформаційних технологій. Для цього необхідно усвідомити вже на рівні педагогічного знання, зокрема соціальної педагогіки, дидактики, що для цього важливо передбачити. Насамперед, у століття розвитку інформаційної цивілізації багатьох країн світу людина має справу з лавиноподібним потоком інформації. Інформація буквально поглинає її через публікації, електронні засоби, передусім Інтернет, компакт-диски, засоби масової інформації. Щоб кваліфіковано виконувати ту чи іншу професійну діяльність, сучасній людині, а тим більше людині майбутнього, недостатньо закінчити відповідний вчз.

Зазначені процеси формування нової системи освіти потребують удосконалювання педагогічних технологій: навчання в співробітництві (cooperative learning), методу проєктів, різнорівневого, модульного навчання. Якщо говорити про педагогічні технології, то слід назвати такі, які за своїми функціями відповідають специфіці особистісно-орієнтованого, гуманістичного підходу. Утім це не означає, що методи й технології традиційного навчання цілком заперечуються. У педагогіці, дидактиці завжди слід виявляти особливу обережність і принцип доцільності та знаходити найпродуктивніші способи досягнення поставлених цілей. Зауважимо, що є суттєва різниця між проєктом, зокрема навчальним, пізнавальним як таким, і методом проєктів, тобто способом досягнення необхідного результату. Метод проєктів передбачає наявність проблеми, яку учні вирішують у спільній творчій, дослідницькій, пошуковій

або ігровій діяльності, залежно від типу проекту. Будь-який практично значущий результат, отриманий по закінченні тієї чи іншої розробки, можна назвати проектом (наприклад, марафон, олімпіаду, тиждень бізнесу тощо). І це буде правильно, але тільки якщо не йдеться про метод проектів. Метод проектів уможливорює певний алгоритм для досягнення результату. Основні вимоги до використання методу проектів можна сформулювати стисло таким чином.

1. Наявність важливої в дослідницькому, творчому аспектах проблеми/завдання, що потребує інтегрованого знання, дослідницького пошуку для її вирішення (наприклад, дослідження демографічної проблеми в різних регіонах світу; створення серії репортажів з різних куточків земної кулі за однією проблемою).

2. Практична, теоретична, пізнавальна значимість передбачених результатів (наприклад, доповідь про демографічний стан означеного регіону, чинники, які впливають на цей стан, тенденції, що простежуються в розвитку означеної проблеми; спільний випуск газети, альманаху з репортажами з місця подій; охорона лісу в різних місцевостях, план заходів та ін.).

3. Самостійна (індивідуальна, парна, групова) діяльність учнів.

4. Структурування змістової частини проекту (із зазначенням поетапних результатів).

5. Використання дослідницьких методів: визначення проблем, що відповідають завданням дослідження, висування гіпотези їх вирішення, обговорення методів, оформлення кінцевих результатів, аналіз отриманих даних, підбиття підсумків, корегування, **ВИСНОВКИ** (використання під час спільного дослідження методу «мозкової атаки», «круглого столу», статистичних методів, творчих звітів, переглядів та ін.) [7].

Особливу роль в аспекті предмету обговорення можуть і мають відіграти нові інформаційні технології. Розглянемо можливості телекомунікаційної технології. Ідеться про глобальні телекомунікації, які допомагають організувати діалог культур. Саме в такому разі створюються передумови для справжньої інтеграції освітніх систем, єдиного освітнього й інформаційного простору (з використанням глобальної мережі інтернет, технологій Microsoft, Netscape ця проблема набуває реальних обрисів). Учні мають доступ до різних інформаційних банків даних у всіх куточках світу, можуть працювати над проектом, який їх цікавить, спільно з учнями з інших країн, у межах телеконференцій, обговорювати проблеми практично з усім світом. Дистанційне навчання на базі комп'ютерних

телекомунікацій ще більшою мірою розширює ці можливості інтеграції. Людина дійсно протягом життя може дистанційно здобути нову професію, підвищити кваліфікацію, розширити свій світогляд, причому практично в будь-якому науковому або навчальному центрі світу.

За допомогою глобальних мереж долаються кордони. Людина долучається до єдиного освітнього простору. Спільна робота над проектами в курсах дистанційного навчання створює найсильнішу мотивацію для самостійної пізнавальної діяльності учнів у групах та індивідуально. Подібна спільна робота стимулює учнів до ознайомлення з різними точками зору щодо досліджуваної проблеми, пошуку додаткової інформації, оцінки власних результатів. Учитель стає керівником, координатором, консультантом, до котрого звертаються не за порадою, а як до авторитетного джерела інформації, експерта. Обговорення проміжних результатів у класі, дискусії, «мозкові атаки», доповіді, реферати набувають іншої якості, оскільки вони містять не тільки матеріал підручників та офіційних довідників, але й точки зору партнерів по проекту з інших регіонів світу, отримані ними дані, їх інтерпретацію фактів, явищ. Телекомунікації (електронна пошта, телеконференції, зокрема аудіо-і відеоконференції) дозволяють учням самостійно формувати свій погляд на події, що відбуваються у світі, усвідомлювати багато явищ і досліджувати їх з різних точок зору, нарешті, зрозуміти, що деякі з проблем можуть бути вирішені тільки спільними зусиллями. Це — елементи глобального мислення, шлях до пізнання спільності людського буття й еволюції розвитку.

Глобальні телекомунікації сприяють розвитку критичного мислення, лаконічності й логіки у висловленні точок зору. Шкільні твори, написані учнями спільно по мережі, оцінюють незалежні експерти значно вище, ніж написані для вчителя, як за змістом, грамотністю, так і за композицією, стилістикою мови. Результати багатьох спільних екологічних, природничо-наукових телекомунікаційних проектів використовують серйозні наукові центри, соціологічні служби в різних країнах світу.

Наші учні завтра — це люди, покликані приймати важливі рішення. Вони мають усвідомлювати все спільне й відмінне щодо ставлення до проблеми війни та миру, забруднення навколишнього середовища, радіоактивне зараження, безпритульність і безробіття, інші глобальні проблеми. Інформаційна цивілізація потребує того, щоб випускники шкіл у всіх країнах вивчали світ не тільки за допомогою телевізора і підручника, а могли спілкуватися

щодня, ставити один одному різні запитання, ділитися ідеями, брати участь у спільних справах, дослідженнях, творчих роботах.

І, нарешті, говорячи про освіту, не слід забувати про освітній вплив родини, яка має формувати (а не придушувати) почуття людської гідності, взаємоповаги, допомагати дитині чи підліткові усвідомити мету і сенс життя. Як така, вона є мікросупільством, у якому застосовуються або порушуються права людини, як і формування демократичних або недемократичних поглядів.

Зазначені тенденції визначають основні напрями в розвитку нової освітньої системи. Принципова відмінність нової системи від традиційної полягає в її технологічній базі. Технологічні елементи надто нерозвинені в традиційній освіті, яка ґрунтується переважно на навчанні «віч-на-віч» і друкованих матеріалах. Нова освітня система орієнтована на реалізацію значного потенціалу комп'ютерних і телекомунікаційних технологій.

Таким чином, для формування нової системи освіти відповідно до вимог часу та з метою створення основ для подальшого успішного функціонування сучасної інформаційної цивілізації в добу глобалізаційних змін, як з'ясувалося під час фактографічного аналізу, необхідно створити культурно-соціальні, еколого-економічні, політичні й інші умови, за яких знання стає товаром та сприяє подоланню відсталості в розвитку людства загалом й конкретної особистості зокрема.

Отже, саме створення нової освітньої системи має стати фундаментом подальшого успішного розвитку земної цивілізації.

Список використаних джерел

1. Виноградов М. Е. Вперед к природе / М. Е. Виноградов, Г. Е. Михайловский, А. С. Монин // Вестн. Рос. акад. наук. — 1994. — Т. 64, № 9. — С. 810–818.
2. Герасіна Л. М. Оновлення сучасної вищої школи в контексті глобальних проблем освіти : автореф. дис. ... д-ра філософ. наук / Л. М. Герасіна. — Харків, 1994. — 34 с.
3. Кожухов М. Совет да любовь / М. Кожухов // Известия. — 1994. — 13 сент.
4. Коптюг В. А. Конференция ООН по окружающей среде и развитию : Чем грозит России игнорирование ее выводов? / В. А. Коптюг // Трагедия цивилизации : материалы науч. семинара. — Новосибирск, 1994. — С. 13.
5. Лосев А. Ф. Платон; Аристотель / А. Ф. Лосев, А. А. Тахо-Годи. — М. : Мол. гвардия, 1993. — 383 с.
6. Никитин В. П. Природа обоснования (субстратный анализ) / В. П. Никитин. — М. : Наука, 1981. — 176 с.

7. Полат Е. С. Проблемы образования в канун XXI века [Электронный ресурс] / Е. С. Полат // EIDOS—LIST. — 1998. — Вып. 4. — Режим доступа: <http://www.eidos.techno.ru/list/serv.htm>. — Загл. с экрана.
8. Проблемы экологии России / К. С. Лосев, В. Г. Горшков, К. Я. Кондратьев [и др.] ; отв. ред.: В. И. Данилов-Данильян, В. М. Котляков. — М., 1993. — 348 с.
9. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556 // Голос України. — 2014. — 6 серп.
10. Римский клуб : история создания, избр. докл. и выступления, офиц. материалы / под ред. Д. М. Гвишиани. — М. : УРСС, 1997. — 422 с.
11. Соловов А. В. Дистанционное обучение как новая форма образовательных услуг (аналитический обзор состояния ДО в мире) [Электронный ресурс] / А. В. Соловов. — Режим доступа: <http://snit.ssau.ru/do/index.htm#Content>. — Загл. с экрана.
12. Форрестер Дж. Мировая динамика / Дж. Форрестер. — М. : Прогресс, 1978. — 274 с.
13. Фромм Э. Здоровое общество / Э. Фромм // Психоанализ и культура. — М., 1995. — С. 51–52.
14. Частник С. В. Міжнародна діяльність ХДІК у сфері бібліотечно-інформаційної освіти / С. В. Частник, В. М. Шейко // Культура України : зб. ст. / Харків. держ. ін-т культури. — Харків, 1996. — Вип. 3. — С. 4–9.
15. Шейко В. М. Вища освіта в країнах Заходу : соціальні та етичні аспекти / В. М. Шейко // Харків. держ. акад. культури. — Харків : ХДАК, 1999. — 152 с.
16. Шейко В. М. Від техногенної цивілізації до інформаційної: виробництво та використання послуг та знань / В. М. Шейко // Вісн. Книжк. палати. — 2000. — № 4. — С. 21–23.
17. Шейко В. М. Дистанційна освіта в США / В. М. Шейко // Новий колегіум. — 2000. — № 5. — С. 31–35.
18. Шейко В. Н. Дистанционное образование: проблемы и перспективы / В. Н. Шейко, Г. Г. Асеев // Інформаційна та культурологічна освіта на зламі тисячоліть : матеріали міжнар. конф. до 70-річчя ХДАК / Харків. держ. акад. культури. — Харків, 1999. — Ч. 1. — С. 3–19.
19. Шейко В. М. Значення міжнародного співробітництва у підготовці бібліотечно-інформаційних фахівців / В. М. Шейко // Вісн. Книжк. палати. — 1997. — № 4. — С. 28–29.
20. Шейко В. М. Інтернет в Харківському державному інституті культури / В. М. Шейко, Г. Г. Асеев // Вісн. Книжк. палати. — 1997. — № 3. — С. 24–37.
21. Шейко В. М. Концептуальні основи переходу від традиційного до онлайн-ового та дистанційного навчання (з досвіду університетів США і Канади) / В. М. Шейко // Вчені зап. Харків. гуманіт. ін-ту «Нар. укр. акад.». — Харків, 2001. — Т. 7. — С. 142–152.

22. Шейко В. М. Освіта в інформаційній цивілізації / В. М. Шейко // Вісн. Книжк. палати. — 2000. — № 9. — С. 17–19.
23. Шнейдер Б. Глобальная революция / Б. Шнейдер // Свободная мысль. — 1993. — № 9. — С. 25–42.
24. King A. The First Global Revolution / A. King, B. Schneider. — Oxford, 1991. — Рус. пер.: Кинг А. Первая глобальная революция / А. Кинг, Б. Шнайдер. — М.: Прогресс, 1991. — 340 с.
25. The Limits to Growth / Meadows D., Meadows D., Randers J., Behrens III W. — New York, 1972. — 202 s. — Рус. пер.: Медоуз Д. Х. Пределы роста / Д. Х. Медоуз, Д. Л. Медоуз, Й. Рэндерс, Ш. В. Беренс. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. — 202 с.
26. Sheiko V.N. Internathional Seminar on Problems of Transformation of Higher Education in the Field of Library and Information Science / V. N. Sheiko, S. V. Chastnyk, G. G. Aseev // EUCLID Newsletter. — Copenhagen, 1995. — № 8, July. — P. 7–9.

References

1. Vinogradov M. E. Vpered k prirode / M. E. Vinogradov, G. E. Mikhaylovsky, A. S. Monin // Vestn. Ros. akad. nauk. — 1994. — Т. 64, № 9. — S. 810–818.
2. Herasina L. M. Onovlennia suchasnoi vyshchoi shkoly v konteksti hlobalnykh problem osvity : avtoref. dys. ... d-ra filosof. nauk / L. M. Herasina. — Kharkiv, 1994. — 34 s.
3. Kozhukhov M. Sovet da liubov / M. Kozhukhov // Izvestiya. — 1994. — 13 sent.
4. Koptiug V. A. Konferentsiya OON po okruzhayushchey srede i razvitiyu : Chem grozit Rossii ignorirovaniye eye vyvodov? / V. A. Koptiug // Tragediya tsivilizatsii : materialy nauch. seminaru. — Novosibirsk, 1994. — S. 13.
5. Losev A. F. Platon; Aristotel / A. F. Losev, A. A. Takho-Godi. — М.: Mol. gvardiya, 1993. — 383 s.
6. Nikitin V. P. Priroda obosnovaniya (substratny analiz) / V. P. Nikitin. — М.: Nauka, 1981. — 176 s.
7. Polat Ye. S. Problemy obrazovaniya v kanun XXI veka [Elektronny resurs] / Ye. S. Polat // EIDOS—LIST. — 1998. — Vyp. 4. — Rezhim dostupa: <http://www.eidos.techno.ru/list/serv.htm>. — Zagl. s ekrana.
8. Problemy ekologii Rossii / K. S. Losev, V. G. Gorshkov, K. Ya. Kondratyev [i dr.] ; otv. red.: V. I. Danilov-Danilyan, V. M. Kotlyakov. — М., 1993. — 348 s.
9. Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2014 r. № 1556 // Holos Ukrainy. — 2014. — 6 serp.
10. Rimsky klub : istoriya sozdaniya, izbr. dokl. i vystupleniya, ofits. materialy / pod red. D. M. Gvishiani. — М.: URSS, 1997. — 422 s.
11. Solovov A. V. Distantsionnoye obucheniye kak novaya forma obrazovatelnykh uslug : (analitichesky obzor sostoyaniya DO v mire) [Elektronny

- resurs] / A. V. Solovov. — Rezhim dostupa: <http://cniit.ssau.ru/do/index.htm#Content>. — Zagl. s ekrana.
12. Forrester Dzh. Mirovaya dinamika / Dzh. Forrester. — M. : Progress, 1978. — 274 s.
 13. Fromm E. Zdorovoye obshchestvo / E. Fromm // Psikhoanaliz i kultura. — M., 1995. — S. 51–52.
 14. Chastnyk S. V. Mizhnarodna diialnist KhDIK u sferi bibliotechno-informatsiinoi osvity / S. V. Chastnyk, V. M. Sheiko // Kultura Ukrainy : zb. st. / Kharkiv. derzh. in-t kultury. — Kharkiv, 1996. — Vyp. 3. — S. 4–9.
 15. Sheiko V. M. Vyshcha osvita v krainakh Zakhodu : sotsialni ta etychni aspekty / V. M. Sheiko // Kharkiv. derzh. akad. kultury. — Kharkiv : KhDAK, 1999. — 152 s.
 16. Sheiko V. M. Vid tekhnohennoi tsyvilizatsii do informatsiinoi: vyrobnytstvo ta vykorystannia posluh ta znan / V. M. Sheiko // Visn. Knyzhk. palaty. — 2000. — № 4. — S. 21–23.
 17. Sheiko V. M. Dystantsiina osvita v SSHa / V. M. Sheiko // Novyi kolehium. — 2000. — № 5. — S. 31–35.
 18. Sheiko V. N. Dystantsionnoie obrazovanie: problemy i perspektivy / V. N. Sheiko, H. H. Aseev // Informatsiina ta kulturolohichna osvita na zlami tysiacholit : mater. mizhnar. konf. do 70-richchia KhDAK / Kharkiv. derzh. akad. kultury. — Kharkiv, 1999. — Ch. 1. — S. 3–19.
 19. Sheiko V. M. Znachennia mizhnarodnogo spivrobitnytstva u pidhotovtsi bibliotechno-informatsiinykh fakhivtsiv / V. M. Sheiko // Visn. Knyzhk. palaty. — 1997. — № 4. — S. 28–29.
 20. Sheiko V. M. Internet v Kharkivskomu derzhavnomu instytuti kultury / V. M. Sheiko, H. H. Asieiev // Visn. Knyzhk. palaty. — 1997. — № 3. — S. 24–37.
 21. Sheiko V. M. Kontseptualni osnovy perekhodu vid tradytsiinoho do onlainovoho ta dystantsiinoho navchannia (z dosvidu universytetiv SSHa i Kanady) / V. M. Sheiko // Vcheni zap. Kharkiv. humanit. in-tu «Nar. ukr. akad.». — Kharkiv, 2001. — T. 7. — S. 142–152.
 22. Sheiko V. M. Osvita v informatsiinii tsyvilizatsii / V. M. Sheiko // Visn. Knyzhk. palaty. — 2000. — № 9. — S. 17–19.
 23. Shneyder B. Globalnaya revolyutsiya / B. Shneyder // Svobodnaya mysl. — 1993. — № 9. — S. 25–42.
 24. King A. The First Global Revolution / A. King, B. Schneider. — Oxford, 1991. — Rus. per.: King A. Pervaya globalnaya revolyutsiya / A. King, B. Shnayder. — M. : Progress, 1991. — 340 s.
 25. The Limits to Growth / Meadows D., Meadows D., Randers J., Behrens III W. — New York, 1972. — 202 s.
 26. Sheiko V.N. International Seminar on Problems of Transformation of Higher Education in the Field of Library and Information Science / V. N. Sheiko, S. V. Chastnyk, G. G. Aseev // EUCLID Newsletter. — Copenhagen, 1995. — № 8, July. — P. 7–9.

■ UDC 37.041:502.211

Sheyko V. M., Doctor of Historical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

FORMATION OF A CREATIVE SYSTEM OF EDUCATION AS A PREREQUISITE FOR THE FUNCTIONING OF MODERN GLOBALIZED CIVILIZATION

The aim of the paper is to study new trends in the formation of an educational system and environment as a prerequisite for further evolution of modern globalized civilization.

Research Methodology. The main principles and methods adopted in this article belong to the tools of culturological analysis, primarily its comparative aspect. These principles and methods enabled the author to make an attempt at demonstrating the formation process of a creative education system as a prerequisite for the functioning of modern globalized civilization.

Results. The study of this problem with the help of a culturological analysis has shown that a new creative form of education is being formed in response to the challenges of our time; its role and status are changing in the information environment of modern society. The latest trends give us hope for successful reforms in education as well as for overcoming the crisis in the national educational environment.

Novelty. Nowadays when our society faces the need of complete reforms, it is essential and relevant to consider the ways of establishing a new creative education system under the conditions of the formation and functioning of an information society. Another new approach is that the formation of a creative system of education is considered as a prerequisite for the functioning of modern globalized civilization.

The practical significance. The outcomes of this study can be used in a further research as well as in the process of carrying out reforms in education in Ukraine.

Key words: human being, education, knowledge, ecological environment, world view, information community, information environment.

Надійшла до редколегії 05.02.2015 р.

■ УДК 271.2-36:130.2

Г. Д. Панков, доктор філософських наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

ПОЕТИКА ЯК КУЛЬТУРОТВОРЧИЙ МЕХАНІЗМ В АГІОГРАФІЇ ПЕТРА АФОНСЬКОГО

Аналізується роль поетики як культурного інструменту в міфотворчому процесі на прикладі «Життя» православного святого Петра Афонського. В основі дослідження — культурологічний підхід, у системі якого структурно-аксіологічний метод поєднується з методом феноменологічного аналізу міфології.

Значення поетики розкрито як конструкта агіографічного міфонаратива й апологетики християнської аскетичної традиції.

Ключові слова: агіографія, поетика, міф, міфотворчість, аскетика, сакральне / профанне.

Г. Д. Панков, доктор философских наук, профессор, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ПОЕТИКА КАК КУЛЬТУРОТВОРЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ В АГИОГРАФИИ ПЕТРА АФОНСКОГО

Анализируется роль поэтики как культурного инструмента в мифотворческом процессе на примере «Жития» православного святого Петра Афонского. В основе исследования — культурологический подход, в системе которого структурно-аксиологический метод сочетается с методом феноменологического анализа мифологии. Значение поэтики раскрыто в качестве конструкта агиографического мифонарратива и апологетики христианской аскетической традиции.

Ключевые слова: агиография, поэтика, миф, мифотворчество, аскетика, сакральное / профанное.

G. D. Pankov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

POETICS AS THE CULTURAL-CREATIVE MECHANIZM IN THE HAGIOGRAPHY OF PETER OF ATHOS

The role of poetics is analysed as a cultural tool in the mythic-creative process on the example of the «Lives» of the Orthodox St. Peter Afonskiy.

The research is based on the cultural studies approach, in which structural and axiological method is combined with the method of the phenomenological analysis of mythology.

The value of poetics is revealed not only as a construct of the hagiographic metanarrative, but also in the aspect of apologetics of the Christian ascetic tradition.

Key words: hagiography, poetics, myth, mythmaking, asceticism, sacred / profane.

Одним з найсуттєвіших завдань культурологічної науки є вивчення механізмів творчості в різноманітних галузях культурного життя. У сфері духовної культури особливе місце посідає міфотворчість, для якої поетика є універсальним механізмом формування картини світу, а також ціннісних орієнтацій, які відповідають певним культурним традиціям.

Серед різноманітних типологічних модифікацій міфу значного поширення набула агіографічна міфологія, зміст якої становить опис життєдіяльності святих. Способом вираження аскетички в їх «життях» слугує поетичний стиль, який стосовно міфу дістав назву міфопоетичної мови, яка з притаманними їй кодами формує міфопоетичну картину відповідно до аскетичної аксіоконстанти. Тому **актуальність статті** зумовлена культурологічною необхідністю комплексного вивчення аскетичної культури в її міфологічній презентації в поєднанні морфологічного, аксіологічного та семіотичного аналізу.

Ключові теоретико-методологічні питання міфопоетики ґрунтовно висвітлено в наукових працях С. С. Аверінцева [1], Д. П. Козолупенка [6],

А. Ф. Лосева [8], Є. М. Мелетинського [9]. Окремі аспекти міфопоетики в давньоруській агіографії розглядали архієпископ Ігор (Ісіченко) [2], М. Є. Башликова [3]. Однак кожен конкретний агіонаратив має власну міфопоетичну специфіку, що зумовлює необхідність широкомасштабного дослідження значної за своїм обсягом агіографічної літератури. Одним з її проявів слугує «Житіє» Петра Афонського, осмислення якого культурологічній парадигмі ще не набуло.

Мета статті — проаналізувати поетику як культурний механізм міфотворчості в «Житті» Петра Афонського.

Об'єкт дослідження — агіографічний наратив про Петра Афонського. Предмет — поетика як культуротворчий механізм у досліджуваному наративі.

В одному з кондаків акафіста, присвяченого св. Петру Афонському, містяться такі слова: «Удалив себя от человеческого сожительства, прожив в пещерах каменных и расщелинах желанием

божественной любовью, Петр, Господа Твоего, от которого принял венец, моли непрестанно спастись нам» [5, с. 269]. Наведена цитата відбиває загальну динаміку життя аскета: віддаленість від світу — аскетичне життя — уславлення аскета Богом.

У «Житті» преподобного Петра Афонського головну увагу зосереджено на двох сюжетних лініях — 1) віддаленість подвижника від світу та його вступ у самотнє життя, 2) протистояння натиску демонічних сил упродовж самотнього життя. Цим двом сюжетним лініям відповідають два міфопоетичні наративи — поетика аскетичного звернення й аскетичної агональності.

Поетика навернення на аскезу. Сутність аскетичного навернення в християнстві полягає в радикальній життєвій трансформації особистості, повній переорієнтації цінностей повсякденного світу до «життя во Христі». У Нагорній проповіді Ісуса Христа міститься заклик шукати, передусім за все, Царства Божого [4, Мф. 6 : 33]. Відповідає цьому імперативові і відома євангельська вимога не збирати скарбів на землі, але збирати їх на небі, а також — не піклуватися про повсякденні потреби [4, Мф. 6 : 19–34; Лк. 12 : 22–31]. Згідно з «Житієм», Петро неодноразово думав про зречення від світу і прийняття чернецтва, проте відкладав це бажання на майбутнє. За таку нерішучість він дістав покарання полоном, у який потрапив під час війни: бранець опинився у в'язниці, закутим у важкі кайдани.

У в'язниці Петро бачив три видіння: являвся святий Миколай двічі — уві сні, а третього разу — насправді разом зі св. Симеоном Богоприїмцем. Петро пообіцяв, що в тому разі, якщо він позбудеться пут, то більше не повернеться до мирського життя і попрямує туди, куди його закличе на чернече служіння Бог. Св. Симеон звільнив його від полону, а Петро негайно виконав свою обіцянку. Так відбулося навернення Петра в аскезу [5, с. 253–257].

У феноменологічному підході до вивчення міфології спостерігається свідоме уникнення від вирішення питання про істинність / неістинність надприродних видінь, акцентується насамперед на їхньому смисловому аспекті, який слугує предметом культурологічного аналізу. Останній аналіз здатний органічно поєднувати у своїй системі феноменологічний метод зі структурно-аксіологічним, який не обмежується тільки виокремленням цінностей у системі досліджуваного об'єкта, але й усвідомлює особливості взаємозв'язку між ними. В означеному методологічному режимі

розглянемо видіння як поетичний спосіб вираження аскетичного навернення.

У розглянутому сюжеті фігурують три образи — Петра Афонського (героя міфонаратива) і двох святих — Миколая Мирлікійського і Симеона, котрі прийшли до героя в його видіннях. Між героєм і двома святими простежується дворівнева бінарна опозиція — в онтологічному й екзистенційному аспектах. В онтологічному вимірі опозиція природне / надприродне, яка в міфі є не двома полюсами, а двома сторонами в єдності діалогічної ситуації. Предмет діалогу, до якого залучено культурного героя разом зі святими, — доля самого героя. Будь-якому міфові важливо представити надприродне в його різноманітних маніфестаціях (ієрофанії) щодо природного, в результаті чого надприродні образи відіграють роль активних співучасників та організаторів долі світу й окремих людей. Таким чином онтологія зближення надприродного і природного набуває діалогічної форми. Стосовно картини діалогу між Петром Афонським і двома явленими йому святими всі три видіння правомірно розглядати як її специфічний міфопоетичний фон.

Якого сенсу надає діалогові видіння як міфопоетичний фон? Апеляція до феноменологічного підходу вивчення міфу дозволяє застосувати бінарну опозицію священне/мирське (сакральне/профанне) для відповіді на поставлене питання. Священний простір міфу являє собою культурне середовище, відокремлене від мирського простору і піднесене над ним за допомогою специфічних знакових прийомів, використовуваних авторами міфу. Одним з таких прийомів є семіотична конструкція видінь святих, яких бажають обрані персонажі міфонаративів. За допомогою введення в оповідання про Петра Афонського картини видіння автор здійснив сакралізацію свого героя, уславивши його як подвижника благочестя, котрий прагне святості. Таким чином, видіння — міфопоетичний прийом організації цього тексту, в якому головна роль відводиться сакральному. Завдяки поезії видіння, в онтологічному зрізі бінарної опозиції природне (культурний герой) / надприродне (означені вище святі) виникає онтологема священного як медіатора і діалогу, які слугують найважливішими структурними чинниками функціонування розглянутого тексту.

Екзистенційний аспект бінарної опозиції між героєм і двома святими, що явилися йому, виражений у контексті опозиції між позбавленим волі в'язнем і небесними покровителями. Однак святі

небожителі виконали функцію покровителів тільки за умови каяття і звернення Петра, що мучився у в'язниці, зі щирою молитвою до Бога. Каяття означає критичне звернення свідомості людини до свого минулого й теперішнього життя. У випадку з Петром Афонським предметом каяття є його недбальство щодо виконання даної в минулому Богові обіцянки постригтися в ченці й усвідомлення заслуженого покарання. Безпосередньо пов'язана з актом каяття фраза «гаряче оплакуючи життя, Петро терпляче переносив страждання» [5, с. 253], що] свідчить про щирість здійсненого морального вчинку. З каяттям Петра органічно поєднуються його терпляча молитва і суворий піст. Цим в'язень заслужив милість явлення йому святих небожителів для надання допомоги.

Таким чином, вищезазначені аскетичні цінності є найважливішою сполучною ланкою в комунікації між грішним в'язнем і святими в ситуації надприродного видіння. Міфопоетика розглянутого видіння представляє як священну відповідь на священний виклик, здійснений грішником за допомогою трьох означених вище аскетичних цінностей. Учинок Петра означає трансгресію його свідомості від профанної до сакральної сфери. Звільнившись із в'язниці, він долучається до чернецтва, кардинально змінивши свою життєву позицію.

Поетика спокус аскета. Смысловое ядро християнської аскетичної культури можна визначити як боротьбу за святість, яка супроводжується рішучим протистоянням особистості натискам спокус від зовнішнього світу, власної природи, а також диявола. Особливе місце в боротьбі з перешкодами в подвижницькому житті посідає протистояння інфернальним силам диявола й бісів, яке досягало високого рівня гостроти агонального напруження. В одному із послань апостола Петра міститься заклик до християн: «Будьте тверезі, пильнуйте! Ваш супротивник — диявол — ходить, рикаючи, як лев, що шукає жертви кого. Противтесь йому, тверді у вірі, знаючи, що ті самі муки трапляються й вашому братству по світі» [4, 1 Пет. 5 : 8–9].

Виникає враження, що диявол є ініціатором спокус, які викликають необхідність протистояння демонічним силам аскетів. Однак, на думку преп. Іоанна Лествичника, «чернець — це той, хто невидимих супостатів, навіть коли вони тікають від нього, викликає на битву та дратує, як звірів» [7, с. 170]. Це свідчить, що саме благочестиве життя християнина провокує диявола на протидію християнинові. У такому разі причина диявольських

нападків убачається не тільки в нечестивій природі спокусника, але й у чистоті християнського подвигу, який виглядає священним «ви-кликом» для протистояння інфернальних сил. Згідно з «Житієм» Петра Афонського, диявол не міг стерпіти надто суворого аскетичного життя означеного подвижника, котрий прибув на гору Афон для вчинення чернечого подвигу, і повстав проти нього з метою вигнати Петра. Крім того, диявол не міг змиритися з уторгненням подвижника на підконтрольну йому територію. Коли Петро виволовив брата одного мисливця від одержимості бісом, останній голосно вигукнув: «О Петре! Хіба тобі недостатньо, що ти вигнав мене з мого вертепу: а тепер ти виганяєш мене і зі справжньої моєї оселі?» [5, с. 268]. Отже, прибувши на безлюдну гору Афон і працюючи в печері для здійснення духовного подвигу, подвижник почав виганяти біса з належної йому території, що не могло не викликати відповідної реакції нечистої сили.

У «Житії» святого простежуються два способи спокус інфернальних сил — залякування і вмовляння. У першому випадку диявол зібрав своє воїнство бісів: одні з них, натягуючи свої луки, спрямовували на святого стріли, інші — списи, треті, оголюючи мечі, мали намір пробити його ребра, деякі зі страшною силою кидали величезні камені. «Помру тут, якщо так хочеться Богу моєму», — повторював преподобний Петро, не сподіваючись вижити [5, с. 262]. Наведені слова підкреслюють найважливіший аскетичний принцип покори Богові як основи мужності й стійкості протистояння ворогові. Після лунав вигук, що закликав на допомогу Богородицю. «Тільки-но почули біси для себе страшне й жахливе, а для нас солодке і миле Ім'я Богородиці, негайно із шумом зникли, а святий, гучним голосом закликаючи при цьому Ім'я Господа Ісуса Христа, ... начебто батоном або пращею проганяв утікачів», — ідеться в міфі [5, с. 262]. У цьому разі підкреслюється значення імені Бога й Богородиці як духовної зброї для ефективної боротьби з інфернальними силами. Означені імена є своєрідним оберегом від ворожих натисків на людину або істотним засобом охоронної магії, якій надається духовний смисл.

Другий етап диявольських спокус праведного Петра представлений різними вмовляннями, щоб покинути місце подвижництва і віддалитися у світ для служіння людям. Особливий інтерес стосовно цього становить міфопоетичний наратив останньої спокуси Петра, коли «лукавий спокусник» прийняв образ Архістратига Михаїла. При цьому автор «Житія» подає цей сюжет диявольського

зваблювання в такій редакції міфопоетики: «Кріпися, будь сильним, радуйся і веселися, оскільки тобі уготований Богом славний престол і нев'янучий вінець» [5, с. 264]. Відповіддю на цю оману стали слова подвижника: «Хто я такий – подібний до пса смердючого, щоб до мене з'явився Архістратиг Господній?» [5, с. 265]. Ці слова автор вважає проявом «смиренномудрія». У них чітко проявляється самосвідомість аскета щодо надприродного Іншого, яке опосередковується цінністю смирення у формі остатнього самознищення («я – подібний до пса смердючого»). При цьому автор надає словам Петра значення смиренномудрія, таким чином підносячи цінність смирення в достоїнство виявленої аскетом мудрості. Виголошені Петром слова, що відбивають смиренність як протипагу диявольській спокусі, означають «духовну боротьбу» аскета з інфернальними силами.

Автор «Житія» Петра Афонського продовжує сюжетну лінію агонального напруження, посилюючи поетичний виклад зваблюванням бісом: «Не дивуйся сьому, раб Господа, — відповідав біс. — У цей час ти перевершив Мойсея, й Іллю, і Данила, й Іова: Мойсея й Іллю ти перевершив постом, Данила — гадами і звірами, яким ти затулив уста, Іова — своїм терпінням, тому ти і назвешся Великим на Небесах» [5, с. 265]. Після слів зваблювання біс переконував Петра в необхідності залишити Афон і вирушити у світ для надання допомоги людям. Відповіддю на це стала аскетична позиція слухняності, виражена в такій поетичній формі: «Хай буде тобі відомо, — відповідав святий бісу, — я не піду звідси доти, поки не вкаже мені сього моя Помічниця — Пресвята Богородиця і заступник — святий Миколай» [5, с. 265].

Остаточна перемога святого над бісом представлена в епізоді посмертного дива зцілення брата мисливця, котрий доторкнувся до мощів святого Петра. Демон, вигнаний Петром з території, якою він заволодів до появи відлюдника, вирішив обрати своїм новим житлом людське тіло, однак дотик біснுவатого до мощів святого позбавив його і тілесного житла. Згадка автора «Житія» про численні зцілення, які спричиняли мощі святого, врочисте перенесення мощей і поміщення їх у дорогоцінну рамку означає увінчання праведного Петра «небесною славою», якої він удостоївся за свої аскетичні подвиги.

Отже, «Житіє» Петра Афонського — це різновид міфологеми долі подвижника, котрий прагне святості, а культурним інструментом в організації цього міфонаратива є поетика. Поетичний

семіозис автор використовує як засіб конструювання простору міфу, який базується на взаємодії між сакральним і профаним у ставленні до культурного героя. Навернення до аскези героя означає акт радикальної життєвої трансформації від мирського до сакрального, а поетичним способом його вираження в розглянутому міфі слугує міфологема видіння. Подальша динаміка просування культурного героя в напрямі своєї долі пов'язується з протистоянням інфернальним силам, а способом її опису в розглянутому міфі є міфологема агональності. Поетичні способи й форми конструювання агіографічного міфу одночасно здійснюють персоналістичне піднесення особистості відповідно до цінностей християнської культури.

У розглянутому наративі виявляється його апологетична спрямованість не тільки стосовно культурного героя-аскета, але й щодо цінностей аскетичної культури, яку представляє цей святий. У такому разі поетика стає інструментом апологетики, носієм дискурсу влади, за допомогою якого організовується і підтримується культурний порядок відповідно до вимог християнської традиції.

Список використаних джерел

1. Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. Аверинцев. — М. : CODA, 1997. — 343 с.
2. Архієпископ Ігор Ісіченко. Аскетична література Київської Русі / Архієпископ Ігор Ісіченко. — Харків : Акта, 2005.— 397 с.
3. Башлыкова М. Е. Топика житий в Киево-Печерском патерике редакции 1661 года / М. Е. Башлыкова // Герменевтика Древнерусской литературы / Ред. О. А. Туфанова. — М. : Рукописные памятники Древней Руси. — Сб. 15. — 2010. — С. 187–416.
4. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Завіту. — Київ : Біблійні товариства, 1995. — 960+296 с.
5. Дмитрий (Ростовский). Жития святых : в 12 кн. (Дмитрий Ростовский). — Кн. X, июнь. — Краматорск : Изд. ЗАО «Тираж-51», 2003. — С.253–269.
6. Козолупенко Д. П. Мифо-поэтическое мировосприятие / Д. П. Козолупенко. — М. : Канон+ РООИ Реабилитация, 2009. — 432 с.
7. Лествица преподобного Иоанна, игумена горы Синайской / Лествица. — 3-е изд. — Киев : Киево-Печерская Успенская Лавра, 2007. — 320 с.
8. Лосев А. Ф. Диалектика мифа / А. Ф. Лосев // Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. — М. : Политиздат, 1991.— С. 21–186.
9. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. — М. : Академ. проект ; Мир, 2012. — 331 с.

References

1. Averintsev S. Poetika rannevizantijskoj literatury / S. Averincev. — M. : CODA, 1997. — 343 s.
2. Arkhiepyskop Ihor Isichenko. Asketychna literatura Kiyvskoj Rusi / Arhiepyskop Igor Isichenko. — Kharkiv : Akta, 2005. — 397 s.
3. Bashlykova M. E. Topika zhitii v Kievo-Pecherskom paterike redaktsii 1661 goda / M. E. Bashlykova // Germenevtika Drevnerusskoj literatury / red. O. A. Tufanova. — M. : Rukopisnye pamiatniki Drevnei Rusi. — Sb. 15. — 2010. — S.187–416.
4. Bibliia, abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho i Novoho Zavitu. — Kyiv : Bibliini Tovarystva, 1995. — 960+296 s.
5. Dmitriy (Rostovskiy). Zhitia sviatykh : v 12 kn. / Dmitrii (Rostovskii). — Kramatorsk : ZAO «Tirazh-51», 2003. — S. 253–269.
6. Kozolupenko D. P. Mifo-poeticheskoe mirovospriiatie / D. P. Kozolupenko. — M. : Kanon+ ROOI Reabilitatsia, 2009. — 432 s.
7. Lestvitsa prepodobnogo Ioanna, igumena gory Sinaiskoi / Lestvitsa. — 3-e izd. — Kiev : Kievo-Pecherskaya Uspenskaia Lavra, 2007. — 320 s.
8. Losev A. F. Dialektika mifa / A. F. Losev // Losev A. F. Filosofija. Mifologija. Kultura. — M. : Politizdat, 1991. — S. 21–186.
9. Meletinskii E. M. Poetika mifa / E. M. Meletinskii. — M. : Akadem. proekt ; Mir, 2012. — 331 s.

■ UDC 271.2-36:130.2

POETICS AS THE CULTURAL-CREATIVE MECHANISM IN THE HAGIOGRAPHY OF PETER OF ATHOS

Pankov G. D., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
seorsepankovfcp@rambler.ru

The purpose of this article is to comprehend the role of poetics as a cultural tool in the myth-making process on the example of the "Hagiography" of Orthodox Saint Peter of Athos.

Methods of research. The study is based on the culturological approach, in the system of which, a structural-axiological method is in harmony with the method of phenomenological analysis of mythology.

Results. A culturological reconstruction of the "Hagiography" of Peter of Athos made it possible to identify it as a form of mythogenesis the fate of a saint rushing to the ascetic ideal of Holiness. Poetics acts as a cultural tool in the organization of the metanarrative. The poetic semiosis is viewed as a means of creating a space of myth based on the interaction between the sacred and profane in relation to a cultural hero. The analysis of the contents of the examined text permitted to express two poetic constructions in it - the poetics of the

ascetic appeal. Both varieties of the mythopoetic genre are analyzed as spate semiotic structures with the inherent axiology but related to the fundamental principles of the ascetic culture of Christianity. Poetics is also analysed as a tool for the formation of space hagiographic myth of the inherent value of the contents. A considerable attention is focused on the relationship of ontological, personalistic and ethical values, concentrated around an ascetic cultural core. The value of poetics is revealed not only as a construct of the hagiographic metanarrative, but also in the aspect of apologetics of the Christian ascetic tradition.

Novelty. "Hagiography" of Peter of Athos has been analyzed in the context of culturological insight in to the text as a specific metanarrative in the aspects of its axiological contents and poetic form of expression.

Practical value. The results of this publication may be used in teaching mythology as a legacy of spiritual culture, with its valuable contents.

Key words: hagiography, poetics, myth, mythmaking, asceticism, sacred / profane.

Надійшла до редколегії 12.03.2015 р.

■ УДК 008:312.421

Н. В. Барна, кандидат філософських наук, доцент, директор Інституту філології та масових комунікацій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», м. Київ

АРХІТЕКТУРА, ДИЗАЙН ТА МОДА ЯК КУЛЬТУРНІ ПРАКТИКИ

Подана культурно-екологічна детермінація дизайну й архітектури — рефлексивна даність, яка відбувається у сфері рефлексії архітектури, дизайну та екологічної естетики загалом. Розглянуто такі питання. Чи є щось спільного в цих рефлексорних системах? Чи вони зовсім різні? Підсумовано: спільним є те, що ці три контексти найтісніше пов'язані з буттєвістю, побутом, ойкуменою.

Ключові терміни: архітектура, дизайн, мода, культурні практики, мистецтво, ойкумена.

Н. В. Барна, кандидат философских наук, доцент, директор Института филологии и массовых коммуникаций Открытого международного университета развития человека «Украина», г. Киев

АРХИТЕКТУРА, ДИЗАЙН И МОДА КАК КУЛЬТУРНЫЕ ПРАКТИКИ

Представлена культурно-экологическая детерминация дизайна и архитектуры — рефлексивная данность, которая происходит в сфере рефлексии архитектуры, дизайна и экологической эстетики в целом. Рассмотрены такие вопросы. Есть ли что-то общее в этих рефлексорных системах? Или они совершенно разные? Подытожено: общим является то, что эти три контекста тесно связаны с жизненностью, бытом, ойкуменой.

Ключевые термины: архитектура, дизайн, мода, культурные практики, искусство, ойкумена.

N. V. Barna, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Director of the Institute of Philology and Mass Communications of the Open International University of Human Development "Ukraine", Kyiv

ARCHITECTURE, DESIGN AND FASHION AS CULTURAL PRACTICES

Cultural and environmental determination of design and architecture is presented. It is reflective entity that occurs in reflection of architecture, design and environmental aesthetics in general. The following questions are considered: Is there something in common in these reflex systems? Or are they completely different? It has been concluded that the common is these three contexts are closely linked to the vitality, life, oecumene.

Key words: architecture, design, fashion, cultural practices, art, oecumene.

Архітектура — це оточення, в межах якого відбувається буття людини. Так, О. Габричевський, говорячи про те, як можна розуміти архітектуру, подає таку її дефініцію: «1. Архітектура (від грецького *architecton* — головний будівник) — зодчество в широкому змісті цього слова, яке означає всі види будівництва як цілеспрямованої діяльності живих істот. Так, наприклад, можна говорити не лише про архітектуру людини, а й архітектуру тварин, архітектуру світозабудови. Лише у вузькому розумінні архітектура означає особливий вид просторових мистецтв, де створюється будова, яка є не лише корисною річчю, але і об'єктом споглядання як художній твір, як наявна художня єдність просторових відношень. 2. Особлива естетична категорія (частіше архітектоніка, архітектонічність), що виражає природу естетичного об'єкта, структуру як конструкцію, як результат, або уподібнення розумної цілеспрямованості будови» [3, с. 426].

Дизайн і мода — це «аранжувальники» структур архітектури, малих структурних форм одягу, які слід розумти як моду, що пов'язано з наявністю в соціумі культурного простору. О. Габричевський у праці «Одяг та будинок» здійснює порівняльний аналіз формотворчих потенцій в одязі й архітектурі. «Наше тіло як форма індивідуалізації є вищою субстанціальною цінністю. Воно є вищим і останнім критерієм усіх просторових відношень і цілісності системи цінностей, які розкладаються ніби по концентричних колах навколо ідеальної органічної одиниці. Кола ці водночас є ніби етапами щодо постійного розширення поля діяльності індивідуума на шляху постійного підкорення колишнього його «не Я». Кожне коло — це жива форма, тобто зліпок живого організму на мертвій матерії, ... межа, яка відокремлює і захищає індивідуум як основну цінність від мінливої, непередбачуваної ворожнечі і нескореної стихії, й найважливіше — таке коло є ідеальною оболонкою, яка створюється ідеальним, субстанціальним ядром» [3, с. 404].

Якщо ж розглянути в проблемі архітектурної маси ідеально генетичний критерій, то аналогія здається повнішою. Оскільки, по-перше, якщо використати як основу аналізу сам творчий процес обробки будинку зовні, то матимемо типовий склад художньо-пластичного переживання, і в цьому сенсі зодчество зовні буде видом пластики і, таким чином, подібним до скульптури, маса сприйматиметься не як певна автономна цінність, а стосуватиметься субстанційного ядра як службова оболонка і трактуватиметься не як органічно-антропоморфна, а згідно зі специфічними законами, про які йтиметься далі» [3, с. 416].

О. Габричевський розглядає «динамічний формотворчий простір» як певну субстанційну реальність, яку характеризує як пластичну й архітектонічну цілісність.

Проте єдність пластичного та архітектонічного як певна композиція не виникає сама по собі, а здійснюється завдяки певним зусиллям, гармонійній діяльності людини. Тобто сам принцип позиціювання свідчить про глибинну діалектику архітектурного образу.

Так, ще в трактаті Вітрувія «Десять книг про архітектуру» подана розгорнута дефініція поняття «композиція» в контексті давньоримської будівної практики: «1. Архітектура складається зі строю, тобто розміщення, евритмії, співмірності, благочинності й розрахунку.

2. Стрій — це правильне співвідношення елементів споруди окремо і поєднаних у ціле для досягнення співмірності. Це визначається кількістю. Кількість на основі вибору модулів і елементів самої споруди і, відповідно, використання всього творіння на підставі частин або тих частин, з яких складається ціле» [2, с. 21].

«Види розміщення (композиційної цілісності — Н.Б.) такі: іхнографія, орфографія, скенографія. Іхнографія — належний і послідовний засіб застосування циркуля і лінійки для отримання певних креслень плану на поверхні землі. Орфографія — вертикальне зображення фасаду і зовнішності майбутнього будинку, що створюється з потрібним визначенням його пропорцій. Скенографія — це рисунок фасаду і тих частин, що спрямовані вниз завдяки зведенню всіх ліній до центра. Усе це починається із задумів і певного винаходу. Задум — складна робота, яка визначає використання засобів, а винахід вирішує питання тематики і найдоцільнішого обґрунтування нового творіння, що відкривається в «живій» співобразності частин. Такими є визначення видів розташування.

3. Евритмія складається з красивої зовнішності і певним чином поєднує складові цілого. Вона досягається за умови, коли висота елементів споруди перебуває в гармонії з її шириною, ширина — з довжиною, одним словом, коли все поєднується в певну співмірність.

4. Співмірність — це власне гармонія окремих елементів самої споруди і, відповідно, окремих частин і всього цілого однієї певної частини, що приймається за точку відліку» [2, с. 22].

Сучасні дослідники архітектурної композиції І. Азіян, І. Добріцина, Г. Лебедева в праці «Теорія композиції як поетика

архітектури» зазначають: «У російській мові, починаючи з XVIII ст., в семантиці поняття «композиція» відсутні будь-які ознаки протидії частин, які складаються в ціле. Але, на відміну від європейських мов, у російській «композиція» співвідноситься лише з мистецтвом — «музикою та іншими» (Даль), розкриваються його зв'язки з побутовою лексикою. У середині XX ст. «композиція» стає терміном теорії мистецтвознавства. Поняття в ціннісній ієрархії втрачає будь-який зв'язок з дією, тобто в російській мові немає дієслова, яке відповідає процесу створення композиції» [1, с. 9].

І. Азізян, І. Добріцина і Г. Лебедева зазначають також, що поетика як метакатегорія внеможливіє «композицію»: «Поетика архітектури нині, як і раніше, розуміється як певна теоретична і технічна дисципліна, яка відображає спосіб здійснення мистецько значимого об'єкта. Однак поетика сьогодні — це не нав'язливий метод, а радше, асоціативна теорія, яка вичитується в теоретичному аналізі структур художнього творчого акту.

Значні зміни в поетиці архітектури відбулися в другій половині XX ст., вони стають проблемою ретельного аналізу сутності засад поетики. До таких належать засади поетики: ідея, сюжет, тема, або ширше — міф, ідеологія, філософська підстава естетики, програма свіготворення. Іншим важливим аспектом поетики архітектури (як і будь-якої іншої) є сам тип рефлексії, що утворює мову, граматику архітектури. Третя сутнісно важлива складова поетики — засоби виразності, зокрема специфічні засоби архітектурної композиції, умовно говорячи, сама мова, синтаксис, що є похідними від перших двох складових» [1, с. 17].

Цікаво, що пошуки естично-екологічних детермінант (а саме вони і відбуваються на теренах рефлексій архітектури, дизайну і моди), пов'язані з декількома напрямками.

Перший — природний, натуральний. Наприклад, архітектура не втрачає своїх ознак природовимірного об'єкта в класичній, посткласичній, постнекласичній архітектурі, стає нелінійним об'єктом, який інтегрований у штучно створений контекст. Так, насипається пагорб землі і вже до нього добудовується архітектурна споруда. Цей пагорб унеможливіє збереження тепла, більше того — допомагає архітектурному об'єкту «розчинитися» в просторі і певним чином не протиставляти себе ландшафту. Намагання вписати в природний ландшафт архітектуру в екологічному русі стає надзвичайно цікавою спробою розпредмечення архітектури загалом, якщо так можна сказати, «розархітектурення» архітектури. Вона втрачає свої стилістичні й ідеологічні ознаки і стає супернатуральною.

Це — один зі способів екологізації архітектурних структур. Архітектура розуміється як мембрана, оболонка, житло, що є будинком для людини, а не будинком для буття.

Якщо архітектура розглядається ширше, як будинок буття, то, звичайно, в такому разі долучаються інші конотації і констеляції, образні структури, пов'язані з варіюванням архітектурних форм та їх натуралізацією. Як відомо, таке розуміння архітектури розпочалося з творчості архітектора Роберта Вентурі. Чим цікава ця архітектура? Вона є концептуальною, суперактивною, містить екологічну детермінанту, означену як первинна простота житла. Так, концепт Р. Вентурі «добре декорований сарай» є ознакою прото-реальності архітектурної творчості.

Творчість визначається як простота, сарай, схил даху, але за цією простотою виникають складні алюзії, пов'язані з тим, що ойкус як моделювання даху, схилу небесного купола або укриття, стає символічним образом. Протообраз даху є символом або гіперсимволом тієї первинної простоти, що маніфестується як звернення до протокультурної реальності. Звичайно, все це не просто, але екологія як вихід за межі культури в природу є ще одним шляхом творчості. Таким чином, маємо два символічні шляхи. Один — функціонально природний, екуменістичний, де культура стає своєрідним універсумом, майже сакрально природним цілим, архітектурний образ «розчиняється» в природі, інший — символічний.

Є ще один шлях, що давно існує, але не помічається в культурі — це так звані флеш-імідж, тобто збереження тіла, тілесності людини в контексті архітектурних форм. Якщо тіло людини сприймає простір кутами, вузькими коридорами, напівзатемненими вікнами, просторовими алюзіями, то, звичайно, це одне тіло, тіло підземелля, тіло Санкт-Петербурга, яке описав свого часу Ф. Достоевський. Якщо тіло сприймає «розчинений» простір світлоносних струмів, то це тіло, яке існує для радощів буття, це тіло небесного Едему, яке культивується як «вічне життя».

Три чинники — загальноприродний, природно-тілесний і символічний — належать до архітектури, що формується в контексті сучасного екологічного руху. Більше того, архітектуру можна спостерігати і в одязі, і в дизайні предметного світу. Архітектура розуміється в широкому сенсі як забудова, архітектоніка. Можна сказати, що архітектоніка як цілісність предметно-просторових відносин є тотальною настановою дизайну і моди. Цілісність людини надає можливості створити світ у контексті цих трьох детермінант або чинників, що потім стають стимулами, а далі — ейдосами,

іміджами і модними образами природного життя у власному тілі. Тобто власне тіло «розчиняється» в середовищі, зливається з природою. Це екологічний рух, він цікавий, але не звичний тому, що відходить від традиції архітектури, стилістики і з архітоніки, яка існує в цьому виді мистецтв. Утім, він цікавий як антитеза урбанізму, штучному, інтенсивному збільшенню об'ємів угору або екстенсивному сприйняттю простору.

Башти ростуть угору, але вони все більше і більше виснажують і людину, і саме навколишнє середовище. Виснажують як непомірний вертикалізм, який підніс людину вгору. Найдинамічнішою є ситуація екологічного формоутворення в архітектурі, яка наразі набуває ознак нелінійної, навіть більше того — гравітаційно означеної дифузно зростаючої структури. Остання іноді перетворюється на органоподібні конфігурації, такі як музей Гуггенхейма в Більбао, а інколи стає своєрідним лабіринтом мембран, плівок, що утворюються як безкінечний трансформативний простір.

Філософською засадою цих конотацій є концепція співвідношення дискретного та континуального, особливо постмодерністська міфологема «складки», яку опанував Ж. Дельоз. Складка як поєднання перервного та безперервного, своєрідний двоповерховий простір, у якому відбувається деструкція як одночасне зростання форм і їх деградація [4].

Ця безкінечна інверсія і водночас перспектива надають можливості спостерігати змінюваність архітектурних форм у дизайнерсько-архітектурному вимірі. Якщо визначити змістовну складову становлення, то вона радше перебуває в симбіозах знакових конотацій та біонічних аналогіях. Виявлення еволюційних та інволюційних кореляцій культурогенезу дизайну й архітектури має властивості прямого і зворотного розвитку, подвійної природи формотворчої динаміки. Еволюція спричиняє оновлення форм. Еволюціонувати означає формувати блок просторових артефактів нелінійного простору. Інволюціонувати означає розвиватися і диференціюватися до метафізичного занурення в минуле. Світ становлення, мінливості є віртуальним і водночас реальним.

Тобто моделі складки, ризоми Ж. Дельоза спонукають до розуміння простору, в якому деградаційні та прогресивні інтенції формотворення корелюють у їхньому певному поєднанні. «Концепція складки, — зазначає І. Добріцина, — побудована на ідеї самоорганізуючої динамічної матерії. Квантом самоорганізації є перехід потенціальної енергії становлення співбуття в матерію складки. Складка — це поетика розриву. Розриви виникають у грі світових

енергій, а складка примушує до гармонії, застигає як слід розриву, прориви енергії, які здійснюються під час зіткнення різних космічних сил. У топологічній філософії складка обговорюється як злам — розрив. Ідеться про енергію словесних образів. У той момент, коли один термін ударає по інших, виникає напруження, що залишається в складці» [5, с. 180–181].

Знайдений термін надає можливості поєднати непоєднуване. Це поєднання є не суто егалітарним феноменом, а зануренням у культуру. Вихід у філософію, метафізику, топологію надає нелінійності, неевклідової геометрії, архітектура стає майже дизайном. Мембрани, оболонки дедалі менше говорять нам, що це поділ простору, а більше переконують, що це простір печери (простір негативної архітектури, згідно з О. Габричевським). Це певні ретроархаїзація, космологізм, коли космос як дім буття, набуває значення архаїки культурного зразка.

Архітектура дедалі більше просувається в простір природовимірних реалій свого буття, екологічних концепцій і екологічних детермінант, які стають засадничими в її формотворенні. Так, робота Френка Гері (музей Гуггенхайма в Більбао) не схожа за своєю біонічно-драматичною конфігуративністю з іншою архітектурою. У ній спостерігається біонічно-тектонічна основа, той самий конструктивізм і водночас пластичний віталізм, що пов'язане із сучасною екологічною пластикою. Вона деструктивна за своїми зовнішніми формами, особливо в інтер'єрах, усюди наявні злами, зсуви, та складка, про яку говорив Ж. Дельоз. Своєрідно поєднуються архітектура і мода в тих забудовах, які створені для демонстрації моделей (Френк Гері, Гордон Кіплінг «Магазин Ісей Міяке на Манхеттені», Нью-Йорк 2002 р.).

Можна стверджувати, що постмодерна архітектура пов'язана змістом-образами з еkleктикою кінця XIX ст. Є. Кириченко зазначає: «Красиве тепер (тобто в добу еkleктики — Н.Б.) ототожнюється з багатонасиченим прикрашенням, неприкрашені побудови вважаються некрасивими. Чим далі до кінця століття, тим очевиднішою стає перевага одного єдиного прийому механістичного поєднання декоративних деталей, що з максимальною щільністю насичують відведені для них поверхні стін. Їх перенасиченість і ускладненість зумовлені прагненням до унікальності кожного будинку, що не узгоджується з простою істиною: неповторність створюється не окремим, а спільним задумом, котрому і слугують частини, що спричиняє безмежну кількість «розкішних» будівель-близнюків. Надмірність декору втомлює через надлишок

прикрас, не сприймається і своєрідність мотивів, і в результаті — підсумок, протилежний тому, котрого намагалися досягти замовники і творці цієї архітектури — нейтральність, стилю споруди. Це був крах ілюзорно-нотектонічної системи і художньої програми. Позитивні можливості архітектурної системи, що шукали натхнення в минулому, до кінця XIX ст. повністю вичерпано.

Рівнозначність еkleктики — це монізм системи нового часу, орієнтований у протилежну сторону. Донині він відбувався в стильовій єдності (однородності) форм і композиційної побудови. З цією метою розроблено складну систему взаємопоєднання елементів у ціле. В еkleктиці принципову рівнозначність стилів форм минулого, деталей і осей, рівномірність акцентів, рівнозначність кожного будинку в міському ансамблі, множинність форм і один прийом» [6, с. 36].

Еkleктика постмодернізму стає не просто поєднанням, а комбінуванням еkleктичного досвіду і модерну. Цей образ містить поетику надмірного, але не піднесеного. Інтер'єри магазину порізного формуються з різних видів, інколи нагадують печеру, інколи — штучно створений об'єкт, де начебто за допомогою землетрусу стеля і стіни набули такої хвилеподібної форми. Це не космос і не земний простір, це — щось дивне, радше печера, негативний простір. Негація відбувається як демонстрація безперервного і певних конфігурацій тих головних предметів, які здаються головними. Це — предмети продажу моди, але вони тут є випадковими інсталяціями, об'єктами, які існують радше як знакові конфігурації, ніж даність цього простору.

Одне з явищ в архітектурному проектуванні і водночас у дизайні — це виникнення так званих просторових оболонок або світів, які створюють образ простору за допомогою зіткнення переходів кривих та прямих ліній, що містить міфологему і драму мінливого динамічного простору. Так, проект Маркоса Новака «Сліди променя» із серії «Світи в прогресії» є перманентною, віртуальною інсталяцією 1995 р. Це архітектонічна вертикальна констеляція об'єктів, яка набуває діагональних і абсолютно непередбачуваних конфігурацій у праці «Гіпероболонка. Інтертекстуальна віртуальна інсталяція», 1998 р. Особливо травматичними є інсталяції Стефана Перелла «Гіпероболонка. Комп'ютерний експеримент з топологічною архітектурною формою», 1990 р.) Проект опрацьований разом з Інститутом електронних методів обшивки конструкцій. Це певні проекти як проєкції різних засобів інсталяції просторів за допомогою кіно, слайдів, комп'ютерних технологій.

Уся ця інфраструктура естетики непередбаченого умовно свідчить про гармонію, екологічну стурбованість. Коли ойкос простору людини стає знову печерою (печерою кібер-простору, кібер-реалій, реалій комфортних, але тривожних і драматичних), то завершенням екотрансформацій простору стає техногенна архітектура, яка виникає як трансформативні оболонки. Створюється «печера» з трансформерів-оболонок, яка надбудовується над землею, але є образом капсули. Це монада, негативний простір. Так виникають певні формули архітектури екосистем, яка створює негативний простір.

Отже, архітектура складно еволюціонує від техноцентризму до біоцентризму та формотворчої настанови екосистем, яка створює негативну архітектуру, що може бути або занурена в землю або піднята над поверхнею, стає навіть атракціоном, парком. Але цей простір намагається бути самодостатнім, більше того — надзвичайно людським і сучасним. Утім, ця міфологічна ідея трансформування руйнує традиційний образ культури, наближає його до розуміння дизайну, одягу, тканини, мембран, оболонок.

Список використаних джерел

1. Азизян И. А. Теория композиции как поэтика архитектуры / И. А. Азизян, И. А. Добрицына, Г. С. Лебедева. — М. : Прогресс-Традиция, 2002. — 568 с.
2. Витрувий. Десять книг об архитектуре / Витрувий. — М. : Изд-во Всесоюзн. акад. архитектуры, 1936. — 331 с.
3. Габричевский А.Г. Морфология искусства / А.Г. Габричевский. — М. : Аграф, 2002. — 864 с.
4. Делез Ж. Складка. Лейбниц и барокко / Ж.Делез. — М. : Логос, 1997. — 264 с.
5. Добрицына И. От постмодернизма — к нелинейной архитектуре / Ирина Добрицына. — М. : Прогресс-Традиция, 2004. — 416 с.
6. Кириченко Е. И. Русская архитектура 1830 — 1910 гг. / Евгения Ивановна Кириченко. — М. : Искусство, 1982. — 400 с.

References

1. Azizyan I. A. Teoriya kompozitsii kak poyetika arkhitektury / I. A. Azizyan, I. A. Dobritsyna, G. S. Lebedeva. — M. : Progress-Traditsiya, 2002. — 568 s.
2. Vitruvius. Desyat knig ob arkhitekture / Marcus Vitruvius Pollio. M. : Izd-vo Vsesoyuzn. akad. arkhitektury, 1936. — 331 s.
3. Gabrichevskiy A.G. Morfologiya iskusstva / A.G. Gabrichevskiy. — M.: Agraf, 2002. — 864 s.
4. Deleuze Gilles. Leibniz i barokko / Gilles Deleuze — M. : Logos, 1997. — 264 s.
5. Dobritsyna I. Ot postmodernizma — k nelineynoy arkhitekture / Irina Dobritsyna. — M. : Progress-Traditsiya, 2004. — 416 s.

6. Kirichenko E. I. *Russkaya arkhitektura 1830 — 1910 gg.* / Evgeniya Ivanovna Kirichenko. — М. : Iskusstvo, 1982. — 400 s.

■ UDC 008:312.421

Barna N. V., Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Director of the Institute of Philology and Mass Communications of the Open International University of Human Development "Ukraine", Kyiv barna2005@ukr.net

ARCHITECTURE, DESIGN AND FASHION AS CULTURAL PRACTICES

The aim of this work is to present cultural and environmental determination of design and architecture, i.e. reflective entity that occurs in reflection of architecture, design and environmental aesthetics in general. The following questions are considered: Is there something in common in these reflex systems? Or are they completely different? It has been concluded that the common is these three contexts are closely linked to the vitality, life, oecumene.

Research Methodology. Six major publications on the research subject (newspapers articles, scientific journals and monographs) have been examined.

Results. It was found that architecture in a complicated way evolves from technocentrism to biocentrism — the formative processor of ecosystem that forms itself in the form of negative architecture, but this negative architecture can be dipped into the ground or raised above the Earth, it creates some capsules called the monads. However, this mythological idea of transforming destroys traditional image of culture. The designer sees the human body as something that is close to the configurations which allocate space structures.

Novelty: An attempt has been made to show the system analysis of artistic activity in the development context of such leading art-practices as design, fashion, advertising and etc. It is defined that cultural realities of artistic activity as forming components of visual spatial arts in the context of design integrity are connected with design and formative potential of spatial kinds of arts and oriented toward the advertising synthesis, fashion and architecture.

The practical significance. The results of the article can be used for further research of modern cultural problems that are related to the definition of eco-aesthetics in general and in modern artistic art-practices in particular. The study can be useful for those who work in advertising, design and fashion field. The research materials can be used for developing the educational courses and programs on the theory and history of culture, applied and communication aesthetics.

Key words: architecture, design, fashion, cultural practices, art, oecumene.

Надійшла до редколегії 26.02.2015 р.

■ УДК 1(091):008.1

І. А. Куриленко, кандидат філологічних наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФЕНОМЕНУ ГРИ В ДИСКУРСІ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Розглядаються проблемні питання, пов'язані з дослідженням гри як одного з унікальних феноменів культури постмодерну. Осмислюються деякі підходи щодо визначення характерних ознак, типології та сутності означеного культурного явища. На прикладах концепцій Ж. Дерріда, Ж. Дельоза, Ж. Ліотара, Р. Барта, висвітлено звернення постмодерністської рефлексії до проблем мови і комунікації, зокрема в контексті концепцій «гри тексту», «ігор істини», «гри структури», проаналізовано роль феномену гри в постмодернізмі. Уточнюється поняття мовної гри в художній практиці постмодерністів.

Ключові слова: гра, дискурс, культура, феномен, концепція, постмодернізм, постмодерн.

И. А. Куриленко, кандидат филологических наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ТРАНСФОРМАЦИЯ ФЕНОМЕНА ИГРЫ В ДИСКУРСЕ ПОСТМОДЕРНИЗМА

Рассматриваются проблемные вопросы, связанные с исследованием игры как одного из уникальных феноменов культуры постмодерна. Осмысливаются некоторые подходы относительно определения характерных черт, типологии и сущности названного культурного явления. На примерах концепций Ж. Деррида, Ж. Делеза, Ж. Лиотара, Р. Барта объяснено обращение постмодернистской рефлексии к проблемам языка и коммуникации, в частности в контексте концепций «игры текста», «игр истины», «игры структуры», проанализирована роль феномена игры в постмодернизме. Уточняется понятие языковой игры в художественной практике постмодернистов.

Ключевые слова: игра, дискурс, культура, феномен, концепция, постмодернизм, постмодерн.

I. A. Kurilenko, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

TRANSFORMATION OF THE PHENOMENON OF GAMING IN THE DISCOURSE OF POSTMODERNISM

Some issues connected with the research of gaming as one of the unique phenomena of postmodern culture are examined. The author has analyzed some approaches concerning the definition of the

characteristic features, typology and essence of the above mentioned cultural phenomenon.

The author describes the movement of the postmodern reflection towards the problems of language and communication using the concepts of G. Deleuze, J.-F. Lyotard, J. Derrida, R. Barthes and others scientists as an example. The role of the phenomenon of gaming in Postmodernism is analyzed based on the concepts of «Text Gaming», «Truth Gaming» and «Structure Gaming». The concept of language gaming in the works of the postmodernists is defined.

Key words: gaming, discourse, culture, phenomenon, concept, postmodernism, postmodern.

Постановка проблеми. Ігрові принципи реалізуються в різних культурах та епохах, адже гра є невід'ємною складовою культурологічного дискурсу. Як зазначав видатний мислитель ХХ ст., автор праці «Homo ludens» (у перекладі — «Людина, що грається») Й. Хейзінга, гра первісно є основою будь-якого культурного феномену, вона — «одна з головних підвалин цивілізації» [11, с. 12]. Учений, основувшись на історико-культурних реаліях із найдавніших часів до початку ХХ ст., не тільки визначив, яке місце посідає гра серед інших явищ культури, але й звернув увагу на те, яким чином сама культура є ігровою: вона «розігрується», тобто розвивається в процесі гри. По суті, Й. Хейзінга поняття гри «інтегрував» у поняття культури. Окрім того, дослідник акцентував на тому, що філософія гри — багатогранна і її наявність відчувається постійно. Утім, роль і характер гри в різний час і в різних підсистемах культури істотно змінювалися. Уважаємо, що особливої актуальності ігровий компонент набуває в постмодерністській культурі, невід'ємною духовною константою якої є захоплення ігровим принципом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сучасному етапі складно знайти теоретика, котрий не пов'язав би з категорією гри найістотніші уявлення про постмодерністський дискурс. В епоху постмодерну майже весь культурний простір переорієнтовано на гру. Як зазначав У. Еко [12], гра — основа будь-якого культурного феномену, зокрема ігрове начало властиве самій природі постмодерної дійсності. Ігрові процеси в сучасній культурі розглядають І. В. Азеева, Т. Н. Голобородова, А. В. Зубарева, Н. Є. Ковиляева, Н. А. Малішевська, М. В. Мізрахі, А. В. Радіонова та ін. Утім, незважаючи на високий фаховий рівень досліджень цих авторів, чіткість і обґрунтованість наукових позицій, ще недостатньо вивчено гру як один із унікальних феноменів культури постмодерну, чим і зумовлена актуальність цієї розвідки.

Мета статті — дослідити основні особливості вияву концепту гри в сучасній культурі, зокрема зосередити увагу на специфічному смислово вираженні й ціннісному статусі гри як однієї з базових культурологічних та філософських категорій (у тому значенні, яке надається цьому поняттю в рамках епохи постмодерну). Для цього вважаємо за необхідне безпосередньо або опосередковано використати праці вітчизняних та іноземних науковців (представників і теоретиків постмодернізму), узагальнити їх напрацювання у сфері інтерпретації означеного предмета обговорення і, відповідно, змодельовати власне бачення постмодерністської концепції гри.

Виклад основного матеріалу дослідження. У багатьох теоретичних працях західних авторів, котрих нині вважають «класиками» постмодерністського дискурсу, феномен гри розглядається в тісному взаємозв'язку з деконструкцією як основною методологічною настановою, практикою руйнування сенсів під час роботи з текстами. Більше того, представники постмодернізму стверджують, що деконструкція є формою гри, що спрямована на «розхитування» й усунення центру. Гра стала правилом філософії, умовою її подальшого існування, місцем реконструкції і відродження. Зважаючи на це, французький філософ і теоретик літератури Ж. Дерріда акцентує, що гра — це відкритий безкомпромісний виклик раціональному дискурсу, випадковість, свобода, свідоме порушення будь-яких правил і творчих принципів. «Письмо», згідно з Ж. Дерріда, — це гра в тексті, що доповнюється грою всередині знаку. Гра на письмі, на думку філософа, починається «з азів» — з імені автора й підпису. У праці «Структура, знак і гра в дискурсі про гуманітарні науки» Ж. Дерріда зазначає: «Існують дві інтерпретації знаку як гри. Сутність однієї прагне знайти істину <...> і визнає інтерпретацію чимось вимушеним <...> Інший тип інтерпретації, навпаки, подає гру як свій природний стан» [5, с. 368].

У цьому контексті слід звернути увагу на ключові положення праць ще одного теоретика французького постмодернізму Ж. Дельоза, котрий також розглядає два види гри. Перший — «знайомі», «нормальні», «людські» — відрізняються від інших наявністю правил, що передують початку гри і визначають можливість програшу та виграшу. Головне в цих іграх — «унікати випадковостей». Пропонуючи власну теорію «людських, несправжніх» ігор, Ж. Дельоз наполягає на тому, що така гра є пародією на «справжню» діяльність [4, с. 80] і їй можна протиставити інший вид — гру «божественну», «чисту», або «ідеальну». Цю гру не може зіграти ані людина як «істота розумна, ані Бог. Її можна уявити тільки як нонсенс. Але саме

тому вона є реальністю самої думки» [4, с. 81]. Ж. Дельоз зазначає, що людина грає в «нечесні ігри» тому, що не вмє грати. Головною в її грі філософ вважає відсутність правил. Жодне рішення в такій грі не є остаточним, оскільки відразу породжує інше. Такі ігри «роблять ставку» на випадковість і не передбачають перемоги та поразки. Гра «без правил, без переможців і переможених, без відповідальності, гра невинності, біг по колу, де спритність і випадок більше не помітні» [4, с. 80], навряд чи може бути реальною. Така гра призначена тільки для думки й для мистецтва. Тільки гра, яка нічому не протистоїть і присвячена сама собі, може бути грою. Усе інше — «другорядні, створені людиною ігри». Цю нову, «ідеальну», гру можна спостерігати в сучасній художній культурі, засновниками якої, на думку філософа, були Л. Керролл й А. Арто.

Концептуальними в процесі вивчення гри як результату сучасного культуротворення є положення праці Ж.-Ф. Ліотара «Стан постмодерну» (1979), в якій зазначається, що гра як важлива складова постмодерністської культури нівелює колишні «серйозні» ідеали й руйнує усталені стереотипи. Одним із яскравих проявів такого ігрового начала є гра з мовним матеріалом, мовною системою. Мовна гра, на думку французького філософа, існує тільки за правилами. Кожна людина вибирає «правила користування» мовою: у мовній грі проявляється її творча активність. Філософ вважає, що не людина панує над мовою, а мова їй «подієво» передує. Людина долучається до «мовної гри», як до гри загалом, оскільки в життєвій практиці постійно перебуває в ситуації вибору, тобто гравця, «котрий вибирає між ходами, наслідки яких непередбачувані» [14]. Отже, ігровий дискурс у постмодернізмі Ж.-Ф. Ліотар розглядає крізь призму мови тексту.

Інший представник французького постмодерну, філософ, семіотик і критик Р. Барт, також за допомогою гри обґрунтовує сутність концепту «текст». На його думку, текст є грою різноманітних кодів і значень. Відповідно, гра стає способами творення та сприйняття тексту: «Одна справа — читання як споживання, а інша — гра з текстом. <...> Грає сам текст (так говорять про вільний хід дверей, механізму), і читач також грає, до того ж подвійно; він грає в Текст (як у гру), шукає таку форму практики, в якій би він відтворювався, але, щоб практика ця не звелася до пасивного внутрішнього мімесису (а спротив подібній операції якраз і є сутністю тексту), він ще й грає з Текстом» [2, с. 421–422].

У процесі аналізу концептуальних компонентів культурологічної моделі постмодернізму важливими є фундаментальні праці

російських та українських учених, які виникли на науковому пострадянському просторі в останні десятиріччя. Зважаючи на творчу спадщину «класиків» світового постмодерного дискурсу, вітчизняні науковці прагнуть змоделювати власне бачення постмодерністської концепції культури. Тому розглянемо найважливіші, на нашу думку, наукові розвідки.

Активізація ігрового дискурсу в сучасній культурі спричинила зацікавлення дослідників ігровим аспектом літератури. Так, відомий філолог, філософ і культуролог М. Епштейн у розвідках «Прото-, або Кінець постмодернізму» (1996) та «Генеза і сенс російського постмодернізму» (1996) зазначає, що сутність постмодерністського ігрового начала полягає насамперед у кризовості самого явища культури: «Постмодернізм не обіцяє жодного виходу з темниці мови, а стверджує радість ігрового існування в цій темниці» [13, с. 169]; «мистецтво стає грою цитат, відвертих наслідувань, запозичень і варіацій на чужі теми» [13, с. 173] і, як наслідок, — прихід нової «утопії вічного сьогодення, ігрового самоповтору» [13, с. 176].

У контексті цього дослідження привертає увагу праця М. Липовецького «Російський постмодернізм. Нарис історичної поетики» (1997), зокрема її підрозділ «Гра як міф: проза «нової хвилі»». Досліджуючи означений феномен, науковець акцентує на проблемі специфіки постмодерністської гри, яка, на його думку, «не зовсім відповідає» класичній моделі, яку розробив Й. Хейзінга [7, с. 20]. Звертаючись до текстів сучасних російських письменників (А. Бітова, Вен. Єрофеева, С. Соколова), М. Липовецький підкреслює в них прояв постмодерністської ігрової поетики. «Гра, — зазначає дослідник, — стає певного роду антиміметичною стратегією, що пов'язує автора, текст і читача» [7, с. 17].

Значний інтерес становить монографія іншого російського науковця І. Ільїна «Постмодернізм від джерел до кінця століття: еволюція наукового міфу» (1998), в якій зосереджено увагу на грі як на важливій ознаці літературного постмодернізму: до хаотичної гри долучаються слова, знаки, цитати, автор грає з текстом і в тексті, тексти також грають з ним, залучаючи до цієї гри читача й увесь світ. Відповідно, «в процесі читання всі троє — автор, текст і читач — перетворюються на єдине ціле, безмежне поле для гри письма» [6].

Узагальнюючи погляди постмодерністів, Н. А. Терещенко і Т. М. Шатунова зазначають, що для постмодерну «гра — це спосіб порушення будь-якої одномірної логіки, виходу за її межі

<...>, тобто всього, що може бути осмислене лінійно, історично, ціннісно-нарративно» [10, с. 92]. Гра перетворює хаос на порядок, надаючи розрізним елементам культури не лише зв'язності, але й автономної цілісності та цінності.

У контексті цієї статті значний інтерес становлять дисертаційні дослідження останніх років, які, належачи до різних наукових спеціальностей, стосуються питань, пов'язаних з до ігровим дискурсом постмодерної культури.

Т. М. Голобородова в дослідженні «Феномен гри в культурі постмодернізму: проблеми філософського аналізу» (2000) наголошує на ролі гри як важливій життєвій стратегії, способі «орієнтації у світі-лабіринті, світі-ризомі» [3]. Автор зокрема зазначає, що на сучасному етапі гра може бути оцінена як важлива захисна тактика людини, протилежне модерністській агресії, насиллю і руйнації дійство, характерологічними ознаками якого є свобода, необмеженість, карнавалізація, театралізація тощо.

І. В. Азеєва в статті «Ігровий дискурс російської культури кінця ХХ століття: Саша Соколов, Віктор Пелевін» (1999), визначаючи специфіку означеного феномену, доходить висновку, що постмодерністська гра стає способом буття людини в сучасному симулятивному світі: вона може бути інтерпретована як спроба врятуватися від невтішної дійсності, подолати хаос буття [1]. Наголошуючи на ролі гри в постмодерністському підході до проблеми творчості, автор особливу увагу приділяє мовній і композиційній грі, грі між автором і читачем тощо.

Серед інших дисертаційних праць, написаних у межах філософсько-культурологічного дискурсу й безпосередньо присвячених проблемі постмодерністської гри, варто назвати також дослідження А. В. Зубаревої «Специфіка художньої творчості в культурі постмодернізму: ігровий принцип» (2007), Н. О. Малішевської «Ігрові практики в дискурсі постмодерну» (2007), М. В. Мізрахі «Гра як атрибут постмодерних комунікацій» (2010) тощо.

Слід зазначити, що нині чималу кількість наукових розвідок, присвячених осмисленню різних ігрових аспектів, безпосередньо чи опосередковано пов'язаних із проблемою ігрового дискурсу культури, розміщено в мережі Інтернет. Назвемо найґрунтовніші з них та найцікавіші в контексті цього дослідження.

Н. Саноцька в статті «Інтерпретація феномену творчості в постмодерному дискурсі» (2013) констатує, що гра в постмодернізмі перетворюється на культурологічну домінанту: вона є реакцією «втомленої культури» на надмірно серйозну, прямолінійну

культуру модернізму — культуру заборони. На думку дослідниці, гра «вможливорює вирватися з простору одновимірної логіки у світ, де все можливо»; вона є «затребуваною як звільнюючий культурний момент та ідеальна можливість примірювання різних смислів у ситуації вибору за умов культурно-мовного плюралізму» [9]. Н. Саноцька також наголошує на специфічному розумінні гри постмодерністами, що виявляється в її тотальності: виходячи за власні межі, гра скасовує правила. Ці метаморфози, а також зміна внутрішньої феноменології гри в постмодернізмі есплікується на дискурс творчості.

В. Приступ у розвідці «Ігровий принцип життя в постмодерному суспільстві: віртуальний вимір» (2012) також розглядає гру як важливу складову структури й поетики постмодерну. Постмодерністська гра, як стверджує науковець, значною мірою обумовлена розвитком інформаційних систем, ЗМІ, комп'ютерних технологій і їх тотальним проникненням у культуру. Відмінністю постмодерністської гри як «граїзації» (від «гри», що досліджував Й. Хейзінга) є те, що «вона позбавлена езотеричності, спеціальних форм організації, протікає не тільки у «вільний час» і сполучена з прагматичними життєвими стратегіями індивіда» [8]. Серед яскравих проявів ігрового дискурсу В. Приступ виокремлює гру з реальністю/віртуальністю, що породжує карнавальність, розважальність, несерйозність, моральну амбівалентність тощо.

У цьому контексті можна назвати ще деякі розвідки: «Феномен гри в сучасному світі» Р. Абунагімової, «Ігрова дійсність постмодерну» Н. Ковиляєвої, «Феномен гри як маркер постмодерну» А. Радіонової та ін. Вони характеризуються різною науковістю, глибиною й фаховим рівнем, проте подекуди надають цікавий практичний матеріал і пропонують оригінальні авторські прочитання означеної проблеми.

Висновки. Таким чином, у постмодерному суспільстві класична хейзінгівська модель гри, як зазначає більшість дослідників, зазнає суттєвих змін: утрачають своє абсолютне значення правила — вони взагалі відсутні, що й суперечить самій сутності гри. «Граїзація» в постмодернізмі постає як необхідна життєва стратегія, «карнавально-театралізований» спосіб орієнтації людини у світі-лабіринті, світі-ризомі, в якому панують невизначеність, відносність, випадковість, свобода, алогічність, свідоме порушення будь-яких правил і творчих принципів тощо. Ігровий принцип у філософії постмодернізму, як з'ясувалося, тісно пов'язаний з деконструкцією як основною методологічною концепцією руйнування істини,

центру й структури в контексті створення тексту. Особливо важливою в процесі художньої творчості стає свідома настанова на гру між автором і читачем за допомогою тексту.

Перспективним напрямом розгляду теорії гри у філософсько-культурологічному дискурсі постмодернізму є дослідження ігрової парадигми в національному, українському контексті, а також вивчення її модифікацій.

Список використаних джерел

1. Азеева И. В. Игровой дискурс русской культуры конца XXвека : Саша Соколов, Виктор Пелевин [Электронный ресурс] / И. В. Азеева. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content>. — Загл. с экрана.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. — М. : Прогресс, 1989. — 616 с.
3. Голобородова Т. Феномен игры в культуре постмодернизма : проблемы философского анализа [Электронный ресурс] / Т. Н. Голобородова. — Режим доступа: <http://cheloveknauka.com>. — Загл. с экрана.
4. Делез Ж. Логика смысла / Ж. Делез. — М. : Academia, 1995. — 298 с.
5. Деррида Ж. Структура, знак и игра в дискурсе гуманитарных наук / Ж. Деррида // Французская семиотика : От структурализма к постструктурализму ; пер. с фран., вступ. ст. Г. К. Косикова. — М. : Прогресс, 2000. — С. 407–427.
6. Ильин И. Постмодернизм от истоков до конца столетия : эволюция начного мифа / И. Ильин. — М. : Интрада, 1998. — 255 с.
7. Липовецкий М. Русский постмодернизм. Очерки исторической поэтики : монография / М. Липовецкий. — Екатеринбург, 1997. — 317 с.
8. Приступ В. Ігровий принцип життя у постмодерному суспільстві : віртуальний вимір [Електронний ресурс] / В. Приступ. — Режим доступа: <dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/10084/1/Polit>. — Назва з екрана.
9. Саноцька Н. Інтерпретація феномену творчості у постмодерному дискурсі [Електронний ресурс] / Н. Саноцька. — Режим доступа: <library.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21229/1/8-41>. — Назва з екрана.
10. Терещенко Н. А. Постмодерн как ситуация философствования / Н. А. Терещенко, Т. М. Шатунова. — СПб. : Алетей, 2003. — 192 с.
11. Хейзинга Й. Homo Ludens: Статьи по истории культуры / Й. Хейзинга. — М. : Прогресс-Традиция, 1997. — 416 с.
12. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко. — СПб. : Symposium, 2004. — 544 с.
13. Эпштейн М. Постмодерн в русской литературе : учеб. пособ. / М. Эпштейн. — М. : Высш. шк., 2005. — 495 с.

14. Lyotard J. F. The Postmodern Conditions : A Keport on Knowledge / J.-F. Lyotard. — The University Of Minnesota Press, 1984. — 144 p.

References

1. Azeyeva I. V. Igrovoy diskury russkoy kultury kontsa XX veka : Sasha Sokolov, Viktor Pelevin [Elektronnyy resurs] / I. V. Azeyeva. — Rezhim dostupa: <http://www.dissercat.com/content>. — Zagl. s ekrana.
2. Barthes Roland. Izbrannyye raboty: Semiotika. Poetika / Roland Barthes. — M. : Progress, 1989. — 616 s.
3. Goloborodova T. Fenomen igry v kulture postmodernizma : problemy filosofskogo analiza [Elektronnyy resurs] / T. N. Goloborodova. — Rezhim dostupa: <http://cheloveknauka.com>. — Zagl. s ekrana.
4. Deleuze Gilles. Logika smysla / Gilles Deleuze. — M. : Academia, 1995. — 298 s.
5. Derrida Jacques. Struktura, znak i igra v diskurse gumanitarnykh nauk / Jacques Derrida // Frantsuzskaya semiotika : Ot strukturalizma k post-strukturalizmu ; per. s fran., vstup. st. G. K. Kosikova. — M. : Progress, 2000. — S. 407–427.
6. Ilin I. Postmodernizm ot istokov do kontsa stoletiya : evolyutsiya nachnogo mifa / I. Ilin. — M. : Intrada, 1998. — 255 s.
7. Lipovetskiy M. Russkiy postmodernizm. Ocherki istoricheskoy poetiki: monografiya / M. Lipovetskiy. — Ekaterinburg, 1997. — 317 s.
8. Prystup V. Ihrovyi pryntsyp zhyttia u postmodernomu suspilstvi : virtualnyi vymir [Elektronnyi resurs] / V. Prystup. — Rezhym dostupu: space.nau.edu.ua/bitstream/NAU/10084/1/Polit. — Nazva z ekrana.
9. Sanotska N. Interpretatsiia fenomenu tvorchosti u postmodernomu dyskursi [Elektronnyi resurs] / N. Sanotska. — Rezhym dostupu: library.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21229/1/8-41. — Nazva z ekrana.
10. Tereshchenko N. A. Postmodern kak situatsiya filosofstvovaniya / N. A. Tereshchenko, T. M. Shatunova. — SPb. : Aleteyya, 2003. — 192 s.
11. Huizinga Johan. Homo Ludens: Stati po istorii kultury / Johan Huizinga. — M. : Progress-Traditsiya, 1997. — 416 s.
12. Eco Umberto. Otsutstvuyushchaya struktura. Vvedeniye v semiologiyu / Umberto Eco. — SPb. : Symposium, 2004. — 544 s.
13. Epshteyn M. Postmodern v russkoy literature : ucheb. posob. / M. Epshteyn. — M. : Vyssh. shk., 2005. — 495 s.
14. Lyotard J.F. The Postmodern Conditions : A Keport on Knowledge / J.-F. Lyotard. — The University Of Minnesota Press, 1984. — 144 p.

■ UDC 1(091):008.1

Kurilenko I. A., Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
spring2007@ukr.net

TRANSFORMATION OF THE PHENOMENON OF GAMING IN THE DISCOURSE OF POSTMODERNISM

The aim of this paper is to examine some issues connected with the research of gaming as one of the unique phenomena of postmodern culture. The author has analyzed some approaches concerning the definition of the characteristic features, typology and essence of the above mentioned cultural phenomenon.

Research methodology. The author has examined the works of the Ukrainian and foreign scientists (philosophers, culturologists, specialists in literature) in the context of interpretation of gaming discourse in postmodern culture. All researchers emphasize that gaming is originally the basis of the postmodern cultural discourse.

Results. The author has proved that gaming as a unique cultural phenomenon of the late 20th — early 21st centuries has such characteristics as improvisation, freedom and free choice, the creative nature of the activity, the symbolic transformation of the surrounding world, specific time and space as well as the rules regulating its specific modus.

It is substantiated that gaming is one of the most important components of the postmodern discourse as it allows to implement the principle of breaking down stereotypes.

The author describes the movement of the postmodern reflection towards the problems of language and communication using the concepts of G. Deleuze, J.-F. Lyotard, J. Derrida, R. Barthes and others scientists as an example. The role of the phenomenon of gaming in Postmodernism is analyzed based on the concepts of «Text Gaming», «Truth Gaming» and «Structure Gaming».

The concept of language gaming in the postmodernists' works is defined. It is proved that language gaming is the main methodological principle of composing the postmodern works and that is why it may be found at all levels of the language structure.

Novelty. The author has made an attempt to examine the contemporary scientists' research of the concepts of gaming as well as its role and place in postmodern culture. The paper deals with the significant transformation of the phenomenon of gaming in the postmodern discourse.

The practical significance. The results of this research may be used for further study of some issues concerning the phenomenon of gaming in the postmodern discourse.

Key words: gaming, postmodern discourse, gaming paradigm, culture, phenomenon, concept.

Надійшла до редколегії 23.03.2015 р.

■ УДК 7.078:930.85«653»

Л. С. Азарцева, кандидат педагогічних наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

ВПЛИВ МЕЦЕНАТСТВА НА РОЗВИТОК СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Аналізуються причинно-наслідкові зв'язки між історико-культурними особливостями розвитку окремих регіонів середньовічної культури і станом меценатства на той час. Акцентується роль заступництва мистецтву в епоху Відродження, завдяки чому меценатство сягнуло свого розквіту і сприяло розвитку не тільки італійської науки й освіти, але і європейської культури загалом. Виявляється система чинників, що детермінували поведінку перших меценатів.

Ключові слова: меценатство, меценат, мотиви благодійної діяльності, середньовічна культура.

Л. С. Азарцева, кандидат педагогических наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ВЛИЯНИЕ МЕЦЕНАТСТВА НА РАЗВИТИЕ СРЕДНЕВЕКОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Анализируются причинно-следственные связи между историко-культурными особенностями развития отдельных регионов средневековой культуры и состоянием меценатства того времени. Акцентируется роль покровительства искусству в эпоху Возрождения, благодаря чему меценатство достигло расцвета и способствовало развитию не только итальянской науки и образования, но и европейской культуры в целом. Выявляется система факторов, детерминировавших поведение первых меценатов.

Ключевые слова: меценатство, меценат, мотивы благотворительной деятельности, средневековая культура.

L. S. Azartseva, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

INFLUENCE OF PHILANTHROPY ON MIDDLE AGES CULTURE DEVELOPMENT

This article analyzes cause-and-effect relations between historical and cultural features of particular regions of medieval culture and the state of philanthropy at the time. Emphasized the role of art patronage in the Renaissance, making philanthropy flourished and promoting development not only of Italian science and education, but also of the European culture in general. Author detects the system of factors, which determined the First philanthropists' behavior.

Key words: philanthropy, philanthropist, charity motives (philanthropy motives), medieval culture.

Історія меценатства нині викликає особливий інтерес. Суттєві зміни в політичній, соціальній, економічній та культурній сферах, недостатнє державне фінансування мистецтва, науки, освіти й фізичної культури сприяють розвиткові недержавних форм підтримки соціокультурного напрямку. Тобто сформувалася і розвивається сучасна тенденція загального усунення держави від вирішення соціокультурних труднощів та розвитку, переважно недержавних форм і технологій благодійної діяльності. Як свідчить історико-культурний досвід, саме меценатство є важливою базою для створення, збереження й поширення досягнень світової, зокрема, національної культурної спадщини.

У попередній статті проаналізовано різні форми благодійності (милостиня, спонсорство, меценатство, волонтерство та ін.), виявлено особливості меценатства порівняно з іншими формами, визначено й досліджено генезис меценатства та внесок перших благодійників у розвиток стародавніх культур.

Ця праця є продовженням історико-культурного циклу і присвячена аналізу фактів прояву меценатства в Середньовіччі. У цей час стародавні досягнення в галузі благодійництва стали релігійною традицією, яка поширилася по всьому світові завдяки ідеї християнського милосердя та співчуття Григорія Богослова, Іоанна Златоуста й Августина Блаженного: «Ніщо так не потрібно Богу, як милосердя, жалість і співчуття, оскільки ці якості властиві Йому Самому» [2]. Тому можновладці, заможні громадяни, священнослужителі й навіть представники середніх верств населення допомагали нужденним, сприяли збереженню цінностей християнської культури, а в епоху Відродження — і світських художніх надбань.

Історико-культурних досліджень меценатства, які опубліковані в останні два десятиліття, небагато. У них аналізуються історичні аспекти, сучасні проблеми, переважно регіональні та національні. Проте зазначимо, що розвиток меценатства на початкових етапах існування світової культури перебуває поза увагою дослідників. Найчастіше більшість науковців лише побіжно згадують деякі нечисленні факти чи явища, але причинно-наслідкові зв'язки між історико-культурними особливостями розвитку окремих регіонів світу, змінами пріоритетів інтересу до тих чи інших мистецьких аспектів і розвитком меценатства не досліджувалися. Саме цим зумовлений інтерес до означеної теми.

Мета статті — на основі аналізу фактів благодійності в середньовічній культурі виявити участь і внесок меценатів у розвиток

культури висвітлити спонукальні мотиви покровителів мистецтва того часу.

Опису й аналізу феномену меценатства загалом присвячено немало наукових досліджень, які переважно є суто історичними. Основна увага науковців концентрується на постатях добродійної діяльності, оцінках масштабів і напрямках їх капіталовкладень у сферу культури. Такими є праці Пола Стратерна «Медичі. Хрещені батьки Ренесансу» [10]; Жана-Крістіана Птіфіса «Людовик XIV. Слава і випробування» [9]; В. М. Ломова «100 великих меценатів і філантропів» [7] і Ю. Н. Лубченкова «Сто великих аристократів» [8]. Останні належать до жанру енциклопедії і наводять біографії найзнаменитіших діячів та покровителів культури — від давнини до сучасності.

Монографія мистецтвознавця Кеннета Хадсона [12] присвячена 37 провідним зібранням, які зазвичай називають музейною елітою. Основами кожного з них є колекції видатних меценатів: зібрання Франциска I, Марії Медичі, Рішельє, Мазаріні й Людовика XIV для Лувра та ін. Здіслав Жигульський молодший, всесвітньо відомий мистецтвознавець (Польща, м. Краків) простежив розвиток художнього колекціонування та художніх музеїв у контексті змін художніх стилів [4].

Українські науковці досліджували благодійність в Україні XIX — поч. XX ст. (О. М. Донік), окремі регіони та представників відомих родин (А. М. Савочка, О. О. Терентьева, М. Ф. Слабошпицький, П. Г. Біличенко, Н. М. Товстоляк, Ю. М. Хорунжий та ін.), суспільну значущість меценатства, благодійності та спонсорства у світовому контексті (Л. Ю. Хобта). Усі вони так чи інакше стосувалися походження меценатства. Але спеціального дослідження, присвяченого аналізу стану меценатства, його місця та ролі в середньовічній культурі, нам виявити не вдалося. Отже, спробуємо заповнити цю наукову нішу.

У середньовічній культурі класичною парадигмою є релігійні цінності. Тому церква відігравала роль своєрідного мецената й основного замовника християнського мистецтва. Монастирі, собори, чернечі, релігійні ордени та братства були осередками культури, при яких функціонували парафіяльні, кафедральні, монастирські, іконописні школи, переписували релігійні книги, виготовляли та художньо оформлювали церковне начиння. У Європі таким монастирем і культурним центром, наприклад, був «Віварій» Кассіодора Флавія, де розміщувалися школа, скрипторій і бібліотека.

Окремі факти меценатства відомі й серед ченців. Бенедикт Біскоп — теолог, літописець і абат — заснував та побудував подвійний монастир в Уїрмуте і Ярроу, який уважався одним з провідних центрів християнської культури в Західній Європі. Це була перша кам'яна релігійна споруда в Англії з використанням скла [7]. Для реалізації задуму видатний сподвижник привіз із Галлії майстрів-каменотесів і склярів, котрі навчили англійців будівельного мистецтва. Усі витрати на поїздки й роботу Бенедикт оплачував з власних коштів.

Під час подорожей по різних містах Європи він відвідував монастирі, скрупульозно записував чернечі правила, що стали основою для бенедиктинського статуту. Колекція ікон, манускриптів, які абат придбав за свої гроші, частинки мощей апостолів і мучеників, священні посуд та одяг, предмети прикраси й оздоблення церкви були передані в монастир в Уїрмуте і Ярроу. Він зібрав унікальну монастирську бібліотеку, яка була однією з найкращих у Європі і нині зберігається в Британському музеї.

За часів Середньовічної Європи колекціонування у звичному розумінні не існувало. Предмети мистецтва слугували переважно релігійним цілям і призначалися для відправлення релігійного культу та святкових маніфестацій. Окремі феодали накопичували у своїх замках різноманітні цінні предмети: дороге начиння, монети, коштовності, родинні прикраси та зброю, які привозили з Хрестових походів. Але це були радше скарби, ніж колекції. Перехід від накопичення до зібрань відбувався поступово, переважно у Франції та Бургундії. При дворах європейських правителів почали впорядковувати накопичені багатства і доповнювати перші середньовічні колекції спеціальними купівлями.

Збереглися описи майна пристрасного колекціонера та мецената герцога Беррі Іоана Французького (1340 — 1416). Тут поряд з коштовностями, предметами побуту, меблями, східними цінностями значаться монети, медалі і різьблені античні камені, які придбані, очевидно, за немалі гроші. Формувати колекцію герцогові Беррі допомагав спеціальний агент — Джованні Алкер — торговець художніми цінностями, які збирав у Бургундії й Італії [8]. Зібрання релігійних книг герцога, зокрема Чудовий часослов, Прекрасний часослов Богоматері, Великий часослов та ін., було найвишуканішим щодо оформлення, а сам герцог Беррі дістав прізвисько «король часословів» [5].

У середньовічних містах функції меценатів виконували купецькі гільдії та ремісничі цехи, які будували й утримували гільдійські і ремісничі школи, собори, муніципальні споруди та ін.

Благодійниками в окремих державах були їх лідери. Завдяки Карлу, Альфреду й Оттону I Великим середньовічна Європа ознайомилася з античними досягненнями. «Каролінзьке» (кін. VIII — сер. IX ст.), «Англосаксонське» (друга пол. IX ст.) та «Оттонівське» (наприкінці X ст.) відродження, хоча й характеризувалися короткочасністю та відносною поверховістю, але сприяли помітному розвитку культури в цих державах.

В англосаксонському, франкському королівствах та Священній Римській імперії при німецькому дворі Оттона I розвинулися теологія, книжкова мініатюра, скульптура, мозаїка, фреска, архітектура, література; підготовлено базу для становлення готичного мистецтва. На основі латинського алфавіту виник особливий шрифт — каролінзький мінускул для написання в скрипторіях численних копій (списків) з римських текстів, що сприяло збереженню класичних творів Віргілія, Овідія, Цицерона. Карл і Альфред Великі, Оттон I прагнули надати освіту духовництву та народові, піклувалися про розбудову шкіл, зокрема світських для дітей знаті і мирян. В Оттонівській імперії освіту могли здобути як хлопчики, так і дівчатка.

Отже, наведені факти свідчать, що традиції меценатства, закладені в античній культурі, існували й у класичному європейському Середньовіччі. Але всі зусилля діячів так чи інакше були пов'язані з розвитком християнської культури.

Якщо середньовічній Європі притаманні поодинокі факти меценатської діяльності, то у Візантії благодійність була своєрідним суспільним ідеалом, якого намагалися дотримувати всі верстви населення, зокрема імператори. Розмах діяльності Юстиніана I (кін. V — сер. VI ст.) був приголомшливим на ті часи. Він прокладав дороги, вулиці, поширював у містах водопостачання, зводив мости, колонади, облаштовував агори, будував церкви, монастирі та лікарні, на які жертвував величезні суми. Крім найвідомішої в Константинополі лікарні Св. Сампсона Гостинника (Странноприїмця), яка мала амбулаторію та стаціонар, імператор побудував у місті ще 34 лікарні [7]. Особливу увагу він приділяв розвитку хірургії та фармакології, лікуванню інфекційних захворювань, організовував притулки для сиріт і вдів, шпиталі для бездомних та жебраків, лікарні для прокажених і немічних, пологові будинки, громадські лазні та ін.

Візантійську благодійну традицію підтримували не тільки можновладці та заможні жителі імперії, але й священнослужителі. Наприклад, Патріарх Фотій (IX ст.) поєднував служіння церкві

з плідною діяльністю мецената і знавця античної культури. Будинок патріарха був своєрідною академією й осередком інтелектуальної діяльності. Фотій мав велику бібліотеку, створив «Міріобібліон» («Бібліотеку» чи «Безліч книг») — реферативні огляди та вилучення з 386 творів ораторів, граматиків, лікарів, істориків, географів, християнських богословів. «Лексикон», який Фотій склав, радше, до свого патріаршества, мав полегшити читання античних авторів і Св. Письма [7]. Нині немало оригінальних античних творів утрачено, але збереглися ті, над якими працював Фотій.

Ще одна цікава персоналія — імператор Костянтин VII Багрянородний (913 — 959 рр.), чия діяльність стала початком розквіту культури держави. Будучи різносторонньо освіченим, він особливо піклувався про процвітання наук і мистецтв. За розпорядженням і особистої участі Костянтина VII відкриті нові навчальні заклади та створені праці енциклопедичного характеру з найрізноманітніших галузей знань: логіки, філософії, історії тощо [6]. Розквіт візантійської культури в IX — XII ст. став наслідком прогресивної діяльності як його, так і інших осіб царюючих династій і увійшов у Візантієзнавство з їхніми іменами — «Македонське відродження» (867 — 1056 рр.) і «Комнінське відродження» (1081 — 1185 рр.).

У будинках заможних візантійців існували гуртки-салони — своєрідні домашні академії. Вони групувалися навколо інтелектуалів-меценатів та авторитетних філософів: патріарха Фотія, Михайла Псьола (XI ст.), Іоана Італа (друга пол. XI ст.) і відомого покровителя наук і мистецтв — імператора Андроніка II Палеолога (друга пол. XIII — перша пол. XIV ст.).

Таким чином, порівняно із середньовічною Європою, в «освіченій» Візантії, де поряд з релігійними нормами існували елементи світської культури, складалася й розвивалася благодійна традиція, зокрема й меценатство, яке в період культурного піднесення держави сягнуло свого розквіту.

Гуманізм як новий тип світогляду епохи Відродження висунув людський розум, його творчу енергію на перше місце. Знання класичних мов, обізнаність на античній спадщині, здатність до наукової та художньої діяльності стали передумовою гідного становища в суспільстві. Дослідники не випадково визначають цей етап як «золотий вік» меценатства. XIV — XVI ст. в Італії, XV — XVI ст. — в інших європейських країнах сформували кардинально новий підхід до оцінки діяльності митців. Можновладці змагалися за увагу з боку літераторів, художників, скульпторів, причому цей процес відчутно переважав спроби митців привернути заможних містян.

Наприклад, коли в 1416 р. Леонардо Бруні подав флорентійським можновладцям перший том своєї «Історії», ті видали спеціальний декрет, згідно з яким автор та його нащадки звільнялися від сплати податків або мали право «отримати гідну подяку народу за увічнення слави республіки» [13].

Кан Гранде делла Скала, правитель Верони, протегував Данте Аліг'єрі. Медичі, які з XIII по XVIII ст. неодноразово ставали правителями Флоренції, набули найбільшої популярності як меценати видатних творців епохи Відродження — Галілея, Верроккьо, Мікеланджело, Гоццолі, Боттічеллі, Челліні, Донателло, Піко делла Мірандоли, Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Вазарі та ін.

Внесок цієї родини в розвиток не тільки італійської, але і європейської культури неможливо переоцінити. Багато хто з них увійшов в історію культури поряд з видатними художниками, науковцями, оскільки сприяв розвитку їхньої творчості, процвітанню мистецтва та науки.

Традиція опікування мистецтвом та наукою в культурі Ренесансу започаткована Козімо Медичі Старшим. Він жертвував значні суми на благодійність, оплачував спорудження громадських будівель, зокрема чудової публічної бібліотеки, для якої сам збирав книги. Козімо не шкодував коштів на підтримку вчених і заснував Академію наук за зразком Академії Платона. Завдяки йому молодий Марсіліо Фічіно став матеріально незалежним і здійснив переклад Платона з грецької мови на латину. Напис *Pater Patriae* (Батько вітчизни) на гробниці Козімо є свідченням вдячності громадян [10].

У часи Лоренцо Чудового Флоренція досягла культурного й економічного розквіту. Він увійшов в історію меценатства як пристрасний колекціонер картин, камей, монет, стародавньої та нової скульптури. За сімейною традицією Лоренцо продовжував збирати книги по всій Європі. Згодом ця велика колекція стала Бібліотекою Лауренціана або Медичі.

Діяльність Катерини Медичі вплинула на культуру Франції. При своєму дворі вона збрала найкращі зразки європейського мистецтва. Колекція портретів (476 одиниць) стала складовою мистецького надбання Лувра [10]. З ім'ям Катерини Медичі пов'язують і популярність балету у Франції.

Старший син та наступник Козімо I — Франческо I виявляв неабиякий інтерес до хімії і таким чином сприяв започаткуванню підприємства з виробництва порцеляни. Він заснував Академію делла Круска для очищення італійської мови та створення

її граматики [10]. На запрошення Козімо II — сина Фердіنانдо Галілей улаштувався у Флоренції, де займався наукою.

Нині спадковий принц Лоренцо де Медічі продовжує традиції свого роду і створює колекцію коштовностей «Традиції та новації — від Ренесансу до нового Ренесансу». Його ювелірний бренд «Медічі» — єдиний у світі, прибутки від якого спрямовуються на благодійні цілі [11].

Але не тільки родина Медічі сприяла розвитку культури Італії. Папу Миколу V (1447 — 1455) заслужено вважають засновником нового «золотого століття» Риму. Завдячуючи йому місто стало другим після Флоренції центром Відродження, навколо якого об'єдналися гуманісти. Учені, художники, архітектори відреставрували відомі культові споруди середньовічного Риму, а саме місто перебудували в стилі Ренесансу. Колекція рукописів класичної давнини та раннього християнства, яку збирав понтифік, стала базовою для Ватиканської бібліотеки.

Незважаючи на те, що папа Юлій II (1503 — 1513) підтримував мистецтво не стільки з гуманізму, скільки вважав його засобом зміцнення папської влади, його можна назвати найвидатнішим меценатом епохи Відродження. Амбітне прагнення понтифіка перетворити Рим на культурний і політичний центр Італії сприяло відновленню міста, будівництву нових величних вулиць, перебудові та прикрашанню палаців і храмів [7]. За його часів Браманте почав споруджувати собор св. Петра, Мікеланджело створив славнозвісну статую «Мойсей». З ім'ям Юлія II пов'язане створення Бельведерського маєтку, або «Антикварії статуй», з якої починається історія всесвітньо відомих музеїв Ватикану. Саме він придбав мармурову римську копію статуї Аполлона роботи Леохара та помістив її у внутрішньому дворіку Бельведерського палацу. З того часу Аполлон Бельведерський став не тільки одним із шедеврів папської колекції, а й світового мистецтва загалом.

Аналіз діяльності меценатів стародавньої та середньовічної культур дозволив виявити систему чинників, що детермінували їх поведінку — потреби, мотиви, цілі, наміри, прагнення та ін. Головним мотивом більшості меценатів є безкорислива любов до мистецтва чи науки. Серед таких — Цицерон, Асіній Полліон; Пліній Молодший, Гай Юлій Цезар та ін. Гай Светоній Транквіл у своїй книзі «Життя дванадцяти цезарів» повідомляв про те, що Юлій Цезар із захопленням збирав різьблені камені, карбований посуд, статуї й картини давньої роботи, які, на жаль, не збереглися. Він цікавився наукою та витрачав значні гроші на придбання освічених

рабів. Цікавим є факт дарування Юлієм Цезарем шести дактиліотек римському храму Венери, а Мітрідатом Євпатором — храму Юпітера Капітолійського [7].

Найчастіше меценати — це заможні люди, котрі прагнули оточити себе й обставити свій будинок предметами найвищого художнього рівня. Репутація цінителя та знавця мистецтва підтверджувала високий майновий і соціальний статус заможної людини, яка поповнювала власне зібрання. Так, наприкінці IV ст. до н. е. в Олександрії виникла традиція формування дактиліотек — колекцій камей зі дорогоцінних каменів. Завдяки особистій пристрасті патрициїв до їх колекціонування, мистецтво виготовлення камей в Римі цього періоду сягнуло свого розквіту.

Деяких діячів культури, наприклад, Ашоку — третього правителя Магадхі з династії Маур'їв (268 — 232 рр. до н. е.) у стародавній Індії — мотивували релігійні вірування. Після періоду жорстоких завоювань у 264 р. до н. е. він прийняв буддизм і почав практикувати ідеї дхарм: правдивість, співчуття та миролюбність. Ашока споруджував буддійські храми, монастирі й печерні комплекси по всій Індії. За його наказом у місцях, пов'язаних з життям Будди, створювали пагоди і ступи для зберігання реліквій. За нетривалий проміжок часу по всій країні спорудили зрошувальні канали, громадські сади, криниці, безплатні для населення лікарні, караван-сараї, школи, розплідники, де вирощувалися лікарські рослини. Уперше у світовій історії створені ветеринарні лікарні [3]. Спеціальні заходи здійснені для організації освіти жінок, про що після Ашоки на державному рівні в Індії замислилися лише наприкінці XX ст. Як стверджують історики, всі кошти (свої власні й з державної скарбниці) витрачалися на добробут людей. Тобто, Ашока сприяв процвітанню Індії, якого після нього країна більше не знала.

Слід виокремити мотивацію меценатів-тиранів у стародавній Греції — Фрасібула Мілетського, Полікрата Самоського, Дамасія та Пісістрата Афінських та ін. З одного боку, вони відігравали ролі благодійників і долучали до свого двору художників та поетів. З іншого — останні повинні були допомагати формувати громадську думку, як, наприклад, поет Анакреонт для Полікрата Самоського та Гіппарха Афінського або Піндар — для сіракузьких тиранів. Щоб забезпечити собі підтримку й відданість демосу, тирані долучали ремісників до благоустрою міст і забезпечували їх заробітком. Тобто для тиранів стародавньої Греції, як і для окремих членів

родини Медичі, благодійність була одним зі способів поліпшити або усунути соціальну напруженість.

Але найчастіше на безкорисливу допомогу надихає усвідомлення громадського обов'язку — бажання діяльності на суспільно-корисному ґрунті, виконання евангельських заповідей милосердя і любові до ближнього. Цей мотив був пріоритетним особливо для діячів епохи Середньовіччя.

Отже, традиції духовної культури й історія меценатства тісно пов'язані. Релігійний світогляд класичного європейського Середньовіччя визначав статус церкви як основного замовника християнського мистецтва та своєрідного мецената, а завдяки Карлу, Альфреду і Оттону I Великим середньовічна Європа дізналася про античні досягнення, а у Франкському, Англосаксонському королівствах та Оттонівській імперії відбувався активний культурний розвиток.

У Візантії, на відміну від середньовічної Європи, під впливом пізноантичної культури розвивалися світські література й освіта. Тому благодійність була своєрідним суспільним ідеалом, якого намагалися дотримувати всі верстви населення.

В епоху Відродження меценатство сягнуло свого розквіту. Гуманістичний погляд на творчий потенціал людини та її місце у світі спонукав не тільки заможних містян, але й первосвящеників до заступництва мистецтву. Діяльність родини Медичі, понтифіків Миколи V, Юлія II та ін. сприяла розвитку не тільки італійської, але і європейської культури загалом.

Саме в епоху Відродження сформувався інститут колекціонування як спосіб збереження мистецьких надбань минулого та примноження таким чином надбань існуючої культури в сучасному розумінні цього явища.

Основними мотивами перших меценатів були наступні: безкорислива любов до мистецтва чи науки, прагнення до розкоші, морально-етичні погляди, суперництво між лідерами держав, релігійні вірування, свідомість громадянської солідарності, необхідність урегулювання та вирішення соціально-політичних конфліктів. Усі ці мотиви умовно можна класифікували за намірами й об'єднати в ідеологічні, соціально-політичні, релігійні та морально-етичні.

Таким чином, яскраві особистості, котрі творили середньовічну історію, здійснили значний внесок у розвиток меценатства та світової культури. Їх діяльність, зокрема діячів християнської церкви, сприяла розвитку науки й освіти, охороні та збереженню

культурної спадщини, історико-культурного середовища і духовному розвитку особистості загалом. Усе це вплинуло на виявлення закономірностей, принципів та тенденцій меценатства Нового часу.

Перспективами подальших досліджень є продовження історико-культурних розвідок щодо вивчення ролі та внеску меценатства в розвиток культури як інших періодів, так і окремих регіонів зокрема.

Список використаних джерел

1. Благодійництво. Великие династии мира. Медици. — М. : АРИА-АиФ, 2012. — 100 с., ил.
2. Епископ Иларион (Алфеев). Жизнь и учение св. Григория Богослова [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/09i/ilarion/teaching/20.html>. — Загл. с экрана.
3. Жадько Е. Г. 100 Великих династий / Е. Г. Жадько. — М. : Вече, 2008. — 488 с.
4. Жигульский З. Музеи мира. Введение в музееведение / З. Жигульский. — М. : Наука, 1989. — 385 с.
5. Казель Раймон. Роскошный часослов герцога Беррийского / Раймон Казель, Иоханнес Ратхофер ; пер. К. Светлякова, Л. Таруашвили. Сер.: Сокровища мировой культуры. — М. : Белый город, 2002. — 248 с.
6. Каплан Мишель. Византия / Мишель Каплан ; пер. А. Степанов. — М. : Вече, 2011. — 432 с.
7. Ломов В. М. 100 великих меценатов и филантропов / В. М. Ломов. Сер. : 100 великих. — М. : Вече, 2013. — 416 с.
8. Лубченков Ю. Н. Сто великих аристократов / Ю. Н. Лубченков. Сер. : 100 великих. — М. : Вече, 2013. — 432 с.
9. Птифис Ж.-К. Людовик XIV. Слава и испытания / Жан-Кристиан Птифис. Сер. : Истор. б-ка / пер. И. Эгипти. — СПб. — М. : ЕВРАЗИЯ, 2008. — 384 с.
10. Стратерн Пол. Медици. Крестные отцы Ренессанса / Пол Стратерн. — М. : АСТ, Астрель, 2010. — 512 с.
11. Украинский ювелирный дом подписал контракт с Лоренцо де Медици [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.unian.net/society/205098-ukrainskiy-yuvelirnyi-dom-podpisal-kontrakt-s-lorentso-de-medichi.html>. — Загл. с экрана.
12. Хадсон К. Влиятельные музеи / К. Хадсон ; пер. с англ. Л. Мотылев. — Новосибирск : Сибирский хронограф, 2001. — 194 с.
13. Хобта Л. Ю. Суспільна значущість меценатства, благодійності та спонсорства: світовий контекст [Електронний ресурс] / Л. Ю. Хобта. — Режим доступа: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2006/2/12.pdf>. — Назва з екрана.

References

1. Blagotvoritelnost. Velikiye dinastii mira. Medichi. — M. : ARIA-AiF, 2012. — 100 s., il.
2. Episkop Ilarion (Alfeyev). Zhizn i ucheniye sv. Grigoriya Bogoslova [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/09i/ilarion/teaching/20.html>. — Zagl. s ekrana.
3. Zhadko E. G. 100 Velikikh dinastiy / E. G. Zhadko. — M. : Veche, 2008. — 488 c.
4. Zhigul'skiy Z. Muzei mira. Vvedeniye v muzeyevedeniye / Z. Zhigul'skiy. — M. : Nauka, 1989. — 385 s.
5. Kazel Raymon. Roskoshnyy chasoslov gertsoga Berriyskogo / Raymon Kazel, Iokhannes Ratkhofer ; per. K. Svetlyakova, L. Taruashvili. Ser.: Sokrovishcha mirovoy kultury. — M.: Belyy gorod, 2002. — 248 s.
6. Kaplan Mishel. Vizantiya / Mishel Kaplan ; per. A. Stepanov. — M. : Veche, 2011. — 432 s.
7. Lomov V. M. 100 velikikh metsenatov i filantropov / V. M. Lomov. Ser.: 100 velikikh. — M. : Veche, 2013. — 416 s.
8. Lubchenkov Yu. N. Sto velikikh aristokratov / Yu. N. Lubchenkov. Ser.: 100 velikikh. — M. : Veche, 2013. — 432 s.
9. Ptifis Zh.-K. Lyudovik XIV. Slava i ispytaniya / Zhan-Kristian Ptifis. Ser.: Istor. b -ka / per. I. Egipci. — SPb. — M. : EVRAZIYa, 2008. — 384 s.
10. Stratern Pol. Medichi. Krestnyye otsy Renessansa / Pol Stratern. — M. : AST, Astrel, 2010. — 512 s.
11. Ukrainskiy yuvelirnyy dom podpisal kontrakt s Lorentso de Medichi [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.unian.net/society/205098-ukrainskiy-yuvelirnyi-dom-podpisal-kontrakt-s-lorentso-de-medichi.html>. — Zagl. s ekrana.
12. Khadson K. Vliyatelnyye muzei / K. Khadson ; per. s angl. L. Motylev. — Novosibirsk : Sibirskiy khronograf, 2001. — 194 s.
13. Khobta L. Yu. Suspilna znachushchist metsenatstva, blahodiinosti ta spon-sorstva: svitovyi kontekst [Elektronnyi resurs] / L. Yu. Khobta. — Rezhym dostupu: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2006/2/12.pdf>. — Nazva z ekrana.

■ UDC 7.078:930.85«653»

Azartseva L. S., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

INFLUENCE OF PHILANTHROPY ON MIDDLE AGES CULTURE DEVELOPMENT

The aim of this paper is to identify philanthropists' contribution to the medieval culture and highlight their motivations by analyzing specific facts of charity in those times.

Research methodology. Thirteen major publications on the subject (monographs, encyclopedic books, popular science articles) have been reviewed. They provide information about philanthropists and areas of their cultural contribution.

Results. Cause-and-effect relationship between historical and cultural development of certain medieval regions, changes in different artistic aspects and philanthropy state at the time have been established. The religious worldview of Middle Ages had a determining status of the Church as Christian Art customer and a kind of philanthropists. While in Byzantium the Philanthropy was a social ideal, in the medieval Europe such activities had solitary character.

Humanism and a new look on a Renaissance man creative potential led to philanthropy flowering. Medici family, Pontiff Nicholas V, Julius II and others contributed not only to the Italian culture but also to European one in general. Collecting as a way to preserve Art heritage emerged in Renaissance. The factor system which determines philanthropists' behavior includes unselfish love for Art or Science, luxury pursuit, moral and ethical views, religious beliefs, need for social and political conflicts settlement.

Novelty. The analysis of philanthropy state, its role in medieval culture has been made.

The practical significance. Philanthropy researchers could find useful information for developing new areas of historical and cultural explorations on studying role of philanthropy and its contribution to the world culture.

Key words: philanthropy, philanthropist, charity motives (philanthropy motives), medieval culture.

Надійшла до редколегії 17.03.2015 р.

■ УДК 130.2+111.32

Г. П. Ковальова, кандидат культурології, Харківська державна академія культури, м. Харків

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ФЕНОМЕНУ ЕСКАПІЗМУ

Розглянуто основні підходи і способи класифікації феномену ескапізму. Акцентується на неоднозначності інтерпретацій ескапізму в гуманітарних науках, які визначають його здебільшого негативно й інструментально: спосіб адаптації, відчуження, соціальна девіація, психічний розлад. Підкреслюються важливість культурологічного дослідження проблеми ескапізму як культурної універсалії, його суперечливість, багатоплановість, соціокультурна зумовленість та поширення завдяки виникненню сучасних способів відтворення нових видів реальності.

Ключові слова: ескапізм, класифікація ескапізму, суб'єктивна реальність, відчуження, культурна універсалія.

Г. П. Ковалёва, кандидат культурологии, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ ФЕНОМЕНА ЭСКАПИЗМА

Рассмотрены основные подходы и способы классификации феномена эскапизма. Акцентируется на неоднозначности интерпретаций эскапизма в гуманитарных науках, которые определяют в основном негативно и инструментально: способ адаптации, отчуждение, социальная девиация, психическое расстройство. Подчеркиваются важность культурологического исследования проблемы эскапизма как культурной универсалии, его противоречивость, многоплановость, социокультурная обусловленность и распространение благодаря появлению современных способов воспроизведения новых видов реальности.

Ключевые слова: эскапизм, классификация эскапизма, субъективная реальность, отчуждение, культурная универсалия.

H. P. Kovaliova, Candidate of Cultural Studies, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE MAIN APPROACHES TO UNDERSTANDING THE PHENOMENON OF ESCAPISM

The basic approaches and ways of classification of the phenomenon of escapism are reviewed. The ambiguity of interpretation of escapism in the humanities is noted. It is determined mostly as negative and instrumental: the way of adaptation, alienation, social deviance, mental disorder. The author emphasizes the importance of exploring the problem of escapism from the point of view of culturology as a

cultural universals, the contradictions and diversity of escapism, its socio-cultural conditioning and its spread owing to the emergence of new types of reality reproduction.

Key words: escapism, classification of escapism, subjective reality, alienation, cultural universals.

Актуальність дослідження феномену ескапізму визначається тенденціями розвитку сучасного світу, які зумовлюють трансформацію традиційних соціокультурних моделей. В умовах становлення інформаційного суспільства та розгортання процесів глобалізації особистість опиняється в ситуації, яка потребує долучення до найрізноманітніших смислів і ціннісних систем. Вона зумовлює варіативність уявлень людини щодо себе самої й навколишнього світу, що ускладнює соціокультурну адаптацію і може призвести до кризи ідентичності, відчуття фрустрації, втечі людини від існуючої реальності й орієнтації на стратегії ескапізму. Існує нагальна необхідність вчасно відреагувати на прояви ескапізму, дослідити його природу, генезис, культурно-історичні передумови виникнення і механізми поширення в культурному просторі. Культурологічна рефлексія покликана виявити сутність ескапізму та відокремити його від зовні подібних, але інших культурних феноменів, виявити форми, контексти і середовища існування, виробити й обґрунтувати підходи до нього як масової тенденції сучасної культури.

Як глобальне явище сучасності ескапізм досліджують західні науковці А. Еванс, І. Ф. Туан, П. Холлендер, Д. Кельнер, К. Гамельтон, Е. Мейл. У працях Еванса і Холлендер розуміння явища ескапізму обмежується уявленням про нього як про «відхилення від норми», в розвідці Туана ідея ескапізму розглядається у зв'язку з парадоксальністю культури як такою. У вітчизняній науковій думці дослідження ескапізму представлені передусім соціально-філософськими (Є. Башарова, М. Греков, Д. Літинська, О. Шапінська) та психологічними (Д. Кутузова) розробками. Кількість публікацій із цієї проблеми свідчить про її значущість, проте дотепер сутність і межі ескапізму визначено нечітко. Навіть поверховий аналіз джерел, у яких наводиться це поняття, дозволяє зрозуміти, що термін «ескапізм» кожен автор використовує по-своєму й у своєму контексті, що свідчить про необхідність виявлення основних підходів до цього явища.

Мета статті — визначити існуючі наукові підходи до розуміння сутності феномену ескапізму, а також підстави і способи його класифікації в сучасному гуманітарному дискурсі.

Поняття «ескапізм» доволі часто використовується як у повсякденній мові, так і науковій літературі, проте як термін, що характеризує сучасний спосіб життя, він є недостатньо вивченим. Слово «ескапізм» походить від англійського дієслова «to escape» — тікати, уникати, рятуватися, вислизати, основою якого є, у свою чергу, старофранцузьке «escharper», сформоване на базі середньовічних латинських складових: «ex» — тобто «з» та «sarra» — «плащ». Імовірно, мається на увазі «звільнитися від одягу», «розкутатися» [9, с. 98].

Поширення терміна «escape» у значенні «втеча» починається на початку 1930-х рр. і пов'язане з літературною критикою, хоча саме поняття «література втечі» («escape literature») та відповідна література виникли значно раніше. До цього саме поняття «escape» у популярному сучасному значенні «втечі від реальності» трапляється нечасто, зокрема, в англійського фантаста, поета й есеїста А. К. Бенсона, котрий у своїй збірці 1915 р. «Escape, and Other Essays» в есе «Escape» пише про нове для його епохи розуміння терміна «втеча» [1].

А. К. Бенсон стверджує, що всі великі історії в літературі стосуються втечі або порятунку. Він наводить приклад Йосифа, Одисея, біблійного блудного сина, навіть Бридкого Каченяти. Історії кохання, на думку Бенсона, також описують «втечі» від стану відсутності любові до її наявності. Так само здійснення самогубства зневіреним героєм у великих трагедіях — це теж утеча і порятунок для персонажа, котрий рятується від негараздів цього світу.

Пошуки щасливого буття за межами життя, тобто все, що пропонують різноманітні релігії — одноманітне і насправді не настільки привабливе, зазначає Бенсон. Усі вони відтворюють картину стабільності, спокою, одноманітності, тоді як головне, чого людина насправді шукає в житті і що змушує її постійно «бігти» — це потяг до різноманітності та бажання «втекти» від смерті. Ми боїмося смерті, оскільки це стан, де всі звичні можливі дії вже є неможливими, там уже нікуди «бігти». Він також зазначає, що прагнення «втечі» закладено в постійній незадоволеності людини своїм буденним буттям, адже, втіливши своє бажання, навіть найзаповітніше, в життя, людина не здатна заспокоїтися, оскільки виникають нові бажання [1].

У 1940–50-ті рр. слово «ескапізм» набуває поширення в політичній, культурній, історичній, мистецтвознавчій і літературній критиці. За рідкісними винятками ескапізм розглядався з негативної точки зору.

Таким винятком стало есе Дж. Р. Р. Толкієна «Про чарівні казки», в якому автор трактує ескапізм як виправданий акт «втечі» від сучасності у світ пригодницької літератури і навіть уважає таку втечу подвигом. Міркування Толкієна охоплюють три моменти такого «визволення»: по-перше, це втеча від потворності сучасної цивілізації, по-друге, від нещастя світу (хвороб, смерті, голоду, спраги) і, по-третє, «Велика Втеча — Утеча від Смерті» [8]. «Втеча від дійсності — одна з основних функцій чарівної казки, і оскільки я схвально ставлюся до всіх її функцій, то, природно, не згоден з тим жалісним і презирливим тоном, яким слово «ескапізм» часто вимовляють... Від того, що часто називають «дійсністю», втеча, що очевидно, є не тільки корисною, але іноді навіть пов'язаною з героїчним вчинком» [8].

Толкієн закликає до повернення в казку як у щось споконвічне, природне, основне, таке, що позбавляється зайвого, надуманого, надмірного, тобто тих вад, які він приписує сучасній йому культурі. Казка допомагає людині подолати несправедливості і нещастя реального світу та задовольнити одвічні прагнення волі й гармонії: «Найдавніше і найглибше бажання людини — здійснити Велику Втечу від реальності, а, значить, від Смерті. У казках є багато прикладів і способів такої втечі — можна сказати, тут наявне істинно ескапістське начало або, я б сказав, прагнення до порятунку» [8]. Але не тільки казка, на думку Толкієна, здатна на це, те саме знаходимо і в неказковій літературі (особливо в науковій фантастиці), а також у наукових і філософських дослідженнях.

Дослідження феномену ескапізму, які мали місце в середині ХХ ст., переважно відбувалися в контексті визначення його протестної сутності та здебільшого обґрунтовувалися положеннями щодо відчуження людини від власного життя. Так, у філософії культури А. Швейцера причини втечі від реальності розглядаються в контексті відчуження людини від культури, коли людина опиняється у ворожих культурі обставинах (вимушена зміна професії, місця проживання, відчуження від природи, виснажлива праця тощо). Засилля матеріального та постійна діяльність призводять до відмирання в людині духовного начала. У результаті постійного перенапруження формується потреба в зовнішній втечі, коли єдино привабливими стають різноманітні способи відволікання від реальності, які не потребують духовного напруження [11]. А. Швейцер стверджував, що зі зниженням культурного рівня мільйонів людей знижується рівень всіх суспільних інститутів, покликаних просвіщати, але вимушених надавати свою продукцію в гранично

доступній формі. Атрофія духовних цінностей викликає глобальні за своїми масштабами наслідки.

Питання відчуження у своїх працях досліджував Е. Фромм, котрий розглядав ескапізм у контексті конфлікту між передчасною інтелектуально-технічною зрілістю сучасної людини та її емоційною відсталістю, прагненням бути незалежною, сильною і почуттям власної безпорадності. Ключ до розгадки феномену ескапізму, на його думку, полягає в невідповідності нескінченності і вічності всесвіту й обмеженим у часі та просторі людським життям. Отже, за своєю суттю ескапізм — це спроба знайти притулок від невідповідності «людина — всесвіт» в альтернативному світі, де діють закони людської уяви, а значить, людина має реальні вплив і вагу. Чим глибше вона усвідомлює цей конфлікт, тим активніше намагається «подовжити» або «збільшити» себе найрізноманітнішими способами. Одним із перших проявів такого прагнення стає міфологізація навколишнього середовища, створення релігій і культів, у яких людині відводиться особливе місце і за допомогою яких вона стає частиною чогось великого й сакрального. Щось подібне відбувається і в процесі творчості та навіть простого мріяння. Іншими спробами вирішення конфлікту стають намагання долучитися до колективу і стати частиною чогось більшого, підпорядкувати собі інших людей, природу, її окремі явища, увійти в історію завдяки великим досягненням або руйнуванням і поширити таким чином свій вплив за межі власного тіла. Однак, здійснивши вибір на користь втечі від себе, людина, хоча і долає почуття своєї слабкості порівняно з величезним потужним зовнішнім світом, але відмовляється від власної цілісності [10, с. 130–132].

Починаючи з 1960-х рр. термін «ескапізм» трапляється в багатьох англійських словниках, де як одне з офіційних значень слова «escape» використовується «втеча від реальності» або подібні визначення. Наприклад, у словнику Webster's New Collegiate (1973 р.) надається наступне визначення: «Ескапізм — буденне відволікання розуму до уявної або розважальної діяльності як втеча від реальності або рутини» [9].

Серед праць, присвячених проблемі ескапізму в цей час, передує слід назвати розвідку Е. Еванса «Це віртуальне життя. Ескапізм і симуляція в нашому медіа-світі» (1966 р.), де автор намагається трактувати сутність ескапізму доволі широко, як різноманітні культурні та психологічні явища й пов'язує його розвиток із поширенням медіакультури: «Коли ми говоримо про «ескапістські» види діяльності, ми можемо зазначити, що деякі з них збігаються зі

звичайними видами діяльності, — прогулянками, приготуванням їжі, сном. Інші є просто відпочинком: читання, прослуховування музики, походи в кіно... Чимало видів діяльності можуть уважатися «ескапістськими» до того часу, поки вони становлять альтернативу звичайному життю. Але водночас є і «непотрібні» види діяльності, серед яких Еванс розглядає телебачення, гумор, комедії, фантастику, комп'ютерні ігри, дозволяють людині відволікатися та звільняти свій розум від щоденної рутинної роботи. Отже, медіасвіт стає ще одним способом відчуження людини від реальності.

Важливе значення для розуміння ескапізму має посмодерністська концепція симуляції і симулякрів. У контексті концепції симулякра Ж. Бодріяра, котрий визначає сучасність як еру гіперреальності та симуляції, людина відчужена від самої реальності, яка підміняється її знаками. У гіперреальності вже неможливо розрізнити реальне й уявне, в ній розмиті межі раніше протилежних полюсів у всіх сферах життя [6]. У разі втрати почуття реальності ескапізм як вихід у гіперреальність стає типовим і повсякденним способом існування.

Більшість сучасних досліджень ескапізму розглядають зазначений феномен як відчуження, форми втечі від повсякденної реальності та світогляд або стиль життя, що підміняє реальні відносини з уявним світом [5].

Таким чином, праці, присвячені ескапізму, майже завжди мають негативну конотацію, припускаючи, що «втікачі» нещасні у своїй нездатності примиритися з реальним світом та перебувають у ситуації внутрішнього чи зовнішнього особистого конфлікту, який призводить до деконструкції буттєвого простору. Однак у всі часи спостерігалось бажання людства уникнути дійсності, вигадати альтернативу існуючій реальності і жити в самостійно створеному світі. Для теоретичного осмислення цього факту актуальним є дослідження відомого, оригінально мислячого географа І. Ф. Туана, котрий у своїй праці «Ескапізм» (1998 р.) розглядає його як невід'ємну складову людського буття і надає надзвичайно широке тлумачення ескапізму як атрибутивному компоненту культури, яка сама може характеризуватися як глобальний ескапізм — вихід із природного буття. Будучи географом, Туан досліджує переміщення людини в аспекті її втечі від природи. «Людська істота, — говорить він, — це тварина, яка від народження не сприймає реальність такою, якою вона є». А «культура — це спосіб утекти від нашої тваринної сутності... Міста «скляних веж» рятують від природи,

релігії заспокоюють у думках про смерть, сучасні магазини і торгові центри з їх чудовими барвистими пірамідами товарів обіцяють вічний достаток» [3, р. 80].

Нині існують кілька класифікацій ескапізму, однак єдиної і загальноновизнаної немає. Є. Труфанова розрізняє ескапізм «м'який» і «жорсткий»: перший являє собою «діяльність, що призводить до відходу від запропонованої соціальної активності», другий проявляється в повній утечі особистості в «інший світ» [9].

Н. Алієва, Є. Некрасова вибудовують класифікацію на основі розрізнення видів ескапізму: фізичний (утеча людини з міста в тишу і спокій природи), віртуальний (утеча з реальності у віртуальний світ інтернету і мережевих спільнот, комп'ютерних ігор), робочий (занурення в роботу з метою побудови кар'єри та заробляння грошей), творчий (утеча у світ мистецтва), психотропний або наркотичний (алкоголізм, наркоманія), релігійний (міфологія і релігія). Автори зазначають, що в усіх випадках ескапістська діяльність і свідомість формують нову ідентичність і Я-образи, а отже, ескапізм надає можливості самореалізації тим, хто відчуває її брак у повсякденному житті [4].

Д. Літинська виокремлює ескапізм інструментальний (служить для адаптації людини в соціумі) й екзистенціальний (виявляє себе в усвідомленому розриві зв'язків з іншими і світом у ситуації втрати смислів) [7, с. 308].

Є. Башарова розглядає активний, пасивний та компенсаторний ескапізм. На її думку, ескапізм — це не тільки і не стільки втеча, скільки спосіб переосмислення картини світу, усвідомлена діяльність, спрямована на створення нової суб'єктивної реальності. Така діяльність актуалізується внаслідок когнітивного дисонансу — протиріччя в системі знань, переконань, вірувань, емоційних реакцій, і є інструментом у досягненні консонансу [5, с. 73–74]. Активний ескапізм вона розуміє як зовнішній стосовно індивіда. Спрямований назовні, на певну соціальну групу, він передбачає поширення нових смислів з метою створення нової суб'єктивної реальності. Пасивний ескапізм розуміється як внутрішній, спрямований усередину, на самого індивіда. У цьому разі індивід прагне створити нову реальність для себе, не претендуючи на її поширення в межах суспільства або групи. Суспільством або групою такий ескапізм сприймається як пасивна діяльність.

Компенсаторний ескапізм тісно пов'язаний зі зняттям психологічного напруження. Під час спроб придушення дисонансу індивід може використовувати практики пасивного й активного ескапізму,

однак якщо фактори, що призводять до дисонансу, не будуть виявлені, консонанс не відбудеться [5].

Як свідчить аналіз, більшість визначень ескапізму та його класифікацій зводяться до того, що людина в ситуації стресу, кризи або просто небажання вирішувати життєві труднощі прагне уникнути реального світу та втекти в інший, привабливий для неї світ. Як наслідок, ескапізм розглядається переважно інструментально, як спосіб адаптації або відчуження, соціальна девіація, а іноді і як вид психічного розладу.

І хоча все це може бути наявним у проявах ескапізму, не є головним у його розумінні. Як зазначає О. Труфанова, «ескапізм зовсім не є окремим випадком проявів психіки, який виникає в ситуаціях кризи, навпаки, це одна з базових, невід'ємних ознак людської психіки, нерозривно пов'язана з уявою, фантазією і пізнавальним інстинктом. Можна навіть ризикнути зробити сміливіше твердження: здатність і потяг до ескапізму — це істотна ознака людського буття, одна з тих, які відрізняють людину від інших живих істот» [9, с. 98].

Визначаючи ескапізм лише як утечу, можна втратити безліч нюансів. Індивід не просто біжить, але біжить з певною метою, а саме — створення альтернативної реальності, причому остання не обов'язково має суперечити реальності дійсній. Ескапізм можна розглядати як особливий стиль життя, в якому відбувається свідома підміна людиною її реальних відносин із соціальними інститутами їх онтологічною імітацією в публічній сфері взаємодії. Людина розуміє, що більше не здатна витрамати напруження і складнощів життя, тому змушена паралельно «реальному» життю активно створювати нові моделі поведінки, в яких її справжнє «Я» виявляється більшою мірою затребуваним і реалізованим як для себе, так і для можливої соціальної групи її однодумців.

Ескапізм — явище універсальне — завжди наявний у культурі, набуваючи різних форм залежно від культурних детермінант тієї чи іншої спільноти або епохи. Форми ескапізму змінюються в різних соціокультурних контекстах і багато в чому пов'язані з технологіями, які полегшують людині вихід в «інший світ». Сучасну активізацію явищ ескапізму можна пояснити прискореною динамікою життя, процесами глобалізації й інформатизації. Поширення ескапічних реакцій стає можливим завдяки збільшенню способів відтворення нових видів реальності суб'єктом. Наявність вільного часу надає індивідові можливість замислюватися про оточуючий світ, шукати його недоліки та будувати нову суб'єктивну

реальність. Ескапізм надає можливості змінювати навколишній світ згідно зі своїм бажанням, закладаючи в нього нові смисли. А отже, ескапізм — це не просто втеча від дійсності, це культурна універсалія, запорука повноти людського буття.

Напрями подальших наукових розвідок феномену ескапізму зумовлені важливістю його культурологічного дослідження і можуть бути пов'язані з пошуком відповідей на запитання щодо його сутності, антропологічних та культурних чинників, культурно-історичних передумов і форм поширення в сучасному світі.

Список використаних джерел

1. Benson A. C. *Escape, and Other Essays* [Електронний ресурс] / A. C. Benson. — Режим доступу: <http://www.gutenberg.org/dirs/etext03/eoess10.txt>. — Назва з екрана.
2. Evans A. *This Virtual Life : Escapism and Simulation in Our Media World* / A. Evans. — London : Fusion Press UK, 2001. — 275 p.
3. Tuan Y.-F. *Escapism* / Y.-F. Tuan. — Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1998. — 245 p.
4. Алиева Н. З. Эскапистское мировоззрение и идентичность человека / Н. З. Алиева, Е. Г. Некрасова // *Современные проблемы науки и образования*. — 2013. — №6. — С. 6
5. Башарова Е. А. Эскапизм: новые подходы к исследованию / Е. А. Башарова // *Вестн. Ивановск. гос. ун-та. Сер.: «Гуманитарные науки. Философия»*. — 2014. — Вып. 2 (14). — С. 71–76.
6. Бодрийяр Ж. *Символический обмен и смерть* / Ж. Бодрийяр. — М. : Добросвет, 2000. — 387 с.
7. Литинская Д. Г. Типы современного эскапизма и феномен экзистенциального эскапизма / Д. Г. Литинская // *Вестн. Ярославск. пед. ун-та. Сер.: Гуманитарные науки*. — 2012. — Т. 1. — № 1. — С. 308—311.
8. Толкиен Дж. Р. Р. *О волшебных сказках* [Электронный ресурс] / Дж. Р. Р. Толкиен. — Режим доступа: <http://fairypot.narod.ru/story/Tolkien.htm>. — Загл с экрана.
9. Труфанова Е. О. Эскапизм и эскапистское сознание: к определению понятий / Е. О. Труфанова // *Философия и культура*. — 2012. — № 3. — С. 96–107.
10. Фромм Э. *Бегство от свободы* / Э. Фромм. — М. : Прогресс, 1992. — 272 с.
11. Швейцер А. *Благоговение перед жизнью : сб. работ* / А. Швейцер. — М. : Прогресс. — 1992. — 573 с.

References

1. Benson A. C. *Escape, and Other Essays* [Elektronnyi resurs] / A. C. Benson. — Rezhym dostupu: <http://www.gutenberg.org/dirs/etext03/eoess10.txt>. — Nazva z ekrana.

2. Evans A. *This Virtual Life : Escapism and Simulation in Our Media World* / A. Evans. — London : Fusion Press UK, 2001. — 275 p.
3. Tuan Y.-F. *Escapism* / Y.-F. Tuan. — Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1998. — 245 p.
4. Alieva N. Z. Eskapistiskoie mirovozzrenie i identichnost cheloveka / N.Z. Alieva, E. G. Nekrasova // *Sovremennye problemy nauki i obrazovania*. — 2013. — №6. — S. 6.
5. Basharova E. A. Eskapizm: novye podkhody k issledovaniyu / E. A. Basharova // *Vestn. Ivanovsk. gos. un-ta. Ser.: «Gumanitarnye nauki. Filosofiya»*. — 2014. — Vyp. 2 (14). — S. 71–76.
6. Bodriiar Zh. Simvolicheskii obmen i smert / Zh. Bodriiyar. — M. : Dobrosvet, 2000. — 387 s.
7. Litinskaia D. G. Tipy sovremennogo eskapizma i fenomen ekzistentsialnogo eskapizma / D. G. Litinskaia // *Vestn. Yaroslavsk. ped. un-ta. Ser.: Gumanitarnye nauki*. — 2012. — T. 1. — № 1. — S. 308–311
8. Tolkien Dzh. R. R. O volshebnykh skazkakh [Elektronnyi resurs] / Dzh. R. R. Tolkien. — Rezhim dostupa: <http://fairypot.narod.ru/story/Tolkien.htm>. — Zagl. s ekrana.
9. Trufanova E. O. Eskapizm i eskapistское soznanie: k opredeleniu ponyatii / E. O. Trufanova // *Filosofia i kultura*. — 2012. — № 3. — S. 96–107.
10. Fromm E. *Begstvo ot svobody* / E. Fromm. — M. : Progress, 1992. — 272 s.
11. Shveitser A. *Blagogovenie pered zhiznyu : sb. rabot* / A. Shveitser. — M. : Progress. — 1992. — 573 s.

■ UDC 130.2+111.32

Kovaliova H. P., Candidate of Cultural Studies, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
gallakovv@gmail.com

THE MAIN APPROACHES TO UNDERSTANDING THE PHENOMENON OF ESCAPISM

The aim of this paper is to identify the existing scientific approaches to understanding the phenomenon of escapism, the ways and methods of its classification in contemporary humanities.

Research methodology. Eleven major publications on the subject have been reviewed and analyzed. The author has used the most common methods of cultural studies such as analysis, synthesis, classification, comparative and phenomenological approaches.

Results. The article concludes the insufficient cultural research and ambiguity in the interpretation of escapism in the humanities. It is proved that escapism is considered instrumental mainly as a way to adapt or as alienation, or social deviation, or as a type of mental disorder.

The article has emphasized the contradictory and multifaceted nature of escapism, its socio-cultural conditioning and spread by increasing the ways of new types of realities reproduction. The author defines it as an essential feature of human existence, a particular style of life, when a person intentionally substitutes the real relationships with social institutions by their ontological imitation in the public sphere of interaction. Escapism is seen a universal phenomenon that is always present in culture and takes various forms depending on the cultural determinants of a community or era.

Novelty. It is noted that as escapism activity makes it possible to change the surround around by creating a new meaning, therefore, escapism is not just a flight from the reality but a cultural universal.

The practical significance. Ukrainian educators may find the information useful for developing a new strategy of cultural research of the phenomenon of escapism.

Key words: escapism, classification of escapism, subjective reality, alienation, cultural universals.

Надійшла до редколегії 25.03.2015 р.

■ УДК 316.73:130.2

І. М. Шуляков, викладач, Харківська державна академія культури, м. Харків

МІЖКУЛЬТУРНИЙ ДІАЛОГ ЯК ПРОЦЕС

Розглянуто основні етапи міжкультурного діалогу як процесу. Питання про діалог культур актуалізоване згідно з новою культурно-соціальною ситуацією у світі, яка складається в процесі глобалізації. Виявляються етапи процесу взаємодії, що, у свою чергу, логічно зумовлює висновки про взаємодію культур як джерело прогресу. З'ясовується, як діалог культур спричиняє поглиблення культурного саморозвитку, взаємозбагачення завдяки іншому культурному досвіду як у межах певних культур, так і в масштабах світової культури. Розглядається необхідність забезпечити оптимальну взаємодію, діалог народів і культур в інтересах кожної з її сторін.

Ключові слова: міжкультурний діалог, діалогічна взаємодія, ідентифікація, розвиток національних культур, конвергенція, взаємозбагачення.

И. Н. Шуляков, преподаватель, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

МЕЖКУЛЬТУРНИЙ ДІАЛОГ ЯК ПРОЦЕС

Рассмотрены основные этапы межкультурного диалога как процесса. Вопрос о диалоге культур актуализирован в соответствии с новой культурно-социальной ситуацией в мире, которая сложилась в процессе глобализации. Выявляются этапы процесса взаимодействия культур, что, в свою очередь, логично подводит к выводам о взаимодействии культур как источнике прогресса. Выясняется, как диалог культур приводит к углублению культурного саморазвития, взаимообогащению за счет другого культурного опыта как в рамках определенных культур, так и в масштабах мировой культуры. Рассматривается необходимость обеспечить оптимальное взаимодействие диалога народов и культур в интересах каждой из сторон этого взаимодействия.

Ключевые слова: межкультурный диалог, диалогическое взаимодействие, идентификация, развитие национальных культур, конвергенция, взаимообогащение.

I. M. Shuliakov, lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

INTER-CULTURAL DIALOGUE AS A PROCESS

The main stages of the intercultural dialogue as a process are discussed in this paper. The question of the dialogue of cultures is updated according to the new culture and social situation in the world that has developed in the process of globalization. The steps in the process of cultural interaction, which in its turn leads to the logical conclusion of the interaction of cultures as a source of progress, are identified. The problem of in what way a dialogue of cultures leads to a deepening of cultural self-development, to the mutual enrichment at the expense of other cultural experiences both within particular cultures, and across the world culture is studied. The need to ensure optimal interaction and dialogue of peoples and cultures in the interests of each side of this interaction is considered.

Key words: intercultural dialogue, dialogic interaction, identification, development of national cultures, convergence, mutual enrichment.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження визначена новою парадигмою мислення ХХІ ст. — діалогічною, здатною виробити релевантну до сучасних культурних процесів модель діалогу культур у контексті фундаментального принципу «єдності в різноманітті». В умовах глобальної дезінтеграції людства проблема розвитку міжкультурного діалогу стає життєво необхідною для виживання людства і не тому, що в галузі культури простежуються найнагальніші проблеми людства, а тому, що культура є найтолерантнішою та найкомунікативнішою формою взаємозв'язку. Саме тому культура має потужний потенціал, що дозволяє подолати нагальні проблеми в соціальній структурі людства.

Розвиток та збагачення досвіду толерантної культурної взаємодії, розробка стратегічних проектів діалогу культур і на їх прикладі вироблення практичних рішень, створення міжнародних та міжнаціональних інститутів, що сприяють діалогу культур — усе це конкретні методи розвитку діалогу культур.

Актуальність статті викликана необхідністю культурологічного визначення трендів трансформації культури в умовах діалогу культур. Можливо, проблема діалогу культур є актуальною з точки зору захисту національної культури і культурних досягнень від тенденцій до гомогенності культури людства.

Нині дослідження процесу взаємодії культур і цивілізацій у контексті сучасних глобальних тенденцій інтеграції / дезінтеграції — один з найактуальніших напрямів культурології щодо

вивчення складних і різноспрямованих процесів, що відбуваються у світі. Нова культуро–соціальна ситуація, яка складається в процесі глобалізації, актуалізує питання про діалог культур.

Історія людства — це діалог, який є засобом здійснення комунікаційних зв'язків, умовою взаєморозуміння людей. Взаємодія культур, їх діалог — найсприятливіша основа для розвитку міжетнічних, міжнаціональних відносин. І, навпаки, коли в суспільстві є міжетнічне напруження і, тим більше, міжетнічні конфлікти, то діалог між культурами ускладнений, взаємодія культур може бути обмеженою через міжетнічну напруженість конкретних носіїв цих культур.

Процеси взаємодії культур складніші, ніж просте «перекачування» досягнень високорозвиненої культури в менш розвинену, що, у свою чергу, логічно зумовлювало висновки про взаємодію культур як джерела прогресу.

Мета статті. Нині активно досліджується питання про межі культури, її ядро й моделі процесу діалогу культур. Діалог означає активну взаємодію рівноправних суб'єктів. Взаємодія культур і цивілізацій передбачає й співпрацю загальних культурних цінностей. Діалог культур може бути тим примірювальним фактором, що запобігає виникненню конфліктів, може знімати напруженість, створювати атмосферу довіри і взаємної поваги.

Поняття діалогу особливо актуальне для сучасної культури. Сам процес взаємодії і є діалогом, а форми взаємодії являють собою різні види діалогічних відносин. Ідея діалогу виникла в глибокому минулому. Згідно з теорією Данилевського, культури розвиваються відокремлено і спочатку ворожі одна одній. Основою всіх цих відмінностей він уважав «дух народу». «Діалог — це спілкування з культурою, реалізація і відтворення її досягнень, виявлення і розуміння цінностей інших культур, можливість зняття політичної напруженості між державами її етнічними групами. Він — необхідна умова наукового пошуку істини й процесу творчості в мистецтві. Діалог — це розуміння свого «Я» та спілкування з іншими. Він багатосторонній, і спільність діалогу є загальноновизнаною» [8, с. 9].

Давні тексти культури Індії наповнені ідеєю єдності культур і народів, макро й мікрокосмосу, роздумами про те, що здоров'я людини багато в чому залежить від якості її взаємин з навколишнім середовищем, усвідомлення сили краси, розуміння як відображення Всесвіту в нашому бутті.

Проблеми діалогу вивчали давньогрецькі філософи — софісти, Сократ, Платон, Арістотель, філософи епохи еллінізму. Діалоговий простір вони визначили на основі духовної культури, на визнанні плюралізму думок, рівноправності точок зору, загальнолюдських принципів, свободи і цінності особистості й суспільства загалом. У середні віки діалог використовувався переважно в моральних цілях. Внутрішньо діалогічним є філософський трактат Абельяра «Так і ні» (1122). А в іншому творі «Діалог між філософом, іудеєм і християнином» він передбачив діалог не тільки конфесій, а й культур.

Хоча діалог як форма загальнолюдського спілкування існує з давніх часів, але по-справжньому проблеми діалогічних відносин досліджували німецькі філософи І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг, зокрема проблеми суб'єкта і його пізнавальних можливостей, суб'єктивних і міжсуб'єктивних відносин.

Розвиваючи ідеї Фіхте про інакшість і взаємозумовленість «я» й «іншого», Л. Фейербах започаткував дослідження діалогу початку ХХ ст. І. Гердер уважав взаємодію культур засобом збереження культурного різноманіття. Культурна замкнутість призводить до загибелі культури. Однак, на його думку, зміни не повинні стосуватися «ядра» культури.

Сучасні культури сформовані в результаті численної і тривалої культурної взаємодії. В історичному сенсі звернення до діалогу завжди є свідченням зміни наукової парадигми. Виникнення діалогу в античності засвідчило те, що міфічна свідомість змінювалася на філософсько-дискурсивну, критичну.

Діалоги епохи Відродження доводять, що формуються нова парадигма, новий тип свідомості. Сучасна культура теж починає переходити до нового типу буття людини в культурі. У ХХ ст. культура зміщується в епіцентр людського буття, що відбувається в усіх сферах життя.

Діалог культур — це спілкування багатьох унікальних особистостей, доміантою якого є не пізнання, а взаєморозуміння. «У глибинній ідеї тексту діалогу культур формується нова культура спілкування. Мислення і буття іншої людини не тільки поглиблене в кожному з нас, воно — це інше мислення, інша свідомість, внутрішньо насущні для нашого буття» [4, с. 80]. У сучасному світі діалог культур більше ускладнився через комплекс обставин.

Зі взаємодією культур різних народів пов'язані й сучасні прояви фундаментальних проблем. «Вирішення цих проблем передбачає

таку глобалізацію взаємодії культур у просторі й часі, при якій реальністю стає самореалізація всіх і кожної культури через взаємодію всіх з кожним і кожного з усіма іншими. Таким чином проблематизується сам механізм взаємодії культур».

У процесі спілкування, в ситуації контакту двох культур, вони обмінюються текстами.

Модель цього процесу спілкування є такою:

А — Т — Р — КП

у схемі А — автор тексту, учасник комунікації; Р — реципієнт тексту, другий учасник комунікації; Т — текст культури, за допомогою якого здійснюється керування; КП — культурний простір, у якому відбувається міжкультурне спілкування; ланцюг А-Т-Р позначає процес спілкування.

А. Гордієнко справедливо вважає: «Унаслідок того, що глобалізація міжкультурних взаємодій вважає таку повноту смислового світу до залучених до неї індивідів, яка виникає лише в точці перетину всіх культурних образів, індивід виходить за індивідуальні, приватні межі в культурний космос, у принципове нескінченне спілкування і, отже, в нескінченне переосмислення того, ким є він сам. Цей процес утворює саме ту «пряму» перспективу людської історії» [5, с. 76, 78].

Оскільки духовна культура нерозривно пов'язана з релігією, то діалог культур — «це не просто взаємодія народів, й глибокий їх містичний зв'язок, укорінений у віросповіданні» [7, с. 20].

Таким чином, діалог культур неможливий без діалогу релігій і діалогу всередині релігій. А чистота діалогу — це справа совісті. Справжній діалог завжди є свободою думки, розкутістю суджень, інтуїцією. Діалог нагадує маятник, який, якщо відхилиться, то діалог рухається. Апостол Павло казав: «Надлежит быти разномыслиям, дабы обнаружили из вас искуснейшие» (1 Кор. 11: 19).

Суха формальна логіка, лінійна розсудливість іноді чужі й ворожі духовному світогляду. Одновимірний раціоналізм містить небезпеку спрощеного або помилкового висновку. У зв'язку із цим у середньовічних ченців побутувало прислів'я: «диявол — логік».

Як форма розмови діалог передбачає певну спільність простору і часу, співпереживання з метою зрозуміти співрозмовника, знайти з ним спільну мову. Діалог може бути формою релігійно-філософської думки (наприклад, платонівські діалоги) і духовного одкровення. В ідеальному діалозі всі співрозмовники дослухаються до голосу згори, совісті, правди цілого. Якщо правда цілого не

складається, це свідчить про діалог глухих, тобто це псевдодіалог або його відсутність.

Складність і багатомірність діалогу надає невичерпних можливостей для його дослідження. Класиком теорії діалогу є Мартін Бубер. Центральна ідея його філософії — буття як діалог між Богом і людиною, людиною і світом. Діалог з творцем є рятівним, коли здійснюється при посередництві Бога, Його заповідей про моральність і любов. Саме в цьому діалозі виявляється життєвість і Самого Бога.

Підґрунтям концепції М. Бубера є діалогічний принцип. Людина знаходить власну сутність, тільки вбираючи в себе уселюдське, співвідносячи себе з іншими. Проблеми діалогу вивчали в соціолінгвістиці (Л. Щерба, Л. Якубінський), літературній та філософській герменевтиці (Х. Гадамер), феноменології (Х. Гуссерль, М. Мамардашвілі), фундаментальній онтології (М. Хайдеггер), літературознавстві й семіотиці (А. Аверинцев, М. Бахтін, М. Лакшин, Ю. Лотман), основах комунікації (А. Моль, В. Боров). Взаємодію культур досліджували К. Леви-Стросс, Г. Хершковец, С. Артановський, С. Арутюнов, Б. Єрасов, Л. Іонін, Н. Іконнікова. Міжкультурне спілкування складається в процесі предметних перетинань, що вибудовуються діяльністю мови. Згідно з Х. Гадамером, діалог є своєрідною аплікацією свого і чужого.

Міжкультурні взаємодії не можуть відбуватися інакше, ніж через взаємодії індивідуальних світоглядів. Найважливішою проблемою під час аналізу міжкультурної взаємодії є розкриття механізму взаємодій.

Існують два види взаємодій:

1) культурно пряма, коли культури взаємодіють одна з одною завдяки спілкуванню на рівні мови;

2) непряма, коли основні характеристики взаємодії є і її діалогічність, діалог при цьому відбувається всередині культури, в складі її власних структур.

Таким чином, взаємовплив і взаємопроникнення культур — наслідок непрямої взаємодії, діалогу культури із собою, діалогу «свого» і «чужого» (що має подвійну природу).

Суть діалогічності — у продуктивній взаємодії суверенних позицій, складових єдиного й різноманітного смислового простору і загальної культури.

Головне, що відрізняє діалогічність від монологічності — прагнення до розуміння взаємовідносин, різних поглядів, ідей, явищ, соціальних сил. Філософський діалог — можливість різноякісності

інтерпретацій філософських парадигм. Діалог є сукупністю взаємодій, через яку формується спільність мислителів. Філософ, акумулюючи чуже, відтворює справжній образ. Цю ознаку підкреслював і Х. Ортега-і-Гассет, говорячи про те, що всі філософи сприймаються як єдиний філософ, котрий прожив немовби дві з половиною тисячі років.

Діалог, який має на увазі ідею культури і мається на увазі ідеєю культури, в принципі невичерпний. «Діалог лише в тому разі діалог, коли може здійснюватися як нескінченне розгортання та формування щоразу нових стилів кожного, хто виступає в діалозі феномену культури. У процесі складного, багатозарового діалогу культур відбувається формування загальнолюдських цінностей» [6, с. 141].

Для діалогу культур важливим є поняття «єдності». На думку, С. Артановського, поняття єдності не слід тлумачити метафізично як повну однорідність або неподільність. «Історична єдність культур не означає їх тотожності, тобто повну повторюваність явищ, їх ідентичність. «Єдність» означає цілісність, корінну спільність, переважання внутрішніх зв'язків між елементами цієї структури над зовнішніми. Ми говоримо, наприклад, про єдність Сонячної системи, яка, однак, передбачає множинність складових її світів. Світова культура, у цьому сенсі, утворює єдність, що має структуру, яка перебуває у двох вимірах — просторовому (етнографічному) і тимчасовому (етноісторичному)» [1, с. 43].

Методологія взаємодії культур, зокрема діалогу культур, розроблена в працях М. Бахтіна. Діалог, згідно з М. Бахтіним, — це взаєморозуміння тих, хто бере участь у цьому процесі, і водночас збереження своєї думки, своєї в іншого (злиття з ним) і збереження дистанції (свого місця) [2, с. 430]. Діалог — це завжди розвиток, взаємодія; об'єднання, а не розпаданя; показник загальної культури суспільства. «Діалог — не засіб, а самоціль. Бути — значить спілкуватися діалогічно. Коли діалог закінчується, все закінчується. Тому діалог, по суті, не може і не повинен закінчуватися» [3, с. 433].

Згідно з М. Бахтіним, кожна культура існує тільки в спілкуванні з іншою культурою, а великі явища в культурі народжуються лише в діалозі різних культур, у точці їх перетину. Здатність однієї культури освоювати досягнення іншого — одне з джерел її життєдіяльності. «Чужа культура тільки в очах іншої культури розкриває себе повніше і глибше.... Один сенс розкриває свої глибини, зустрівшись і зіткнувшись з іншим, чужим змістом..., між ними немовби починається діалог, який долає замкнутість і односторонність цих смислів, цих культур... При такій діалогічній

зустрічі двох культур вони не зливаються і не змішуються, а взаємно збагачуються» [2, с. 354]. Наслідкування чужої культури або повне неприйняття її повинні поступитися місцем діалогові. Для обох сторін діалог двох культур може бути плідним. «Ми ставимо чужій культурі нові запитання, яких вона сама собі не ставила, шукаємо в ній відповіді на ці наші запитання; і чужа культура відповідає нам, відкриваючи перед нами нові свої сторони, нові смислові глибини» [2, с. 335].

Діалог, згідно з М. Бахтінім, може мати певні наслідки.

1. Синтез, злиття різних точок зору або позицій в одну загальну.

2. «У разі діалогічної зустрічі двох культур вони не зливаються й не змішуються, кожна зберігає свою єдність і відкриту цілісність, але взаємно збагачуються» [2, с. 360].

3. Діалог сприяє розумінню принципів відмінностей між учасниками цього процесу, коли «чим більше розмежування, тим ліпше, але розмежування доброзичливого. Без бійок на межі».

В. Сагатовський називає і четвертий можливий наслідок невдалого діалогу: «домовитися не вдалося, позиції виявилися несумісними, порушені важливі інтереси, можливе (а іноді й необхідне) недіалогічне спілкування сторін» [9, с. 22].

Перешкодами в діалозі можуть бути різноспрямовані системи цінностей і деякі культури не завжди контактують з іншими культурами.

Висновки. Інтерес — початок діалогу. Діалог культур — це необхідність взаємодії, взаємодопомоги, взаємозбагачення, об'єктивна необхідність й умова розвитку культур. У діалозі культур передбачається взаєморозуміння, а у взаєморозумінні — єдність, подібність, тотожність.

Отже, діалог культур можливий лише на основі взаєморозуміння, але тільки на основі індивідуального в кожній культурі. А загальним, що об'єднує всі людські культури, є їх соціальність, тобто людське і людяне. «Взаєморозуміння століть і тисячоліть, народів, націй і культур забезпечує складну єдність усього людства, всіх людських культур (складна єдність людської культури), складну єдність людської літератури» [там само, с. 390]. Немає єдиної світової культури, але є єдність усіх людських культур, що забезпечує «складну єдність усього людства» — гуманістичне начало.

Вплив однієї культури на іншу реалізується тільки в тому разі, якщо існують необхідні умови для такого впливу. Діалог двох культур можливий лише за умов певного зближення їхніх культурних кодів, наявності або виникнення загальної ментальності.

Діалог культур — це проникнення в систему цінностей тієї чи іншої культури, повага до них, подолання стереотипів, синтез самотнього й інонаціонального, що зумовлює взаємозбагачення і долучення до світового культурного контексту. У діалозі культур важливо сприймати загальнолюдські цінності взаємодіючих культур. Одним з головних об'єктивних протиріч, властивих культурам усіх народів світу, є протиріччя між розвитком національних культур та їх зближенням. Тому необхідність діалогу культур — умова самозбереження людства, а формування духовної єдності — результат діалогу сучасних культур.

Діалог культур сприяє поглибленню культурного саморозвитку, взаємозбагаченню завдяки іншому культурному досвіду як у межах певних культур, так і в масштабах світової культури. Необхідно забезпечити оптимальну взаємодію, діалог народів і культур в інтересах кожної зі сторін цього процесу.

Перспективами подальших досліджень може бути розгляд механізмів міжкультурного діалогу.

Список використаних джерел

1. Артановский С. Н. Историческое единство человечества и взаимное влияние культур. Философско-методологический анализ современных зарубежных концепций / С. Н. Артановский. — Ленинград, 1967.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. — М., 1986.
3. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. — М., 1972.
4. Вострякова Ю. В. Проблемы познания в диалоговом пространстве современной культуры / Ю. В. Вострякова // Философско-методологические проблемы науки и техники. — Самара, 1998. — С. 78–81.
5. Гордиенко А. А. Антропологические и культурологические предпосылки коэволюции человека и природы: философско-антропологическая модель коэволюционного развития / А. А. Гордиенко. — Новосибирск, 1998.
6. Иванова С. Ю. К вопросу об этнокультурном взаимодействии / С. Ю. Иванова // Северный Кавказ в условиях глобализации. — Ростов-на-Дону, 2001. — С. 140–144.
7. Никитин В. От диалога конфессий к диалогу культур / В. Никитин // Русская мысль. — Париж, 2000. — 3–9 февр.
8. Сайко Э. В. О природе и пространстве «действия» диалога / Э. В. Сайко. Социокультурное пространство диалога. — М., 1999. — С. 9–32.
9. Сагатовский В. Н. Диалог культур и «русская идея» / В. Н. Сагатовский // Возрождение культуры России. Диалог культур и межнациональные отношения. Вып. 4. — СПб., 1996.

References

1. Artanovskii S. N. Istoricheskoe edinstvo chelovechestva i vsaimnoe vliyaniye kultur / S. N. Artanovskii. Filosofsko–methodologicheskiiy analiz sovremennykh zarubezhnykh kontseptsyi. — Leningrad, 1967.
2. Bakhtin M. M. Estetika slovesnogo tvorchestva / M. M. Bakhtin. — M., 1986.
3. Bakhtin M. M. Problemy poetiki Dostoevskogo / M. M. Bakhtin. — M., 1972.
4. Vostriakova U. V. Problemy poznaniya v dialogovom prostranstve sovremennoi kultury / U. V. Vostriakova // Filosofsko–methodologicheskie problemy nauki i tekhniki. — Samara, 1998. — S. 78–81.
5. Gordienko A. A. Antropologicheskie i kulturologicheskie predposylki co–evoliutcii cheloveka i prirody / A. A. Gordienko // Filosofsko–antropologicheskaya model co–evolutionogo razvitiya. — Novosibirsk, 1998.
6. Ivanova S. U. K voprosu ob etno–kulturnom vzaimodeistvii / S. U. Ivanova // Severnyi Kavkaz v usloviakh globalizatsii. — Rostov–na–Donu, 2001. — S. 140–144.
7. Nikitin V. Ot dialoga confessii k dialogu kultur / V. Nikitin // Russkaya mysl. — Paris, 2000. — 3–9 Fer.
8. Saiko E. V. O prirode i prostranstve «deistvia» dialoga / E. V. Saiko // Socio–kulturnoe prostranstvo dialoga. — M., 1999. — S. 9–32.
9. Sagatovskii V. N. Dialogue kultur i «russkaiy ideya» / V. N. Sagatovsky // Vozrozhdenie kultury Rossyi. Dialog kultur i mezhnationalnye otnosheniya. Vp. 4. — SPb., 1996.

■ UDC 316.73:130.2

Shuliakov I. M., lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
valois@ukr.net

INTER-CULTURAL DIALOGUE AS A PROCESS

The aim of this paper is to explore the main stages of the intercultural dialogue as a process. The question of the dialogue of cultures is updated according to the new culture and social situation in the world that has developed in the process of globalization.

Research methodology. Major theories on the subject have been reviewed. Being guided by previous and new dialogues theories, elements of the current dialogue model, picking out two basic lines of dialogic interaction were stated.

Results. The steps in the process of cultural interaction, which in its turn leads to the logical conclusion of the interaction of cultures as a source of progress, are identified. One of the main objective contradictions inherent in the culture of all peoples of the world, is the contradiction between the development of national cultures and their convergence. Therefore, the need for dialogue between cultures is a prerequisite

for self-preservation of humanity. And the formation of the spiritual unity is the result of a dialogue of contemporary culture.

The problem of in what way a dialogue of cultures leads to a deepening of cultural self-development, to the mutual enrichment at the expense of other cultural experiences both within particular cultures, and across the world culture is studied.

Novelty. The need for dialogue between cultures is a prerequisite for survival of mankind. Interaction, dialogue of cultures in the modern world is a complex process. The elements of the current dialogue model, picking out two basic lines of dialogic interaction have been stated.

The practical significance. Ukrainian specialists may find the information contained in this article useful for developing a new theory of intercultural dialogue.

Key words: intercultural dialogue, dialogic interaction, identification, development of national cultures, convergence, mutual enrichment.

Надійшла до редколегії 03.04.2015 р.

■ УДК 338.246.027:008

М. О. Строгаль, аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

ФАНДРЕЙЗИНГ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ: АНАЛІЗ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Розглянуто відносно новий для України вид діяльності — фандрейзинг, за допомогою якого можливе залучення коштів для соціально-культурної сфери. Проаналізоване розуміння різними дослідниками поняття «фандрейзинг». Виявлено, що означене поняття відтворює механізм соціально орієнтованої взаємодії держави, підприємництва, некомерційних організацій та приватних осіб з метою спільного добровільного вирішення соціально-культурних завдань. Розглянуто підходи щодо визначення основних етапів здійснення фандрейзингової діяльності та їх змісту. Досліджено об'єкти фандрейзингу — донори, їх класифікація та способи взаємодії з ними. Установлено, що у вітчизняній літературі вивчення фандрейзингу перебуває на стадії розуміння його сутності, цілей і складових.

Ключові слова: фандрейзинг, джерела та література, сфера культури, неприбуткові організації, благодійництво, спонсорство.

М. А. Строгаль, аспірант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ФАНДРЕЙЗИНГ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ: АНАЛИЗ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

Рассматривается относительно новый для Украины вид деятельности — фандрейзинг, с помощью которого возможно привлечение средств для социально-культурной сферы. Проанализировано понимание различными исследователями понятия «фандрейзинг». Виявлено, что данное понятие воспроизводит механизм социально ориентированной взаимодействия государства, предпринимательства, некоммерческих организаций и частных лиц с целью совместного добровольного решения социально-культурных задач. Рассмотрены подходы к определению основных этапов осуществления фандрейзинговой деятельности и их содержания. Исследованы объекты фандрейзинга — доноры, их классификация и способы взаимодействия с ними. Выяснилось, что в отечественной литературе изучение фандрейзинга находится на стадии понимания его сущности, целей и составляющих.

Ключевые слова: фандрайзинг, источники и литература, сфера культуры, неприбыльные организации, благотворительность, спонсорство.

M. O. Strohal, postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

FUNDRAISING IN THE SPHERE OF CULTURE: ANALYSIS OF REFERENCES

The paper deals with a relatively new for Ukraine kind of activity, i.e. fundraising that helps gather voluntary contributions of money for the social and cultural sphere. The definitions of the concept of "fundraising" given by various researchers are analyzed. It is pointed out that this concept reproduces the mechanism of socially oriented interaction between the state, business, non-profit organizations and individuals with the aim of joint voluntary solving of socio-cultural problems. The approaches concerning the main stages of fundraising activities and their contents are examined. The objects of fundraising (donors), their classification and ways of interacting with them are investigated. It has been found that the study of fundraising in Ukrainian literature is at the stage of understanding its nature, objectives and constituent elements.

Key words: fundraising, references, the sphere of culture, non-profit organizations, charity, sponsorship.

Постановка проблеми. У період кризових явищ в економіці державне фінансування не може забезпечити навіть незначної частини потреб культурної сфери. Саме тому пошук додаткових джерел фінансування, або фандрейзинг, стає дедалі важливішим для розвитку культури.

Останнім часом українське суспільство стало відкритішим для активного розвитку міжнародних зв'язків, долучення нових ідей і застосування позитивного досвіду інших країн, що й надало можливості розвивати фандрейзинг — діяльність у сфері пошуку фінансових коштів, ресурсів та послуг — як нове, важливе й надзвичайно своєчасне явище. Цей процес тісно пов'язаний з новим етапом розвитку некомерційних громадських організацій, благодійної діяльності, яка, маючи давню історію в Україні, визнана в радянський період як непотрібне й ідеологічно чуже явище. Безліч із таких організацій працює в соціальній і культурній сферах, що ставить питання про механізми фінансування без участі держави та пошуку коштів з альтернативних джерел.

Існує безпосередній зв'язок процесу вивчення означеної проблеми з важливими науковими та практичними завданнями. Фандрейзинг — нове поняття в українській науці, при цьому відоме європейським і американським ученим, а також фахівцям з проєктного менеджменту. У широкому сенсі під фандрейзингом можна розуміти процес пошуку і залучення ресурсів з різними цілями, що є актуальним у сучасному середовищі вітчизняної культури

й економіки. Фандрейзинг як явище визначається як наука й культура, теорія і практика, певна філософія, культурологія і психологія, а також ототожнюється зі специфічним видом діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням розвитку фандрейзингу присвячено праці провідних вітчизняних та зарубіжних фахівців: Т. В. Артем'євої, А. Л. Балашової, О. В. Башун, А. Дж. Дугласа, Л. Є. Золотової, К. Келли, О. В. Комаровського, С. Куц, Г. Л. Тульчинського, П. Холл, Ф. Хоу, О. В. Чернявської та ін.

Водночас розробці теоретичних та вдосконаленню практичних аспектів використання фандрейзингу у сфері культури і нині приділяється недостатньо уваги, що потребує додаткових досліджень у цьому напрямі.

Мета статті. Зважаючи на це, мета статті — здійснити історіографічний аналіз питань щодо розкриття сутності фандрейзингу, пошук методичних підходів стосовно його визначення й алгоритму реалізації.

Об'єктом дослідження є фандрейзинг у сфері культури як ефективний інструмент пошуку та залучення недержавних ресурсів. Предмет — визначення ступеня висвітлення теоретичного контексту механізму дії фандрейзинг — це в наявній літературі, зокрема у сфері культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін фандрейзинг походить від англійського fundraising (словосполучення англійських слів fund (кошти, фонди) і raise (піднімати, збільшувати)) — залучення ресурсів, коштів. У широкому сенсі фандрейзинг — це діяльність, спрямована на пошук фінансових коштів, людських ресурсів (часу, всіляких послуг, обладнання) і т. ін., необхідних для забезпечення будь-якої діяльності. У вузькому сенсі під фандрейзингом розуміється залучення коштів з альтернативних джерел для формування грошових фондів, який зводиться до пошуку інвесторів. Слід зазначити, що останніх здебільшого залучають під проекти, кінцева мета яких — отримання прибутку. Визначальною особливістю фандрейзингу взагалі, зокрема у сфері культури, є те, що кошти залучаються на некомерційні проекти, які покликані здійснювати різні види некомерційних організацій. Питання отримання прибутку для них є другорядним. І основною метою є не формування основних фондів, а забезпечення діяльності, насамперед у сфері культури.

Галузь фандрейзингу є практично новою для нашої країни. Сучасний фандрейзинг в Україні почався практично в 1990-х рр. Цей термін запозичено зі США, де він використовувався протягом десятиліть переважно у сфері залучення фінансування до так званого третього сектора (некомерційні недержавні організації).

Визначення терміна «фандрейзинг» у працях теоретиків фандрейзингової діяльності розглядається по-різному. Так, партнерство громад «Фундація Україна — США» зазначає, що фандрейзинг — це мистецтво залучення коштів приватних осіб чи благодійних організацій, які надають фінансові ресурси у вигляді грантів; процес збору коштів та інших ресурсів, які використовуються, здебільшого, для реалізації соціально значимих програм [11, с. 6]. О. І. Шнирков, І. О. Мінгазутдінов у своїх працях стверджують, що фандрейзинг — комплексна система заходів, які забезпечують пошук фінансових та матеріальних засобів, необхідних для реалізації некомерційних проєктів [16, с. 2]. Т. В. Артем'єва наголошує: фандрейзинг — діяльність щодо залучення й акумулявання оборотних коштів, необхідних для реалізації некомерційних проєктів і програм [1, с. 7]. О. В. Чернявська вказує, що фандрейзинг — це професійна діяльність щодо мобілізації фінансових та інших ресурсів з різноманітних джерел для реалізації соціально значущих і науково-дослідницьких неприбуткових проєктів, яка потребує спеціальних знань та навичок фандрайзера, що можуть вплинути на прийняття позитивного рішення донора [15, с. 10].

Узагальнюючи ці й інші визначення, найповніше, на нашу думку, розкриватиме досліджувану категорію таке визначення: фандрейзинг — це механізм соціально орієнтованої взаємодії держави, підприємництва, некомерційних організацій та приватних осіб з метою спільного добровільного вирішення соціально-культурних завдань.

Серед основних завдань фандрейзингу більшість дослідників виокремлюють такі: залучення ресурсів для реалізації цільових програм, соціально значущих та наукових проєктів; аналіз ефективності діяльності організації; ефективність й моніторинг проєкту; визначення нових ідей для майбутніх програм; підтримка цільових груп і допомога в самореалізації індивідів; підвищення іміджу організації та зміцнення довіри громадськості до неї; інформування громадськості щодо проблем, які вирішує організація [2; 7; 10; 11].

Більшість дослідників звертає увагу на визначення основних етапів фандрейзингу та розкриття їх змісту. Наприклад, В. А. Баррежєв, С. Леликов, С. Є. Орлова описують їх таким чином: планування; реалізація; контроль; аналіз ефективності етапу планування [12, с. 42]. Фундація «Україна — США» групує наступні складові етапів фандрейзингу: потреби; пошук; звернення; результат [11, с. 9]. О. В. Башун поділяє фандрейзинг на такі етапи: ідентифікація; стратегія; клопотання; опікунство [2, с. 104].

О. В. Комаровський виокремив вісім етапів: ідентифікація соціально значущих проблем (завдань); мета; сегментація громадськості на групи за критерієм ставлення до соціально значущої проблеми; вибір цільових сегментів; розробка фандрейзингового комплексу для кожного сегмента; організація фандрейзингової групи; реалізація фандрейзингового комплексу; оцінка результатів; зворотний зв'язок [7, с. 7].

О. В. Чернявська, А. М. Соколова запропонували алгоритм, який передбачає розвиток проекту від зародження ідеї в неприбутковій організації до його реалізації та встановлення зворотного зв'язку з донором [15, с. 71].

Таким чином, кожний із наведених підходів до відокремлення етапів фандрейзингу має свої особливості, які здебільшого відрізняються суттю поняття, яке автор обирає за основу. Тобто фандрейзинг визначається як пошук фінансових ресурсів або як наука про успішне переконання інших у тому, що діяльність організації заслуговує уваги і підтримки.

Об'єкти фандрейзингу — це різні категорії донорів, основними з яких є благодійні фонди, приватні особи, корпорації та бізнес-структури. Способи взаємодії з донорами в літературі розглядаються по-різному. Так, О. В. Башун класифікує донорів на: фонди; державних, «напівприватних» та приватних [2, с. 110]. О. В. Комаровський наголошує, що першочерговим завданням на початку фандрейзингової діяльності є виявлення мотивів донорства, та наводить перелік основних мотивацій донорства [7, с. 10]. Але слід відзначити, що цей перелік мотивів доцільно доповнити тими, які наводяться в літературі з фандрейзингу: «філантропія» — допомога за «покликом серця»; особиста зацікавленість у вирішенні проблеми; прямий зиск (податкові пільги); значний суспільний інтерес до проекту; реклама; підтримання позитивної репутації; амбіції; релігійні мотивування тощо.

Щоб перетворити потенційних донорів на донорів, фандрейзеру необхідно здійснити ретельно сплановану, організаційно впорядковану, з використанням поетапного аналізу та контролю роботу, результатом якої є обґрунтування актуальності, унікальності та цінності реалізації саме його пропозиції, натомість задовольняючи мотиваційну потребу донора.

О. В. Комаровський зазначає, що процес планування екстенсивної програми залучення потенційних донорів до організації для надання коштів називається «культивацією». «Секрет успіху — культивувати потенційних донорів так, наче б вони самі хотіли, щоб їх культивували» [7, с. 10].

О. В. Башун, досліджуючи фандрейзинг для бібліотек, наводить основні риси, які повинен мати фандрейзер: ентузіазм; агресивність, але прихована; гнучкість; урівноваженість; терпіння; чіткість; оптимізм; власний стиль; талант; патріотизм [2, с. 126].

С. Куц визначила основний цикл роботи з донорами, який має чотири етапи, що завжди повторюються: знаходження, вирощування, запит пожертв, управління [9, с. 47]. На основі циклу взаємодії будується піраміда фандрейзингу, яка ілюструє подальший цикл співпраці донора з організацією [9, с. 48].

Крім того, значну увагу науковці приділили правилам успішного та причинам невдалого фандрейзингу. О. В. Комаровський описав вимоги, яким має відповідати фандрейзингова діяльність [7, с. 7]. Відомі американські фандрейзери Дж. Дуглас Александер і Кристина Дж. Карлсон спростили та навели дев'ять принципів успішного фандрейзингу, якими вони особисто керуються у власній практиці [5, с. 2]. Т. Крупський наводить десять правил успішного фандрейзингу [8, с. 3]. Також О. В. Комаровський та Т. Крупський указують на основні помилки фандрейзингової діяльності [7, с. 16; 8, с. 4].

Слід назвати російських учених, котрі досліджували фандрейзинг у соціальній сфері. Наприклад, Л. Є. Золотова трактує фандрейзинг для закладів культури й мистецтва як залучення ресурсів із зовнішніх, недержавних джерел і позначає поняття «корпоративний фандрейзинг» як «вид діяльності організації мистецтва із залучення фінансових та інших коштів на ті чи інші потреби організації з корпоративного сектора» [6, с. 105]. Автор розглядає взаємодію з підприємництвом на основі спонсорства або меценатства — особливої форми благодійності.

Подібної позиції дотримують науковці Т. В. Артем'єва і Г. Л. Тульчинський, котрі трактують фандрейзинг як технологію соціального партнерства. Як форми взаємодії підприємництва з некомерційними організаціями визначені благодійність і спонсорство [1, с. 138].

У працях американських дослідників головна увага приділяється практичним аспектам розвитку фандрейзингу, вивченню мотивів благодійності, пошуку та розробці успішнішої стратегії взаємодії некомерційної організації з потенційним донором, методами підвищення ефективності фандрейзингу [17-21].

Висновки. На основі вищевказаного можна дійти певних висновків у контексті проблематики статті.

– Фандрейзинг — новий вид діяльності для українського суспільства — являє собою зарубіжну концепцію, на яку, починаючи з 1990-х рр., звернули увагу вітчизняні практики в умовах

необхідності забезпечення економічної стабільності організацій соціально-культурних галузей. Однак нині фандрейзинг як практичний і, особливо, теоретичний феномен залишається маловивченим. Особливої значущості фандрейзинг набуває в діяльності вітчизняних організацій культури, місія яких спрямована на максимізацію культурного ефекту.

– Поняття фандрейзинг розкриває механізм соціально орієнтованої взаємодії держави, підприємництва, некомерційних організацій та приватних осіб з метою спільного добровільного вирішення соціально-культурних завдань.

– Аналіз вітчизняної літератури, присвяченої проблемі фандрейзингу, засвідчив, що більшість праць — це методичні та практичні посібники, а також довідники, призначені для формування і розвитку практичних навичок фандрейзингу. У певних виданнях містяться додатки із зазначенням списку організацій, що надають гранти, та методичними рекомендаціями з написання заявок [7; 15]. Нечисельні автори досліджують фандрейзинг з послідовною побудовою науково-теоретичних положень [9; 15; 16].

Загалом, у вітчизняній літературі вивчення фандрейзингу перебуває на стадії розуміння його сутності, цілей і складових — видів та джерел ресурсів, методів і умов взаємодії, специфіки формування контактів. При цьому увага зарубіжних авторів приділяється насамперед розумінню ідеї фандрейзингу та його категорій — ідентифікації потенційних джерел, методів і форм взаємодії, технології комунікації.

Отже, нині усвідомлення сутності взаємодії господарюючих суб'єктів у межах фандрейзингу та місця благодійної діяльності відіграє важливу роль у правильному виборі подальшого вектора розвитку соціально-культурної сфери та некомерційного сектора. Тому перспективним напрямом дослідження є ретельне опрацювання й адаптація зарубіжних наукових концептуальних підходів для формування вітчизняної концепції фандрейзингу, що гармонійно вбудовується в сучасну науку і практику, зокрема культурологічну.

Список використаних джерел

1. Артемьева Т. В. Фандрейзинг. Привлечение средств на проекты и программы в сфере культуры и образования / Т. В. Артемьева, Л. Тульчинский. — СПб. : Изд-во «Лань», 2010. — 286 с.
2. Башун О. В. Вплив маркетингу і фандрейзингу на трансформацію бібліотек / О. В. Башун ; наук. ред. В. С. Біленький, д-р. техн. наук. — Донецьк : УКЦентр, 1999. — 204 с.
3. Балашова А. Л. Фандрайзинг для молодежной организации: конспект лекций / А. Л. Балашова. — М. : МГГУ им. М. А. Шолохова, 2008. — 103 с.

4. Блинников М.С. Как просить деньги / М. С. Блинников, Д. А. Даушев, Е. А. Симонов. — 3-тє изд. — М. : Изд-во ЦОДП, 2003. — 139 с.
5. Дуглас Александер Дж. Основные принципы фандрейзинга / Александер Дж. Дуглас и Кристина Дж. Карлсон. — Дніпропетровськ : Баланс Бизнес Букс, 2007. — 240 с.
6. Золотова Л. Е. Корпоративный фандрейзинг и спонсорство в сфере искусства / Культура и рынок: современные тенденции. М. : ИД Классика-XXI, 2009. — 205с.
7. Комаровський О. В. Фандрейзинг у питаннях, відповідях та цитатах: навч. посіб. / О. В. Комаровський. — Луганськ, 2007. — 54 с.
8. Крупський Т. Пошук ресурсів для діяльності організації (Fund Rasing) / Т. Крупський. — Київ. : Коаліція "Свобода вибору", 2005. — 10 с.
9. Куц С. Фандрайзинг АВС : посібник для початківців / С. Куц. — Київ. : Центр філантропії, 2008. — 92 с.
10. Основы фандрайзинга: учеб. пособ. — Екатеринбург: Федеральное агентство по образованию, 2008. — 230 с.
11. Фандрайзинг : навч. посіб. — Київ : Центральноукр. регіон. навч. центр. Партнерство громад фундація "Україна-США" (USAID), 2003. — 95 с.
12. Фандрайзинг: привлечение средств на некоммерческую деятельность / В. А. Бареев, С. Леликов, С. Е. Орлова и др. — СДб. : ГУКИ, 2005. — 102 с.
13. Фишер Хоу. Попечители и фандрейзинг: перед лицом суровой правды/ Хоу Фишер [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.ngosnews.ru/docs/nwcdc/library/08_fundr/trst_fr.doc. — Загл. с экрана.
14. Халий И. Место под солнцем. Пособие для экологических общественных организаций. Инструментарий деятельности. Фандрайзинг и финансовая устойчивость / И. Халий, О. Аксенова, Л. Лулева. — М. : СоЭС, 1998. — 143 с.
15. Чернявська О. В. Фандрайзинг: навч. посіб. / Чернявська О. В., Соколова А. М. — Київ. : «Центр учбової літератури», 2013. — 188 с.
16. Шнирков О. І. Фандрайзинг: основні особливості та форми: метод. посіб. / О. І. Шнирков, І. О. Мінгазутдінов. — 1-ше вид. — Київ. : Гн-т міжнар. відн. КНУ ім. Т. Шевченка, 2000. — 50 с.
17. Carbone R. An Agenda for Research on Fund Raising. College Park, Md.: Clearinghouse for Research on Fund Raising, 1986.
18. Hall P. D. A historical overview of philanthropy, voluntary associations and nonprofit organisations in the United States, 1600-2000, Boston, MA : Hauser Center for Nonprofit Organizations, John F. Kennedy School of Government, Harvard University, 2003.
19. Kelly K. S. Effective fundraising management. Mahwah., 1998.
20. Mindak W. A., Bybee M. H. Marketing's Application to Fundraising. Journal of Marketing, 35(3). 1971.

21. Payton R. L., Russo H. A., Tempel E. R. *Toward a philosophy of fundraising / Taking fund raising seriously*. San-Francisco, CA: Jossey-Bass, Inc. 1991.

References

1. Artemieva T. V. *Fandrezing. Privlechenie sredstv na proekty i programmy v sfere kultury i obrazovaniia / T. V. Artemieva, G. L. Tulchinskii*. — SPb. : Izd-vo «Lan», 2010. — 286 s.
2. Bashun O.V. *Vplyv marketingu i fandrezingu na transformatsiiu bibliotek / O. V. Bashun ; nauk. red. V. S. Bilenkii, d-r tekhn. nauk*. — Donetsk : UKCentr, 1999. — 204 s.
3. Balashova A. L. *Fandraizing dlia molodezhnoi organizatsii: konspekt lektsii / A. L. Balashova*. — M. : MGGU im. M.A. Sholohova, 2008. — 103 s.
4. Blinnikov M.S. *Kak prosit dengi / M. S. Blinnikov, D. A. Daushev D.A., E. A. Simonov*. — 3-ie izd. — M. : Izd-vo TCOOP, 2003. — 139 s.
5. Douglas Aleksander Dzh. *Osnovnye printsipy fandrezinga / Aleksander Dzh. Douglas i Christina Dzh. Karlson*. — Dnepropetrovsk : Balans Biznes Buks, 2007. — 240 s.
6. Zolotova L. *Korporativnyi fandrezing i sponsorstvo v sfere iskusstva / Kultura i rynek: sovremennyye tendentsii*. — M. : ID Classika-XXI, 2009. — 205 s.
7. Komarovskii O. V. *Fandrezing u pytanniakh, vidpovidiakh ta tsytatakh: navch. posib. / O. V. Komarovskii*. — Lugansk, 2007. — 54 s.
8. Krupskii T. *Poshuk resursiv dlia diialnosti organizatsii (Fund Rasing) / T. Krupskii*. — Kyiv : Koalitsiia "Svoboda vyboru", 2005. — 10 s.
9. Kuts S. *Fandraizing ABC : posibnyk dlia pochatkivtsiv / S. Kuts*. — Kyiv : Centr filantropii, 2008. — 92 s.
10. *Osnovy fandraizinga : ucheb. posob.* — Ekaterinburg : Federalnoie agentstvo po obrazovaniiu, 2008. — 230 s.
11. *Fandraizing : navch. posib.* — Kyiv : Tsentralnoukrainskii rehionalnyi navchalnyi tsentr. Partnerstvo hromad fundatsiia "Ukraina-SSHA" (US-AID) — 200 c.
12. *Fandraizing: privlechenie sredstv na nekommercheskuiu deiatelnost / V. A. Barezhev i dr.* — SPb. : GUKI, 2005. — 102 s.
13. Fisher Hou. *Popechiteli i fandrezing: pered litsom surovoi pravdy / Hou Fisher [Elektronnyi resurs]*. — Rezhim dostupu: www.ngosnews.ru/docs/nwcdc/library/08_fundr/trst_fr.doc. — Nazva z ekrana.
14. Halii I. *Mesto pod solntsem : posob. dlia ekologich. obshchestv. organiz. instrumentarii deiatelnosti. Fandraizing i finansovaia ustoichivost / I. Halii, O. Aksenova, L. Luneva*. — M. : SoES, 1998. — 143 s.
15. Cherniavska O. V. *Fandraizing : navch. posib. / O. V. Cherniavska, A. M. Sokolova*. — Kyiv : «Tsentri uchbovoi literatury», 2013. — 188 s.
16. Shnyrkov O. I. *Fandraizing: osnovni osoblivosti ta formy : metod. posib. / O. I. Shnyrkov, I. O. Mingazutdinov*. — 1-she vid. — Kyiv : In-t mizhnar. vidn. KNU im. T. Shevchenka, 2000. — 50 s.

17. Carbone R. An Agenda for Research on Fund Raising. College Park, Md.: Clearinghouse for Research on Fund Raising, 1986.
18. Hall P. D. A historical overview of philanthropy, voluntary associations and nonprofit organisations in the United States, 1600-2000.
19. Kelly K. S. Effective fundraising management. Mahwah., 1998.
20. Mindak W. A., Bybee M. H. Marketing's Application to Fundraising. Journal of Marketing, 35(3). 1971.
21. Payton R. L., Russo H. A., Tempel E. R. Toward a philosophy of fundraising / Payton R. L., Russo H. A., Tempel E. R. Taking fund raising seriously. San-Francisco, CA: Jossey-Bass, Inc. 1991.

■ UDC 338.246.027:008

Strohal M. O., postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
strog-m@mail.ru

FUNDRAISING IN THE SPHERE OF CULTURE: ANALYSIS OF REFERENCES

The aim of this paper is to carry out a historiographical analysis of the issues related to fundraising, search of methodological approaches concerning its definition and algorithm of implementation.

Research methodology. The author has used the bibliometric method of research for identifying the quantitative and qualitative regularities of the edition of publications on this subject.

Results. Fundraising is a new kind of activity for the Ukrainian society. It is a foreign concept which has drawn the attention of national practitioners in the context of the need to ensure the economical stability of socio-cultural organizations. It is of particular importance for the national organizations of culture. Research literature concerning fundraising present Ukrainian authors' attempts to examine types and sources of funds, methods and conditions of interaction, specific character of contacts. The analysis of Ukrainian literature on the issue of fundraising has shown that most publications are methodical and practical manuals and guides aimed at forming and developing practical skills in fundraising. Some publications contain lists of organizations that provide grants and guidelines for writing applications. Few authors develop scientific and theoretical provisions of fundraising.

Novelty. An attempt is made for the first time to carry an the historiographical analysis of studying fundraising from the point of view of cultural positions in the research literature in Ukraine and abroad.

The practical significance. Conclusions and recommendations made in this paper are the theoretical and methodological basis for the development of the new trends and mechanisms improving the financing the sphere of culture in Ukraine by means of fundraising.

Key words: fundraising, references, the sphere of culture, non-profit organizations, charity, sponsorship.

Надійшла до редколегії 05.02.2015 р.

■ УДК 008.2

Т. Ю. Бистрова, доктор філософських наук, професор, Уральський федеральний університет, Уральський державний педагогічний університет, Єкатеринбург, Росія

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПІДСТАВИ ІДЕЇ ВІДКРИТОГО МІСТА

Аналізуються соціокультурні підстави ідеї відкритого міста, які набувають дедалі більшого поширення в середовищі урбаністів, дизайнерів, фахівців з міського розвитку тощо і водночас недостатньо теоретично опрацьовані. Одним з методів концептуалізації ідеї відкритого міста є, на думку автора, її співвіднесення з усталеними характеристиками стану міст (індустріальний, постіндустріальний, неоіндустріальний), що дозволяє уточнити змістовне наповнення «відкритості» міста у XXI ст. При цьому індустріальне місто розуміється як місто, що має пріоритетні економічні інтереси; постіндустріальне — спрямоване на розвиток сфери послуг; неоіндустріальне — до створення і управління якого долучені жителі.

Ключові слова: місто, індустріальне місто, постіндустріальне місто, неоіндустріальне місто, концепція відкритого міста.

Т. Ю. Быстрова, доктор философских наук, профессор, Уральский федеральный университет, Уральский государственный педагогический университет, Екатеринбург, Россия

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ОСНОВАНИЯ ИДЕИ ОТКРЫТОГО ГОРОДА

Анализируются социокультурные основания идеи открытого города, получающие все более широкое распространение в среде урбанистов, дизайнеров, специалистов по городскому развитию и т.п. и вместе с тем недостаточно теоретически проработанные. Одним из путей концептуализации идеи открытого города является, по мнению автора, ее соотнесение с более устоявшимися характеристиками состояния городов (индустриальный, постиндустриальный, неоиндустриальный), позволяющее уточнить содержательное наполнение «открытости» города в XXI в. При этом индустриальный город понимается как город, имеющий приоритетные экономические интересы; постиндустриальный — нацеленный на развитие сферы услуг; неоиндустриальный — к созданию и управлению которого привлечены жители.

Ключевые слова: город, индустриальный город, постиндустриальный город, неоиндустриальный город, концепция открытого города.

T. Yu. Bystrova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Ural Federal University, Ural State Pedagogical University, Yekaterinburg, Russia

SOCIOCULTURAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPTION «OPEN CITY»

The article deals with the social and cultural backgrounds of the idea of open city, which are becoming more widespread among the urbanists, designers, city development specialists etc. At the same time, it still needs more proper theoretical research. In the author's opinion, one of the ways to conceptualize the idea of open city is to compare it with some of the usual attributes of the city (industrial, post-industrial, neo-industrial). This is the way to specify the meaning of «openness» of the city in XXI century. Industrial city is understood as a city with priority of economic interests; post-industrial city — as a city that aims at the development of the service sector; neo-industrial city — as a city, that is created and managed by citizens.

Key words: city, industrial city, postindustrial city, neoindustrial city, conception of the open city.

Постановка проблеми. Словосполучення «відкрите місто», яке все частіше трапляється в текстах фахівців і назвах проектів, що досліджують перспективи розвитку міст у XXI ст., ще не концептуалізоване повною мірою. Його змістовне наповнення широке й багатогранне. Перш ніж опрацювати його, необхідно звернутися до виявлення та систематизації корелятивних понять, це полегшить уведення терміна до наукового обігу, хоча, можливо, позбавить існуючої метафоричності.

Останні дослідження та публікації. Основи гуманізації міських просторів викладені в середині XX ст. в працях Дж. Джекобс, К. Лінча, В. Л. Глазичева, А. В. Іконнікова, представників Чиказької школи на чолі з Р. Парком. Макропроцеси розвитку сучасного суспільства як «мережевого» і «плинного» виявили М. Кастельс і З. Бауман. Концепт «відкрите місто» активно використовують відомі урбаністи Р. Флорида і С. Анхольт. Про креативність постіндустріальних і неоіндустріальних міст ідеться в працях Ч. Лендрі, К. Дінні, В. Рибчинського. Основні концепції розвитку міст висвітлено в праці Є. Г. Трубіної. Концепції розвитку міст засобами архітектури і генезис соціокультурного простору міст дослідив автор цієї статті, а також Р. Ю. Порозов, С. В. Веселова, С. А. Смирнова та ін.

Мета статті — визначити ключові характеристики відкритого міста в процесі аналізу основних типів міст XX–XXI ст. і синхронних їм соціокультурних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складність роботи зумовлена тим, що у XXI ст. міста стають основним місцем докладання зусиль різних фахівців — не тільки архітекторів, містобудівників, урбаністів, але й економістів, фахівців з комунікацій, дизайнерів, представників гуманітарного знання. Нині місто посідає одне з перших місць серед цивілізаційних досягнень людства, але при цьому воно недостатньо вивчене як якісна цілісність, неповторний продукт регіону або епохи. Відповідно, складність міських процесів часто змушує спростити реальну ситуацію в наукових і проектних моделях, формалізації уявлень про міста, що, водночас, ускладнює пошук ідентичності, визначення стратегії розвитку окремих міст, перспективи формування простору, орієнтири під час прийняття довгострокових рішень. Останні 100-150 рр., на відміну від ранніх етапів, міста дедалі менше розвиваються спонтанно: планування, управління і проектування є провідними практиками в цій сфері. Фахівці з розвитку міст використовують значний інструментарій — концепції, методи, методики, алгоритми. Використання готових рішень без урахування кліматичного, соціокультурного, економічного контексту може не надати ефективних результатів. Це свідчить про те, що сфера управління розвитком міст потребує постійних творчих зусиль фахівців різних профілів. Як приклад можна навести дослідження В. Л. Глазичева [7]. Концепція відкритого міста, яка формується, багато в чому перешкоджає схематизму, акцентуючи саме на індивідуальній неповторності різних міст. Природно, її реалізація потребує певних зусиль, складність яких полягає не стільки в їх кількості, скільки в новизні підходу, необхідності змінити картину світу (картину міста) у свідомості фахівців.

Складність такого вивчення розвитку міста акцентує міждисциплінарні підходи, різноманітні методології і наявність єдиного категоріального апарату аналізу та проектування для забезпечення професійного та громадянського порозуміння. В іншому разі учасники процесу говоритимуть різними мовами, не чуючи і не розуміючи один одного. Невипадково місто є предметом постійних і не завжди продуктивних дискусій. Припустимо, прихильники збереження об'єктів історичної спадщини, які використовують юридичну або мистецтвознавчу лексику, не можуть знайти спільної мови з економістами та менеджерами, які дотримують прагматичного цілераціонального підходу. Їм перешкоджає й існуюче понад століття механічне розділення єдиного (і щоразу унікального) міського простору на види, форми, частини. Саме тому фахівця

з ландшафтного дизайну можуть не почути девелопер або транспортник, стріт-арт інколи сприймається як вандалізм (а не засіб посилення естетичних характеристик міського середовища). У результаті, в більшості випадків, домінує суто прагматичний підхід, який відповідає на запитання про те, який прибуток і наскільки швидко принесе той чи інший новий міський проект.

У Росії подібна конфліктогенність у судженнях про місто пов'язана з тим, що дослідницькі зусилля фахівців різних галузей достатньо розрізнені. Іноді вони перетинаються. Їх необхідно інтегрувати на основі загальних, інколи закономірно дискусійних, уявлень про фактори та тенденції розвитку сучасного міста.

Роботу може полегшити наявність «стартових» моделей, співвіднесення з якими полегшує кожному з учасників дослідження визначення місця його питання серед інших. Ці моделі наукою повною мірою ще не розроблені, але чітко простежуються в працях з тематики дослідження.

На нашу думку, нині вирішальну роль щодо визначення адекватного судження про місто та міські процеси відіграє їх належність до однієї з трьох провідних економіко-культурних моделей або розуміння того, що складові цих моделей взаємодіють у будь-якому процесі або продукті, визначаючи неоднозначність оцінок. Наприклад, спорудження великого іміджевого об'єкта є доцільним для міста, що вибудовує або зміцнює свої зовнішні комунікації (завдання, характерне для більшості міст зламу ХХ–ХХІ ст.), але навряд чи доречне для його екологічно орієнтованого або, навпаки, повністю індустріального «побратима».

Виокремлення моделей може здійснювати фахівець-культуролог, котрий керується методологією гуманітарного знання і прагне комплексного розгляду всіх міських практик. Праксеологічний підхід дозволяє відійти від ієрархізації видів діяльності або їх результатів, акцентуючи на унікальному для кожного етапу або типу поєднанні активностей. Крім того, він не перешкоджає необхідній систематизації в описі й аналізі.

У свою чергу, прояв кожного з означених нами типів міст не обов'язково відбувається в хронологічному порядку: він характерний, радше, для міста загалом, як якогось організму або продукту культури. У реальних містах типові ознаки можуть проявлятися одночасно — на різних територіях або в різних формах буття міста і його жителів.

Індустріальне місто виникає як результат появи незалежності людини від природи та створення власного порядку на основі

неухильного підпорядкування життя промисловим цілям і циклам. «Основний» період розвитку міста — між початком XVIII і кінцем XX ст. Життя за заводським гудком, долученість до виробничого процесу в ролі його «гвинтика», пріоритети виробництва над усіма іншими сферами життя, прагматизм і техніцизм є невід’ємними ознаками таких міст. Цінності індустріального міста, зазвичай, мають фізичне вираження — архітектурні об’єкти, машини, верстати. Його структура визначається не стільки соціальним складом, скільки потребами виробництва. Фактором успіху є «висота труби», знаком соціального престижу — ступінь віддаленості від неї домівки або місця відпочинку городянина.

Час розквіту індустріальних міст зламу XIX–XX ст. не збігається з виникненням перших масштабних теорій, які осмислюють їх досвід. «Розуміюча соціологія» Макса Вебера або праці Чиказької школи виникають дещо пізніше і знаменують радше перехід до наступної стадії, що надає людині або спільноті більше місця, ніж це передбачено практикою. Так само й модерністські ідеї «міста-саду» або «соціалістичного міста» виникають як реакція на кризові явища в індустріальних містах, такі як відчуженість, засмічення, хаотичне стихійне розширення, бруд, соціальне неблагополуччя тощо.

Постіндустріальне місто, що формується в другій половині XX ст., орієнтоване на фінансові, іміджеві цілі, розвиток індустрії обслуговування. У ньому відбувається зміщення акцентів з виробництва на розподіл і споживання. Відповідно, посилюється роль комунікацій, насамперед маркетингових. Цілям маркетингу підпорядкована і більшість культурних проєктів, зокрема формування іміджу міста, проведення подій різного масштабу, підвищення інвестиційної привабливості тощо.

Місто змінює свою структуру: в його центрі виникають численні офісні будівлі, а раніше чітко структурований простір стає розмитим і поліфункціональним. На колишніх промислових територіях виникають моли, центри мистецтва або лофти, а самі промислові об’єкти витісняються на периферію міста, далі від центру з його дорогою землею. Оцінювати події однозначно позитивно не слід, оскільки ідеологія економічної вигоди може спотворити архітектурний вигляд [12; 16], а мегаподія і суперпроєкти — виснажити міську скарбницю, при цьому ніяк не відбиваючись на внутрішньому іміджі, ставленні городян до місця життя і роботи [9], спричиняти ненависть до міста, про яку так безапеляційно писав наприкінці 1990-х рр. Ж. Бодрійяр [2]. Навіть сучасні ансамблі,

що набули визнання (наприклад, Дефанс у Парижі) Ж. Бодрійяр характеризує як «псевдоцентри», оскільки вони створюються для якихось зовнішніх цілей (бізнес, туризм), а не для городян. Основним виходом він убачає створення місць, що запобігають самотності людини в міському середовищі.

Феномени постіндустріалізму багато в чому ініціюються теорією і практикою маркетингових комунікацій. Місто проектується й прогнозується як їх продукт, виникають алгоритми дій, які широко транслюються, набуваючи стереотипності і не завжди відповідаючи конкретним умовам. Дії, що одного разу виправдали себе, неваріативно повторюються багатьма іншими містами. Прикладом можуть слугувати пішохідні зони в російських містах з їх камерною скульптурою, вазонами і фонтанами.

Чи відкрите постіндустріальне місто? Можливо. Але це більшою мірою спонтанна відкритість, пов'язана з новими практиками культурного споживання, такими як шопінг, туризм, арт-бізнес, а також детермінована економічними показниками. У постіндустріальних містах, незважаючи на всі фінансові можливості, не завжди реалізується ідея Дж. Джекобс про «місто для пішоходів» [8], яка випередила свій час більше ніж на півстоліття.

Неоіндустріальне місто ХХІ ст., зумовлене зміною самого виробництва, розвитком комп'ютерних технологій, переходом до енерго- і ресурсозберігаючих технологій, виникненням «білої металургії» та інших новітніх виробництв. Воно — втілення ідеї сталого розвитку та зростаючої екологізації мислення людей. З точки зору управління, неоіндустріальне місто характеризується розвитком місцевих громад, актуальністю ініціатив жителів, пріоритетом муніципальної економічної політики. Цій моделі міського розвитку синхронні теорія і практика культурного брендингу території [4].

Час неоіндустріальних міст актуалізує інтелект і розумову працю. Гігантоманія змінюється інтересом до проблем окремого міста, його «духу», історії, людей, їх діяльності. Виникають абсолютно нові тренди, що потребують адекватних попередніх дій фахівців з управління. Так, наявність фрілансерів, котрі поєднують оселю і місце роботи, в одних випадках спричиняє зниження транспортного навантаження, в інших — необхідність створення громадських просторів для зустрічей, презентацій, діяльності короткострокових проектних груп тощо. Інша тенденція — енерго- і ресурсозбереження — зумовлює виникнення нових архітектурних форм, що виглядають не достатньо «респектабельно» з точки зору

традиціоналістів, а значить потребують роз'яснення, освіченості споживачів [5].

Найдаєкватнішою цим процесам є синергетична теорія, що дозволяє трактувати місто як нелінійну, багаторівневу, самоорганізуючу, відкриту систему, в якій можливий рух по різних траєкторіях, а також досягнення взаємодії та взаємного посилення різних рівнів (організації, управління, творчості). Концепція відкритого міста фіксує, насамперед, соціокультурні показники міста неіндустріального.

Висновки. Отже, можна характеризувати концепцію відкритого міста, яка передбачає кілька смислових рівнів: реалізація ідеї міста для різних категорій городян, насамперед у просторовому сенсі — пішохідна та візуальна доступність, легкість досягнення різних частин тощо; відкритість зовнішніх і внутрішніх міських комунікацій у практиках туризму, культурного брендингу, музейних та соціокультурних проектах; «відкривання» в минулому відчужених або забруднених територій зусиллями девелоперів, містобудівників, дизайнерів; прозорість міської політики, долучення до міських процесів більшої кількості жителів і приїжджих.

На відміну від дослідників, котрі прагнуть визначити універсальні (на їхню думку) ознаки міст певного історичного періоду — «креативне місто» Ч. Лендрі, «інтегральне місто» М. Хемілтон, «місто надій» З. Баумана та ін., — акцентуємо на необхідності врахування неодночасності розвитку різних фрагментів міста, його простору і культури. Траєкторія розвитку кожного міста неповторна через безліч причин, як історичних, так і сучасних. Безперечним є використання як основи наукових теорій та цілеспрямованих дій щодо формування міських спільнот, підтримки міської ініціативи, подолання відчуженості городян від місця їх проживання.

Список використаних джерел

1. Алисов Д. А. Актуальные проблемы культурологии города [Электронный ресурс] / Д. А. Алисов. — Режим доступа: http://www.ic.omskreg.ru/cultsib/metod/alis_act.htm. — Загл. с экрана.
2. Бодрийар Ж. Город и ненависть [Электронный ресурс] / Ж. Бодрийар. — Режим доступа: http://www.ruthenia.ru/logos/number/1997_09/06.htm. — Загл. с экрана.
3. Боффиль Р. Пространства для жизни / Р. Боффиль ; пер с фр. М. Ф. Предтеченского ; под ред. А. Н. Шукуровой. — М. : Стройиздат, 1993. — 136 с.

4. Быстрова Т. Ю. От модернизма к неорационализму: творческие концепции архитекторов XX–XXI вв. / Т. Ю. Быстрова. — Екатеринбург : Вебстер, 2013. — 388 с.
5. Быстрова Т. Ю. Парк Эмшер: принципы и приемы реабилитации промышленных территорий / Т. Ю. Быстрова // Академ. вестн. Урал-НИИпроект РААСН. — 2014. — № 2. — С. 9–15.
6. Веселова С. Б. Формирование городов [Электронный ресурс] / С. Б. Веселова // Символы, образы, стереотипы современной культуры. — 9-й вып. «Эйдос». — СПб., 2000. — Режим доступа: <http://lib.gin.ru/doc/i/52077p.html>. — Загл. с экрана.
7. Глазычев В. Л. Изменения в культуре города: проблемы и парадоксы [Электронный ресурс] / В. Л. Глазычев. — Режим доступа: http://www.glazychev.ru/habitations&cities/1998_izmenenia_v_culture_goroda.htm. — Загл. с экрана.
8. Джекобс Дж. Смерть и жизнь больших американских городов / Дж. Джекобс. — М. : Новое изд-во, 2011. — 460 с.
9. Дженкс Ч. Новая парадигма в архитектуре [Электронный ресурс] / Ч. Дженкс. — Режим доступа: <http://www.a3d.ru/architecture/stat/155>. — Загл. с экрана.
10. Динни К. Брендинг территорий. Лучшие мировые практики / К. Динни. — М. : ООО «Манн, Иванов и Фербер», 2013. — 336 с.
11. Каган М. С. Философия культуры / М. С. Каган. — СПб. : Петрополис, 1996. — 416 с.
12. Колхаас Р. Нью-Йорк вне себя / Р. Колхаас. — М. : Strelka Press, 2013. — 336 с.
13. Линч К. Образ города [Электронный ресурс] / К. Линч. — М. : Стройиздат, 1982. — 328 с. — Режим доступа: <http://www.glazychev.ru/books/translations/Linch/Linch.htm>. — Загл. с экрана.
14. Лэндри Ч. Креативный город / Ч. Лэндри. — М. : Издат. дом «Классика-XXI», 2011. — 399 с.
15. Парк Р. Город как социальная лаборатория [Электронный ресурс] / Р. Парк. — Режим доступа: <http://www.urban-club.ru/?p=50> — Загл. с экрана.
16. Рыбчинский В. Городской конструктор / В. Рыбчинский. — М. : Strelka Press, 2014. — 220 с.

References

1. Alisov D. A. Aktualnye problemy kulturologii goroda [Elektronnyi resurs] / D. A. Alisov. — Rezhym dostupa: http://www.ic.omskreg.ru/cultsib/metod/alis_act.htm. — Zagl. s ekrana.
2. Bodriar Zh. Gorod i nenavist' [Elektronnyi resurs] / Zh. Bodriar. — Rezhym dostupa: http://www.ruthenia.ru/logos/number/1997_09/06.htm. — Zagl. s ekrana.
3. Boffil R. Prostranstva dlya zhizni / per s fr. M. F. Predtechenskogo; pod red. A. N. Shukurovoi. — M.: Stroizdat, 1993. — 136 s.

4. Bystrova T. Ju. Ot modernizma k neoracionalizmu: tvorcheskii konsepsii arhitektorov XX–XXI vv. / T. Ju. Bystrova. — Yekaterinburg : Vebster, 2013. — 388 s.
5. Bystrova T. Ju. Park Jemsher: principy i priemy reabilitatsii promyshlennykh territorii / T. Ju. Bystrova // Akademicheskii vestnik UralNIIproekt RAASN. — 2014. — № 2. — S. 9–15.
6. Veselova S. B. Formirovanie gorodov [Elektronnyi resurs] / S. B. Veselova // Simvoly, obrazy, stereotipy sovremennoy kultury. — 9-j vypusk «Jejdos». — SPb., 2000. — Rezhym dostupa: <http://lib.rin.ru/doc/i/52077p.html>. — Zagl. s ekrana.
7. Glazychev V. L. Izmeneniya v kulture goroda: problemy i paradoksy [Elektronnyi resurs] / V. L. Glazychev. — Rezhym dostupa: http://www.glazychev.ru/habitations&cities/1998_izmeneniya_v_kulture_goroda.htm. — Zagl. s ekrana.
8. Dzhekobs Dzh. Smert i zhizn bolshikh amerikanskikh gorodov / Dzh. Dzhekobs. — M.: Novoie izdatelstvo, 2011. — 460 s.
9. Dzhensk Ch. Novaia paradigma v arhitekture [Elektronnyi resurs] / Ch. Dzhensk. — Rezhym dostupa: <http://www.a3d.ru/architecture/stat/155>. — Zagl. s ekrana.
10. Dinni K. Brending territorii. Luchshie mirovyi praktiki / K. Dinni. — M.: OOO «Mann, Ivanov i Ferber», 2013. — 336 s.
11. Kagan M. S. Filosofija kultury / M. S. Kagan. — SPb.: Petropolis, 1996. — 416 s.
12. Kolchaas R. Nju-Jork vne sebya / R. Kolchaas. — M.: Strelka Press, 2013. — 336 s.
13. Linch K. Obraz goroda [Elektronnyi resurs] / K. Linch — M.: Strojizdat, 1982. — 328 s. — Rezhym dostupa: <http://www.glazychev.ru/books/translations/Linch/Linch.htm>. — Zagl. s ekrana.
14. Liendri Ch. Kreativnyi gorod / Ch. Liendri. — M. : Izdatelskii dom «Klasika-HHI», 2011. — 399 s.
15. Park R. Gorod kak socialnaia laboratoriiia [Elektronnyi resurs] / R. Park. — Rezhym dostupa: <http://www.urban-club.ru/?p=50> — Zagl. s ekrana.
16. Rybchinskii V. Gorodskoi konstruktor / V. Rybchinskii. — M. : Strelka Press, 2014. — 220 s.

■ UDC 008.2

Bystrova T. Yu., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Ural Federal University, Ural State Pedagogical University, Yekaterinburg, Russia

taby27@yandex.ru

SOCIOCULTURAL FOUNDATIONS OF THE CONCEPTION «OPEN CITY»

The aim of this paper is the analysis of the concept «open city», which are becoming more widespread among the urbanists, designers, city

development specialists etc. At the same time, it still needs more proper theoretical research.

Research methodology. The author uses the cultural studies approach, involving the operation of socio-cultural models of cities of different types — industrial city, the post-industrial city, neo-industrial city. This action provides consideration of the genesis of urban development and clarifies the features of the concept «open city».

Results. The concept of open city is understood as comprising several levels, as least: city for various categories of citizens, primarily in spatial terms - pedestrian and visual accessibility, ease of achieving various parts, etc.; openness to foreign and domestic urban communications in the areas of tourism, cultural branding, museum and cultural projects; «opening» of areas (in the past alienated or contaminated) through efforts of the developers, urban planners, designers; transparency of urban processes for the greatest possible number of residents and visitors. Unlike some researchers, who bring universal (from their point of view) features of cities of a certain historical period — Ch. Landry`s «creative city», M. Hamilton`s «integral city», Z. Bauman`s «city of hopes», we insist on the necessity of accounting for the non-simultaneity of development of different parts of the city, its space and culture.

Novelty. The using of cultural studies methodology in the conceptualization of the concept "open city".

The practical significance. The results of this paper can help in the analysis of processes in modern cities, by the making of expert assessments about urban projects. Clarifying the content of the concept «open city» will help in the professional communications between specialists in different professional fields.

Надійшла до редколегії 09.04.2015 р.

■ УДК 130.2

В. С. Мірошніченко, кандидат культурології, старший викладач, Харківська державна академія культури, м. Харків

SALE-КУЛЬТУРА І РЕСЕНТИМЕНТ

Досліджуються деякі аспекти сучасної культури консюмеризму. Головна увага сфокусована на понятті sale-культури та її зв'язку з ресентиментом. Sale-культура розглядається в контексті дискурсу глем-капіталізму і його прояву у вигляді гламуру, тобто sale-культура — це не лише демонстрація практик розпродажів у супермаркетах, а й певна антропологічна модель поведінки, яка, зокрема зумовлена візуалізаційними форматами, рекламою.
Ключові слова: sale-культура, ресентимент, гламур, ідентифікація, консюмеризм, реклама, імплізія.

В. С. Мирошніченко, кандидат культурологии, старший преподаватель, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

SALE-КУЛЬТУРА И РЕСЕНТИМЕНТ

Исследуются некоторые аспекты современной культуры консюмеризма. Основное внимание сфокусировано на понятии sale-культуры и ее отношении к ресентименту. Sale-культура рассматривается в контексте дискурса глем-капитализма и его проявления в виде гламура, то есть sale-культура — это не только демонстрация практик распродаж в супермаркетах, но и определенная антропологическая модель поведения, которая, в частности обусловлена визуализационными форматами, рекламой.
Ключевые слова: sale-культура, ресентимент, гламур, идентификация, консюмеризм, реклама, имплізія.

V. S. Miroshnychenko, Candidate of Cultural Studies, Senior Lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

SALE-CULTURE AND RESENTIMENT

The author analyzed some aspects of the modern culture of consumerism. The main attention is focused on the concept of a sales-culture and its relation to resentment. Sales-culture is considered in the context of the discourse of glam-capitalism and its manifestations in the form of glamour, that is sales-culture. It is not only a demonstration of the practice of sales in supermarkets, but also a certain anthropological model of behavior caused by includes the due imaging formats, in particular advertisement.

Key words: sale-culture, resentment, glamour, identification, consumerism, advertisement, implosion.

Актуальність теми полягає в необхідності дослідження новітніх трендів культури, які так чи інакше впливають на персоналістичні виміри людини. Отже, мета — осмислити sale-культуру в першому наближенні. Відповідні завдання формуються на основі мети і пов'язаних з нею аспектів — розглянути sale-культуру і світогляд, sale-культуру та ресентимент. Серед важливих праць в означеній проблематиці варто відзначити: «Про насилля» Славоя Жижека, «Етика автентичності» Чарльза Тейлора, «В тіні тисячоліття, або Зупинка року 2000» Жана Бодрийяра тощо.

Культура стала являти собою щось більше, ніж великий супермаркет, оскільки в останньому наявні набори певних правил і персоналу, котрий забезпечує їх дотримання. Якщо й збереглися деякі ознаки супермаркету, то вони зводяться до єдиного і всеосяжного концепту SALE. Sale як концепт утілює/реалізує довіру, близькість, необмежений доступ до речі. Теоретичну основу sale становить гламур у контексті консюмеризму, маніфестацією sale є реклама, яка візуалізує бажання, наповнює його символічним значенням. Те, що ще не так було табуйовано, набуло статусу дозволеного, а те, що дозволялося, — табується. Прикладами можуть слугувати різні еротичні й політичні практики, що лунають з вуст глем-людини у формулі «вічного повернення». Зі стану sale немає виходу, повернення до традиційних патернів поведінки, мислення, конструювання реальності. Світ у його традиційному стані зруйнований, як зруйнований і в посттрадиційному (супермаркетному). Культура нагадає руїну, тисячі клаптиків/каменів sale, різноманітні глем-культури. Надмагазин/надринок (і надлюдина) застигли в модерно-постмодерному стані. Революція як якісна зміна культури з вуст, газет потрапила в мережу, он-лайн, загубилася на порталах, врешті її видалили, перш ніж відстежили, вимкнули живлення. Але вона встигла поглинути своїх героїв і поширити шкідливі віруси. Хтось задовольнився, дехто загинув, деякі отримали владу і почепили на себе табличку sale, поступово витягуючи всі приховані або гіперболізуючи явні горизонти і структури гламура. Риторика нескінченні, траур затримався в медіа-просторі, осівши в головах близьких і тих, котрі пройшли крізь граничну ситуацію.

Sale — це завжди міні-революція, перебудова звичного способу життя, зрив повсякденності й заміна її на іншу повсякденність, відкрити, дешево, доступну. Чи це ілюзія? Радше, імплюзія. Революція як імплюзія смислів, масових в індивідуальному й індивідуальних у масовому. Долучення до sale створює видимість винятковості, в деяких аспектах так воно і є. Sale обмежена торговим простором

і черепною коробкою з думками, які до неї потрапили. Маса провалюється у винятковість, уважаючи, що дійсно виняткова. Це дія імплозії. Імплозія у вигляді різноманітності, доступної різноманітності: річ примірюється, знімається, одягається. Річ доступна, зі знижкою, добре, якщо знижка більша, але суть полягає в її наявності, магічних буквах і цифрах на вітринах, бірках, бейджіку менеджера. Імплозія — це свобода, точніше звільнення, діонісійство, нехай тимчасове, спочатку тимчасове, потім дедалі більше заповнює свідомість. Тимчасове набуває статусу безстроковості, й уже за межами супермаркету всюди видніється sale. Sale-мислення, sale без чіткої дефініції в практиці призводить до надмірної нестабільності в кризових ситуаціях. Розпорошеність, фрагментарність як не що інше піддаються маніпуляціям і реагують на провокації, але вони можуть конструювати маніпуляції та провокації. Чи це трагічно? Чи потребує sale-людина співпереживання? Прийняти Іншого в усьому різноманітті його Інакшості надто складно, оскільки немає аргументів до діалогу, двостороннього слухання, воно одностороннє. Я і Ти, не почавши функціонувати, раз і назавжди стають Воно: «Але Воно-людство, уявне, постульоване і пропагандоване, не має нічого спільного з утіленим у життєвій дійсності людством, якому людина говорить істинне Ти» [3, с. 32].

Sale набуває практичного втілення в разі, коли людина зазнає впливу маніпуляційних технологій ТБ, ЗМІ, реклами, піару тощо. Sale розширює свої межі, це вже не стільки локація супермаркету як такого з правильним розташуванням товарів і яскравим означувальним написом, який моментально підштовхує свідомість до «зависання» й пробудження хапального рефлексу, яскраві вивіски, ніби втілення приемних сновидінь, дитячих казок, пряникового будиночка, утопічної реальності. Sale «перепрошиває» свідомість людини. Такою, якою вона була до прийняття правил гри, їй уже не стати. На нашу думку, вплив sale не передається на генному рівні, але він закладається в ранньому дитинстві. Навіть нешкідливі анімаційні фільми містять маніпуляцію й латентні sale. Дуже часто дитина «підсаджується» на анімацію і виконує вказівки батьків, наприклад, не вередувати під час споживання їжі. Аналогічне відбувається і з джанкі, споживачем масової культури. Важливу роль відіграють анімація, її форма і зміст. Складно уявити, як вплине перегляд анімації на дитину. Можна сказати, що своєрідні бар'єрні відносини за схемою «ти — мені, я — тобі» можуть надовго залишитися в її свідомості і, як наслідок, реалізуватися в маніакальній пристрасі до sale. Окрім того sale візуальна, як і анімація.

Проблематично надати якихось рецептів, здатних відмежувати (убезпечити) людину від sale. Як один з варіантів: відхід (частковий) від культури візуальної і перехід до аудіальної в перші роки життя людини, а це читання казок уголос, розповідання, спів коліскових — те, що витісняється з культури і без чого культура вразлива і неповноцінна.

Sale небезпечна, коли набуває радикальних форм — відбуваються ескалація конфліктів, неконтрольована агресія, яка межує з насильством, втрати людської гідності, не говорячи про порушення закону. Такі крайні моменти елімінують у кризові, революційні форми. Sale набуває додаткового змісту в негативних маркерах, доведених до абсурду. Найдоступніше це ілюструється в образі ворога: увага концентрується на необізнаності натовпу, його нездатності мислити логічно і самостійно, через що виникають варварські перформанси: спалювання книг, приниження людської індивідуальності, нехтування прав людини.

Sale розриває ланцюг подій. Повсякденність змінює свій рух. Sale — надзвичайна подія, яка посилює нову повсякденність. Накладання sale на sale у такій ситуації призводить до того, що і, в разі необхідності, виявити початкові або «більш» чисті смисли — проблематично, можна навіть припустити, що такі сенси заміщені остаточно. Виникає нове позаконотативне-десакралізоване, але ставлення до нього, як і раніше, залишається, як до чогось священного. Sale — це постійне очікування свята (як вічне повернення) і постійне свято: до нього готуються, накопичують ресурси, його вишуковують у рекламних проспектах і займають чергу. Sale — це магічні слова, які означають, що в «цьому» місці далеке стає ближчим, недоступне — доступним, рекламні образи матеріалізуються і їх можна реально відчутти, приміряти, опротестувати і придбати, навіть якщо в них немає (найчастіше немає) необхідності: «Сучасність закінчилася, оргія закінчилася, вечірка закінчилася: усі мають розійтися! Колись великі продажі траплялися перед головними святами. Сьогодні розпродажі відбуваються весь рік. Навіть вечірка на розпродажу. Ми повинні вичерпати всі запаси, вичерпати економію часу (capital-temps), вичерпати економію життя (capital-vie). Зворотний відлік усюди» [2]. Людина повертається (чи покидала коли-небудь?) до давнього способу існування: збиральництва і полювання. Збирати безплатну рекламу і полювати за потрібним sale, одомашнювати торгових представників, менеджерів нижчої ланки, щоб заздалегідь повідомляли про подію, яка має відбутися.

Людина sale-культури водночас веде кочовий та осілий способи життя. Оскільки кочівник пересувається з пункту А в пункт В, С..., шукаючи прийнятне місце для своєї діяльності (здійснює набіги), і він прив'язаний до певного місця, причому на достатньо тривалий термін, особливо в разі вдалого одомашнення менеджера, з метою дізнаватися про sale з перших вуст, висловлюючи таким чином свою домінантність. Sale — це повернення в архаїку, з притаманними їй стереотипами, страхами й способами життя. Хіба не нагадує шопоголік ХХІ ст. жителя Стародавнього Єгипту? Не йдеться про sale, як про вітринну емблему, але про цінності, що в ній закладені.

Критика sale необов'язково передбачає його заперечення. Маленька знижка — уже запорука немарного буття, отже, потрібно докласти зусиль, принести жертви бренду і sale-благодать зійде в більшому обсязі. Праведне життя — це економія для більшого марнотратства та колекціонування відповідних бірок (відмітні ознаки вірного адепта) і відповідного лексикону. С. Жижек зазначає: «Усі сокровенні переконання «озовнішені», втілені в практиках, що стосуються безпосередньої матеріальності мого тіла. Мої поняття — про добро і зло, про приємне і неприємне, про смішне і серйозне, про потворне і прекрасне — насамперед поняття середнього класу; мої смаки в читанні, їжі, одязі, почутті честі, те, як я поведжуся за столом, мої звороти мови, акцент, навіть відмітні рухи мого тіла — усе це перебуває у сфері звичаїв» [4]. Цікаві слова В. Беняміна про колекціонерів (подібних до sale-людини): «[Колекціонер] завжди має щось від фетишиста і через ознайомлення з твором мистецтва долучається до його культової сили» [1, с. 130].

Sale інтригує і провокує на прискорену реакцію, максимальну швидкість життя в умовах конкуренції зі сторони самих sale. Прискореність спрямовує людину в напрямі не стільки швидкого, скільки кількісного прийняття рішень: придбати зараз-а-не-потім. Коли настає «потім», людина втрачає інтерес до тієї чи іншої речі. Складається враження, що sale вибудовує стратегічне мислення, привчає до планування, якщо так і є, то це — симуляція стратегії й симуляція планування, оскільки для таких операцій потрібні певні умови, зонайменше — усталене суспільство. Зважаючи на те, що вітчизняне суспільство надто сегментоване і нестабільне, перспективи чого-небудь є абсурдними. Прискорена реакція — запізнення: розпродаж лише тоді, коли тренд став брендом і коли свідомість не налаштована на критицизм. Sale — це угода користувача, підписана в інтернеті.

Те, що Ж.-П. Сартр називав мазохізмом (+ садизм), безпосередньо стосується *sale*: «Мазохізм, як і садизм, це прийняття на себе (*assomption*) провини. Я винен, тому що є об'єктом. Винен стосовно самого себе, оскільки погоджуюся на своє абсолютне відчуження, винен стосовно іншого, оскільки йому створив умови бути винним через радикальну відсутність моєї свободи як такої» [6, с. 393]. Людина дозволяє заволодіти своєю свідомістю, добровільно відмовляється від свободи, складні ситуації заганяють її в глухий кут, вона потрапляє у своєрідне царство дисонансів (політичних, культурних, соціальних, етичних, релігійних), вихід убачає в колі ближніх, але не за допомогою раціональних операцій і соціальних інституцій, а в зовнішньому втручанні: «Для пересічного мешканця інституційна криза виражається в тотальній перверсії функцій правоохоронних органів та органів влади, руйнуванні охорони здоров'я й освіти. Але криза інституцій очевидна і на іншому рівні, який пов'язаний з відмиранням і втратою сенсу національного суверенітету» [8]. Така людина готова терпіти насильство, прийняти на себе другорядну роль, їй необхідно асоціювати себе з дальнім. Під дальнім, в цьому разі, мається на увазі інша держава, а також проєкція скеровується до Іншого як людини чи організації. Усе це стає дієвим у локальних суспільствах і спільнотах з деформованою або відсутньою (завищеною) ідентифікацією: «Я реалізую потенціал, що належить виключно мені. Саме ця ідея є основою сучасного ідеалу автентичності й мети здійснення себе або самореалізації, в якій він, зазвичай, утілюється. Саме ця ідея надає моральної сили культурі автентичності з її zdeградованими, абсурдними та тривіалізованими формами. Вона надає сенсу уявленню про те, що можна «робити свою справу» і можна «відбутися»» [7, с. 28]. Людина готова долучитися до будь-якої ідентифікації, яка запропонує їй вигідні умови для життя чи нав'яже їх, а потім ця ідентифікація вірусним чином пропонується всім іншим групам, спільнотам. Природно, що чіткої логічної аргументації немає. Це достатньо простий спосіб. Приклад держави є показовим: значно простіше закликати на допомогу іззовні, ніж вибудувати політичні, соціальні, культурні взаємини самим. Важливу роль відіграють інтелект, самозбереження. І знову дисонанс: будучи впевненим у тому, що вона — *homo sapiens*, людина перестає контролювати й обмежувати інстинкти. Баланс матеріальних і духовних цінностей порушується, пріоритетними оголошуються саме матеріальні, духовні стають несуттєвими, ними нехтують. Тому чільне місце в діяльності щодо мінімізації насильства повинні посісти освіта

і, ширше, просвіта. Механізми: реформа системи освіти, заохочення благодійництва, проведення відкритих лекцій і створення якісного медіапродукту. Нічого абсолютно нового в цьому немає. Моделі вже існують, необхідно лише їх адаптувати і застосувати. По суті, це перегляд марксистської концепції базису і надбудови, яка в імпліцитній формі досі працює і міцно тримається у вітчизняній свідомості.

Sale-культура редукує почуття, максимально спрощує їх. Любов стає пристрастю, яка не є частиною любові, а саме її редукцією. Sale-культура маніфестується в площині людина-річ/людина-людина. Таким чином, sale-культура потрапляє у сферу антропології, ігноруючи національну належність. Якщо максималізувати це твердження, то вимальовується нова площина, в якій людина *homo sapiens* повністю замінюється на річ, відносини річ-річ і *homo glamuricus* або *homo consumericus*. Саме так, як під час розпродажу, можна придбати речі за низькими цінами, можна й отримати ідеї, радше, штампи, маркери, інформаційні віруси, поміщені в гламурні обгортки. Людина-річ має свою ціну, бірку з цінником. Насильство сприймається і пропагується як благо. Тези Д. Оруелла втілилися, без кардинальних змін їх не позбутися. Чи хоче людина змін? Чи розуміє вона їх насущну життєтворчу актуальність? Це риторичні запитання.

Ф. Ніцше у своїй праці «До генеалогії моралі» зазначав, що ре-сентимент притаманний рабам тому, що вони не здатні на рефлексію, не можуть розглядати проблему під різними кутами зору, раб і себе не сприймає критично, він не бачить своїх вад і недоліків: «Повстання рабів у моралі починається з того, що *ressentiment* сам стає творчим і породжує цінності: *ressentiment* таких істот, які не здатні до дійсної реакції, реакції, що виявилася б у вчинку, і які винагороджують себе уявною помстою. Якщо будь-яка переважна мораль проростає з триумфуючого самоствердження, мораль рабів із самого початку говорить Ні «зовнішньому», «іншому», «невласному»: це Ні і виявляється її творчим діянням. Цей поворот оцінного погляду — необхідне звернення назовні, замість звернення до самого себе — якраз і належить до *ressentiment*: мораль рабів завжди потребує для свого виникнення насамперед зовнішнього світу і того, що конфронтує, потребує, говорячи фізіологічною мовою, зовнішніх подразників, щоб узагалі діяти, — її акція в основі є реакцією» [5]. Можливо, така поведінка пояснюється наявністю комплексів, розвиток яких тисне на людину, цілком придушуючи будь-які спроби рефлексії. Наявність зовнішнього

фактора, безумовно, вносить свої корективи, посилюючи і без того хворобливий стан. Цікаво: якщо людину витягти з хворобливого середовища sale-телебачення й об'єктів впливу, то незначне одужання цілком реальне. Часткове одужання не стає повним, від хвороби sale, зовнішніх факторів, які впливають на неї не відгородитися. Рабська поведінка і мислення в контексті ресентименту призводять до того, що всі внутрішні комплекси, страхи, бажання проєктуються назовні. Раб небезпечний, його надто складно стримувати, контролювати його здатний лише такий раб, як і він, котрий посідає вище місце в соціальній ієрархії. Від контактування комплексів і ресентиментів здорові члени суспільства, яких меншість, потрапляють під обструкцію, переслідування з найрізноманітніших мотивів. Схему ерзац-розумового процесу раба не можна порушувати, оскільки його агресія стане неконтрольованою навіть за допомогою моралі та релігії, це відхід у глибоку архаїку і втрата людяності в людині. На рівні sale-культури ця модель працює в зменшеному форматі. Sale — трюк, жертвою якого стає раб. Він не дурний і наївний, просто стає заручником ірраціонального в собі, тієї малої частинки рабства і нижчих потреб. Позитивний варіант інтерпретації: добровільне потрапляння під чарівність sale, що означає боротьбу з ним у такий спосіб, своєрідна контркультурна акція — не купувати дорого, а придбати те саме, але значно дешевше (не брендові кросівки, а брендові кеди).

Перспективою вивчення теми sale-культури є ретельний розгляд її ірраціональних основ, політичних практик комунікаційних співтовариств.

Список використаних джерел

1. Беньямин В. Производство искусства в эпоху его технической воспроизводимости / В. Беньямин // Озарения : [пер. Н. М. Берновской, Ю. А. Данилова, С. А. Ромашко]. — М. : Мартис, 2000. — С. 122–152.
2. Бодрийяр Ж. В тени тысячелетия, или Приостановка года 2000 [Электронный ресурс] / Ж. Бодрийяр. — Режим доступа: <http://www.anthropology.ru/ru/texts/ baudrill/shmill.html>. — Загл. с экрана.
3. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер // Два образа веры. — М. : ООО «Фирма Издательство АСТ», 1999. — С. 24–121.
4. Жижек С. О насилии / С. Жижек : [пер. с англ. А. Смирнова, Е. Ляминой]. — М. : Европа, 2010. — 184 с.
5. Ницше Ф. К генеалогии морали [Электронный ресурс] / Ф. Ницше. — Режим доступа: <http://www.nietzsche.ru/works/main-works/genealogia/>. — Загл. с экрана.

6. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Ж.-П. Сартр : [пер. с фр., предисл., примеч. В. И. Колядко]. — М. : Респуб-лика, 2000. — 639 с. — (Мыслители XX века).
7. Тейлор Ч. Етика автентичності / Ч. Тейлор : [пер. с англ.]. — Київ : Дух і літера, 2002. — 128 с.
8. Ямпольский М. В стране победившего ресентимента [Электронный ресурс] / М. Ямпольский. — Режим доступа: <http://www.colta.ru/articles/specials/4887>. — Загл. с экрана.

References

1. Benjamin V. Proizvedenie iskusstva v epokhu ego tekhnicheskoi vosproizvodimosti / V. Benjamin // Ozarenia : [per. N. M. Bernovskoi, Yu. A. Danilova, S. A. Romashko]. — М. : Martis, 2000. — S. 122–152.
2. Baudriard J. V teni tysiacheletia, ili Priostanovka goda 2000 [Elektronnyi resurs] / J. Baudriard. — Rezhim dostupa: <http://www.anthropology.ru/ru/texts/ baudrill/shmill.html>. — Zagl. s ekrana.
3. Buber M. Ya i Ty / M. Buber // Dva obraza very. — М. : ООО «Firma Izd-vo AST», 1999. — S. 24–121.
4. Zhizhek S. O nasilii / S. Zhizhek : [per. s angl. A. Smirnova, E. Liami-noi]. — М. : Evropa, 2010. — 184 s.
5. Nietzsche F. K genealogii morali [Elektronnyi resurs] / F. Nietzsche. — Rezhim dostupa: <http://www.nietzsche.ru/works/main-works/genealogia>. — Zagl. s ekrana.
6. Sartr Zh.-P. Bytie i ничто: Opyt fenomenologicheskoi ontologii / Zh.-P. Sartr : [per. s fr., predisl., primech. V. Y. Koliadko]. — М. : Respublika, 2000. — 639 s. — (Myslyteli XX veka).
7. Teilor Ch. Etyka avtenticnosti / Ch. Teilor : [per. s anhl.]. — Kyiv : Dukh i litera, 2002. — 128 s.
8. Yampolskii M. V stranie pobedivshego resentimenta [Elektronnyi resurs] / M. Yampolskii. — Rezhim dostupa: <http://www.colta.ru/articles/specials/4887>. — Zagl. s ekrana.

■ UDC 130.2

Miroshnychenko V. S., Candidate of Cultural Studies, Senior Lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
ontology@ukr.net

SALE-CULTURE AND RESENTIMENT

The aim of the study is to comprehend the sale-culture at first in connection with the concepts of ideology and resentment.

Research methodology. Five major publications on the subject have been reviewed.

Results. Some aspects of modern culture of consumerism are studied. The main attention is focused on a concept of a sales-culture and its relation with resentment. The sales-culture is examined in the context of glam-capitalism discourse and its manifestations in form of glamour, that is the sales-culture not only a demonstration of sales practice in supermarkets, but also a certain anthropological model of behavior which is caused by the visual formats, in particular by advertisement. Of course, such existence of the sales-culture becomes possible on a background of the fundamental changes in society and culture: emergence and development of a consumer society, urbanization, globalization, media-corporations with their manipulation technologies. Therefore, we are talking about enough dynamic a sale-thinking, with its internal implosions and external manifestations in terms of a new routine construction, because the sales-culture excludes a person from the normal rhythm of life, at the same time the novelty is wrong, it does not only answer the traditional «vicious» questions, it removes them from the agenda. The concept of resentment is attached to the sales-culture. Nietzschean interpretation of resentment with the key messages about slavery combines with additional connotations of conduct and reflections. Thus, lack of desire and/or understanding of internal changes leads to an identity crisis as well as to appearance of complexes, neuroses, splash of fear out, that rises axiology — slave values spread around society and culture. In general, the sale-culture is not interpreted as positive or negative phenomenon. The study is the phenomenon fixation and analysis in today's society.

Novelty. The analysis of the sale-culture of the modern consumer society was made on the basis of representative sources.

The practical significance. Ukrainian scientists can find useful information to establish courses and special courses based on the realities of culture post in this article.

Key words: sale-culture, resentment, glamour, identification, consumerism, reclame, implosion.

Надійшла до редколегії 18.02.2015 р.

■ УДК 792.5(477.74)

Г. О. Ніколаєва, аспірант, Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ ТРИКСТЕРА: ВІД РАДЯНСЬКОЇ ДО ПОСТРАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ВИСТАВ ОДЕСЬКОГО ТЕАТРУ МУЗИЧНОЇ КОМЕДІЇ ІМ. М. ВОДЯНОГО)

Розглянуто проблему трансформації міфологічного образу трикстера в сучасній культурі. На прикладі аналізу образів радянських і пострадянських трикстерів в одеських виставах Театру музичної комедії ім. М. Водяного здійснюється спроба інтерпретації феномену «трикстеризму» та визначення ролі трикстера в радянській та пострадянській культурі. Підсумовано, що нині відбуваються складні процеси трансформації образу трикстера та виникнення його нових гібридних форм.

Ключові слова: «одеський міф», трикстер, культурний герой, архетип, амбівалентність, лімінальність, деконструкція.

А. А. Николаева, аспирант, Одесский национальный политехнический университет, г. Одесса

ТРАНСФОРМАЦИЯ ОБРАЗА ТРИКСТЕРА: ОТ СОВЕТСКОЙ ДО ПОСТСОВЕТСКОЙ КУЛЬТУРЫ (НА ПРИМЕРЕ СПЕКТАКЛЕЙ ОДЕССКОГО ТЕАТРА МУЗЫКАЛЬНОЙ КОМЕДИИ ИМ. М. ВОДЯНОГО)

Рассмотрена проблема трансформации мифологического образа трикстера в современной культуре. На примере анализа образов советских и постсоветских трикстеров в одесских спектаклях Театра музыкальной комедии им. М. Водяного предпринимается попытка интерпретации феномена «трикстеризма» и определения роли трикстера в советской и постсоветской культуре. Подытожено, что ныне происходят сложные процессы трансформации образа трикстера и возникновения его новых гибридных форм.

Ключевые слова: «одесский миф», трикстер, культурный герой, архетип, амбивалентность, лиминальность, деконструкция.

Н. О. Nikolaieva, postgraduate student, Odessa National Polytechnic University, Odessa

THE TRANSFORMATION OF THE TRICKSTER IMAGE FROM SOVIET TO POST-SOVIET CULTURE (CASE STUDY: THE PERFORMANCES OF M. VODIANYI ODESSA THEATRE OF MUSICAL COMEDY)

The article deals with the problem of transformation of the tricksters' mythological image in contemporary culture. The author attempts to better understand the phenomenon of «tricksterism» and thus to

define the role of the trickster in Soviet and Post-Soviet culture taking as an example the image of the Soviet and post-Soviet tricksters from the performances of Odessa Theatre of Musical Comedy named after M. Vodyanoy. The author comes to the conclusion that today complex transformation processes of the image of the trickster and the emergence of new hybrid forms are taking place.

Key words: «Odessa myth», trickster, cultural hero, archetype, ambivalence, liminality, deconstruction.

Архетип трикстера викликає підвищений науковий інтерес, про що свідчать численні праці таких відомих учених, як П. Радін, К. Юнг, К. Керенї, Т. Бейдельман, Дж. С. Кірк, Д. Сабатуччі, Е. Еванс-Прічард, У. Хайнс, У. Доті, Дж. Вайзнер, Р. Лаш та ін. Ще наприкінці ХХ ст. стають актуальними дослідження «мови трикстера» [7], активізуються семіотичні, герменевтичні, психоаналітичні, літературознавчі та кінематографічні дослідження. Х. Лок і інші вчені виокремлюють таке поняття, як «трикстер постмодерну», яке, «з'являючись у різних іпостасях в сучасному кінематографі, літературі та популярній культурі, відображає психологію і мислення епохи постмодернізму» [7]. Особливу увагу дослідники приділяють метаморфозам міфологічного образу трикстера в культурі ХХ-ХХІ ст. Тому в контексті сучасних досліджень проблема кореляції «одеського міфу» з категорією «трикстер» набуває неабиякої актуальності.

Теоретична база цього дослідження базується на концепції М. Липовецького, одного з провідних сучасних учених, котрий вивчає саме радянські та пострадянські трикстери. Об'єктом є специфічні ознаки радянських та пострадянських трикстерів, предметом — їхня трансформація (на прикладі аналізу образів трикстерів у виставах Одеського театру музичної комедії ім. М. Водяного).

Мета статі — розглянути феномен радянських та пострадянських трикстерів як міфологічні конструкти і виявити їх особливу роль у радянській та пострадянській культурах.

За своєю природою трикстер є амбівалентним. Йому притаманна функція медіатора. Він завжди існує поза мораллю, «живе» в проміжках, на стиках. Інша важлива особливість трикстера, що оснований на амбівалентності, — лімінальність (від латинського слова «*limen*» — «поріг»). Згідно з М. Липовецьким, саме через цю властивість трикстер є «людиною шляху» [6]. Його походження невідоме, а соціальна позиція надто мінлива. Але трикстер завжди пов'язаний із сакральним контекстом, що й відрізняє його від банального бандита та шахрая. А. Баканурський наголошує:

«Було б, однак, спрощенням трактувати трикстера тільки як образ, покликаний комічним зміщенням акцентів, сміховим перегрупуванням сюжетних ходів «знизити» героїку дійових осіб переднього плану... культурна свідомість наділяла самого трикстера сакральними функціями, що іноді не поступалися за своєю значущістю тим, якими володів герой» [1, с. 154]. М. Липовецький слушно називає трикстера «креативним дурнем», або «дурнем, що творить» («creative idiot») [12, с. 11], Ю. Чернявська — «персоніфікацією вибуху» [5]. Отже, однією з найважливіших функцій трикстера в культурі є креативна. Порушуючи та висміюючи межі між опозиціями, трикстер, як один з провідних культурних архетипів, здійснює т. зв. творчий «вибух» [11]. Створюючи динамічне напруження між «дозволеним» і «недозволеним», «священним» та «огидним», він здатен творити за допомогою безчинства [4]. При цьому зазвичай «підривні» акції трикстера мають пародійний сенс і тяжіють до «художнього жесту», «естетизації простору», «перформативності» та «театралізованості» [6].

Усі зазначені унікальні властивості притаманні й радянським трикстерам з «одеських вистав» театру музичної комедії ім. М. Водяного. Важливо, що трикстери з вистав театру є не просто порушниками соціально прийнятих норм, моральних принципів, ідеологічних табу і заборон, але й чинниками творчого «вибуху».

Відомо, що фрондерство, балансування між дискурсами та вміння бачити «між рядків» стали характерною особливістю радянської, зокрема одеської, міської культури періоду «застою». Головною зброєю в протистоянні офіційній радянській культурі в цьому контексті був «одеський міф». Саме в цей час Одеський театр музичної комедії став одним із символів міста. На нашу думку, причина надзвичайної популярності Одеської музкомедії полягає в тому, що в цей період театр виконував важливу функцію одного з головних сховищ і трансляторів «одеського міфу». У 1960-70-ті рр. в репертуарі театру одними з найпопулярніших вистав були «Біла акація» (1962), «На світанку» (1964), «Весілля в Малинівці» (1974) та «Друге весілля в Малинівці» (1974). Герої цих вистав — чарівні негідники, шахраї (Яшка-Буксир, Мішка Япончик, Попандупуло) — типові трикстери. Їхнє завдання — руйнування ідеологічних табу, спотворення смислів. Ці персонажі профанували «культурних героїв» та порушували норми, заборони, табу. Якщо використовувати сучасні постмодерністські терміни, вони здійснювали т. зв. деконструкцію. Для уникнення плутанини відразу зазначимо, що не мається на увазі те, що трикстери Яшка-Буксир,

Мішка Япончик та Попандопуло були постмодерністами. У цьому контексті поділяємо думку М. Липовецького, котрий зазначає, що саме деконструкція як «підрив структури» [6] є особливим методом радянських трикстерів, адже завдяки оголенню, пародіюванню та обігранню трикстерами внутрішніх протиріч загальної структури, розмиваються самі опозиції. Причому вони розмиваються не ззовні, а саме зсередини, з точки трикстера-медіатора, який перебуває в «лімінальній зоні» [6].

Для ілюстрації вищезазначеного розглянемо, наприклад, Попандопуло. Зауважимо, що «Весілля в Малинівці» не є виставою на «одеську тему», але саме одеський бандит Попандопуло (незважаючи на епізодичність ролі) стає улюбленим героєм радянського глядача, секрет надзвичайної популярності якого полягає в тому, що він є типовим трикстером.

Трикстера Попандопуло характеризують передусім зовнішній вигляд (червоні галіфе, рвана тільняшка, м'ятий кашкет з квіткою), а також схильність до художнього жесту, естетизації простору, перформативність і театралізованість. Достатньо згадати, як він разом з іншим бандитом ділить награбоване. Загалом роль Попандопуло була невеликою, але колоритні висловлювання цього персонажа набули популярності серед глядачів. Фрази Попандопуло, що, по суті, є «полідискурсивними афоризмами» в контексті радянського «дводумства» [6], стали крилатими, причому вимовляти їх намагалися з тими самими інтонаціями, що і М. Водяний.

З одного боку, Попандопуло — хитромудрий, веселий, авантюрний, романтичний. Водночас він обдурює, перебігає з одного табору до іншого, чинить невеликі капості, що свідчить про його амбівалентність. Маючи маргінальний статус, він привносить в оточуючу його дійсність нові можливості. Лімінальність простежується в мінливій соціальній позиції Попандопуло (пригадаємо: «Хлопцы начинают разбегаться в разные стороны. Если так пойдет дальше, я тоже разбегусь в разные стороны» [3, с. 593]). Але найважливішою рисою, яка свідчить про трикстеризм цього персонажа, є його поведінка «підривника». Цей чарівний індивідуаліст своєю бурхливою діяльністю постійно руйнує межі між опозиціями («радянське-антирадянське», «офіційне-неофіційне»), змішує категорії для того, щоб створити нові комбінації й аномалії, грає з дійсністю в надскладній ситуації «накануне грандіозного шухера» [3, с. 336]. Світ трикстера — це світ навиворіт. Попандопуло творчо обіграє парадокси в країні, де йде громадянська війна та відбувається постійна зміна влади: підроблює гроші, пародіює,

демістифікує, все висміює (ідеологію, політику, владу, мораль, цінності, релігію). Попандопуло — яскравий антирадянщик («Одесса — красная <тобто більшовицька — Г.Н.> и мне с Одесой той не по пути» [3, с. 593], — співає герої). Він асоціюється з «внутрішнім чужинцем» [6]. І це стосується і Яшки-Буксира, і Мішки Япончика. Усі названі герої саме з позиції «внутрішнього чужинця» долають розрив між «символічною» та «практичною» реальністю радянського «закритого» суспільства, перетворюючи на простір гри [6]. Попандопуло, Яшка-Буксир, Мішка Япончик постійно грають з дійсністю. І ця гра надає відчуття жаданої свободи. Згадаємо, як творчо обіграє складну економічну ситуацію в період громадянської війни Попандопуло: «Хочешь сто миллионов? Да бери все, я себе еще нарисую!» [3, с. 593]. А ось коронна фраза Яшки-Буксира, що нівелює значущість і життєву необхідність китобійного промислу в СРСР: «Вы только подумайте! Живет себе человек, вдруг бац — приказ: зачислитъ его на базу, в Антарктику, китов бить. За что их бить? Что они плохого сделали?..» [2, с. 30]. І насамкінець — відкрите протистояння владі, що прочитується в арії Мішки Япончика, яку, на думку Б. Херсонського, «в шістдесятих співала вся Одеса» [10]: «Молдаванка успех мне пророчит, /Как на дело иду не спеша./ Полицмейстер мешать мне не хочет./ А захочет — придавим и ша!» [8].

Вочевидь, своєю «підривною» діяльністю та полідискурсивними висловлюваннями радянські трикстери зумовлюють «культуротворчий ефект» [6]. Вони спрямовані на створення лімінальних зон свободи в «закритому» суспільстві [6]. У цьому контексті «одеський міф», що втілюється в Попандопуло й інших типових трикстерах, таких як Яшка-Буксир, Мішка Япончик, — певна альтернатива радянському офіціозу, системі норм, заборон, штампів. Ці герої асоціювалися з Одесою, яка при будь-якій владі, якою вона б не була, які б лозунги не пропонувала, завжди залишалася «вільною» (принаймні прагнула цього). На нашу думку, саме почуття свободи в контексті загальної несвободи, притаманне радянським трикстерам, було однією з головних умов, згідно з якою театр у 60-70-х рр. мав постійні аншлаги та був надзвичайно популярним.

Однак на початку ХХІ ст. спостерігаємо зовсім іншу ситуацію. Напівпорожня зала театру є наслідком не тільки творчої кризи, зміни репертуару, часткового розпаду трупі, але й, дійсно, загального стану пострадянської культури. Бінарна опозиція «офіційна-неофіційна» культура розпалася, що, безумовно, позначилося на становищі трикстера. Нині в репертуарі театру є декілька вистав

на «одеську тему», де наявні різноманітні модифікації трикстера. Відповідно до концепції М. Липовецького, можна говорити про певний процес «стерилізації» трикстера [4]. Ця проблема насамперед пов'язана з тим, що трикстер може існувати тільки в умовах заборони (власне радянська культура — яскравий приклад «культури заборони»). Культура початку ХХІ ст. є небезпечним середовищем для трикстера, оскільки зруйнована двосвітність, а межі культурних проявів настільки розширені, що під забороною не залишається фактично нічого [11]. Ю. Чернявська зауважує: «Спроба подолання бінарності «шляхом трикстера», тобто шляхом ризику, жертви, шляхом подолання страху... зазнала краху. Оскільки зазнала краху сама ідея бінарності. Стало можна все... Але легалізованість трикстера вбиває...» [11]. Таким чином, категорія «трикстер», що активно працює в межах заборони (в «закритих» суспільствах, таких як Радянський Союз), розвивається в ситуації постмодерну.

Процес трансформації трикстера можна простежити на прикладі однієї з останніх вистав театру «Граф Воронцов» (2012). Сутічка двох героїв, Воронцова і Пушкіна, становить основний конфлікт вистави, яка вирішується в момент усвідомлення Пушкіним своєї неправоти. Згідно з версією режисера (В. Подгородинського), Пушкін залишає Одесу іншим — дорослішим, внутрішньо оновленим. І все це відбувається завдяки впливу мудрої та досвідченішої людини. Отже, очевидна центрація на культурному герої — Воронцові, образ якого є архетиповим (це архетип «Батька»). Пушкін відіграє роль «стерилізованого» трикстера (йому бракує творчих інтенцій, активної позиції «підричника», що виявляється і в його поведінці, і в зовнішньому вигляді). Він програє Воронцову не тільки як супротивник у любовному трикутнику, але й у прихильності глядача.

Інша вистава театру «Хаджибей, або Любов до 3000 апельсинів» (2012) особливо характеризується трансформацією культурного героя та трикстера в контексті розмиття кордонів та пошуків самоідентичності. Авторами цікаво вирішено питання бінарної опозиції. Якщо в першому акті міфологічні конструкти «культурний герой — трикстер» були наявні (культурні герої — ті, хто брали участь у штурмі фортеці Хаджибей, трикстери — турки), то в другому акті ці міфологічні конструкти «розсипаються». Адже навіть трикстери виявляються згодом «освоєними», хоча і неповністю. Трикстери Вазір Мухтар і його дружина Зарема, долучившись до великої «одеської сім'ї» (колективу), зберігають амбівалентність, індивідуалізм (постмодерн заохочує відмінності), отже, вони не

є «стерилізованими». Крім того, їх діяльність спричиняє творчий «вибух» (заради персональної вигоди вони виказують колективну таємницю, що зумовлює, як не парадоксально, позитивні зміни). Але все-таки в цьому контексті можна виявити деяку симулятивність цих персонажів (це нульові смисли), адже увага більшою мірою сфокусована не на «підривній» діяльності, а на зовнішніх характеристиках трикстера. Крім того, трикстерам нікого профанувати: зникли типові культурні герої (такі, наприклад, як Тоська та Костя з «Білої акації», антиподами яких були Лора та Яшка). Стерті жорсткі бінарні опозиції («Котовський — Мішка Япончик», «Назар — Попандопуло»). Хосе Дерібас, Джон Поль Джонс, Антон Головатий, Янкель, Катерина, Наталя Четвертинська, Мишель Лантьє є авантюристами. Вони вдаються до постійних перевдягань, художніх жестів, естетизації простору, перфомативності та театралізованості (достатньо навести приклад спроби підкupu самого імператора та трюк з апельсинами). Тому не можна вважати їх культурними героями, адже це ознаки трикстерів, хоча й від культурних героїв в них колективізм, безкорисність, альтруїзм тощо. Ідеться про поєднання в одному образі рис і культурного героя, і трикстера. Про цей феномен пише А. Баканурський у статті «Герой та трикстер: комічна інверсія», в якій дійшов висновку «про можливість варіювання частин бінару культурний герой-трикстер, перетворення героя в трикстера і навпаки, а також про об'єднання сакрального і профанного в межах дій одного персонажа» [1, с. 160].

Ці приклади свідчать, що нині відбуваються складні процеси трансформації героя й антигероя, розмивання чітких меж між ними, виникнення гібридних форм. Окрім «стерилізованих» трикстерів, існують нові різновиди та модифікації цього культурного архетипу. Отже, «прощатися з трикстером зарано» [4], особливо у сучасній соціокультурній та політичній ситуації, яку яскраво зобразив М. Липовецький у статті «Скромна чарівність російського циніка», що характерна не тільки для Росії, але й України, а надто на тлі останніх подій: «У контексті... еволюції радянського цинізму «неотрадиціоналістичний поворот» Путіна, про який докладно писали Володимир Дубін і Лев Гудков, набуває особливого відтінку. Хоча його представляють як альтернативу цинізму, цей політичний дискурс сам по собі відверто цинічний... Філософія цинізму об'єднує уряд і більшу частину суспільства... » [5]. Саме через засилля цинізму виникає гостра необхідність у трикстері, котрий постійно пристосовується до дійсності і шукає нових шляхів

«виживання в цинічному, суперечливому й малоадекватному світі», перетворюючи парадокси культури на «простір для творчості, гри, самовираження й прояву волі» [9]. Сучасній культурі, дійсно, бракує внутрішньої свободи. І трикстер, зважаючи на його провідну функцію «підривника», є в цьому контексті яскравим утіленням активної творчої енергії, гри, а отже, згідно з постмодерністським дискурсом, — шляхом до свободи.

Насамкінець підкреслимо, що трикстер — надзвичайно мінливий та рухливий міфологічний архетип — постійно пристосовується до нових умов існування в культурі постмодерну, що є цікавою та перспективною проблематикою для подальшого наукового дослідження.

Список використаних джерел

1. Баканурский А. Герой и трикстер: комическая инверсия / А. Баканурский // Доξα/ДОКСА. — 2002. — Вип. 2: Про природу сміху. — С. 154–160.
2. Гриншпун И. Белая акация: Сценическая редакция [Рукопись] / И. Гриншпун. — Одесса: Архив Одесского академического театра музыкальной комедии им. М. Водяного, 1956. — 55 с
3. Кожевников А. Крылатые фразы и афоризмы отечественного кино / А. Кожевников. — СПб. : «Нена», 2004. — 831 с.
4. Липовецкий М. Прощание с трикстером? [Электронный ресурс] / М. Липовецкий. — Режим доступа: <http://www.openspace.ru/literature/projects/13073/details/13074/?expand=yes#expand>. — Загл. с экрана.
5. Липовецкий М. Скромное обаяние русского циника [Электронный ресурс] / М. Липовецкий. — Режим доступа: <http://inosmi.ru/world/20140103/216227003.html>. — Загл. с экрана.
6. Липовецкий М. Трикстер и «закрытое» общество [Электронный ресурс] / М. Липовецкий. — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2009/100/li19.html>. — Загл. с экрана.
7. Платицына Т. Архетип трикстера в зарубежных исследованиях / Т. Платицына // Вестн. Бурят. гос. ун-та. — 2013. — № 10. — С. 151–154.
8. Сандлер О. Куплеты Мишки Япончика [Электронный ресурс] / О. Сандлер. — Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/689342/>. — Загл. с экрана.
9. Трикстеры и патриоты, «центровые» и «маргиналы» (пост)советской культуры [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://net.abimperio.net/node/1779>. — Загл. с экрана.
10. Херсонский Б. Одесский синдром (Материал для сборки) [Электронный ресурс] / Б. Херсонский. — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/kreschatik/2011/1/he28.html>. — Загл. с экрана.

11. Чернявская Ю. Трикстер, или путешествие в хаос [Электронный ресурс] / Ю. Чернявская. — Режим доступа: mythrevol.narod.ru/chernyavskaya2.html. — Загл. с экрана.
12. Lipovetsky M. Charms of the Cynical Reason: Tricksters in Soviet and Post-Soviet Culture (Cultural Revolutions: Russia in the Twentieth Century) / Mark Lipovetsky. — Boston: Academic Studies Press, 2011. — 300 vol.

References

1. Bakanurskii A. Geroi i trikster: komicheskaiia inversiia / A. G. Bakanurskii // До́жа/DOKSA. — 2002. — Вип. 2: Pro prirrodu smikhu. — S. 154–160.
2. Grinshpun I. Belaia akatsiia: Stsenicheskaiia redaktsiia [Rukopis] / I. Grinshpun. — Odessa, Arkhiv Odesskogo akademycheskogo teatra muzykalnoi comedii im. M. Vodiano, 1956. — 55 vol.
3. Kozhevnikov A. Krylatyie frazy i aforizmy otechestvennogo kino / A. Yu. Kozhevnikov. — SPB.: «Nena», 2004. — 831 vol.
4. Lipovetskiy M. Proschanie s triksterom? [Elektronnyi resurs] / M. Lipovetskiy. — Rezhym dostupa: <http://www.openspace.ru/literature/projects/13073/details/13074/?expand=yes#expand>. — Zagl. s ekrana.
5. Lipovetskiy M. Skromnoie obayanie russkogo tsynika [Elektronnyi resurs] / M. Lipovetskiy. — Rezhym dostupa: <http://inosmi.ru/world/20140103/216227003.html>. — Zagl. s ekrana.
6. Lipovetskiy M. Trikster i «zakrytoe» obshchestvo [Elektronnyi resurs] / M. Lipovetskiy. — Rezhym dostupa: <http://magazines.russ.ru/nlo/2009/100/li19.html>. — Zagl. s ekrana.
7. Platitsyna T. Arkhetip trikstera v zarubezhnykh issledovaniiah / T. V. Platitsyna // Vestn. Buriat. gos. un-ta. — 2013. — № 10. — S. 151–154.
8. Sandler O. Kuplety Mishki Yaponchika [Elektronnyi resurs] / O. Sandler. — Rezhym dostupa: <http://www.twirpx.com/file/689342/>. — Zagl. s ekrana.
9. Trikstery i patrioty, «tsentroyvie» i «marginaly» (post)sovetskoi kul'tury [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupa: <http://net.abimperio.net/node/1779>. — Zagl. s ekrana.
10. Gersonskii B. Odesskii sindrom (Material dlia sborki) [Elektronnyi resurs] / B. Gersonskii. — Rezhym dostupa: <http://magazines.russ.ru/kreschatik/2011/1/he28.html>. — Zagl. s ekrana.
11. Cherniavskaia Yu. Trikster, ili puteshestvie v khaos [Elektronnyi resurs] / Yu. Cherniavskaia. — Rezhym dostupa: mythrevol.narod.ru/chernyavskaya2.html. — Zagl. s ekrana.
12. Lipovetskiy M. Charms of the Cynical Reason: Tricksters in Soviet and Post-Soviet Culture (Cultural Revolutions: Russia in the Twentieth Century) / M. Lipovetsky. — Boston: Academic Studies Press, 2011. — 300 vol.

■ UDC 792.5(477.74)

Nikolaieva H. O., postgraduate student, Odessa National Polytechnic University, Odessa

THE TRANSFORMATION OF THE TRICKSTER IMAGE FROM SOVIET TO POST-SOVIET CULTURE (CASE STUDY: THE PERFORMANCES OF M. VODIANYI ODESSA THEATRE OF MUSICAL COMEDY)

The aim of this article is to better understand the phenomenon of «tricksterism» and thus to define the role of the trickster in Soviet and Post-Soviet culture taking as an example the image of the Soviet and Post-Soviet tricksters from the performances of Odessa Musical Comedy Theatre named after M. Vodianoï.

The research methodology is based on the theory of M. Lipovetsky, who is one of the most famous researchers of Soviet and Post-Soviet tricksters. Having based his observations on the theory of M. Lipovetsky, the author of this article presents a cultural anthropological analysis of such mythological images as Yasha-Buksir, Mishka Yaponchik, Popandopulo, Pushkin, Zarema and Mukhtar. Odessa's trickster of the Soviet period destroys socially accepted norms, moral principles, taboos. But the trickster figure itself was highly appreciated by the Soviet people. This liking is related to its specific function in Soviet culture — the act of creation through the «explosion». Although a modern trickster appears to be different, nowadays due to the fact that «the culture of prohibition», which characterized the Soviet Union, has disappeared, complex transformation processes of hero and anti-hero are taking place, such as blurring clear boundaries between them, the emergence of hybrid forms. In addition to «sterilized» trickster there are new types and versions of the cultural archetype. Today we can see sacred and profane association within character's actions. Emergence of the sacred and profane within the actions of one character can be seen.

Scientific novelty of the research is determined by the author's profound interest not only in transformation of the tricksters' mythological image in contemporary culture, but in the correlation of the «Odessa's myth» and category «trickster». This correlation can be seen especially when talking about the so-called «Era of Stagnation».

The practical significance. The material of this paper can be used in lectures and educational, cultural anthropological, theatrical and critical practice.

Надійшла до редколегії 23.02.2015 р.

■ УДК 398.54

Н. А. Понікаровська, аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

ПОДРУЖНЯ І СІМЕЙНА ТУГА ЯК МОТИВ ПОСМЕРТНОГО ХОДІННЯ В ЗАЛОЖНИХ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ)

Розглядаються народні уявлення про заложних як складова системи вірувань у посмертне буття людини, які зберігаються та відтворюються в поховальній і поминальній обрядовості. Аналіз проводився на матеріалі українського okazionalno-obryadovogo фольклору й народних оповідань, де, окрім зазначення туги як мотиву, наявні негативна її оцінка, перелік оберегів, пересторога про наслідки тощо. Виокремлено два загальні аспекти проблеми: 1) родина не приймає нового статусу померлого; 2) сам померлий не приймає свого нового статусу.

Ключові слова: заложні, мотив, посмертне ходіння, посмертне буття, фольклор.

Н. А. Поникаровская, аспирант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

СУПРУЖЕСКАЯ И СЕМЕЙНАЯ ТОСКА КАК МОТИВ ПОСМЕРТНОГО ХОЖДЕНИЯ У ЗАЛОЖНЫХ (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО ФОЛЬКЛОРА)

Рассматриваются народные представления о заложных как составляющая системы верований в посмертное бытие человека, сохраняющиеся и воспроизводящиеся в погребальной и поминальной обрядности. Анализ проводился на материале okazionalno-obryadovogo фольклора и народных пересказов, где, кроме обозначения тоски как мотива, присутствуют негативная ее оценка, перечень оберегов, предостережение о последствиях. Выделено два основных аспекта проблемы: 1) семья не принимает новый статус умершего; 2) сам умерший не принимает свой новый статус.

Ключевые слова: заложные, мотив, посмертное хождение, посмертное бытие, фольклор.

N. A. Ponikarovska, postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

MARITAL AND FAMILY SORROW AS A MOTIVE OF AFTER-DEATH WALKING OF THE ZALOZHNY (ON THE MATERIAL OF THE UKRAINIAN FOLKLORE)

The article deals with the folk ideas of «the zalozhny» as a component of the system of beliefs in after-death being of a person, which are saved and recreated in funeral and commemorating rituals. The

analysis has been made on the material of Ukrainian occasional-ritual folklore and folk stories, where, along with indicating sorrow as a motive, there is also a negative estimation of it, a list of protective charms, warning of the consequences, etc. Two main aspects of the problem have been underlined: 1) the family does not accept the new status of the dead; 2) the dead themselves do not accept their new status.

Key words: zalozhny, motive, after-death walking, after-death existence, folklore.

Постановка проблеми. Народні уявлення про посмертне ходіння є частиною системи поглядів про посмертне буття; вони доповнюють систему уявлень про заложних та інших духів народної демонології і являють невід'ємну складову обрядової системи поховального та поминального циклів. Обрядові дії поминального циклу репрезентують світоглядні засади, в яких посмертне ходіння, яке не обмежується традиційними нормами, сприймається як порушення усталеної логіки буття людини. Усвідомлення й аналіз мотивів посмертного ходіння в контексті дослідження української культури, зокрема танатичних уявлень, зумовлені завданнями вивчення різноманітних презентацій картини світу.

Останні дослідження та публікації. Мотиви посмертного ходіння розглядала С. М. Толста [9]; походження демонів через демонологізацію померлих [3], тему духів-коханців вивчала Л. Н. Виноградова [2]; Н. Н. Велецькій [1] належать студії щодо уявлень про смерть і вічність у слов'ян; фундаментальне дослідження заложних як окремої категорії покійників здійснив Д. К. Зеленін [5]. Незважаючи на певний інтерес до означеної теми, брак різностороннього вивчення заложних на матеріалі українського фольклору та значимість впливу народних уявлень про цю категорію покійників на формування картини світу актуалізують цю проблематику.

Мета статті — розглянути подружню та сімейну тугу як можливий мотив посмертного ходіння заложних; проаналізувати відображення уявлень про подружню й сімейну тугу як мотиву посмертного ходіння в народній свідомості на матеріалі українського okazionalno-obrydovogo фольклору і народних оповідань.

Згідно зі світоглядними народними уявленнями, фізична смерть людини не сприймалася як закінчення її буття: людина, помираючи, воз'єднується зі своїми предками, великим родом; її шанують, перед нею, як і перед іншими предками, благоговіють, із повагою та любов'ю поминають. Певна річ, що смерть близької людини сприймається тяжкою втратою, але тужити довше, ніж належить,

народна традиція забороняє. У випадку надмірної туги за померлим, народна і церковна думка збігаються — у першому посланні до Солунян апостол Павло говорить: «Я не хочу залишити вас, брати, в незнанні про покійних, щоб ви не сумували, як інші, що не мають надії. Бо, якщо ми віруємо, що Ісус помер і воскрес, так і покійних через Ісуса приведе Бог із Ним» [До Солунян, 4:13 — 14].

Померлих поминали не тільки на сороковини або річниці, а й у визначені календарно свята: на зимові святки, у Великий четвер, Троїцьку суботу; крім того, окрема родина або селище могли довільно призначити власний день поминання. У поховальному голосінні чітко зазначено час, у який, за народною думкою, померлі приходять у гості. Наприклад, у голосінні доньки за матір'ю: «Мамко моя, голубко моя! Коли ж Вас си надіяти? Чи на Різдво з Колядами? Чи на Великдень з писанками? Чи на Николая із скрипниками?» [6, с. 266]. Цікаво, що поминальні дні часто різнилися за гендерними ознаками — для «бабів» це була п'ятниця, для «дідів» — субота, для дітей — четвер. Тобто людина мала змогу доволі часто і словом, і за допомогою обрядових дій поминати своїх предків і таким чином з ними спілкуватися. Багата поминальна традиція самою своєю наявністю заперечує неприродність факту появи мертвих у просторі людей, адже, згідно зі давньослов'янськими народними уявленнями, буття людини є неперервним. Більше того, буття чистих предків пов'язане із турботою про нащадків таким самим чином, як життя нащадків із шануванням і благоговінням перед предками та встановленим ними порядком. Померлі батьки у вигляді птахів несуть весну і відродження, перетворюючись на домовиків бережуть хату та родину, з'являються у вигляді попередження або благословення, «приходять» у певні свята, і в народній свідомості це є усталеним, природним порядком для існування людини у всесвіті. У самих текстах народних голосінь закладено мотив повернення померлого, наприклад, голосіння дружини за померлим чоловіком: «На кого ти мене лишаєш? На кого ти лишаєш сиріток? Хто ними буде си піклувати?» [6, с. 270]. У цьому контексті постає запитання, де межа між зумовленою природним станом речей присутністю померлих предків у житті людей та неприродним, деструктивним втручанням? Відповідь — у ставленні до померлого згідно з особливостями й обставинами його смерті й поділі померлих на «чистих» покійників, тобто тих, хто помер, проживши наданий йому вік та виконавши своє життєве призначення, та нечистих, тобто тих, які

померли «не своєю» смертю, не вичерпавши відведеної їм життєвої сили, і не виконавши свого призначення. У праці «Очерки русской мифологии: умершие неестественной смертью и русалки» видатний етнограф і фольклорист Д. Зеленін узагальнює поділ усіх покійників на предків (рос. «родители»; точніший переклад за змістом — предки) та заложних (нечистих покійників, померлих унаслідок нещасного випадку, самогубства; померлих відьом, чаклунів тощо) [5, с. 39–40]. Як зазначає дослідник, заложні «доживають за гробом свій вік», тобто визначений їм під час народження строк життя, що припинився завчасно [5, с. 42]. На Волині побутують вірування, що «Як умре чоловік своєю смертю, то йде або на небо — до раю, або у пекло, до чорта. А хто повіситься або втопиться, той на небо не йде, а ходить собі по землі... Бо його Бог не кличе, то він і ходить, поки не прийде йому час» [5, с. 43]. Заложні не потрапляють до Вирію/Раю, вони «застрягають» у світі живих, перетворюючись на деструктивну силу: О. Седакова називає їх «утіленням самої смерті» [8, с. 40], С. М. Толста — «небезпечними для живих проривами потойбічного світу до земного простору» [9, с. 239]. Поминальна обрядовість стосувалась лише «чистих» предків, а саме спілкування з ними мало чіткі межі та регламентацію.

Аналізуючи мотиви посмертного ходіння, можна зазначити, що в кожній окремої групі заложних вони відрізняються: у самогубців це неприкаяність, прагнення повернутися на місце смерті; у покутників — бажання заслужити прощення; у відьом та всіх, хто протягом життя був пов'язаний з «нечистою силою», — примусовість форми посмертного буття, повна залежність від її волі тощо. Подружня туга, разом з усіма зазначеними, також є мотивом посмертного ходіння. Основні причини в цього такі: нерозірваність відносин померлого з його родиною, відмова прийняття померлим або його родиною нового статусу. Згідно з народними уявленнями, надмірна туга «не дає спокою та тім світі», тобто не дозволяє продовжити належне людині буття, є каталізатором повернення покійного.

В українському фольклорі наявні оповідання про наслідки надмірної подружньої туги за загиблим: наприклад, на Наддніпрянщині переповідають таку легенду: «Пішов чоловік на війну, та не повернувся, вбили. А вона його так сильно любила... Як тільки вечір починається, зразу ж до неї приходять її Прокіп, і вони дуже любляться сильно» [10]. У народі вважають, що замість померлого члена родини може приходити чорт, який «висушить» людину,

і вона помере. Прикладом є народне оповідання Поділля: «За померлими не можна довго плакати, бо ось що буває. Дуже гарно жили чоловік із жінкою, таж от він умер, а жінка щодня за ним голосила. Одного вечора хтось у двері стукає. І хто то? Заходить її чоловік, сідає коло неї, говорить... Пішла вона раз до ворожки, а та їй і каже: То не твій чоловік, то нечистий. А що мені робити? А ось що... Ну, прийшов знов у вечері чоловік. Жінка шие, а він коло неї сидить, говорить. От вона ніби ненароком ножиці взяла і впустила, та й зігнулася їх підняти і подивилася йому на ноги: а замість ніг побачила ратиці, бо то був не чоловік, а чорт!» [10]. У фольклорі Бойківщини наявна історія про наслідки туги за померлою нареченою: «...Заболіла вона й померла. Поховали її. А вона мала хлопця, він дуже за нею банував. І вночі, коло дванадцятої години, виходив до неї на цвинтар, вона в ті години виходила до нього. Прийде, поцілуються, пообнімаються і сидять собі... А додому прийде, їсти не хоче, нічого не робить, нуждується... І ніж вони думали, ніж вони дали раду, він помер» [10]. Прикладом надмірної туги за коханим нареченим слугує така казка: «...Коли через тиждень після сватання Василь умер. Ганна зажурилася, день і ніч плаче, похудала і на себе не схожа стала... От раз у вечері і каже: «Піду я на вулицю!» Вона мерщій пішла, але не на вулицю, а на кладовище. Прийшла до Василювої могили, і почала плакати: «Як би ти, Василю, був тепер зі мною, то я б нічого більш і не бажала!» Коли оглядається, а Василь стоїть біля неї!» [6, с. 554].

Іншим аспектом проблеми стає туга самого померлого за родиною, яка виникає як наслідок того, що сам померлий прив'язаний до життя у світі людей. У народних голосіннях, поряд із закликаннями повернутися, трапляється намагання переконати померлого в тому, що тут він закінчив усі свої справи і не має причин вертатися. Наприклад, поховальне голосіння матері за донькою: «Ти мені вже послужила, ти мені ватерку поклала, ти мені водиці принесла, ти мені хату веселила, ти мені подвір'ячко украсила, ти свого братечка забавляла, ти мені дрівець наносила» [6, с. 263].

Мотивом посмертного ходіння може бути туга матері за дитиною, наприклад, у Закарпатті існує така легенда: «...Ішов вулицею, недалеко від річки, побачив, що річкою йде жінка й наближається до нього. А ніч була місячна. Чоловік дочекався її та поклонився: — Добрий вечір! А жінка мовчить... Він глянув жінці в обличчя та пізнав її! Сильно напудився чоловік, бо та жінка тиждень тому померла і лишила дитину в колисці» [10]. Також мотивом може

слугувати подружжя туга, наприклад, на Покутті розповідають: «Умер один чоловік, та й став упирем. О дванадцятій годині він приходив до своєї жінки», або «...А мертвий Юрко почав по ночах до неї ходити... І довго він до неї ходив та її мордував» [10]. У всіх вищезазначених прикладах також наявний мотив «ходіння до своїх», коли об'єктами взаємодії стають саме члени родини. Подружжя туга може змусити людину вдатися до чарівництва. У баладі «Мертвий коханок» замість загиблого парубка до дівчини з'являється чорт:

«Рочок, другий го чекала, а на третій чаклувала...

Не є я твій жаден милий, лем я, шатан справедливий,

Бо твій милий, чорноока, лежить в гробі од пів року» [6, с. 467].

Туга за коханим, окрім появи мотиву для ходіння в померлих, може трансформуватись у виникнення інтересу до людини в надприродних істот: в українському фольклорі це лісна та перелесник (літавець). Лісна, як окремих міфологічний персонаж, має свої особливості і наявна лише в народних оповіданнях та легендах Гуцульщини, в яких детально описано її зовнішній вигляд: «...у чорнім зібрані, а хустка біла, під бородою зав'язана. І лице в них було біле як стіна. Були високі і тонкі. Трималися за руки і ходили колесом... тай співали не знаю якої» [10]. Згідно з легендами, лісну приваблюють парубки, котрі сумують за своїми коханими: «Робив він у лісі, та так тужив за дівкою, що до нього почала ходити лісна... І так вона ходила, аж поки не взяла його з собою» [10]; «Одному чоловіку померла жінка, і він дуже сумував за нею. І його ся вчепила лісна» [10]. Лісна тісно пов'язана з мотивом любовної туги, хоча в гуцульській легенді наводиться приклад, що лісна може спробувати вкрати парубка і просто так: «Йой, тату! Така була тут дівчина. На ній біла сорочка. Лиш мене ймила за руку, і пам'яті в мене вже не було. Я пішов з нею. Такими, каже, скалами, корчами мене водила, таким камінччям...» [10].

Перелесник — злий дух, що являється молодим людям у вигляді померлої нареченої або нареченого. Людина, до котрої він ходить, починає сохнути і швидко вмирає [4, с. 136]. Також перелесником часто вважають дух померлого, за яким надмірно тужать. За однією із легенд, перелесник прилітає у вигляді змія, а на землі здатен перетворитися на хлопця або дівчину високого зросту з руським волоссям. Згідно з легендою, змія можна обдурити: «Раз прилетів змія до молодичі, поклав крила коло хати, а сам перекинувся

в чоловіка і пішов до хати. Парубок підстеріг, схопив крила і зміїв мусив їх викупляти» [4, с. 135].

Імовірним наслідком такого спілкування ставало народження дитини, яка або була мертвою, або вмирала, або відразу зникала. Закарпатська легенда свідчить: «Померлий чоловік став ходити до своєї жінки, що за ним тужила. І вона народила хлопчика, який виглядав як мрець, був холодним та тільки кліпав очима. Прийшлося звати священика і його святити, після чого дитина одразу померла» [7, с. 255].

Усвідомлюючи, що ходіння мертвих порушує усталену логіку буття людини, народна думка пропонує спосіб, як, наприклад, жінці, позбутися таких візитів: вважається, що їй потрібно зробити вигляд, що вона знов іде заміж і припиняє бути для покійного його родиною — у такому разі і мотив для ходіння в нього зникне: «Я ще не бачив, аби віддавалася така стара у вінку молоді», а вона йому каже: «Я ще не бачила, аби умерлий ходив до живої» [10]. Заложного можна було позбутися так само, але запросити «в чоловіки» брата. Не менш дієвий спосіб — використання оберегів: особливі трави зашивали в одяг, упліталися у волосся; хата і сама жінка густо посипалась маком, який часто фігурує як метод позбутися заложного; запрошували ночувати сусідів та родичів, уважалося, що краще за все жінці запрошувати рідного брата; одягали вивернутий одяг.

Висновки. Дослідження українського фольклору надають можливість стверджувати, що віра в продовження життя після фізичної смерті притаманна для народної української думки. У легендах та народних переказах за різних обставин, з різними намірами, в різних формах мертві приходять до живих — для опіки, щоб нашкодити, попередити тощо. Посмертне ходіння має свої мотиви, наприклад, у випадку з відьмами, злодіями, самогубцями це буде бажання завдати шкоди живим; у випадку з покутниками, невинно вбитими, заложними дітьми — прагнення справедливості, намагання покинути Цей світ. Мотивом посмертного ходіння також є подружня і сімейна туга, що базується на бажанні опікувати, любити, захищати, бути поруч із родиною. Уявлення про випадки посмертного ходіння саме за цим мотивом відображено і збережено в усній народній творчості, і легенди й народні оповідання трапляються по всій території України.

Народні уявлення про посмертне ходіння й обрядова діяльність, що є об'єктивацією цих уявлень — це складові системи вірувань

у посмертне буття людини, пов'язане з культом чистих предків. Сам факт спілкування із чистими померлими предками для народної думки не є неприродним: предків запрошують, готують їжу, топлять лазню, особливим чином випроводжають, тобто за допомогою ритуалу узаконюють і регламентують акт спілкування. Ця система вірувань засвідчує усталений у народній думці порядок співіснування та співвідношення двох світів. Заложні є протилежною за змістом категорією покійників — вони не мають гідного поминання, як явище належать до деструктивних, демонічних сил. Не зволікаючи на це, втрата рідної людини може змусити порушити табу на надмірну тугу за померлим, що неприпустимо і за народними, і за церковними канонами. З одного боку, надмірна туга «не дає на тім світі спокою», а з іншого — стає констатацією втрати надії, й смертного гріха зневіри.

Згідно з народними уявленнями, надмірна подружня та сімейна туга можуть стати мотивом посмертного ходіння мертвих до живих. У фольклорних джерелах, окрім зазначення туги як причини появи мотиву, наявні негативна оцінка цього факту, способи позбутися таких візитів, перелік оберегів, пересторога про наслідки такого спілкування. У цьому випадку мотив, як і в «чистих» предків, базується на бажанні піклуватися про дитину, бути поруч із дружиною. Але заложні за своєю природою належать до демонологічних істот, їх вплив на людей є суто негативним, бажання піклуватися та бути поряд спотворено, а сама присутність поряд із людиною характеризується деструктивним впливом. У випадку з тугою за дружиною факт подружнього життя із заложним сприймається як порушення усталених норм та цінностей, суперечить логіці світобудови.

Перспективою подальших досліджень є ретельне вивчення мотивів посмертного ходіння в інших груп заложних покійників; аналіз відображення уявлень про мотиви посмертного ходіння на матеріалі українського фольклору.

Список використаних джерел

1. Велецкая Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов / Н. Н. Велецкая. — М. : «Наука», 1978. — 160 с.
2. Виноградова Л. Н. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян / Л. Н. Виноградова. — М. : «ИНДРИК», 2000. — 432 с.
3. Виноградова Л. Н. Народные представления о происхождении нечистой силы: демонологизация умерших / Л. Н. Виноградова

- // Славянский и балканский фольклор. Народная демонология. — М. : «ИНДРИК», 2000. — С. 25–52
4. Гнатюк В. Нарис української міфології / В. Гнатюк. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2000. — 263 с.
 5. Зеленин Д. К. Избранные труды. Очерки русской мифологии. Умершие не своей смертью и русалки / Д. К. Зеленин. — М. : «ИНДРИК», 1995. — 432 с.
 6. Колесса Ф. М. Українська усна словесність / Ф. М. Колеса. — Львів : Друкарня наук товариства ім. Шевченка, 1938. — 643 с.
 7. Левкиевская Е. Е. Материалы по карпатской мифологии / Е. Е. Левкиевская // Славянский и балканский фольклор. Верования. Текст. Ритуал. — М. : «ИНДРИК», 1994. — С. 251–261
 8. Седакова О. А. Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян / О. А. Седакова. — М. : «ИНДРИК», 2004. — 339 с.
 9. Толстая С. М. Мотив посмертного хождения в верованиях и ритуале / С. М. Толстая // Славянский и балканский фольклор. Семантика и прагматика текста. — М. : «ИНДРИК», 2006. — С. 236–268.
 10. Українські народні казки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://proridne.org/>. — Назва з екрана.

References

1. Veletskaja N. N. Yazycheskaia simbolika slavianskikh arkhaischeskikh ritualov / N. N. Veletskaja. — М. : «Nauka», 1978. — 160 s.
2. Vinogradova L. N. Narodnaia demonologiiia i mifo-ritualnaia tradiciia slavian / L. N. Vinogradova. — М. : «INDRIK», 2000. — 432 s.
3. Vinogradova L. N. Narodnie predstavleniia o proiskhozhdenii nechistoi sily : demonologizatsiia umershykh / L. N. Vinogradova // Slavianskii i balkanskii folklor. Narodnaia demonologiiia. — М. : «INDRIK», 2000. — S. 25–52.
4. Gnatiuk V. Narys ukrainskoi mifologii / V. Gnatiuk. — Lviv : In-t narodoznavstva NAN Ukrainy, 2000. — 263 s.
5. Zelenin D. K. Izbrannyye trudy. Ocherki russkoi myfologii. Umershie ne svoei smertiu i rusalki / D. K. Zelenin. — М. : «INDRIK», 1995. — 432 s.
6. Kolessa F. M. Ukrainska usna slovesnist / F. M. Kolessa. — Lviv : Drukarnia nauk tovarystva im. Shevchenka, 1938. — 643 s.
7. Levkievskaja E. E. Materialy po karpatskoi mifologii / E. E. Levkievskaja // Slavianskyi i balkanskyi folklor. Verovaniia. Tekst. Ritual. — М. : «INDRIK», 1994. — S. 251–261.
8. Sedakova O. A. Poetika obriada. Pogrebalnaia obriadnost vostochnykh i yuzhnykh slavian / O. A. Sedakova. — М. : «INDRIK», 2004. — 339 s.
9. Tolstaia S. M. Motiv posmertnogo khozhdeniia v verovaniiah i rituale / M. S. Tolstaia // Slavianskii i balkanskii folklor. Semantika i pragmatika teksta. — М. : «INDRIK». — 2006. — S. 236–268.

10. Ukrainski narodni kazky [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://proridne.org/>. — Ukrayinski narodni kazky. — Nazva z ekrana.

■ UDC 398.54

Ponikarovska N. A., postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
natapinta@gmail.com

MARITAL AND FAMILY SORROW AS A MOTIVE OF AFTER-DEATH WALKING OF THE ZALozhNY (ON THE MATERIAL OF THE UKRAINIAN FOLKLORE)

The aim of this paper is to research family and marital sorrow as a possible motive of after-death walking in folk mind using the material of the Ukrainian occasional-ritual folklore and folk stories.

Research methodology. The activity-based approach was used, which allowed to perceive a person as a subject of cultural and historic process, and folklore as a process of a person's self-creation; the mechanisms of saving and recreation of culture have also been considered.

Results. Research of Ukrainian occasional-ritual folklore and folk stories allows indicating that people's ideas of after-death walking and ritual activity, which are objectification of these ideas, are the components of the system of beliefs in after-death being of a person connected with the cult of clean ancestors. The very fact of communication with the clean dead ancestors is unnatural in folk mind. «The zalozhny» is a category of the dead, opposite in meaning — they do not have decent commemoration, and, as a phenomenon, they belong to destructive forces. According to folk mind, an excessive family and marital sorrow can be a motive for after-death walking of the dead to the living. In folklore sources, along with explaining sorrow as a reason for motive, there is also a negative estimation of this fact, the ways to avoid such visits, the list of protective charms, warning of the consequences of such communication.

Novelty. An attempt has been made to consider an excessive family and marital sorrow as a motive of after-death walking of «the zalozhny».

The practical significance. The materials of this paper can be used when making curricula and carrying out scientific research in cultural studies, folklore studies, and ethnography.

Key words: zalozhny, motive, after-death walking, after-death existence, folklore.

Надійшла до редколегії 05.03.2015 р.

■ УДК 069.01

О. М. Гончарова, доктор культурології, доцент, завідувач кафедри історії України та музеєзнавства, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ

МУЗЕАЛІЇ СИНЕМАТЕК, АБО ПРО СПЕЦИФІКУ ДЕЯКИХ ЕКСПОНАТІВ МУЗЕЇВ КІНО

Визначено особливості музеалій як матеріальних і віртуальних об'єктів з актуальною або потенційною якістю музейності, тобто здатністю набувати цінності з точки зору збереження та ретрансляції соціальної пам'яті поза їх утилітарним використанням. Досліджено специфіку музеалій в експозиціях музеїв кіно, видів експонатів, виявлено їх синтетичність, багат шаровість експозиційних об'єктів, що ґрунтується на мультигенетичності його музеалій.

Ключові слова: музеалії, музейна комунікація, музейні експозиції, музеї кіно, екранний експонат музею кіно.

Е. Н. Гончарова, доктор культурології, доцент, заведуюча кафедрою історії України та музеєзнавства, Київський національний університет культури і мистецтв, г. Киев

МУЗЕАЛИИ СИНЕМАТЕК, ИЛИ О СПЕЦИФИКЕ НЕКОТОРЫХ ЭКСПОНАТОВ МУЗЕЕВ КИНО

Определены особенности музеалий как материальных и виртуальных объектов с актуальным или потенциальным качеством музейности, то есть способностью приобретать ценность с точки зрения сохранения и ретрансляции социальной памяти вне их утилитарного использования. Исследована специфика музеалий в экспозициях музеев кино, видов экспонатов, выявлено их синтетический характер, многоплановость экспозиционных объектов, которая следует из мультигенетичности его музеалий.

Ключевые слова: музеалии, музейная коммуникация, музейные экспозиции, музеи кино, экранный экспонат музея кино.

O. M. Goncharova, Doctor of Cultural Studies, Associate Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Museology of the Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

MUSEALIES OF THE CINEMATHEQUES, OR ABOUT SOME SPECIFIC CINEMA MUSEUM EXHIBITS

Specific features of muzealies have been determined as material and virtual objects with essential or potential quality of museality, that is, the ability to acquire value from the point of view of preservation and retranslation of social memory out of their utilitarian use. The article

considers the peculiarities of musealies in the cinema museum exhibitions, reveals their synthetic nature, diversity of exhibition facilities, that results from the multigenetic nature of musealies.

Key words: musealies, museum communication, museum expositions, cinema museum, screen cinema museum exhibit.

Термін «музеалії» ввела до наукового дискурсу музеєзнавства російський науковець О. Сапанжа. У своїй докторській дисертації вона розглядає музеалії як об'єкти з актуалізованою (або потенційною) музейною цінністю: «Морфологія музейності пов'язана з виділенням тих сфер життя людини, які можуть бути представлені в матеріальних (курсив мій. — О.Г.) пам'ятках (об'єктах) — музеаліях і в подальшому зафіксовані завдяки виокремленню цих пам'яток з контексту утилітарного використання» [16, с. 12].

Саму музейність дослідниця розуміє як «спосіб наділення суб'єктом особливими властивостями об'єктів реального світу, що має на меті зберегти історичний потенціал і творчий резерв досвіду людства й реалізується в зібраннях предметів, які репрезентують досвід людини, спільнот, нації, людства тощо. Компонентами структури реалізації ідеї музейності стають об'єкт (музеалії), суб'єкт (люди), котрі актуалізують музейність, і процес цієї актуалізації (процес музеалізації)» [16, с. 12].

Таким чином, важливі ознаки музеалій, полягають у тому, що вони є матеріальними пам'ятками, виокремлені з контексту утилітарного використання. Друга ознака свідчить про зміну функції об'єкта, що має статус музеалії: він втрачає початкову, «автентичну», функціональність і набуває нової, символічної, тієї, що метафоризує «досвід людства» (або індивідуальний досвід).

Це визначення узгоджується з теорією музейної комунікації, засновником якої вважають канадського музеолога Дункана Ф. Камерона. Згідно з науковцем, музейна комунікація — це процес спілкування відвідувача з музейними експонатами, на основі яких автори експозиції вибудовують невербальні повідомлення [5]. У такому розумінні музейна комунікація опосередковується музейними об'єктами, тому її слід сприймати не буквально, а метафорично. Саме тому російський дослідник Н. А. Нікішин наголошує, що музейні предмети — «це знаки, за допомогою яких створюється основа будь-якого експозиційного «висловлювання» [10, с. 26].

Різні аспекти музейної комунікації аналізували А. Ю. Волькович [1], М. Б. Гнедовський [3], Т. П. Калугіна [4], Н. А. Нікішин [10], О. С. Сапанжа [17], Р. Стронг [18], Дж. Портер [13], Т. М. Пчелянська [15] та ін.

Під цими «знаками», музейними предметами або матеріальними пам'ятками маються на увазі саме матеріальні предмети: речі, документи, мистецькі твори тощо. Однак через таке тлумачення музеалій, тобто їхнє ототожнення з матеріальними предметами, поза увагою дослідників опинився такий цікавий вид музеалій, як віртуальні об'єкти.

Єдиним автором, хто порушив питання про віртуалізацію музеїв, була Л. В. Нургалієва [11], однак предметом її уваги стало створення мережі віртуальних музеїв, перенесення ороакустичної або друкованої музейної інформації до Всесвітньої мережі. Науковець наголошує на заміщенні реальних предметів їхніми образами, причому віртуальними. Але в такому разі правильніше говорити про глобальну віртуалізацію музею, а не тільки окремих музеалій (та чи зберігають вони цей статус унаслідок повної дематеріалізації?).

Звертаємо увагу на те, що віртуалізація музеалій відбувається і в інший спосіб: у межах традиційного музею. Ця трансформація статусу музеалій належним чином ще не аналізувалася, оскільки означений вид музеалій у науковому дискурсі був не достатньо експлікованим, адже має місце переважно в музеях кіно, які, на нашу думку, ще не привертати належної уваги музеєзнавців — як вітчизняних, так і російських.

Тому **мета** статті — охарактеризувати специфіку музеалій синематек як складових структур музеїв кіно.

Праць, присвячених музею кіно, обмаль [2; 7; 6]. Окремі з них існують у жанрі інтерв'ю, якими, наприклад, є бесіди С. Шевської і А. Сопіна або Н. Димшиць і О. Трошина з відомим російським кінознавцем і водночас практиком музейної справи в галузі кінематографії Н. Клейманом, надруковані в «Киноведческих записках» [7; 6].

У фундаментальній праці К. Хадсона «Впливові музеї» [19], яку можна вважати енциклопедією історії музейної справи, серед класифікаційних груп і тридцяти семи музеїв різного профілю немає навіть згадки про такий вид музею, як музей кіно. Однією з причин ігнорування, можливо, є те, що інституціоналізація цього спеціалізованого виду музеїв відбулася нещодавно (книга К. Хадсона надрукована в 1987 р.). Так, Національний музей кіно в Турині — найбільший на європейському континенті — створено тільки 2004 р., утім, одразу набув неабиякої популярності: нині належить до двадцяти найвідвідуваніших музеїв Італії і є одним з найвідоміших музеїв кіно у світі [12]. Пізніше створено

Китайський національний музей кіно (2005 р.) [16] і Лондонський Музей рухомого зображення (2008 р.) [32].

Навіть ті музеї кіно, які засновано раніше, незважаючи на свою назву, часто працюють як синематеки (наприклад, Берлінський Музей кіно і телебачення відкрито у 2000 р. як підрозділ Німецької синематеки, яка існує з 1963 р.). Французька синематека, яку ще називають Музеєм кіно Анрі Ланглуа, заснована 1936 р. (у ній — найбільший фільмофонд у світі — 60 тис. кінофільмів) [29]. Німецький музей кіно у Франкфурті (1984 р.) налічує 20 тис. фільмів [30]. В Австрійському Фільммузеумі (1964 р.) фільмофонд становить 25,5 тис. фільмів [34]. Нью-Йоркський музей рухомого зображення (Museum of the Moving Image) (1988 р.) налічує 17 тис. фільмів [32], Нідерландський Фільммузеум (1952 р.) в Амстердамі — 37 тис. фільмів [33].

У Російській Федерації (Москва) існує Державний центральний музей кіно, який заснувала Спілка кінематографістів СРСР 1987 р., а з 2002 р. йому надано статусу державного [12, с. 112]. Загальна кількість експонатів музею — 400 000, з них — 43 тис. фільмів.

Крім того, при багатьох кіностудіях на території країн пострадянського простору є свої музеї, наприклад, музей кіностудії «Мосфільм» [24]. Де юре існує музей кіно в Санкт-Петербурзі, але де факто він ще перебуває в процесі становлення через організаційні й фінансові проблеми [27]. Є також Музей кіно в Ризі [26] і Музей історії Білоруського кіно в Мінську [23].

В Україні існує Музей кіно в Одесі [25], розташований на території Одеської кіностудії. У ньому можна ознайомитися зі світлинами, в яких відображено історію кіностудії, та іншими експонатами, зокрема справжніми реліквіями. Утім, стан музею незадовільний, хоча Одеська кіностудія є найдавнішою в Україні.

Останнім часом почали створюватися меморіально-кінематографічні музеї, за аналогією з літературно-меморіальними, в яких реалізовується концепція увічнення пам'яті про видатного діяча кіномистецтва в автентичному середовищі його життя та в поєднанні з кінематографічними творами. Таким, наприклад, є музей радянської російської кіноакторки Катерини Савиної [22].

При багатьох кіностудіях є свої синематеки, однак це не означає наявності музею кіно, адже не слід зводити музей кіно до синематеки (фільмотеки). Зібранням кінострічок, яким є фільмотека, музей не обмежується.

Так, Бельгійську королівську Синематеку в Брюсселі й Нідерландський Фільммузеум (музей кіно) в Амстердамі вважають на-самперед національними кіноархівами [12, с. 111].

У Російській Федерації, а раніше СРСР, такою синематекою можна вважати Держфільмофонд (1948), розташований у смт. Білі Стопни (Московська обл.).

Утім, навіть раніше вирішення завдання зберігання кіноплівок, тобто фактично їх архівації, радянські діячі кіномистецтва порушили питання щодо створення музею кіно. Започаткував цю справу Г. М. Болтянський (1885–1953), котрий на початку 20-х рр. ХХ ст. завідував відділом кінохроніки Народного комісаріату просвіти. Саме його можна вважати засновником першого радянського, а згодом російського музею кіно. За підсумками його доповіді від 12 квітня 1922 р. Державна вчена рада Наркомпросу ухвалила постанову про організацію кіномузею. За відсутності фінансування справа не була реалізованою до 1925 р. (якщо не вважати такою подією організацію кінокабінету ДАХН (Державної академії художніх наук), коли рішенням Худради Головнауки засновано організаційний комітет, члени якого мали організовувати музей).

Уже на тому етапі Г. М. Болтянський розробив структуру музею таким чином, щоб розмістити й класифікувати всі можливі об'єкти, пов'язані з виробництвом і презентацією кінофільмів.

Музей кіно мав складатися з таких структурних одиниць: 1) бібліотеки; 2) фототеки; 3) фільмотеки (еквівалент нинішньої «синематеки» — О. Г.); 4) плакатотеки; 5) апаратури (нині — «технічний фонд», — О. Г.); 6) макетів, ескізів, креслень, костюмів, декорацій (нині — «образотворчий фонд». — О. Г.); 7) документів.

Ще в цьому проекті від 1928 р. Г. М. Болтянський окреслив тематику постійних експозицій музею, яка, на його думку, мала б бути такою: «1) Зала історії еволюції кінотехніки (від кіностробоскопа і фантоскопа до сучасного кіноапарата) з науковим аналізом принципів їх роботи. 2) Зала сучасної кінотехніки з підвідділом технічних новинок і винаходів (зразки сучасної апаратури: освітлювальної, зйомочної, проєкційної, лабораторної тощо). 3) Зала історії еволюції кіно як мистецтва (декорації, макети, костюми, грим, знімальна і режисерська техніка, монтажна техніка тощо). 4) Зала сучасного кіномистецтва (напрями, стиль, майстерність, художня техніка в радянському і світовому кіно). 5) Зала «постановочної кінотехніки» (сучасне ательє (кіноательє — О. Г.) та їхнє облаштування і приладдя, кіномістечка, будови вулиць, монументальних

будівель і т. ін. для постановок). Матеріал — куточки ательє, фото, креслення, макети. 6) Зала експлуатації і світової економіки кіно (експорт, імпорт, економічна і виробнича міць кіно в найбільших державах; прокат, техніка, організація та форми в усьому світі, театри, їхнє облаштування й устаткування, типи і зразки театрів, кіно-реклама). Матеріал: фото, креслення, макети, експозиційні кутки, плакати, карти, діаграми. 7) Зала «Кіно як знаряддя культури, агітації та пропаганди» (навчальне кіно, науково-дослідне, кіно в робочому клубі, кіно в селі, кіно як знаряддя виробничої, політичної та іншої пропаганди). 8) Зала «організацій, асоціацій і товариства навколо кіно (художні і виробничі асоціації в усіх країнах, наукові, навчальні, релігійні, аматорські асоціації). 9) Зала «Наука і педагогіка в кіно» (лише наукові інститути, наукові конференції, наукові організації, вищі школи та кінотехнікуми). 10) Синтетична зала «Структура, організація і особливості радянського кіно» (державна система радянського кіно, монополія прокату, монополія зовнішньої торгівлі, радянські кіноорганізації)...

Доповненням до цієї загальної експозиційної схеми постійних відділів кіномuzeю мають бути періодичні виставки плакатів, документів, літератури, апаратури, новинок; вечори з особливими переглядами в різних аспектах: винаходів у сфері кіновиробництва плівки, кіно в селі, капітального будівництва, виставок окремих режисерів, напрямів тощо» [8, с. 38-39].

Ця концепція, розроблена ще за часів «Великого Німого», відзначається універсалізмом і передбаченням багатьох напрямів спеціалізацій сучасних музеїв кіно. Утім, на нашу думку, не здійснено значної роботи музеїв кіно: збирання, збереження і демонстрація кіноплівок, тобто тих носіїв віртуального мистецтва, без яких кіно не існує.

Нині розрізняють два підходи щодо розуміння сутності синематек. Перший — майже тотожний кіноархівам. Другий — синематеки як демонстраційні установи, щось на зразок кінотеатрів, системи кінозалів, у яких демонструються фільми [20, с. 131]. У такому разі синематеки є структурними підрозділами не тільки музеїв кіно, але й кіноархівів [20, с. 131], у той час, як у першому значенні, кіноархіви тотожні синематекам. Представники другого підходу до розуміння суті і призначення синематек вважають їх однією з «активних форм культурно-просвітницьких організацій, робота яких основана на впливовій (сугестивній) силі кіно і колективного кіносеансу» [20, с. 131].

Синематека є «системою кінозалів, де глядачі мають можливість ознайомитися з кращими творами кіномистецтва всіх часів і народів, згрупованими в персональні, тематичні або національні цикли, ретроспективи, панорами тощо <...>. Це специфічна для кіно форма експонування своїх творів, аналогічна музеям образотворчого мистецтва або філармонічним залам» [20, с. 131].

У цьому напрямі працює синематека Національного музею кіно в Турині, де фільми демонструються на кількох моніторах, а відвідувачі переглядають фільми, напівлежачи на розставлених кріслах. За візуальні і звукові ефекти, незвичну форму подання віртуальної експозиції музей отримав премію.

Повертаючись до структури музею кіно, визначеної Г. М. Болтянським, зазначимо, що після нього до цієї теми звертався науковий директор Держфільмофонду СРСР О. В. Мачерет. У проекті музею його авторства (від 1957 р.) передбачена така структура: науковий відділ російського дореволюційного і радянського кіно; науковий відділ іноземного кіно; відділ техніки, технології й економіки кіновиробництва; експозиційний і культурно-масовий відділ [9, с. 54].

Розробки авторів обох концепцій стало основою Державного центрального музею кіно продовжувачем справи Г. М. Болтянського і О. В. Мачерета, організатором і багаторічним директором музею Н. Клейманом. Розробки узагальнено і глобальніше структуровано. Усі структури зведено до трьох основних: 1) фондів колекції, 2) синематека (система залів перегляду з киносховищем), 3) експозиції (постійні і тимчасові) [12, с. 111].

Фондові колекції Музею складаються з таких фондів: рукописів і документів на паперових носіях; образотворчих матеріалів; анімації; фототеки; афіш, плакатів і рекламних матеріалів; костюмів і реквізиту; кіно- і фототехніки; предметно-меморіального; наукової бібліотеки. До фондів підрозділів також належить відділ комплектування й обліку з комп'ютерним забезпеченням електронного каталогу; особливим підрозділом фонду є Науково-меморіальний кабінет (музей-квартира) С. М. Ейзенштейна [12, с. 113].

Музейна синематека складається з двох відділів: відділу зберігання та реставрації кіновідеофонду (зібрання позитивних копій кінострічок) і відділу кінопрограм із системою кінозалів (від 50 до 800 місць) [12, с. 114]. Сеанси в синематеці є формою екранного експонування фільму.

Постійні експозиції музею передбачають використання сучасних «високих технологій». Тимчасові, пересувні виставки

демонструють статичні об'єкти (апаратура, рукописи, малюнки, фотографії — в оригіналах або моделях, копіях, муляжах) і динамічні зображення (на екранах, відеомоніторах, комп'ютерах) [12, с. 115].

Загальна концепція постійної експозиції музею полягає в тому, що він складається з п'яти модулів. Перший — це модель кіно-студії, яка демонструє процес створення ігрового фільму: офіс продюсера, сценарний відділ, майстерні режисера й художників, костюмерні, реквізитні, архітектурні майстерні, операторський цех, цех кінотехніки, звукоцех, акторській відділ, павільйон, монтажний цех і рекламно-маркетинговий відділ [12, с. 117–119].

Друга експозиція — історія розвитку кіномистецтва. Третій експозиційний модуль — «Крізь час» — створений на матеріалі документального кіно [12, с. 121]. Четвертий експозиційний комплекс є науково-просвітнім і орієнтований на презентацію науково-популярного кіно. П'ятий репрезентує мистецтво анімації — мальованої, лялькової і комп'ютерної [12, с. 122].

Н. Клейман ідеальний музей кіно описує як систему з дев'яти підрозділів: рукописно-документального, ізофонду, фонду плакатів, фонду анімації, фототеки і відеофільмофонду, предметно-меморіального фонду, бібліотеки, фонотеки, відділу контекстуального зберігання (науково-допоміжний фонд). Ці підрозділи скомпоновані в трьох частинах музею кіно: фондовій, експозиційній і кінематичній.

Експозиційна частина містить синематичну діяльність музею [12, с. 101], у якій значна частина експозицій є віртуальними (експоролики, відеокаталоги, DVD).

У будь-якому музеї кінофонд образотворчих матеріалів (інша назва — ізофонд) складається з тих предметів, що споріднюють його з музеями образотворчого мистецтва — ескізи художників до фільмів: костюмів, декорацій, інтер'єрів тощо. Так, кінокостюм — це «відображення об'єктивної реальності і водночас вигадка, фантазія художника. Макети — архітектурний проект декорації, потім сама декорація й ігровий простір майбутнього фільму». Усі вони цікаві, оскільки становлять «художню інтерпретацію фільму» [13]. Так, у Державному центральному музеї кіноізофонд, який почав формуватися з 1986 р., станом на 2012 р. налічував понад 12 тис. одиниць основного зберігання і 2500 одиниць науково-допоміжного [21, с. 115].

У багатьох музеях кіно є предметно-меморіальний фонд, який можна назвати релікварієм. Експонати цього фонду — раритети,

пов'язані з життям та творчістю відомих кіномитців. Таким релікварієм, зокрема, є музей кіно Анрі Ланглуа у Французькій синематеці Н. Клейман [6, с. 91]. Реліквією може бути й авторський варіант фільму.

Однак раритетами можна вважати речі як реальних людей, так і кіногероїв, яких у реальності ніколи не існувало, тих, що філософи-постмодерністи називають симулякрами, «копіями, в яких не було оригіналів».

Щодо оригіналів — теж існує певна проблема, адже зазвичай будь-який музей збирає й експонує оригінали. У музеї кіно існує «ієрархія оригіналів». Базовим оригіналом є негатив фільму, з якого в кіновиробництві роблять копії — позитиви. Оскільки оригінал — це негатив фільму, а позитив — копія фільму, то її не можна вважати оригіналом. Але, наприклад, 35-міліметрові копії кінофільмів прирівняні до оригіналу [6, с. 83; 14]. Негатив фільму, тобто «оригінальний оригінал» зберігається в кіноархівах — фільмофондах. Однак копії теж вважають оригіналами. Такі копії або «оригінали-позитиви» можуть становити і становлять фонди синематек. Щоб виявити музейність, таким копіям надається «автентичний» статус.

У предметному фонді музеаліями є кінотехніка. У фототеці — не тільки світлини, але й сайнекси — зрізки плівки, які використовували для визначення оптимального режиму її проявлення. Експонати всіх цих фондів об'єднує те, що їх можна назвати реальними, «традиційними».

Поряд з цими реальними експонатами існують експонати віртуальні: це фільми як інсталяції, інші віртуальні частини експозиції. Так, можна переглянути на моніторі в медіатеці музею фільми-каталоги (давно вже проводяться віртуальні екскурсії в музеях світу через інтернет). Відбувається віртуальне розширення експозицій завдяки таким фільмам, адже для кожного виду кіно має бути спеціальний підрозділ у базі даних віртуальних експонатів. Такий фільм можна назвати екранним експонатом музею кіно.

Таким чином, музеалії або експонати музею кіно можна поділити на дві категорії: речові або матеріальні, зокрема документи, та віртуальні, нематеріальні.

Отже, музей кіно — це синтетичний музей, який поєднує ознаки художнього і технічного музеїв. З одного боку, музей кіно є видом художніх музеїв, оскільки кіно — вид мистецтва. З іншого — сам цей вид мистецтва не існує без технічного і технологічного основ. Особливістю експонатів музеїв кіно є їх синтетичність,

багатозаровість експозиційних об'єктів, що зумовлено мультигенетичністю його музеалій. Музеалії більшості «традиційних» відділів музеїв кіно — ізофондів, релікваріїв, відділів техніки і технології кіновиробництва, плакатотек тощо — представлені матеріальними об'єктами.

Інваріантною складовою музею кіно є синематека, фонди якої становлять екранні експонати, які є віртуальними. Таким чином, музеалії синематек — віртуальні експозиції музеїв кіно, представлені екранними експонатами. Тому поняття музеалій слід трактувати ширше, а не тільки в значенні матеріальних предметів, вилучених з функціонального контексту першопочаткового призначення. На нашу думку, доцільно було б надати таке визначення: музеалії — це матеріальні і віртуальні об'єкти з актуальною або потенційною якістю музейності, тобто здатністю набувати цінності з точки зору збереження та ретрансляції соціальної пам'яті поза їх утилітарним використанням.

Висвітлення питання статусу музеїв кіно в сучасній Україні, законодавчих критеріїв його набуття та кола об'єктів, що належать до цієї категорії, потребують окремого ґрунтового аналізу і становлять перспективу подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Волькович А. Ю. Модель музейной коммуникации в концепциях зарубежных музееведов / А. Ю. Волькович // Музей в современной культуре : [сб. науч. тр.]. — СПб., 1997. — С. 69–73.
2. Гандольфо Беппе. Другой мир музея Кино [Электронный ресурс] / Беппе Гандольфо. — Режим доступа: <http://www.proturin.altervista.org/articoli/cinema.html>. — Загл. с экрана.
3. Гнедовский М. Б. Современные тенденции развития музейной коммуникации / М. Б. Гнедовский // Музееведение. Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности : [сб. науч. тр.] / НИИ культуры. — М., 1989. — С.16–34.
4. Калугина Т. П. Истоки культурно-коммуникативной функции экспозиции художественного музея / Т. П. Калугина // Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности. — М., 1989. — С. 68–108.
5. Камерон Дункан Ф. Музей или форум / Дункан Ф. Камерон // Музейное дело. — М., 1992. — Вып. 21. — С. 259–274.
6. Клейман Н. Идеальный музей кино / Наум Клейман, публикаторы: Н.Дымщиц и А.Трошин // Киноведческие записки. — № 84. — 2007. — С. 80–110.
7. Клейман Н. Современный музей — навигатор в пространстве мирового кино / Наум Клейман, публикаторы: С. Ишевская, А.Сопин // Киноведческие записки. — № 99. — 2012. — С. 125–134.

8. Киномузей ГАХН. Из архива Г. М. Болтянского // Киноведческие записки. — №84. — 2007. — С. 26–42.
9. Музей и Госфильмофонд. Из архива А. В. Мачерета // Киноведческие записки. — №84. — 2007. — С. 46–55.
10. Никишин Н. А. Музейные средства: знаки и символы / Н. А. Никишин // Музейная экспозиция. Теория и практика. Искусство экспозиции. Новые сценарии и концепции (На пути к музею XXI века) : [сб. науч. тр. / РИК]. — М., 1997. — С. 26.
11. Нурғалиева Л. В. Виртуальный музей: новая коммуникационная модель [Электронный ресурс] / Лариса Владимировна Нурғалиева // Информационные технологии и их использование в исследованиях источников по проблемам ментальности евро-азиатских сообществ : [мат. Всерос. науч. конф.], (г. Томск, 20-23 мая 2003 г.) — Режим доступа: <http://confifap/cpic.ru/upload/spb2004/reports/doclad197.doc>. — Загл. с экрана.
12. Общая концепция Российского музея кино // Киноведческие записки. — № 84. — 2007. — С. 111–127.
13. Портер Дж. Роль музея как средства коммуникации / Дж. Портер // *Museum*. — 1983. — № 2 (138). — С. 10.
14. Проблема «оригинала» и фонды музея кино // Киноведческие записки. — №84. — 2007. — С. 127–131.
15. Пчелянская Т. М. Музеи и музейные экспозиции в новом спектре сетевых коммуникаций / Т. М. Пчелянская // *Собрание лиц* : [сб. ст. / под ред. М. Б. Пиотровского и А. А. Никоновой]. — СПб., 2006. — С. 146–159.
16. Сапанжа О. С. Культурологическая теория музейности : автореф. дисс. ... д-ра культурологии / О. С. Сапанжа. — СПб., 2011. — 58 с.
17. Сапанжа О. С. Стратегии коммуникационных процессов в контексте модернизации музейной деятельности / О. С. Сапанжа // *Собрание лиц* : [сб. ст. / под ред. М. Б. Пиотровского и А. А. Никоновой]. — СПб., 2006. — С. 160–171.
18. Стронг Р. Музей и коммуникация / Р. Стронг // *Museum*. — 1983. — № 138. — С. 3–9.
19. Хадсон К. Влиятельные музеи / К. Хадсон ; [пер. с англ.]. — Новосибирск, 2001. — 194 с.
20. Что такое синематека // Киноведческие записки. — №84. — 2007. — С. 131–134.
21. Юрьева К. Изобразительный фонд музея кино / К. Юрьева // Киноведческие записки. — № 99. — 2012. — С. 114–120.
22. Музей актрисы Екатерины Савиновой [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://akter.kulichki.net/se/muzeum_savinova.htm. — Загл. с экрана.
23. Музей истории белорусского кино [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://cinema.museum.by/node/2263>. — Загл. с экрана.

24. Музей киностудии Мосфильм [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://akter.kulichki.net/se/muzeum_km.htm. — Загл. с экрана.
25. Музей кино (Одесса) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://akter.kulichki.net/se/muzeum_o.htm. — Загл. с экрана.
26. Музей кино (Рига) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://akter.kulichki.net/se/muzeum_r.htm. — Загл. с экрана.
27. Музей кино (Санкт-Петербург) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://akter.kulichki.net/se/muzeum_spb.htm. — Загл. с экрана.
28. Сайт Chinese National Film Museum [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // www.cnfm.org.cn. — Назва з екрана.
29. Сайт Cinematheque Francaise [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.cinematheque.fr. — Назва з екрана.
30. Сайт Deutsches Filmmuseum [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // www.deutsches-filminstitut.de. Назва з екрана.
31. Сайт London Film Museum [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.londonfilmmuseum.com. — Назва з екрана.
32. Сайт Museum of the Moving Image [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.movingimage.us. — Назва з екрана..
33. Сайт Netherlands Filmmuseum [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.eyefilm.nl. — Назва з екрана.
34. Сайт Osterreichisches Filmmuseum [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.filmmuseum.at. — Назва з екрана.

References

1. Volkovich A. Yu. Model muzeynoy kommunikatsii v kontseptsiyakh zarubezhnykh muzeyvedov / A. Yu. Volkovich // *Muзей v sovremennoy kulture* : [sb. nauch. tr.]. — SPb., 1997. — S. 69–73.
2. Gandolfo Beppe. Drugoy mir muzeya Kino [Elektronnyy resurs] / Beppe Gandolfo. — Rezhim dostupa: <http://www.proturin.altervista.org/articoli/cinema.html>. — Zagl. s ekrana.
3. Gnedovskiy M. B. Sovremennyye tendentsii razvitiya muzeynoy kommunikatsii / M. B. Gnedovskiy // *Muzeyovedeniye. Problemy kulturnoy kommunikatsii v muzeynoy deyatel'nosti* : [sb. nauch. tr.] / NII kultury. — M., 1989. — S.16–34.
4. Kalugina T. P. Istoki kulturno-kommunikativnoy funktsii ekspozitsii khudozhestvennogo muzeya / T. P. Kalugina // *Problemy kulturnoy kommunikatsii v muzeynoy deyatel'nosti*. — M., 1989. — S. 68–108.
5. Cameron Duncan F. Muзей ili forum / Duncan F.СKameron // *Muzeynoye delo*. — M., 1992. — Vyp. 21. — S. 259–274.
6. Kleyman N. Idealnyy muзей kino / Naum Kleyman, publikatory: N. Dymshits i A. Troshin // *Kinovedcheskiye zapiski*. — № 84. — 2007. — S. 80–110.
7. Kleyman N. Sovremennyy muзей — navigator v prostranstve mirovogo kino / N. Kleyman, publikatory: S. Ishevskaya, A. Sopin // *Kinovedcheskiye zapiski*. — № 99. — 2012. — S. 125–134.

8. Kinomuzej GAKhN. Iz arkhiva G. M. Boltyanskogo // Kinovedcheskiye zapiski. — №84. — 2007. — S. 26–42.
9. Muzei i Gosfilmofond. Iz arkhiva A. V. Machereta // Kinovedcheskiye zapiski. — №84. — 2007. — S. 46–55.
10. Nikishin N. A. Muzeynnye sredstva: znaki i simvoly / N. A. Nikishin // Muzeynaya ekspozitsiya. Teoriya i praktika. Iskustvo ekspozitsii. Novyye stsenarii i kontseptsii (Na puti k muzeyu XXI veka) : [sb. nauch. tr. / RIK]. — M., 1997. — S. 26.
11. Nurgaliyeva L. V. Virtualnyy muzey: novaya kommunikatsionnaya model [Elektronnyy resurs] / Larisa Vladimirovna Nurgaliyeva // Informatsionnyye tekhnologii i ikh ispolzovaniye v issledovaniyakh istochnikov po problemam mentalnosti evro-aziatskikh soobshchestv : [mat. Vse-ros. nauch. konf.], (g. Tomsk, 20-23 maya 2003 g.) — Rezhym dostupa: <http://confifap/cpic.ru/upload/spb2004/reports/doclad197.doc>. — Zagl. s ekrana.
12. Obshchaya kontseptsiya Rossiyskogo muzeya kino // Kinovedcheskiye zapiski. — № 84. — 2007. — S. 111–127.
13. Porter J. Rol muzeya kak sredstva kommunikatsii / J . Porter // Museum. — 1983. — № 2 (138). — S. 10.
14. Problema «originala» i fondy muzeya kino // Kinovedcheskiye zapiski. — №84. — 2007. — S. 127–131.
15. Pchelyanskaya T. M. Muzei i muzeynnye ekspozitsii v novom spektre setevykh kommunikatsiy / T. M. Pchelyanskaya // Sobraniye lits : [sb. st. / pod red. M. B. Piotrovskogo i A. A. Nikonovoy]. — SPb., 2006. — S. 146–159.
16. Sapanzha O. S. Kulturologicheskaya teoriya muzeynosti : avtoref. diss. ... d-ra kulturologii / O. S. Sapanzha. — SPb., 2011. — 58 s.
17. Sapanzha O. S. Strategii kommunikatsionnykh protsessov v kontekste modernizatsii muzeynoy deyatel'nosti / O. S. Sapanzha // Sobraniye lits : [sb. st. / pod red. M. B. Piotrovskogo i A. A. Nikonovoy]. — SPb., 2006. — S. 160–171.
18. Strong R. Muzei i kommunikatsiya / R. Strong // Museum. — 1983. — №138. — S. 3–9.
19. Hudson K. Vliyatel'nyye muzei / K. Hudson ; [per. s angl.]. — Novosibirsk, 2001. — 194 s.
20. Chto takoye sinemateka // Kinovedcheskiye zapiski. — №84. — 2007. — S. 131–134.
21. Yuryeva K. Izobrazitel'nyy fond muzeya kino / Kristina Yuryeva // Kinovedcheskiye zapiski. — № 99. — 2012. — S. 114–120.
22. Muzei aktrisy Ekateriny Savinoy [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupa: http://akter.kulichki.net/se/muzeum_savinova.htm. — Zagl. s ekrana.
23. Muzei istorii belorusskogo kino [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupa: <http://cinema.museum.by/node/2263>. — Zagl. s ekrana.

24. Muzey kinostudii Mosfilm [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupa: http://akter.kulichki.net/se/muzeum_km.htm. — Zagl. s ekrana.
25. Muzey kino (Odessa) [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupa: http://akter.kulichki.net/se/muzeum_o.htm. — Zagl. s ekrana.
26. Muzey kino (Riga) [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupa: http://akter.kulichki.net/se/muzeum_r.htm. — Zagl. s ekrana.
27. Muzey kino (Sankt-Peterburg) [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupa: http://akter.kulichki.net/se/muzeum_spb.htm. — Zagl. s ekrana.
28. Sayt Chinese National Film Museum [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: // www.cnfm.org.cn. — Nazva z ekrana.
29. Sayt Cinematheque Francaise [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: www.cinematheque.fr. — Nazva z ekrana.
30. Sayt Deutsches Filmmuseum [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: // www.deutsches-filminstitut.de. — Nazva z ekrana.
31. Sayt London Film Museum [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: www.londonfilmmuseum.com. — Nazva z ekrana.
32. Sayt Museum of the Moving Image [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: www.movingimage.us. — Nazva z ekrana.
33. Sayt Netherlands Filmmuseum [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: www.eyefilm.nl. — Nazva z ekrana.
34. Sayt Osterreichisches Filmmuseum [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: www.filmmuseum.at. — Nazva z ekrana.

■ UDC 069.01

Goncharova O. M., Doctor of Cultural Studies, Associate Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Museology of the Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv
o.m_goncharova@yahoo.com

MUSEALIES OF THE CINEMATHEQUES, OR ABOUT SOME SPECIFIC CINEMA MUSEUM EXHIBITS

The aim of this article is to describe the musealies of cinemateques as the specific constituent structures of cinema museums.

Research methodology. The paper applied general scientific methods of theoretical analysis and synthesis, generalization, abstraction, ascent from the abstract to the concrete, deductive and inductive method, system-structural analysis. Special theoretical methods applied: cultural, which refers to the specific method of research museum communication, cultural practices determined by modernity, historical and genetic, historical, chronological, historical and comparative, issue-chronological methods.

Results. The specificity of a cinema museum has been stipulated as a synthetic museum, which combines features artistic and technical museums. On the one hand, a cinema museum is a type of art museums.

On the other hand — it does not exist without technical and technological bases. The article considers the peculiarities of musealies in the cinema museum exhibitions, reveals their synthetic nature, diversity of exhibition facilities, that results from the multigenetic nature of musealies.

Novelty. An attempt is made in this article to show the research of cinema museum features. Specific features of musealies have been determined as material and virtual objects with essential or potential quality of museality, that is, the ability to acquire value from the point of view of preservation and retranslation of social memory out of their utilitarian use.

The practical significance. Ukrainian museologists can find the information contained in this article useful to identify and study the specificity of the musealies of cinemateques as constituent structures of a cinema museum, in teaching the course «Museology» to students.

Key words: musealies, museum communication, museum expositions, cinema museum, screen cinema museum exhibit.

Надійшла до редколегії 30.03.2015 р.

■ УДК 930.85:008:338

Л. Д. Божко, кандидат історичних наук, доцент, докторант, Харківська державна академія культури, м. Харків

ВІРТУАЛЬНИЙ ТУРИЗМ: НОВІ ВІЯННЯ ЧАСУ

Аналізується віртуальна реальність як нова форма буття і передумова виникнення віртуального туризму. Підкреслено, що сучасна людина дедалі частіше працює, здійснює бізнес-операції, навчається, подорожує, спілкується, проводить дозвілля і навіть відпочиває у віртуальному форматі. Проаналізовано прагнення людей до віртуального життя. Акцентується на тому, що спілкування через інтернет привабливе, насамперед, знеособленістю, можливістю конструювати і трансформувати віртуальну особистість. Подані тлумачення віртуального туризму. Розкрито значення віртуального музею як інтегративної культурної форми. Охарактеризовано вплив комп'ютеризації та віртуалізації на усвідомлення людиною своєї тілесності. Наведено приклади віртуальних світів он-лайн.

Ключові слова: віртуальна реальність, віртуальний туризм, віртуальна особистість, віртуальний музей, тілесність.

Л. Д. Божко, кандидат исторических наук, доцент, докторант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ВІРТУАЛЬНИЙ ТУРИЗМ: НОВІ ВІЯННЯ ЧАСУ

Анализируется виртуальная реальность как новая форма бытия и предпосылка возникновения виртуального туризма. Подчеркнуто, что современный человек все чаще работает, осуществляет бизнес-операции, учится, путешествует, общается, проводит досуг и даже отдыхает в виртуальном формате. Проанализировано стремление людей к виртуальной жизни. Акцентируется внимание на том, что общение через интернет привлекательно, прежде всего, обезличенностью, возможностью конструировать и трансформировать виртуальную личность. Представлены толкования виртуального туризма. Раскрыто значение виртуального музея как интегративной культурной формы. Охарактеризовано влияние компьютеризации и виртуализации на осознание человеком своей телесности. Приведены примеры виртуальных миров он-лайн.

Ключевые слова: виртуальная реальность, виртуальный туризм, виртуальная личность, виртуальный музей, телесность.

L. D. Bozhko, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Doctoral student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

VIRTUAL TOURISM: NEW INFLUENCES OF THE TIMES

Virtual reality as a new form of life and the prerequisite of the origin for virtual tourism are analyzed. It has been emphasized that a modern man more often works, fulfills business transactions, studies, and travels, communicates, spends his leisure time and even rests in a virtual format. People's desire for a virtual life is analyzed. Attention is drawn to the fact that communication via the Internet is attractive and primarily impersonal. It is possible to design and transform a virtual personality. The interpretation of virtual tourism has been analyzed. The significance of a virtual museum as an integrative cultural form has been revealed. The impact of computerization and virtualization on the awareness of human physicality is characterized. Some examples of the online virtual worlds are provided.

Key words: virtual reality, virtual tourism, virtual personality, virtual museum, physicality.

Постановка проблеми. Кінець XX — початок XXI ст. завдяки розвиткові інформаційних технологій позначений виникненням нової форми буття — віртуальної реальності. У світі налічується 2,7 млрд користувачів інтернету, життя котрих більше набуває віртуальності, а заглиблення в on-line — масштабності. Згідно з програмою ЮНЕСКО «Інформація для всіх», що здійснюється під егідою ООН, нині вже склалося так зване світове «інформаційне суспільство», яке функціонує на основі інформаційних технологій і надає інформаційні послуги в глобальному масштабі [4].

Становлення та розвиток інформаційного співтовариства зумовлюють можливість створення й просування нової культури, яка базується на взаємодії не з реальними предметами і відчуттями буття, а з їх спеціально розробленими моделями, графічними зображеннями (зокрема пейзажними) та віртуальними образами. Можна сказати, що віртуальність — це найсуттєвіша характеристика сучасної соціальної реальності.

Інформаційні технології достатньо ефективно можуть замінити людині пряме спілкування з природними, історичними, архітектурними й іншими духовними і реальними об'єктами дійсності. Усі ці процеси зумовили виникнення нового виду туризму — віртуального.

Останні дослідження та публікації. Теоретичні основи віртуальної реальності сформульовано наприкінці 1970-х рр. [10, с. 32]. В існуючому дискурсі щодо віртуалізації суспільства дискутуються і питання віртуального туризму [3]. У деяких західних дослідженнях кінця XX ст. акцентувалося на посиленні попиту на види туризму з новим досвідом туристичної практики, зокрема віртуальний [15]. Деякі вчені зазначають, що з підвищенням рівня знань і якості товарів та послуг більшість підприємств наближають

свою організаційну структуру до віртуальної. В індустрії туризму в цьому сенсі теж відбуваються важливі зміни [8]. Дослідники піднімають широке коло питань, зокрема стосовно доступності інформації з туристичних регіонів завдяки віртуальному туризмові [13] та розгляду останнього як його нової, не фізичної форми [12]. На думку багатьох дослідників, існують різні фактори, які впливають на віртуальний туризм, але обговорюються переважно 2 головні питання: електронна готовність (E-Readiness) і сумісність мережі й віртуального туризму. Майже не дослідженим нині є культурологічний аспект віртуального туризму.

Мета статті — здійснити культурологічний аналіз віртуального туризму як явища культури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Раціоналізація соціальних процесів сприяла посиленню впливу віртуальних практик на різні сфери життєдіяльності сучасної людини. Остання дедалі частіше працює, здійснює бізнес-операції, навчається, подорожує, спілкується, проводить дозвілля або навіть відпочиває у віртуальному форматі.

Останнім часом поняття «віртуальна реальність» трактується як інтерактивна, символічна реальність, яка створюється за допомогою новітніх комп'ютерних технологій [2, с. 52]. Про віртуальну реальність говорять у зв'язку з телебаченням, інтернетом, електронними засобами комунікацій, комп'ютерними програмами взагалі.

Специфіка віртуальної реальності як динамічного, незавершеного середовища полягає у взаємозалежності і взаємодії людини й моделі віртуального світу, створеної інформаційними та телекомунікаційними технологіями. На думку Бодрійяра, знаки, які формують цей тип віртуальної реальності, є симулякрами, під впливом яких звичайна реальність заміщується віртуальною [7].

Прагнення людини до віртуалізації життя часто зумовлене бажанням зробити його яскравішим, таким, що містить цікаві події та сильні емоційні відчуття. Іноді віртуальність характеризують як «утрату реальності». Навколо сучасної людини дедалі більше речей, які сприймаються не цілком реальними, відокремленими від сутності. Тому в пошуках реального люди подорожують, займаються екстремальним спортом.

Середовищем розвитку віртуальних спільнот, альтернативних реальному суспільству, став інтернет, що має свої особливості. Активність індивідів, які здійснюють комунікації через інтернет, їх сили і час переорієнтовуються зі взаємодій з реальними друзями, родичами, колегами, сусідами на комунікації свого віртуального Его з так само віртуальними партнерами. Спілкування через

інтернет приваблює знеособленістю, можливістю конструювати і трансформувати віртуальну особистість. З одного боку, інтернет надає свободу ідентифікації: віртуальні ім'я, тіло, статус, психіка, звички, чесноти та вади. З іншого — відбувається «втрата» — відчуження реального тіла, статусу тощо.

Упровадження комп'ютерних технологій набуло в туризмі особливого значення, завдяки чому можна говорити про початок так званої дигітальної революції в туристському секторі, яка відкриває для мандрівників нові можливості. Для реалізації своїх мрій потрібно лише увійти в інтернет. Навіть хвора або прикута до інвалідного крісла людина може зануритися в безмежний світ віртуальних подорожей.

Існують різні трактування поняття віртуального туризму. Одне з них: «віртуальний тур — спосіб реалістичного відображення тривимірного багатоелементного простору на плоскому екрані. Елементами віртуального туру, зазвичай, є сферичні панорами, з'єднані між собою інтерактивними посиланнями-переходами. (...) Він створює в глядача «ефект присутності» — яскраві зорові образи, що запам'ятовуються» [1].

У цьому визначенні учасник віртуального туру є лише пасивним глядачем. Але головна перевага таких віртуальних турів — їх доступність для будь-якого користувача мережевих технологій і відсутність необхідності будь-яких істотних додаткових витрат. Цільова аудиторія для таких віртуальних турів є надзвичайно широкою, зокрема малозабезпечені верстви населення. Фактори доступності й дешевизни також стали визначальними для вже численних версій різних віртуальних музеїв.

Віртуальні музеї являють собою інтегративну культурну форму, що характеризується структурною і функціональною різноманітністю. З одного боку, це нова технологія безконтактної інформаційної взаємодії користувача з музейним середовищем, комп'ютерна система, яка забезпечує певні візуальні та звукові ефекти. З іншого — віртуальні музеї як інформаційний ресурс мають сутність медіа: це і засіб масової комунікації, і нова форма видавництва. Крім того, віртуальні музеї — значущий елемент сучасного культурно-дозвілєвого середовища, що сприяє розвитку творчих здібностей, культурному обміну та спілкуванню користувачів [5].

Віртуальні музеї надають відвідувачам безплатний доступ до культурної спадщини й світових мистецьких досягнень. Рейтинг відвідуваності сайтів та сторінок віртуальних музеїв надзвичайно високий: вони є каналом поширення культурних цінностей і долучення населення до культури.

Поширені трактування технічних можливостей віртуальної реальності зазвичай передбачають значно вищу активність учасника. Уже достатньо багато проєктів, що конструюють і втілюють повнішу модель віртуальної реальності. Нині за допомогою технологій 3D і можливостей, які надають сервіси, подібні, наприклад, до «Google Планета Земля», можна відвідати найвіддаленіші куточки планети і навіть космос.

Футурологи прогнозують, що гаджети, які нагадуватимуть нинішні шоломи віртуальної реальності, стануть звичайним явищем і під час віртуальних подорожей, які за сприйняттям людиною на рівні свідомості та фізичних відчуттів майже не відрізняються від реальних.

Нині створюються гаджети, що втілюють майбутнє в реальність. Інструмент CGI, розроблений технологічним брендом 3RD Planet, дозволяє користувачам здійснювати реалістичну прогулянку вулицями міста. Група вчених з Університету Північної Кароліни спроектувала віртуальну реальність майдану біля Собору Святого Павла в Лондоні в 1622 р., в межах якої відвідувачі можуть змінювати точку зору за власним бажанням. Нова гарнітура Oculus Rift VR від американського стартапу Oculus VR — попередник пристроїв віртуальної реальності. Мандрівник використовуватиме гаджет удома, щоб випробувати різні сценарії відпустки в 3D. На зразок лижних окулярів, гарнітура поєднує технології смартфона і датчики руху, що разом створюють досвід, який можна порівняти з переглядом зображення на нескінченному екрані IMAX. Зображення проєктуються на сітківку ока так само, як проєктори старого типу виводили зображення на екран.

Багато фахівців туристичної індустрії впевнені, що розвиток віртуального туризму стане одним з напрямів туристичної індустрії. Нині віртуальні тури в туристичній галузі слугують, передусім, засобами реклами і просування. Ці технології вже давно використовуються, наприклад, у готельному бізнесі. Перш ніж обрати той чи інший готель, людина може віртуально по ньому прогулятися, відвідати майбутній номер, оцінити, наскільки він комфортний. У туристичній індустрії, крім готельного бізнесу, затребувані, передусім, віртуальні тури по комерційних об'єктах: автосалонах, клубах, ресторанах, а віртуальні подорожі по визначних пам'ятках поки що створюють любителі-ентузіасти.

Нині немає відповіді на запитання, чи здатні віртуальні подорожі замінити реальні в майбутньому? Є дві умови, які мотивують людей до подорожі. Це, по-перше, прагнення нових вражень,

а по-друге — необхідність відволіктися, змінити звичну атмосферу. Ні ту, ні іншу умову віртуальність виконати поки що не в змозі.

Віртуальні подорожі можуть замінити реальні за певних умов. Наприклад, за браком вільного часу, грошей або через проблеми зі здоров'ям. У таких випадках людина може хоча б віртуально відвідати ті місця, в яких ніколи не була особисто. А ще віртуальні тури — це своєрідне переміщення в часі — у майбутні та минулі реальні подорожі. Якщо людина планує подорож, їй цікаво поглянути на визначні пам'ятки, які вона зможе скоро побачити. Але цікавіший ефект віртуальних турів — оновлення вже пережитих і, можливо, забутих вражень та їх посилення.

З розвитком віртуальних технологій постало питання їх безпечності для людини. Результати останніх досліджень, які проводили американські вчені, свідчать про вплив віртуального середовища на зміну способу життя інтернет-користувачів, а також погіршення реальних комунікативних здібностей і ослаблення адаптації людини в соціальному середовищі [9].

Загальна комп'ютеризація та віртуалізація впливають і на усвідомлення людиною своєї тілесності. Культура постмодернізму остаточно трансформувала людське тіло, перетворивши його на симулякр, зробивши тіло тілесністю. Потрапляючи в квазіреальність, людина трансформується, прагнучи самоідентифікації. Остання відбувається завдяки естетизації віртуального тіла користувача та набуттю нової тілесності. А нова тілесність у широкому розумінні являє собою кіборгів, мутантів, клонів, штучних істот і пов'язану з ними культуру перевтілень. Як уважає З. Н. Сколота, нині фізична тілесність часто ігнорується, що проявляється в зниженій активності (гіподинамії), зневажливому ставленні до зовнішнього вигляду, гігієнічних правил тощо, що свідчить про знижений інтерес до реального світу [6].

На думку деяких фахівців, віртуальний туризм може стати колективним, як групові он-лайн ігри. Адже в реальні поїздки люди часто вирушають не одні, що сприяє підвищенню ефективності вражень. Експерти так само зазначають, що людям важливо поділяти з близькими та друзями радість подорожі. Але колективність — лише незначна частка того, що можуть надати віртуальні подорожі людині.

Згідно з дослідженням організації Harris Interactive, одним з найважливіших факторів під час вибору місця відпочинку або відвідування є саме візуальна інформація. 73% опитуваних відповіли, що вибирають місце відпочинку або туризму в інтернеті. 69% вважають найважливішою інформацією, необхідною для прийняття

остаточного рішення, є саме візуальна — фотографії, віртуальні тури або відео. 59% опитаних назвали 3D- сферичні панорами і віртуальні тури корисними під час вибору місця відвідування або відпочинку [11].

3D панорамами можуть бути оснащені інформаційні центри та сайти міст. Віртуальні тури допоможуть туристам і гостям зорієнтуватися в місті, ознайомитися з найцікавішими маршрутами і визначними пам'ятками (вулиці, парки, мадани, будівлі та монументи).

Нині такі віртуальні подорожі можливі лише для користувачів інтернету у вигляді інтерактивних 3D панорам відомих пам'яток, історичних пам'яток або таких популярних місць, як Таймс-сквер, Уолл-стріт у Нью-Йорку. Це можна назвати віртуальним туризмом лише умовно. Водночас є безліч проєктів, які передбачають створення систем віртуальної реальності, здатних зробити таку подорож дійсно захоплюючою.

Одним з найвідоміших віртуальних світів он-лайн є комп'ютерний додаток «Second Life», який розроблено в Сан-Франциско Linden Lab у 2003 р. Second Life привернув увагу 7,5 млн користувачів. Жителі віртуального світу Second Life пропонують тури, відкриваючи віртуальні туристичні агентства та видавничі путівники. Середні між комп'ютерною грою і чатами, ці цифрові світи дозволяють відвідувачам досліджувати віртуальні середовища 3D і взаємодіяти один з одним у кіберпросторі [14].

Останнім часом на технології віртуальної реальності свою увагу зосередили і проєктувальники тематичних парків. Так, Корпорація У. Діснея має намір використовувати її в процесі створення історичного парку «Америка».

Таким чином, віртуальність стає дедалі більшою реальністю. Віртуальний досвід допомагає наблизитися до реальності й дозволяє проходити такими місцями і побачити такі речі, які не є доступними в іншому разі. Завдання туристичної індустрії — вирішити питання: чи замінює віртуальний туризм реальний, чи конкурує з ним, чи може бути інтегрованим з метою поглиблення туристичного досвіду.

Висновки. Дослідження свідчить, що в сучасному світі можливий вихід за межі нашої матеріальності, а також подолання просторових обмежень. Віртуальний туризм, віртуальне відвідування музеїв створюють відчуття звільнення від фізичного тіла, водночас відтворюючи нову форму – тілесність у віртуальному просторі. Нині тілесність у віртуальному просторі для багатьох стає буденністю і тому потребує подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Виртуальный тур [Электронный ресурс] // Art Of Web: сайт. — Режим доступа: <http://artofweb.ru/solutions/aow-businesscenter/>. — Загл. с экрана.
2. Корсунцев И. Г. Философия виртуальной реальности / И. Г. Корсунцев // Виртуальная реальность : философские и психологические аспекты. — М., 1997.
3. Латыпов И. А. О некоторых философских аспектах формирования субкультуры виртуального туризма: его новая история или только «story»? [Электронный ресурс] / И. А. Латыпов // Современные проблемы науки и образования. — 2014. — № 2. — Режим доступа: www.science-education.ru/116-12333. — Загл. с экрана.
4. Программа ЮНЕСКО «Информация для всех» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ifap.ru/ofdocs/unesco/program.htm>. — Загл. с экрана.
5. Румянцев М. В. Феномен виртуального музея / М. В. Румянцев, Л. Ю. Степненко // Философия без окраин : сб. науч. тр. / Сибир. федер. ун-т, Гуманит. ин-т. — Красноярск, 2008. — С. 126–134.
6. Сколота З. Н. Эстетика «новой телесности» в виртуальном пространстве [Электронный ресурс] / З. Н. Сколота. — Режим доступа: <http://research-journal.org/featured/philosophy/estetika-novoj-telesnosti-v-virtualnom-prostranstve/>. — Загл. с экрана.
7. Baudrillard J. Simulacra and Simulation, University of Michigan Press, 1994.
8. Buhalis D. Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet—the state of e-Tourism research / D. Buhalis, R. Law // Tourism Manage. — 2008. — N 29 (4). — P. 609–623.
9. The development of an integrated psychosocial approach to effective usability of 3D virtual environments for cybertherapy / Galimberti C. [et al.] // Psychology journal. — 2006. — Vol. 14, N 2. — P. 129–144.
10. Hammet F. Virtual reality / F. Hammet. — New York, 1993.
11. Harris Interactive [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.harrisinteractive.com>. — Назва з екрана.
12. Huh C. Families travelling with a disable member: analyzing the potential of an emerging niche market segment / C. Huh, A.J. Singh // Tourism & Hospitality Res. — 2007. — № 7 (3/4). — P. 212–229.
13. Sussmann S and Vanhegan H (2000) Virtual reality and the tourism product: substitution or complement? Proc. Eur. Conf. Info. Sys. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.indjst.org/index.php/indjst/article/view/30515>. — Назва з екрана.
14. Virtual tourism takes off [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.perthnow.com.au/travel/virtual-tourism-takes-off/story-e6frg3tu-1111113851697>

15. Williams A. P. Virtual reality and tourism: fact or fantasy? / A. P. Williams, JS. P. Hobson // *Tourism Manage.* — 1995. — N 16 (6). — P. 423–427.

References

1. Virtualnyy tur [Elektronnyy resurs] // *Art of Web: sayt.* — Rezhim dostupa: <http://artofweb.ru/solutions/aow-businesscenter/>. — Zagl. s ekrana.
2. Korsuntsev I. G. *Filosofiya virtualnoy realnosti* / I. G. Korsuntsev // *Virtualnaya realnost : filosofskiy i psikhologicheskiy aspekt.* — M., 1997.
3. Latypov I. A. O nekotorykh filosofskikh aspektakh formirovaniya subkultury virtualnogo turizma: ego novaya istoriya ili tolko «story»? [Elektronnyy resurs] / I. A. Latypov // *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya.* — 2014. — № 2. — Rezhim dostupa: www.science-education.ru/116-12333. — Zagl. s ekrana.
4. Programma UNESCO «Informatsiya dlya vseh» [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.ifap.ru/ofdocs/unesco/program.htm>. — Zagl. s ekrana.
5. Rumyantsev M. V. Fenomen virtualnogo muzeya / M. V. Rumyantsev, L. Yu. Stepenko // *Filosofiya bez okrain : sb. nauch. tr. / Sibir. feder. un-t, Gumanit. in-t.* — Krasnoyarsk, 2008. — S. 126–134.
6. Skolota Z. N. Estetika «novoy telesnosti» v virtualnom prostranstve [Elektronnyy resurs] / Z. N. Skolota. — Rezhim dostupa: <http://research-journal.org/featured/philosophy/estetika-novoj-telesnosti-v-virtualnom-prostranstve/>. — Zagl. s ekrana.
7. Baudrillard J. *Simulacra and Simulation*, University of Michigan Press, 1994.
8. Buhalis D. Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet—the state of e-Tourism research / D. Buhalis, R. Law // *Tourism Manage.* — 2008. — N 29 (4). — P. 609–623.
9. The development of an integrated psychosocial approach to effective usability of 3D virtual environments for cybertherapy / Galimberti C. [et al.] // *Psychology journal.* — 2006. — Vol. 14, N 2. — P. 129–144.
10. Hammet F. *Virtual reality* / F. Hammet. — New York, 1993.
11. Harris Interactive [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupu: <http://www.harrisinteractive.com>. — Nazva z ekrana.
12. Huh C. Families travelling with a disable member: analyzing the potential of an emerging niche market segment / C. Huh, AJ. Singh // *Tourism & Hospitality Res.* — 2007. — N 7 (3/4). — P. 212–229.
13. Sussmann S and Vanhegan H (2000) Virtual reality and the tourism product: substitution or complement? *Proc. Eur. Conf. Info. Sys.* [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupu: <http://www.indjst.org/index.php/indjst/article/view/30515>. — Nazva z ekrana.

14. Virtual tourism takes off [Elektronnyi resurs]. — Режим доступу <http://www.perthnow.com.au/travel/virtual-tourism-takes-off/story-e6frg3tu-1111113851697>
15. Williams A. P. Virtual reality and tourism: fact or fantasy? / A. P. Williams, J.S. P. Hobson // *Tourism Managt.* — 1995. — N 16 (6). — P. 423–427.

■ UDC 930.85:008:338

Bozhko L. D., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Doctoral student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv bozhkolubov@rambler.ru

VIRTUAL TOURISM: NEW INFLUENCES OF THE TIMES

The aim of the study is to highlight new social practices of mobility, i.e. the virtual tourism in the light of culturological analysis.

Research methodology. The basis of the study has been the integrity of the diachronic and synchronic methods on the principles of historicism.

Results. Virtual reality as a new form of life and a prerequisite of the origin for virtual tourism are analyzed. It has been emphasized that a modern man more often works, fulfills business transactions, studies, and travels, communicates, spends his leisure time and even rests in a virtual format. People's desire for a virtual life is analyzed. Attention is drawn to the fact that communication via the Internet is attractive and primarily impersonal. It is possible to design and transform a virtual personality. The interpretation of virtual tourism has been analyzed. The significance of a virtual museum as an integrative cultural form has been revealed. The impact of computerization and virtualization on the awareness of human physicality is characterized. Some examples of the online virtual worlds are provided.

The study shows that physicality transcendence as well as experiencing the space limitations is possible in the modern world. Virtual tourism, virtual visiting museums create a sense of freedom of the physical body, but at the same time reproduce a new form of physicality in the virtual space. Currently physicality in the virtual space becomes commonness for the majority and it therefore requires further special research.

Novelty. The significance of the new virtual reality is highlighted for the development of new social practices.

The practical significance. The information contained in this article will help teachers of tourist disciplines adjust their programs taking into account the culturological component.

Key words: virtual reality, virtual tourism, virtual personality, virtual museum, physicality.

Надійшла до редколегії 15.02.2015 р.

■ UDC 130.2:398.2(415)

О. С. Частник, кандидат мистецтвознавства, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

СТРУКТУРА ПРОСТОРУ Й ЧАСУ В ІРЛАНДСЬКОМУ ЕПОСІ

Досліджено просторово-часові виміри «картини світу» в епічній (міфологічній, героїчній та казковій) традиціях Ірландії. Проаналізовано бінарну і трійкову концепції структури світу. Розглянуто структурно-семантичну асиметрію опозиції «світ людей — інший світ» і асиметрію самого «іншого світу». Особливу увагу приділено проблемі успадкування концепцій міфологічного простору й часу героїчним епосом і казковим фольклором. Наведені приклади свідчать про те, що фольклорна традиція успадкувала від міфологічної свідомості поняття дуалізму і трійковості всесвіту, асиметричну опозицію «центр — периферія», концепцію неподільності простору й часу, символізм кола.

Ключові слова: простір, час, міфологія, епос, казка, опозиція, асиметрія, шлях.

А. С. Частник, кандидат искусствоведения, доцент, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков

СТРУКТУРА ПРОСТРАНСТВА И ВРЕМЕНИ В ИРЛАНДСКОМ ЭПОСЕ

Автор исследует пространственно-временные параметры «картины мира» в эпической (мифологической, героической и сказочной) традициях Ирландии. Представлен анализ бинарной и троичной концепций структуры мира. Рассмотрены структурно-семантическая асимметрия оппозиции «мир людей — иной мир» и асимметрия самого «инога мира». Особое внимание уделено проблеме унаследования концепций мифологического пространства и времени героическим эпосом и сказочным фольклором. Приведенные примеры свидетельствуют о том, что фольклорная традиция унаследовала от мифологического сознания понятия дуализма и троичности вселенной, асимметричную оппозицию «центр— периферия», концепцию неделимости пространства и времени, символизм круга.

Ключевые слова: пространство, время, мифология, эпос, сказка, оппозиция, асимметрия, путь.

O. S. Chastnyk, Candidate of Art Criticism, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

SPACE AND TIME STRUCTURE IN IRISH EPIC TALES

The article explores the spatial and temporal world-image dimensions in Irish epic (mythological, heroic and wonder tale) traditions. Binary

and threefold world concepts are analyzed. The author also examines the structural and semantic asymmetry of the 'human world — the Otherworld' opposition and the asymmetry of the Otherworld itself. Special attention is paid to the problem of inheriting mythological space and time concepts by epic tales. The paper gives examples showing that the epic tradition inherited from mythological consciousness the notions of dualism and triplism of the universe, asymmetric 'centre — periphery' opposition, inseparability of space and time, and the symbolism of the circle.

Key words: space, time, mythology, epic, wonder tale, opposition, asymmetry, journey.

Mythological thinking describes the world-image in terms of binary oppositions which determine its structure. The following are the examples of some oppositions connected with the structure of space and time: 'finite–infinite', 'discrete–continuous' (the characteristics of extension or duration), 'right–left', 'north–south', 'centre–periphery', 'top–bottom', 'internal–external' (the characteristics of orientation in space), 'closed–open' (the structure of space), 'cyclic–linear' (the structure of time). The same perceptions based on natural bearings of space and time can be seen on the 'physical phenomena' level, too: 'day–night', 'visible–invisible', 'sky–earth', 'earth–underground kingdom'; on the social level: 'friendly–hostile', 'protected–unprotected'; the oppositions of good and evil, happiness and unhappiness, life and death belong to the ethical (spiritual) level. All the left members of these oppositions are marked as positive, all the right ones are negative. The idea of 'the sacred — the profane' polarity can be applied to time, too: the primitive man clearly distinguished between sacred time (time of gods, first ancestors, cultural heroes) and profane (human) time. In a generalised form the contrast of mythological perceptions of positive and negative is described by the opposition of 'sacred (holy) — profane (ordinary, earthy)'.

At the earliest stages of development the primitive man did not place the souls of his ancestors anywhere in particular. The localisation of the otherworld at a certain point of space is, probably, a later development. So, in the developed mythological systems the sacral space grows narrower; the sacral sphere of the dead ancestors is removed to the other, transcendental world, whereas in the earthly, real life it is represented by sacral points — *sídhe* (*sí*) or 'tumuli' in Ireland. According to Ó hÓgáin, the ancient Celtic idea of the ancestors still living in their burial places was later confused with beliefs about otherworld communities, different from the human race [5, 185].

Gods as absolute powers of the nature are in another spatial and temporal dimension, too. The contacts with them in the profane space is limited to sacral points in space (sacred forest, stone, hill, megalithic structures, temple, etc.). The sacral points of profane space are nothing but the points of communication of the conditionally closed human world with the conditionally closed world of ancestors or 'otherworlds'. Moreover, the rupture of these transcendental worlds takes place at some definite «sacral moments» of profane time, or the peaks of sacral activity (e.g. seasonal festivals). In the idea of communication of the worlds (generations) we can see a reflection of the ancient notion of cyclicity and triplism of time (birth — death — new birth or resurrection).

In the folklore and everyday life consciousness of various peoples there is still a belief that the spirits of ancestors come back from the otherworld from time to time to communicate with their descendants. Samhain in Ireland is the end of the old and the birth of the new Celtic year, the moment of the highest concentration of sacral energy, of bridging the gaps between the real and fantastic realms. The laws of real, earthly time have no power during that festival. Only at Samhain did the epic and folk tale heroes Cú Chulainn, Aenghus have a chance to meet their beloved women from the fairy world [1, 185-186].

The symbol of the Tree of Life can be seen as a confirmation of the threefold world concept. This image symbolises the three spheres (heaven, earth and the otherworld), the past, present and future, as well as the three seasons (spring, summer and winter), i.e. unity of space and time. Triadic groups represented part of the Irish pantheon; take, for instance, the three Mór-Ríoghains, a triad of Irish war-goddesses, the three Machas — three divinities but only one identity. The concept of threeness symbolised eternity (endlessness) and completeness (order), as well as unity of space and time: past (before and there, behind), present (now and here) and future (later and there, ahead). The shamrock (the emblem of Ireland) with its threefold structure might have been interpreted in this way. It should be noted that, according to popular belief, St. Patric had used this little trefoil plant as a means of explaining the Trinity [5, 361].

Vertically, the Tree of Life is structured according to the natural landmarks (sky, earth) and spatial 'top-bottom' bearings. The top part of the tree (the branches) symbolises the celestial kingdom (the realm of supreme gods), the middle part — the earth (the world of humans), and the bottom part — the underground kingdom (the sphere of ancestors or lower divinities — chthonic demons). It is possible to regard the Tree of Life as a symbol of structuring space and time: from the chaos

of primary element (water) to the regular system of the celestial sphere (fire, the sun), from the past (the lower level) to the future (the upper level). The veneration of tree in ancient Ireland [5, 178] probably also goes back to the same notion.

It was quite logical that the Irish, being island dwellers, placed their Otherworld far away in the ocean.. «In early Irish myth the otherworld was thought of as an overseas realm [...], and the survival of such a mythical idea in folk belief is instanced by the fancy that there was a mystical island called Uí Bhreasail somewhere off the west coast.» [5, 177]. The Otherworld was perceived by the Celts as the 'promised land' of eternal youth and happiness. It was considered to be located on a group of islands to the west of Ireland, beneath the ocean or under mounds. At the same time, these islands are as close, or as far, as you can imagine them to be [2]. They are on three levels or dimensions; they stretch through the material planes to the non-material world of pure spirit, from Tir nan Og (Land of Youth) to Ireland and Tir fo Thuinn (Land Under Wave) [4], thus cutting across spatial boundaries. Time in the Otherworld can be considered as non-existent, condensed or slowed-up: a year spent in the Land of the Living could be equivalent of several centuries or only a few minutes in the human world. In some legends ('The Destruction of Da Derga's hostel') the Otherworld is represented as sombre bruidhne, or hostels in the countryside. Only the dead or those destined to die could enter this house [1, 74]. There are evidences that the Otherworld itself had two sides, two aspects: a dark and dangerous one to those seeking to get there on their own initiative, and a happy one to those invited by the inhabitants of the islands of wonder [1, 168]. Here we can speak of an asymmetry of 'the human world — the Otherworld' opposition in Irish epic tradition.

Thus, the world-image in Irish mythology and epic tales acquires characteristics of a three-dimensional spatial model constituted by two oppositions: vertical ('top-bottom') and horizontal ('east-west'). This is accompanied by loose localisation of the transcendental worlds — a feature characteristic of epic and folk tale spatial models, whereas in religious tradition the 'worlds' are fixed in place (take, for instance, the idea of Ascension which is based on the presupposition that Heaven is physically above the Earth).

In modern Ireland the Otherworld concept has been revived as a cultural myth, a spiritual category opposed to rational thinking, as an ethnic folklore symbol and a component of national awareness.

Orientation in space ('top-bottom', 'right-left', 'east-west') as well as in time ('beginning-end', 'before-now') presupposes a certain reference

point, the presence of a centre. The idea of a sacral centre is on the whole inherent in mythological perceptions of the universe. Located in the sacral centre is the Tree of Life; its picture in the horizontal plane also testifies to the existence of a centre. These are probably beliefs in an expansion of cosmic space-time from the inside to the outside, from the centre to the periphery, from the beginning to eternity. On the other hand, the sacral centre compresses space and time, symbolising the highest sacral values. In the later, epic tradition, the centre signifies order in the state, the unity of the ethnos and eternity of its existence, the safe and reliable 'our' world, beyond which there begins the periphery — a strange and threatening 'alien', hostile world. It was Temhair (Tara) that served as a centre of that kind in medieval Ireland. The ocean was regarded as the periphery. Because of its danger and unpredictability, the ocean was believed 'to take its own share' [5, 177]. In epic legends mixing fantasy with historic reality, they are the realms of human invaders and supernatural monstrous beings.

Like the Otherworld, the ocean in Irish epics could have two faces, two sides — hostile and friendly. The saga is always polarized [6, 135], but this polarity is asymmetric. The 'centre — periphery' dualism reflects the opposition and interdependence of mythological archetypal concepts of life and death, good and evil, positive and negative, sacred and profane. In the early 8th c. 'Voyage of Bran' the sea-god Manannán mac Lir, being the protector of Ireland, encloses the island with his own element which guards it. In the 'Voyage of Bran', the ocean is the scene of a lucky journey to the happy Otherworld [1, 139].

In the Celtic tradition, the idea of the centre is emphasized by the solar symbol of the spoked wheel popular in ancient Ireland. It is quite possible that the rim of the wheel symbolised the idea of journey — the beginning and a happy return. In the «Mythological Cycle» of medieval Irish chronicles and, first of all, in *Lebor Gabála* ('The Book of Invasions'), the island is described in terms of the magic symbolism of the circle: 'our (friendly)' closed space surrounded by 'alien (hostile)' elements of the ocean.

Unlike mythological time ('the time of gods') that can be defined as indeterminate past, epic time ('the time of heroes') can be termed as quasi-determinate past. There is one more difference: the events of mythological past are believed to shape the present and the future, while epic past belongs to the 'bygone days', the irrevocably lost 'Golden Age'.

The sombre world of Irish epic legends is represented, in particular, by the Fomhóire, a race of anthropomorphic demonic beings able to simultaneously stay in two dimensions — in the world of humans and

on their islands to the north of Ireland (in the 'south-north' opposition the mytho-poetic consciousness associated the dark forces with the north). The image of the Fomhóire is the personification of peripheral powers, the embodiment of chaos.

The 'Book of Invasions' is centred around the poetic image of Ireland as the 'Island of Destiny'. The journey to the 'promised land' is filled with mystical content. This is the repetition of the sacral motion of the Sun from east to west, the eternal quest of the other, happy world. The unique geographical situation of Ireland (further to the west lies only the hostile element of the ocean) makes it the final goal of migratory processes. In the long run, Ireland is transformed from a land on the fringe of the world into the centre of the visible universe, thus acquiring characteristics of sacral centre. The 'Book of Invasions' describes six successive migration waves. Each group of immigrants (led by gods or cultural heroes) contributes to the 'cultivation' of the island filling it with 'sacral points' — mountains, wells, lakes. Each invasion is accompanied by battles with the Fomhóire and culminates with driving them beyond the boundaries of the sacral space. However, each rise is followed by a downfall, the Fomhóire occupy Ireland again, forcing people to leave the island. Some time passes, and their descendants come back to eliminate the monsters once again.

Here, again, the 'centre — periphery' relationship is asymmetric. On the one hand, the 'central' forces of the cultural heroes do battle with the Fomhóire (the 'periphery'), which culminates in the second great mythic battle of Moytirra and the Victory of the divine Tuatha Dé Danann (the people of the goddess Danu). On the other hand, there are family bonds between the two enemy races (for instance, Lugh the god is grandson of the Fomhóire tyrant Balar [5, 232]).

Thus, in the epic picture of the struggle between light and dark powers, temporal cyclicity is combined with centrifugal and centripetal motion within the land. With the start of the cycle the forces of good fill in the vacuum or overcome the chaos inherited from the previous cycle. After conquering or creating a centre of the sacral space there follows a peak of sacred time, and the demonic forces are ousted to the periphery. A cyclic expansion/compression of the sacral space takes place; in this case we have probably to do with a mythological-poetic pulsating space model combined with a cyclic-linear model of time.

An example of a compromise between the mythological-poetic image of the world and the medieval realia can be seen in the epic model of the fivefold division and twofold centre of Ireland. A legend says that Fionntan the hero brought five magic berries from the Otherworld

and planted them in five different valleys which had been thoroughly cleaned by preceding settlers. That was done according to the laws of the Fomhóire and the Tuatha Dé. Thus, the division reflects magical determinism, the continuity of generations and an indirect connection with the realm of 'non-humans'.

In the wonder lore tradition the 'sacred-profane' opposition gives place to the 'fantastic-real' opposition (the human world — 'the other land' of non-humans or dead ancestors). «The magic in the folk tale originated in the myth, the source of the real is life. The magic arises from a shaky, declined but still not yet destroyed archaic consciousness» [3]. The 'friendly-alien' opposition remains unchanged, though it acquires some new meaning. The mythological man associated the notion of 'friendly' with his own tribe, his gods, his spirits; the term 'alien' meant other tribes, hostile gods, chthonic demons. In the folk tale tradition, 'friendly' was associated with the real world, with the hero's relatives and friends, grateful animals and fantastic helpers; regarded as 'alien' were not only hostile fantastic beings, but also the evil-doers in the hero's own world. However, the Irish Otherworld has two faces and can appear to the hero as friendly or hostile, depending on circumstances .

Both in the spatial and ethical plane the relationship of the 'worlds' in the wonder tale fits into the 'centre — periphery' system. The wonder tale spatial structure can be seen as a system of concentric circles; the hero's world is in the centre (the innermost circle), the next is the intermediate frontier zone (the sea, mountains, dark forest, etc.); the last, and outermost circle (the periphery) symbolises the otherworld. The hero's journey connects the centre with the periphery, thus transcending the worlds. The journey can be regarded as the aggregate of spatial and temporal milestones (space filled with events) and as the temporal sequence of the events taking place during the journey, that is to say, the journey means overcoming space in time.

The structure and dynamics of the wonder tale journey generally looks like this: point of departure in the 'real world' — crossing place — point of entrance to the other world — the other world itself. On the hero's return to his kingdom, the sequence of the elements of the journey is repeated in reverse direction. Thus, the mythological symbolism of the circle is repeated in the folk tale tradition in a transformed form: the circle represents a) the whole fairy tale world, b) the hero's kingdom, c) the otherworld, d) the hero's journey.

During the journey the idea of the centre is concentrated in the 'centre — I' notion. The static centre gives way to a dynamic mobile centre: the hero identifies himself with the centre which probably gives

him some magic power (the echo of ancient beliefs in sacred power of the centre). Unlike the mythological centre, the folk tale centre is rather an ethic than cosmic notion.

In Celtic folk tales it is exactly when you are going nowhere that you arrive at your destination [2]. Whether his destination is certain or vague, the hero may choose any direction; nevertheless, he invariably gets at his destination. The chaos of the open space of the frontier area is overcome by folk tale determinism (the phenomenon of a continuous wonder tale information field which takes its origin in the determinism of mythological thinking). In Irish lore we find the same 'being led astray' motif: the *sí* cause mortals to lose their bearings; cf. the motif of a 'magic fog' descending around a person, causing him to stray interminably until light or day brought release from the ordeal [5, 178]. It probably means that the 'frontier area', like the Otherworld itself, defies the real world's laws of time and space.

The duration of the journey in the wonder tale is normally described in terms of indeterminate, abstract time. To the hero his destination is a point not in time but in space. Future is determined by space landmarks («we must be yonder tonight»); tonight does not exist without yonder. The space on the journey is either absorbed (in which case it does not exist) or 'experienced'; the symbol of the wonder tale journey is not a straight line but a circle.

The conflict between real and fantastic time and space is sometimes fatal to the hero. The heroes' rapid ageing after their return from the Otherworld (e.g., 'Oisín in the Land of Youth', 'The Voyage of Bran') is a kind of punishment for the carefree centuries spent there, for the rupture of stopped time and closed space. According to an Irish saga, king Bran and his men spent, what they thought, a year on the Island of Women, though it was in fact many centuries. The text is undoubtedly based in part on pre-Christian ideas of the Otherworld [5, 50].

The mythological triplism reappears in the wonder tale as a threefold repetition motif: three sons, three tasks, three seas, three islands, three bridges (copper, silver, gold). Three is the maximum number of men and objects which occur in traditional narrative [6, 133]. From the symbol of a threefold world it is transformed into a stylistic device of 'escalation of tension' combined with the symbolism of magical power. At the same time, the folk tale contains vague allusions to the earlier mythological symbolism: the third bridge of gold means the Sun, the third palace of crystal denotes a spell-bound place, etc.

As a conclusion, one can say that the epic tradition inherited from mythological consciousness (in a negated, transformed state) such

fundamental notions as dualism and triplism of the universe, asymmetric 'centre-periphery' opposition, inseparability of space and time, symbolism of the circle. The same concerns the wonder lore models of fantastic space expansion and compression.

References

1. Green M. J. Dictionary of Celtic Myth and Legend, L.: Thames & Hudson, 1997. — 240 p.
2. MacDonald L. The Island of Many Wonders, Dalriada Magazine, 1993.
3. McSkimming S. Celtic Philosophy: The Fivefold Centre, Dalriada Magazine, 1988.
4. McSkimming S. Voyages of the Heroes, Dalriada Magazine, 1987.
5. Ó hÓgáin D. Myth, Legend & Romance: An Encyclopædia of the Irish Folk Tradition, L.- N.Y.: Ryan Publishing, 1990. — 437 p.
6. Olrik A. Epic Laws of Folk Narrative / The Study of Folklore, by Alan Dundes, N.Y., 1965.

Надійшла до редколегії 15.02.2015 р.

■ UDC 316.77: 130.2

В. Ю. Степанов, доктор наук з державного управління, професор, декан факультету управління та бізнесу, Харківська державна академія культури, м. Харків

КУЛЬТУРА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Досліджено культуру інформаційного суспільства на основі відомих концепцій розвитку інформаційного суспільства. Обґрунтовується ідея про те, що доктрина інформаційного суспільства, яка розроблена в другій половині ХХ ст., стала одним з ефективних теоретичних інструментів дослідження тенденцій і процесів соціокультурної еволюції людської спільноти у ХХІ ст. Констатовано, що технічний прогрес забезпечить економічний, а також соціальний і культурний прогрес, що сприятиме розвитку, а відтак становленню інформаційної цивілізації.

Ключові слова: культура, інформаційне суспільство, соціум, еволюція.

В. Ю. Степанов, доктор наук по государственному управлению, профессор, декан факультета управления и бизнеса, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

КУЛЬТУРА ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Исследована культура информационного общества на основе известных концепций развития информационного общества. Обосновывается идея о том, что доктрина информационного общества, разработанная во второй половине ХХ ст., стала одним из эффективных теоретических инструментов исследования тенденций и процессов социокультурной эволюции человеческого сообщества в ХХІ в. Констатировано, что развивающийся технический прогресс обеспечит экономический, а также социальный и культурный прогресс, что будет способствовать развитию, а затем становлению информационной цивилизации.

Ключевые слова: культура, информационное общество, социум, эволюция.

V. Yu. Stepanov, Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Dean of the Faculty of Management and Business, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE CULTURE OF INFORMATION SOCIETY

The article is devoted to studying the culture of information society on the basis of well-known concepts of information society development. The author argues that the doctrine of the information society that was developed in the second half of the twentieth century has become

one of the most effective theoretical tools for studying tendencies and processes of socio-cultural evolution of human society in the twenty-first century. The author concludes that rapid growth of technology will provide economic progress as well as social and cultural progress that will lead to the formation of the informational civilization.

Key words: culture, information society, social environment, evolution.

Introduction. The necessity of finding solutions to the problems of culture in the information society is caused by the complexity of social and humanitarian issues arisen in the new millennium. There have appeared some new tendencies in theoretical comprehension of various aspects of the information society formation. These tendencies are correlated with local, regional and global information systems, with influence of virtual reality on minds, feelings and behaviour of wide masses of people, with information support of state power and governance. The present situation needs development of a new paradigm of human existence, and modification of their valuables, demonstrated by a variety of cultural concepts.

Formulation of the problem. The purpose of this article is the need to identify some well-known concepts of information society, especially its socio-cultural characteristics. These characteristics are growth of knowledge industry, transformation of information into knowledge, cultivation of information culture, introduction of informational technologies and their influence on the development of personality.

Results. Before considering the culture of information society it would be reasonable to analyze the concepts of information society, to consider the evolution of social communications, to determine the role and influence of modern technical forms of culture, in particular of the World Wide Web, on social environment.

The doctrine of information society developed in the latter half of 20th century has become one of the most effective theoretical tools for studying tendencies and processes of socio-cultural evolution of human society in the 21st century. Its essence includes an analysis of a new social system, that is to replace industrialism, in terms of advances in scientific knowledge and technological advances in sphere of data collection, storage, transformation and dissemination.

J. A de Condorcet has already emphasized the problems of technological order in solving problems of socio-cultural development in his work «Sketch of historical picture of human mind». The author described the periods of technical and economic progress of civilization and associated them with the stages of the evolution of human mind.

Later on this idea was adopted by ideologists of industrialism - by positivists Henri de Saint-Simon, D. Stuart Mill and Auguste Comte, who highlighted the role of technical and scientific knowledge in development of society.

Since the 60s of the 20th century a variety of works appeared exploring cultural and historical frontiers, to which the humanity belongs [6]. That forms a new approach to studying culture on the basis of technical and informational aspects. The main feature that unites all these works, and differentiates them from all the others is their focus on the future and the present of a social system, but not on its past. All the theoretical concepts of information society have two points of view on the future: either they are full of social optimism, based on the advantages of introduction of information technologies into all spheres of cultural life, or they predict an impending catastrophe of culture, which would involve estrangement of personality, homogeneity of social structures, dominance of «mass culture», concentration of power in the hands of technical elite and managers.

The first scientist to define the concept of industrialism as a stage of social and cultural development in his book «Great Hope of the twentieth century» (1949) was French researcher Jean Fourastie. He divided the entire history of mankind and its culture into two stages: the period of traditional development (from the Neolithic age to the 1800s) and the period of industrial society (from 1800s to the twentieth century). He found technological advance, which changes not only culture, but also the entire society to be the main motive force for development of the latter stage. Fourastie suggested some significant methodological principles of the developing information society and defined its constitutive parameters. He believed that most of the employed in social production would be concentrated in a sector of service and information. Rapid growth of technological advance will provide economic progress, as well as social and cultural one, that will lead to formation of informational civilization. Changing of technologies will cause changes in all sectors of culture, and new technologies will become the basis and a driving force of society as a system.

In the 1960s the developing information society was studied by Marshall McLuhan, philosopher and culture expert. In 1962 he introduced the concept of «electronic society» as the principal one, and he set a task to study contemporary culture according to the place of electrical or electronic tools for contact or communication in it. The researcher's attention was attracted by television, which he considered to be a leader

of the entire global electronic reality that was being formed. Television incorporates other media (radio, cinema, press), and creates a peculiar specificity of «imitation of life», it forms a kind of mosaic esthetic and psychological perception of the surrounding world. The mosaic structure of formation of television image which represents the whole world as a set of messages with no logic connection, makes a viewer accept and assimilate the objective reality as a mosaic-resonant reality. According to McLuhan, printing appliances of industrial society created a public while electronic devices create the masses [4].

Following Fourastie and McLuhan, many authors wrote about the forthcoming information society and about their culture. G. Kahn and E. Weiner in the book «Year 2000» [2] proved the idea of «post-mass-consumer» society, A. Etzioni in his work «Active society» (1968) predicted the beginning of the post-modern era. In 1969, A. Touraine in his book «Postindustrial society» disclosed the main features of this type of society: «Industrial society is in a crisis ... A challenge is posed to the entire system of values ... The crisis affects not only the institutions but also our motivation and our social behaviour. It is a real crisis of the entire civilization, but not only dysfunction of any particular area of social organization ...». American futurologists in their works: Alvin Toffler - «Future Shock» (1970), Z. Brzezinski - «Between two centuries. The role of America in technotronic era» (1971), described the essential parameters of the information society. They outlined the developed service industry, in which data processing and dissemination of knowledge by means of information technologies occupy a leading position.

An outstanding contribution to the theory of information society was made by an American scholar D. Bell in his work «The Forthcoming Industrial Society» [1]. According to D. Bell, telecommunication information technologies create some unique conditions for effective development of democracy, nation, society and culture. Information and scientific knowledge are not only part of modern production, service and social technologies, but they are the basis for that. In the book «Metamorphosis of Power» A. Toffler wrote that massive and intense transformation covered not only the spheres of economy, politics and culture, but would also lead to change in the fundamentals of reproduction of man as a biological and anthropological type. Social and cultural institutes and technologies of governance are to be radically reconstructed.

In the 1980s Japanese sociologist Y. Masuda in his theoretical study entitled «Information society as a post-industrial society» [3] predicts

a new type of society in which human rights and freedoms would be fully guaranteed in scope of information sphere. Virtual life on the Internet becomes a standard. Virtual life includes creative activity, entertainment and recreation, shopping, professional training, search for and acquisition of knowledge from information resources in various countries around the world.

In the 1990s there starts a transition from theoretical development of information society and its culture to its practical and political implementation in the West. In 1994 a decision was adopted on transition of EU countries to information society. Later on, in 1995, The European Commission established «Information Society Forum» to discuss problems of information society formation and the role of mass media in it [5].

In 1996, the European Commission prepared a document entitled «Life and work in information society». This document paid particular attention to the influence of information culture on the development of people and social environment, to the connection between regional and national schools in the EU, to the distribution of European educational practices via networks.

The entry into the new millennium, and a real transition of technically and economically developed countries to information society posed a number of problems for other, less developed countries. These problems are: what is the link between information technology, culture and communication? Will global informatization result in a domination of the Western countries, who will gain key positions in the sector of information technologies, who will get control over mental culture of other countries? Is it fair to consider postmodernism a display of culture of the information society? Does worldwide globalization pose a risk to cultural relations?

To answer all these questions it must be admitted that cultural diversity is considered to be one of the fundamental advantages of Europe [5]. For a long time the cultural policy of society was considered to be determined and implemented primarily at the level of national states. However, the balance of power in the sphere of cultural changes increasingly under the emergence of supranational structures and globalization on the one hand and under the extend of cultural activity to regional and local levels, on the other. Regionalization has become the last harbor for historical and cultural identity of «native» Europeans.

The role of creative intellectuals in these processes is contradictory. Not only writers, but also many artists of traditional schools are usually

hostile to wide scale technological transformation, that make possible and inevitable the free exchange of information and values - not only of the material ones, but also of the mental. They are more afraid of foreign impact than of local protectionism. They believe economic progress brings death to «genuine» or «high» culture.

On the other hand, the world of the postmodern age creates new diversity of creative professionalism that is less bounded by national framework. This primarily refers to audiovisual creation, show business and other forms of popular culture. Mass communication media, information trunk-lines make the global cultural environment even more diversified, which creates a technological basis for the formation of cultural communities of different types. As a result, elite culture is losing its monopolistic position at cultural practices. The followers of this culture have to look for state or private funding on equal rights with others. At the same time the overall picture of world culture is determined not only and not so much by recurrences of geopolitical confrontation of civilizations, of world religions and of specific values of ethnic groups, not by a struggle of «elite» against the «masses», but it is determined by continuous and mainly productive interaction between a variety of subcultures and global mass culture of mankind.

The rapid growth of mass communication media and mass arts, the rise of screen culture (cinema, television, and video), radio and sound recording, computer and network technologies has radically changed the understanding of structure and functions of culture. As mentioned above, modern culture is characterized by two complementary tendencies - by integration, which leads to formation of a global mass culture that unites people regardless of their gender, age, religion with the help of widely spread melodies and texts, cultural stereotypes, and, at the same time, with diversification, and growth in the number of various cultural communities. It is due to the invention of the telephone, telegraph, the Internet and new digital technologies that have appeared fairly recently, that representatives of such communities get a real opportunity to contact each other, no matter where they are around the globe.

Professional groups, fans of one or another sport or show business «star» found an opportunity to develop their own subculture and cultural policy together. Under the conditions of political and ideological «multipolarity» established at the end of the 20th century, the interaction between subcultures has suddenly became one of the most important elements of development of modern civilization.

Under these circumstances the cultural policy of information society is aimed at creating a unified culture environment, and it set the «rules» for interaction between subcultures. The specificity of Ukraine in this context is determined both by ethnic and socio-cultural diversity of its population, and by the processes of so-called "Métissage", that is a result of several centuries of interethnic marriages. In other words, multiculturalism and interculturalism are traditional problems for our country, while Western Europe faces these problems only in the process of association and strengthening of migration flows, including migration from other continents. That, of course, does not mean that ethnic and religious interaction in our country is less painful. Ukrainian intellectual tradition has realized these problems long ago, although various models for their solution have been suggested. In current practice, these models are reflected in acting legislation of Ukraine.

Conclusion. Finding solutions to sociocultural problems should become the basis for the development of our country over the next few years. First of all, we have to get rid of a discrepancy between wide cultural changes, and inadequate level of institutional development. Weakening individual and social stimuli that motivate people to develop new skills and knowledge necessary under the conditions of the changing environment, for a full life, and, for organizing cultural and informational environment, has become one of the most socially important problems of today.

The development of education system for the masses is a necessary high-priority part of the state socio-cultural policy. Improving modern educational programs would make it possible to spread rational organization of social life on a wide scale, and, to contribute to creation of new, socially useful forms of organization of the information society which would help to solve a number of socio-cultural problems of high-priority. Besides, it must be considered that education is currently carried out mainly through the forms of mass audiovisual culture and via such sources as the radio, television, cinema, video and the Internet. Traditional fine arts (literature, music, and painting) are to play a significant role in this process.

References

1. Bell D. *The Coming of Post-Industrial Society* / D. Bell. — New York, 1973.
2. Kahn H., Wiener A. *The Next Thirty-Three Years: A Frame-Work for Speculation // Toward the Year 2000. Work in Progress* / Ed. by D. Bell. Boston, 1968.— P. 75.

3. Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society / Masuda Y., 1981.
4. McLuhan M. The Gutenberg Galaxy. N.Y. — 1962.
5. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства від 22.07.2000 р. // Дипломатичний вісник, 2000. — №8. — С. 51–56.
6. Riesman D. Leisure and Work in Post-Industrial Society / Eds. E. Larabee, R. Meyersohn. Glencoe. — 1958.— P. 363–385.

Надійшла до редколегії 25.03.2015 р.

■ UDC [78.036.9:304.4]:347.785

С. В. Частник, кандидат філологічних наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

ВІД ЕКСПОРТУ КУЛЬТУРИ ДО КУЛЬТУРНОГО ОБМІНУ: «ГОДИНА ДЖАЗУ» ВІЛЛІСА КОНОВЕРА

Розглянуто приклад використання джазу в політичних цілях під час глобального протистояння капіталізму і соціалізму в 50 – 60-х рр. ХХ ст. Особливу увагу приділено особистості харизматичного радіожурналіста і модератора Вілліса Коновера та його програмі «Music USA — Jazz Hour». Описано причини безпрецедентного успіху цієї програми в країнах радянського блоку. Хоча передачі Коновера не призвели до дестабілізації комуністичної системи, вони сприяли популяризації американського джазу і розвитку культурних контактів між Заходом і Сходом.

Ключові слова: джазова дипломатія, «холодна війна», культурні контакти, музичні радіопередачі, ведучий радіопрограми, інтернаціоналізація джазу.

С. В. Частник, кандидат филологических наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ОТ ЭКСПОРТА КУЛЬТУРЫ К КУЛЬТУРНОМУ ОБМЕНУ: «ЧАС ДЖАЗА» УИЛЛИСА КОНОВЕРА

Рассмотрен пример использования джаза в политических целях в период глобального противостояния капитализма и социализма в 50–60-е гг. ХХ в. Особое внимание уделено личности харизматического радиожурналиста и модератора Уиллиса Коновера и его программы «Music USA — Jazz Hour». Описаны причины беспрецедентного успеха этой программы в странах советского блока. Хотя передачи Коновера не привели к дестабилизации коммунистической системы, они способствовали популяризации американского джаза и развитию культурных контактов между Западом и Востоком.

Ключевые слова: джазовая дипломатия, «холодная война», культурные контакты, музыкальные радиопередачи, ведущий радиопрограммы, интернационализация джаза.

S. V. Chastnyk, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

FROM CULTURAL EXPORT TO CULTURAL EXCHANGE: WILLIS CONOVER'S «JAZZ HOUR»

The article deals with a case of using jazz as a tool for political goals during the period of a global conflict between capitalism and socialism

in the 1950s – 1960s. Special attention is paid to the personality of Willis Conover, a charismatic radio journalist and moderator, and to his program «Music USA — Jazz Hour». The reasons for the unprecedented success of this program in the Soviet bloc countries are described. While Conover's broadcasts did not destabilize the communist system, they did much to popularize American jazz and develop cultural contacts between East and West.

Key words: jazz diplomacy, «cold war», cultural contacts, musical radio broadcast, radio program host, internationalization of jazz.

At the peak of the Cold War in 1954 the U.S. Department of State started a long-term program of American cultural export. In the difficult circumstances of a global confrontation between the capitalist West and communist East, the authors of the project had intended not only to demonstrate the achievements of American culture, but to improve the image of the United States in the world and spread the ideals of liberal democracy as well. Among other things, it was decided to inaugurate a special jazz program on the Voice of America. This part of the project is associated with the name of Willis Conover (1920-1996) who hosted a radio program, «Music USA — Jazz Hour», for 41 years, from 1955 until his death in 1996.

Conover's outstanding qualities and an unprecedented success of his program in the Soviet bloc countries have been studied in a number of printed and electronic publications. Researchers analyze the reasons for a certain mythologization of his personality [10] and identify his place in the history of jazz musical culture [5]. Biographical works [9; 6] and nostalgic reminiscences of Conover's contemporaries [3; 1] are also worth mentioning.

The aim of this paper is to examine the social and cultural aspects of Willis Conover's project in the context of the evolution of perception of jazz on both sides of the «Iron Curtain» in the 1950s – 1960s.

In the early 1950s the attitude towards jazz in the United States was ambiguous. For some white racist-minded people it was marginal, 'uncivilized' music of black Americans. The impact of this form of music on the audience irritated them, too. Researchers attribute it to the great emotional power of jazz because this music «lends itself to any kind of protest and rebelliousness much better than most other forms of the arts» [2]. Jazz with its democratic spirit did not fit into the official culture; it challenged the «American dream» myth. There was a widespread belief that this music could not represent the country abroad.

At the same time, jazz gained great popularity in Western Europe without any support by American authorities. The situation was

paradoxical: black jazz musicians, idols of European public, were suffering from racial segregation in their own country. It was rather embarrassing to Washington officials who had claimed to be the best defenders of democracy and human rights. There was only one solution to this problem: integrate jazz into official American culture.

The choice of jazz as «America's secret weapon number one» was not fortuitous. As far back as in 1952 Charles Bohlen, then Ambassador to Moscow, reported to Washington about the vivid interest of Soviet youth in jazz as well as about the negative attitude of Communist leaders towards this form of music. He recommended to make use of this contradiction in the ideological struggle against the Soviet Union. [5].

Along with the zigzags of the Communist party's policy, the attitude of Soviet authorities towards jazz kept changing from tolerance to complete banning. In accordance with the ambivalent postulates of class struggle, jazz was defined now as the music of «oppressed Negroes», now as the decadent music of the USA, the class enemy. Jazz has had a «checkered history» in the Soviet Union: popular in the 1920 's, suppressed by Stalin, disliked by Krushchev, belittled by Khrennikov [7]. Generally speaking, jazz with its spirit of individualism and spontaneity did not agree with neither the official canons of musical culture nor with the rigid limits of collectivist ideology.

«Why did we love it so?» asked Russian writer Vasily Aksyonov of jazz:

«Perhaps for the same reason the Communists (and the Nazis before them) hated it. For its refusal to be pinned down, its improvisatory nature. Living as we did in a totalitarian society, we needed relief from the strictures of our minutely controlled everyday lives, of the five-year plans, of historical materialism. In Eastern Europe, jazz became more than music; it took on an ideology or, rather an anti-ideology. Jazz was a rendezvous with freedom.» [8]. Thus, a logical chain of a metonymical transfer arose in the minds of jazz fans: jazz is a symbol of freedom; jazz is an American form of music; consequently, the USA is a symbol of freedom.

When allocating funds for the «radio-export» of jazz, the U.S. Congress was probably expecting future political dividends from this project. It was also taken into account that the audience covered by regular radio broadcasts was much greater than in the case of occasional concerts of «live» music. However, as it turned out later, it was Willis Conover's outstanding personality and professionalism that had contributed most to the surprising success of the «Jazz Hour» program.

In 1954, when he signed his first contract with the VOA, Willis Conover was 34. He was well acquainted with the world of jazz: he was a respected jazz entrepreneur in Washington, D.C., hosted a popular jazz-oriented radio program, organized club dates and jazz concerts for musicians. But his main asset was a singularly attractive voice, a low-paced persuasive baritone with a sense of understanding and intimacy. Conover's first program of jazz recordings known as «Music USA – Jazz Hour» went on air on 6 January 1955. In the European part of the Soviet Union the 45-minutes «Jazz Hour» could be heard on short waves at 11:15 p. m. Moscow time. Being an apolitical English-language program, it was never jammed. «Music USA» was estimated to have 30 million listeners in the so-called «Socialist camp» [6].

Working for a government radio station, Conover managed to maintain his creative independence and kept renewing his contract every year. Willis determined the content and format of his programs himself, without any editor, using his own vast jazz record resources (over 60,000 albums). Each time when the administration criticized his playlist or tried to make him add a political touch to his programs, Conover used to say «O.K., don't renew my contract», and the administration would give up [3].

Speaking of the professional level of «Jazz Hour», L. Pereverzev called it «the ultimate school of mastery for serious jazz program authors and hosts» [3]. The moderator himself described his task as follows: «I want to help transcend any barriers between you and the music. I visualize just one listener, an intelligent person listening carefully...» [6]. The integrity of the program was attained not by the text, but by a purposeful selection of musical material.

Conover's broadcasts were designed by him to inform and educate. In his laconic manner, Willis briefly informed his listeners about the title of the piece, named the soloists, composer, arranger, band leader. Respecting his audience, the host never imposed his opinion on the listeners. From time to time Conover invited journalists and art critics to his studio, and interviewed outstanding jazzmen, among them Dizzy Gillespie, Duke Ellington, Art Tatum, Ella Fitzgerald.

In his broadcasts Conover focused on jazz classics of the USA: Duke Ellington, King Oliver, Louis Armstrong, Sidney Bechet, Count Basie, Jimmie Lunceford, Benny Goodman, Charlie Parker, Art Tatum, Teddy Wilson, Mel Torme and others. However, Willis was not dogmatic; he admitted that foreign masters and new aesthetic elements could supplement 'canonical' American jazz but couldn't replace it. For Conover jazz was 'America's classical music' that combined elements of entertainment

and education. The aesthetic component was of great very importance to him, which probably explains his negative attitude towards rock music. Ignoring the social aspects of rock, Willis called it 'primitive' [10]. Some researchers, however, attribute this attitude to Conover's unwillingness to have a strong rival in the struggle for European listeners [5].

Working for a 'subversive' radio station, Willis shared his government's views on jazz as an ideological weapon [9; 5], but his programs were always apolitical. It was music that fulfilled the propagandist function. Conover used to draw a parallel between the musical structure of jazz and the anatomy of American democracy: «Jazz is a classical music parallel to our American political and social system. We agree in advance on the laws and customs we abide by, and having reached agreement, we are free to do whatever we wish within these constraints. It's the same with jazz. The musicians agree on the key, the harmonic changes, the tempo and the duration of the piece. Within these guidelines, they are free to play what they want. And when people in other countries hear that quality in the music, it stimulates a need for the same freedom in their lives.» [4]. For Conover, jazz was «disciplined freedom» [10].

It was important for the sponsors of the «Music USA» project to know how the idea to aggravate the political situation in the Eastern Bloc by means of jazz worked. Conover himself was interested in feedback to his broadcast, as were the radio program directors of VOA and the US administration, as the financial sources for the station [8]. However, it was not possible to get any reliable information until the periods of «thaw» and «détente», when Conover traveled to Poland (1959, 1964, 1976), Czechoslovakia (1964), Hungary (1973), the Soviet Union (1967, 1969, 1982). Only after his meetings with musicians and jazzfans from these countries was it possible to speak of the achievements and miscalculations of «jazz diplomacy».

In 1959, when he made his first trip to Poland where, to his great surprise, Conover was met at the airport by a large crowd, with reporters and photographers, a band, young girls with flowers and cheering people who waved at him from bicycles and motorbikes all the way into town. It was a great reception signalling a truly astonishing phenomenon: the mushrooming popularity of «Music USA», Conover's program on VOA. Jazz was the real guest of honor, but Conover personified it. He had become its ambassador and its messenger, and everywhere the people received the messenger joyfully [6]. The reception was followed by numerous meetings with jazzmen, during which Polish musicians discovered for themselves a new Willis Conover, not virtual, but real, a

charismatic figure, a wonderful connoisseur of jazz, an interesting and tolerant interlocutor. In turn, Willis was struck by the high level of musical education and professionalism of local jazz musicians. The relaxed discussions touched upon various serious themes: aesthetics of jazz, correlation of traditional and modern jazz and, jazz and other forms of music. Conover was happy to learn that the European intellectuals shared his views on jazz as a high form of art [5].

For many musicians and musicologists from Eastern Europe Conover's broadcasts in 1950 – 60-x became a sort of an «academy of jazz». Some of them got their first «jazz education» on the waves of the Voice of America: Tomasz Stańko, trombone; Krzysztof Komeda, piano, composer (Poland); Attila Zoller, guitar (Hungary); George Mraz, bass (Czechoslovakia); Valery Ponomarev, trumpet; Vladimir Tarasov, trumpet; jazz critics V. Feyertag, A. Batashev, A. Petrov, L. Pereverzev, E. Barban (USSR), and many others [9; 5; 1]. Dave Brubeck attributed the success of his tour of Poland in 1958 to the fact that the Polish public had been acquainted with American jazz through Conover's broadcasts [5]. One could assume that «Music USA – Jazz Hour» had contributed to the americanization of the political life in Communist countries or, at least, to the Americanization of local jazz scenes.

Is it possible, however, to consider Conover «the father of East European jazz» and «the man who contributed to the fall of the Berlin wall» more than politicians? Today, researchers disagree with this thesis. It turned out that the leaders of the communist regimes had played their own game around jazz based on the principle «if you cannot strangle opposition, then head it». The authorities of Poland proved to be the most flexible. J. Lester, for instance, quotes the statement of a Polish governmental official in 1955 that «the building of Socialism proceeds more lightly and more rhythmically to the accompaniment of jazz.» [6].

The first All-Polish jazz festival took place in 1956 in Gdansk; soon after the first issue of «Jazz» magazine appeared, and Polish Jazz Federation was established. In the GDR the government radio began jazz broadcasts only in 1958 under the modest title «Internationale Tanzmusik». In the same 1958 the first post-war jazz club opened in Leningrad.

In an effort to create a counterbalance to American jazz, the party ideologists counted (not without success) on «own» jazz, i.e. on alternative models, on developing local versions of jazz art.

In Poland, avant-garde jazz personified by Komeda enjoyed great popularity. In the Soviet Union, the authorities supported «own» style — an kind of combination of American jazz and Soviet «entertainment

music» (Knushevitsky, Tsfasman, Varlamov). Czechoslovakian musicians developed a Czech version of jazz-rock, and strayed from Conover's more purist musical taste [10].

In this situation Conover proved to be rather flexible. As from 1959, he visited almost every jazz festival in Eastern Europe. Very soon Willis realized that jazz did not cause any political upheaval in the Soviet bloc countries, but was rather a symbol of silent disagreement with the authorities. The rise of «own» styles able to compete with traditional American jazz was also obvious. Conover considered it expedient and necessary to support East European jazz. During the first meeting with Polish musicians of Willis recommended them to create a national style of jazz, based on folk melodies. Soon enough he got from Warsaw authorities permission to broadcast records of Polish jazz from his studio on the Voice of America. Conover started «Music with Friends», a new program featuring both American and European jazz. To the audience in Poland and other communist countries it was something like a recognition of their jazz style by America, the homeland of jazz [5]. Thus, to the surprise of the organizers of the «jazz diplomacy» program, cultural export turned into cultural exchange.

His meetings and cooperation with Polish, Hungarian, Soviet and Czech musicians changed Conover's conception of jazz as purely American music. Now he was convinced that jazz is a universal art with American roots, which in each country assumes national forms and develops independently. In the 1960-70s Willis created a transatlantic «institutional and personal network» [10], with active cooperation by journalists and jazz critics Andrzej Jaroszewski (Poland), Stanislav Titzl (Czechoslovakia), Imre Kiss (Hungary), Aleksey Batashev (USSR). Conover wrote a lot of letters of recommendation, arranged trips of talented musicians from the East to the USA in order to help them get musical education or the possibility for a concert tour (e.g. the Ganelin Trio from the USSR and Adam Makowicz from Poland). For many of them, he did not only write but he paid them also money from his private income or even hosted the musicians at his private home [5].

In 1964 Willis started a new project – Friends of the Music USA (FOMUSA), a kind of virtual listener's network [5]. Under these circumstances it would be more correct to call Conover not «the father», but «the promoter» of East European jazz.

Paradoxically, the name of the man who has made a great contribution to the popularization of American jazz, is practically unknown in the United States. It can be explained by the fact that the Voice of

America, being a government agency, has no right to broadcast to its own country. Willis, who he had arranged 40 special concerts at the White House and received several awards for contributions to American culture, never sought glory. It was only in 1993 that the House of Representatives of the USA honoured him with a resolution praising the man who had been called «the personification of American jazz». In 1979 movie director Andrzej Wasylewski made a documentary film «Willis i świat jazzu»; in 2008 a scientific conference was held in Warsaw with the theme «Jazz behind Iron Curtain», the participants of which stressed on Conover's role in popularizing jazz and spreading the ideals of democracy in the Eastern Bloc countries. And finally, in 2007 a concert in honour of the great moderator took place in Washington featuring musicians from former socialist countries — Conover's fans from the 1950s-60s generation.

Conclusion. At the height of the Cold War both sides of the political confrontation tried to use Conover for their own purposes. However, the success of «Music USA — Jazz Hour» did not destabilize the communist system. But the other side failed also, because they could not stop the spread of American musical culture, despite of the strategy to promote their «own» jazz.

In this situation Conover rose to the occasion and stayed above politics. Now it is time to appreciate his services to contemporaries. On the one hand, Willis Conover did much for the recognition of American jazz as the classical music of the USA. On the other hand, his broadcasts promoted the development of jazz musical culture in European socialist countries. We should also note Conover's contribution to the processes of internationalization of jazz and, in the long run, to establishing an atmosphere of mutual understanding between the West and the East.

References

1. Vdovin Yu. Zvuki I volny svobody: Polnyi dzhaz, № 37 [Electronic resource] / Yu. Vdovin — Access: www.jazz.ru/mag/181/conover.htm. — Title from screen.
2. Newton F. Dzhazovaia stsena / F. Newton. — N/sib/: Sib. univ., 2007. — 224 p.
3. Pereverzev L. Dzhaz na «spetsialnom angliiskom (I Remember Willis): Polnyi dzhaz, № 21 (123), 2001 [Electronic resource] / L. Pereverzev — Access: www.jazz.ru/mag/123/conover.htm. — Title from screen.
4. Heil A. Voice of America: A History / A. Heil. — N.Y. : Columbia University Press, 2003. — 288 p.
5. Lees G. Willis Conover — an European Jazz Personality? Musicologica, 12 Jun 2014 / G. Lees: www.musicologica.eu/?p=1024&lang=en.htm.

6. Lester J. Willis of Oz: A profile of famed Voice of America broadcaster Willis Conover: Central Europe Review, Vol 1, No 5, 26 July 1999 / J. Lester: http://www.ce-eview.org/99/5/music5_lester.html.
7. Reimann H. The Ideological Context for the Study of Soviet Estonian Jazz / H. Reimann: iipc.utu.fi/jazzchameleon/Reimann.pdf.
8. Richmond Y. Cultural Exchange and the Cold War: How the West Won [Електронний ресурс] / Y. Richmond: whirledview.typepad.com/whirledview/cultural.html.
9. Ripmaster T. Broadcasting Jazz to the World: a Biography / T. Ripmaster. — N.Y. : iUniverse, 2007. — 220 p.
10. Ritter R. Broadcasting Jazz into the Eastern Bloc — Cold War Weapon or Cultural Exchange? The Example of Willis Conover / R. Ritter // Jazz Perspectives. — 2013. — Vol. 7, Issue 2. — P. 111–131.

Надійшла до редколегії 05.02.2015 р.

РОЗДІЛ 2
УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА

PART 2
UKRAINIAN CULTURE

■ УДК 304.42:130.2

О. В. Кравченко, доктор культурології, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Проаналізовано досвід проектування культурної політики в Україні періоду незалежності. Визначено особливості артикуляції культури в публічному дискурсі, а також способи концептуалізації та репрезентації державної культурної політики. Доведено правомірність розрізнення «культурної політики» та «політики у сфері культури». Виявлено потребу в ре-інтерпретації ідеї культурної модернізації. Обґрунтовано культурологічну проекцію вирішення актуальних культурних проблем в Україні.

Ключові слова: культурна політика, модернізація, дискурс, ідентичність, культурно-політичні практики.

А. В. Кравченко, доктор культурології, професор, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

КЛЮЧЕВЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ: КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

Проанализирован опыт проектирования культурной политики в Украине периода независимости. Определены особенности артикуляции культуры в публичном дискурсе, а также способы концептуализации и репрезентации государственной культурной политики. Доказана правомерность различения «культурной политики» и «политики в области культуры». Выявлена потребность в ре-интерпретации идеи культурной модернизации. Обоснована культурологическая проекция решения актуальных культурных проблем в Украине.

Ключевые слова: культурная политика, модернизация, дискурс, идентичность, культурно-политические практики.

O. V. Kravchenko, Doctor of Cultural Studies, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

KEY ISSUES OF CONTEMPORARY CULTURAL POLICY OF UKRAINE: CULTUROLOGICAL CONTEXT

The experience of designing the cultural policy in the independent Ukraine is analyzed. Special aspects of culture intelligibility in public discourse as well as the conceptualization and representation of the state cultural policy are identified. The validity of distinguishing "cultural politics" and "cultural policy" is proved. The need for a re-interpretation of the idea of cultural modernization is revealed.

Culturological perspective of solving cultural problems of current interest in Ukraine is substantiated.

Key words: cultural policy, modernization, discourse, identity, cultural and political practices.

Постановка проблеми. Культурна політика не має загально-прийнятого визначення і функціонує в широкому теоретичному діапазоні. Найпереконливіші варіанти її концептуалізації відображають досвід національних держав і ґрунтуються на певних традиціях усвідомлення культури й політики. Цим визначається перспектива моделювання оригінального варіанта культурної політики України, який би відображав принципи вирішення фундаментальних гуманітарних проблем суспільства в їх культурному вимірі.

Ситуація, що склалася в українському суспільстві в постмайданний період, є доволі парадоксальною. З одного боку, спостерігається пошкваллення активності політичних агентів громадянського суспільства, зокрема експертно-аналітичного співтовариства, в пошуку способів вирішення нагальних питань організації та реалізації влади. З іншого, — доволі очевидною є криза довіри до існуючого вітчизняного академічного доробку щодо вирішення актуальних суспільних проблем. В офіційному та суспільному дискурсах культура дедалі більше визначається як потенційно важливий ресурс реформування суспільства і стає предметом практичного інтересу. У цьому контексті виникнення громадянських ініціатив створення проектів реформування сфери управління культурою є цілком очікуваним. Водночас зі слів та висловлювань деяких учасників публічних дебатів щодо культури можна дійти висновку, що ця діяльність в Україні є новаторською і не має прецедентів [8]. Складно напевне сказати, чим зумовлена така позиція: полемічним азартом, амбіціями ініціаторів нових проектів чи браком інформації. Підтримуючи соціальний запит на розширення спектра ідей щодо модернізації державної культурної політики, важливо наголосити на тезах, які вже науково апробовані, але ще не затребувані розробниками перспективних концепцій.

Нагальність цієї праці зумовлена також специфічною ситуацією, що характеризує сучасну академічну гуманітаристику України. Очевидною є зміна спрямованості професійних наукових комунікацій, що виявляється в поступовому витісненні наукової критики результатів досліджень публіцистичною полемікою щодо громадянських та світоглядних позицій, яких дотримують їх автори. Суспільні очікування щодо результативності соціально-гуманітарних

проектів пов'язані з пропозиціями конкретних варіантів вирішення нагальних проблем. Увага читачів прикута здебільшого до поточних аналітичних оглядів у медіа, ніж до академічних наукових видань, тим більше монографій. Тому поширення наукових ідей та концепцій, їх адаптація до реальних процесів стають передумовою суспільної легітимності академічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема формування і реформування культурно-політичної практики влади є такою ж дискусійною, як і питання взаємозалежності політики та культури. У практичній площині ця проблема формулюється як «культурна політика» — поняття, яке у вітчизняному науковому дискурсі тлумачиться здебільшого в контексті пріоритетів держави у сфері культури. Саме держава є замовником експертно-аналітичної діяльності з питань культури. Тривалий час майже єдиним осередком напрацювання теоретичних і методичних основ діяльності влади в галузі культури був Український центр культурних досліджень та його складова — Інститут культурної політики. Згодом до активної аналітичної роботи в цьому напрямі долучилися Центр розвитку «Демократія через культуру», «Міжнародний центр перспективних досліджень» та ін. Аналітичні матеріали та розробки фахівців цих установ є базовими у формуванні сучасного українського законодавства щодо культури.

Проте очевидна фундаментальна несумісність ідеології проектів і концепцій культурної політики та практики їх використання. Варто нагадати, що в 1992–1995 рр. група експертів з Інституту культурної політики розробила «Концепцію культурної політики України», де пропонувала перейти від політики «управління культурою», характерної для тоталітарних режимів, до політики «підтримки», типової для ринкових демократій [3, 6]. Після жвавого обговорення науковою громадськістю цей проект так і не був прийнятий державою. Подібні документи створювалися і впродовж наступних десятиліть [4, 9]. Можливо, одним з найгрунтовніших з них була «Дорожня карта розвитку культури і духовності українського суспільства», розроблена навесні 2006 р. фахівцями «Українського центру культурних досліджень» спільно з членами «Національної ради з питань культури і духовності при Президентові» [5]. Втім, подальшого законодавчого чи програмно-цільового розвитку цей документ також не набув. Водночас кожен міністр культури впродовж останніх років анонсував новий варіант культурної стратегії держави [1, 2].

Мета статті. Тези, наведені в цій статті, претендують на створення культурологічної теоретичної альтернативи поширеним в Україні «галузевим» підходам до культурної політики як управлінської практики. Загалом ці положення стосуються не вдосконалення механізмів державного регулювання сфери культури, а переосмислення самої ідеї культурної політики в контексті суспільних та ментальних змін в Україні. З огляду на те, що основні ідеї автора набули докладного висвітлення в монографічному дослідженні [7], необхідності в додатковому обґрунтуванні сформульованих ідей і висновків, на наш погляд, немає.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культурна політика є однією із соціальних практик, яка визначає та відбиває тенденції сучасних культурних змін у суспільстві. Про це свідчать моніторинг відповідної сфери діяльності в поточній політичній практиці національних урядів та активізація дискусій у науково-експертному середовищі щодо соціальної місії культури, зокрема її ролі в нормалізації суспільних відносин. Сприйняття культури як ефективного ресурсу для політичного вирішення глобальних проблем і їх локальних варіацій стимулює переосмислення взаємозалежності культури та влади.

Порівняльний аналіз визначень культурної політики дозволяє дійти висновку щодо її теоретичної неусталеності. Поняття «культурна політика» не має чітко визначеного змісту. Поступове поширення його в різних професійних колах та подальша інтерналізація актуалізують необхідність розробки теоретичних формул, еквівалентних існуючій культурно-політичній практиці. Поняття культурної політики набуває відмінних тлумачень в різноманітних проблемних та тематичних дискурсах: експертному, адміністративному, політичному, академічному. В теоретичному сенсі звернення до культурної політики виявило свою результативність на макрорівні, зокрема в соціальній або політичній філософії, політології, геополітиці, де цей концепт використовується для цілісного моделювання суспільних процесів. На мікрорівні до цього поняття звертаються в праксеологічній площині, як складової аналітичного апарату представників менеджменту та маркетингу, а також фахівців із планування — економістів, соціологів, соціальних психологів тощо. Водночас дискурс культурної політики потребує формування того дисциплінарного простору, який, за класифікацією Р. Мертон, визначається як «теорія середнього рівня».

Домінуючою у формуванні методології культурної політики в Україні є концепція етатизму. Варіативність тлумачення ідеї

культурної політики здебільшого обмежена сталою системою уявлень про сутність політичної влади та культури як її проекції. Йдеться про пріоритет політики над культурою і редукцію влади культури до політичної влади, найвиразнішим уособленням якої є держава. В центрі уваги політиків — теоретичні та практичні проблеми взаємоузгодження інтересів державних інститутів і суспільних груп за допомогою засобів, що асоціюються з культурою. Культура в цьому контексті розглядається здебільшого як технологія реалізації проекту соціальної модернізації. Ступінь інтересу до неї, її концептуалізація та способи репрезентації певною мірою визначають стан модерності суспільства. Проте застосування концепції модернізації виявляє розмаїття її варіантів, зокрема в політичній сфері, актуалізує визначення змісту культури в процесі зміни уявлень про владу, зокрема зважаючи на інтереси різних її акторів у сучасних умовах політичної плюралізації.

Сучасна концептуалізація культурної політики в Україні базується на історичному досвіді провідних країн світу другої половини ХХ ст. щодо інструментального використання суспільного потенціалу культури. Реалізація ідеї культурної політики припускає можливість її застосування в кількох контекстах, найпоширенішими з яких у сучасній аналітичній літературі є соціальний, коли культура представлена як соціальна галузь або сфера, що піддається політичному врегулюванню. Її сучасні варіації — «економіка культури», «культурне виробництво», «креативні індустрії» — відображають стратегії культурної політики як способу задоволення суспільних потреб відповідно до уявлень про якість життя в парадигмі «людського розвитку». Ключовими напрямками європейської культурної політики останніх десятиліть є ідеї децентралізації та демократизації культури, як способів узгодження індивідуальних культурних прав і свобод з потребами гнучкого стимулювання інноваційної динаміки суспільства. Розбіжності в їх інтерпретації та реалізації зумовлені не тільки способами сприйняття та визначення культури, а й специфікою політичної діяльності та особливостями традицій самоорганізації, які загалом визначаються поняттям «політична культура».

Визначальною ознакою українського дискурсу культурної політики є пошук моделі модернізації. В цьому він подібний до більшості посткомуністичних країн Європи, де питання культури в останнє двадцятиліття актуалізовані в контексті цивілізаційної ідентифікації. Культурна політика стала однією з процедурних складових європейської інтеграції, тому найчастіше йдеться про

адаптацію ідей західноєвропейських аналітиків до реальних умов реструктурування галузі культури в умовах диверсифікації влади та фундаментальних економічних і соціальних зрушень, пов'язаних із входженням цих країн до системи глобального світового порядку. Однією з типових для пострадянських країн проблем, яка актуалізувала питання вибору моделі культурної політики, стала дисфункціональність державної системи культури у вирішенні соціально-культурних проблем. Апеляція до європейського досвіду виявляє декілька можливих перспектив державних культурних стратегій, які можна визначити за ідеологічною основою як ліберальну (ринкову) та консервативну (етатистську). Методологічне розмаїття культурно-політичних проектів у посткомуністичних країнах, зокрема в Україні, зумовлює необхідність в їх ре-концептуалізації.

Культурологічне моделювання культурної політики передбачає розширення його теоретичної основи через звернення до антропологічних концепцій культури та політики. Основною теоретичною проблемою управлінської діяльності у сфері культури є невизначеність і дедалі менша перспектива загальноприйнятого формулювання культури. Це потребує переосмислення предметних полів «культурної політики» та «політики у сфері (галузі) культури». Для формалізації предмета діяльності культурної держави потрібна ре-інтерпретація культурної політики стосовно сучасних змістів як культури, так і політики. Оскільки субстанційність і гомогенність культури є проблематичними, зважаючи на дедалі ширше сприйняття політики як певної процесуальності, культуру політику можна визначити як багаторівневу динамічну знакову системність, що утворюється в процесі реалізації агентами влади свого символічного потенціалу. Відповідно й на рівні соціальних форм реалізації вона визначається своєю полісуб'єктністю й передбачає розмаїття форм здійснення влади, залежно від її конкретного культурного аспекту. Зважаючи на специфіку гуманітарного простору України, предметом політики має бути: визначення культурних стратегій з урахуванням пріоритету прав людини (а не окремих спільнот); забезпечення нейтралітету держави щодо визначення системи культурних цінностей суспільства при збереженні інструментальних можливостей регулювання соціально-культурних відносин.

Сучасний вітчизняний дискурс культурної політики є полем символічного співіснування різних політичних стилів у недостатньо структурованому культурному просторі. Основні позиції

політичних акторів можна систематизувати відповідно до їх уявлень про культуру: відомча — трактує культуру як сферу відповідальності держави; менеджерська — передбачає ринкове розуміння культури; ідеологічна, згідно з якою культурна політика є ресурсом та інструментом впливу на масову свідомість. Диверсифікація символічної влади створює необхідну передумову для інтенсифікації комунікативної практики як передумови ефективної ідентифікації. Проте реалізація цієї перспективи не є очевидною. Однією з характерних ознак вітчизняного дискурсу культурної політики є паліативність, що не створює кумулятивного ефекту інновацій. Співіснування державного та недержавного дискурсів свідчить не стільки про їх альтернативність, скільки про паритетність: державний дискурс національної культури виявляється потужнішим за громадянський, проте не є авторитетнішим. Водночас, виявлено неоднорідність самого державного дискурсу, що дозволяє розглядати його як субкультурний національний простір. Зважаючи на наявний символічний капітал різних агентів влади можна висловити припущення щодо потенційної конфліктності інформаційно-комунікативної сфери як такої, що є найважливішим ресурсом у формуванні та реалізації публічних аспектів культурної політики.

Темпи і зміст культурних трансформацій не є підставами для висновку щодо їхньої вирішальної ролі в процесі реформування соціально-культурного порядку. Стратегія модернізації, яка представлена в сучасній культурній політиці, відображає проблеми індустріального суспільства. Стимулювання маргінальних практик, які фундаменталізують умовність ціннісної ієрархії, віртуалізація культурних норм у процесі умоглядного моделювання «національної ідеї» мають наслідком вихолощення національної складової культурної практики. В цьому разі найвиразнішою ознакою пострадянської культури України є транскультурність. Це дозволяє використовувати щодо її описання парадигму постколоніальності, на яку слід зважити під час аналізу культурно-політичних проєкцій, зокрема націоналізму, мультикультуралізму тощо.

Диверсифікація символічної влади та ступінь активності її агентів у національному культурному просторі уможливають розмежування державної культурної та національної культурної політики. Відповідно до провідної ролі держави в неklasичному варіанті національної модернізації, який демонструє Україна, культурна політика та національна культура можуть сприйматися як ізоморфні. Однією з основних тенденцій, що характеризує пострадянську систему культури, є де-модернізація, що виявилось у формальному

збереженні системності при втраті змісту діяльності та соціальних функцій культурними інститутами. В ідеологічному сенсі найсуттєвішою характеристикою державної культурної політики є ремісація радянських шаблонів формування символічного порядку. У репрезентації культури державою бракує концептуальності та зрозумілих орієнтирів, які б формували її змістовно визначений національний образ.

Концептуалізація регіональної специфіки України в дискурсі сучасної культурної політики не створює переконливої основи для національної ідентифікації. Під час дослідження виявлено суперечливість дискурсу національного культурного простору, в якому центральне місце посідає дихотомічна модель «Схід-Захід». Акселерація її конфліктності є наслідком спрощення змісту наукової гіпотези в процесі її політичної контекстуалізації та поширення через технології масової інформації. Зазначена схема виявляє нецентричність культурної системи координат України та визначає її полікультурність. У зв'язку з цим проблематичним є створення переконливої культурологічної мапи регіонів, оскільки немає чіткого маркування важливих для цього понять «центр» і «кордон». Тому для описування та аналізу регіональної специфіки України в контексті культурної політики пропонується дискурс пограниччя.

Реалізовані в культурній політиці ідентифікаційні практики відображають неусталеність української національної ідентичності, в якій «пострадянський» компонент виразно домінує над етнокультурним. Рівень етнічної пластичності, мовної невизначеності, мультіісторичності колективної свідомості певною мірою знімає питання протиставлення радянського — національному. За сукупністю характеристик маємо національний клон радянської ідентичності, що ґрунтується на до-модерному соціальному капіталі, який передбачає не стільки подолання колоніальної залежності, скільки ймовірність автоколоніалізації через відсутність власної стратегії модернізації. Основні ідентифікаційні матриці та політичний інструментарій формування української національної свідомості залишаються такими самими, що й за радянських часів. Ефект новизни пов'язаний, головним чином, зі змінами історичного та політичного контекстів, а також послабленням ролі держави в їх реалізації. Можливо, саме завдяки незавершеності та непослідовності державної культурної політики має місце той плюралізм ідентичностей, який надає українському суспільству європеїзованого вигляду, а політичній культурі України — того простору, який дозволяє їй зберігати перспективи демократизації.

Інтеграція культурології в соціально-культурне середовище надає підстав для висновку про концептуальну незавершеність існуючої моделі культурної політики. Культурологія є новацією для академічної науки. Вона стала водночас і варіантом виходу із концептуальної кризи радянської методології, і підставою для перегляду сталої епістемологічної наукової системи, і стимулом для модернізації дослідницького інструментарію вивчення культури. Культурологія може сприйматися як трансформаційна модель формування культурологічної парадигми сучасної вітчизняної науки й освіти. Водночас, адаптуючись до сталих наукових моделей, вона репрезентує гібридні теоретичні схеми, що набувають відображення в побудові самої системи знань про культуру, яку конструює вітчизняне академічне співтовариство. Неусталеність критеріїв визначення культурології залишає перспективу конституювання на її основі «пост-дисциплінарності» як відкритого гносеологічного простору, відповідного сучасним культурним процесам.

Невиразність артикуляцій культурної політики в публічному дискурсі дозволяє стверджувати про її недооцінку владою як сутнісного чинника соціальних змін. Ознаки трансформаційності, притаманні репрезентаціям державної культурної політики України, унеможливають однозначність культурних змін. Як процес реалізації політичних інтересів через конструювання відповідних соціальним очікуванням культурних змістів, вона не стимулює формування модерного змістового простору. Способи концептуалізації культури та її політична репрезентація державою як основним суб'єктом культурної політики дозволяють вважати визначальною характеристикою культурної ситуації в Україні інертність культурно-політичних практик. Вона зумовлена де-модернізацією успадкованих теоретичної та інституціонально-інструментальної систем реалізації культурних змістів, яка виявляється неефективною у вирішенні нагальних суспільних культурних проблем. Номіналістична, тобто позакультурна по суті, практика формування культурних стратегій та програм провокує дискурс підміни або імітації, коли поняттєві формули позбавляються свого змісту та використовуються риторично. Відтак консервується ситуація невизначеності або умовності культурної норми. Внаслідок цього, з одного боку, залишається несформованим символічно-образний порядок національної культури, що сприяє збереженню переважно захисної стратегії держави щодо культури загалом. З іншого, виникає загроза де-культурації, тобто практики ігнорування ціннісних змістів культури — основних для побудови системи соціальних відносин.

Типологічні ознаки сучасної культурної політики України дозволяють критично оцінити роль держави в організації культурно-політичної діяльності, а й спонукають до переосмислення безпосередньо самі принципи державної культурної політики. Головна проблема формування сучасної культурної політики держави — конфлікт між до-модерними культурними нормами суспільства, модерною стратегією влади та постмодерними змістами сучасної культури.

Висновки. Отже, з культурологічної точки зору культурна політика може розглядатися як практика стимулювання змін у процесі колективної ідентифікації, що має відповідати політично актуальному образу соціального порядку. Найдискусійнішим питанням виявляється ступінь відповідності державного та суспільного інтересів щодо культури. З теоретичної точки зору проблематичним є ступінь взаємозумовленості культурних норм, стандартів життєдіяльності суспільства і правових основ діяльності влади. У практичній площині проблема культурної політики полягає в оптимізації культурно-політичних позицій суспільних груп в їх взаємовідносинах щодо влади. У зв'язку з цим подальшого дослідження потребують динаміка ментальної мапи України, а також способи узгодження суспільних очікувань та державних потреб у соціально-політичній практиці.

Список використаних джерел

1. Богуцький Ю. Рішення, якою бути Україні, приймається не в Україні / Ю. Богуцький // Телекритика. — Режим доступу: http://www.telekritika.ua/lyudi/2007-07-06/9159?theme_page=510&. — Назва з екрана.
2. Вовкун В. Національна культура — це і є національна ідея / В. Вовкун // Дзеркало тижня. — 2008. — 19 лип.-1 серп. (№ 27) — С. 13.
3. Гриценко О. Основні положення Концепції державної культурної політики України : проект / О. Гриценко, М. Стріха // Культура і життя. — 1995. — 21 січ.
4. Державна програма розвитку української культури на 1999-2005 роки // Культура і життя. — 1998. — 11 жовт.
5. Дорожня карта до «Програми збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства» // Українські культурні дослідження. — Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2006_s5_v.php. — Назва з екрана.
6. Концепція державної культурної політики України. Основні положення. : проект // Укр. культура. — 1995. — № 4. — С. 27–35.
7. Кравченко О. В. Культурна політика України в парадигмах сучасності: теоретико-методологічні аспекти культурологічної інтерпретації / О. В. Кравченко. — Харків : ХДАК, 2011. — 302 с.

8. Нищук Є. Ситуація стала для мене несподіванкою / Євген Нищук // Час Київщини. — Режим доступу: <http://chask.net/?p=34722>. — Назва з екрана.
9. Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005–2007 рр. : закон України від 3 берез. 2005 р. № 2460 // Відом. Верховної Ради України. — 2005. — № 16. — Ст. 264.

References

1. Bohutskyi Yu. Rishennia, yakoiu buty Ukraini, pryimaietsia ne v Ukraini / Yu. Bohutskyi // Telekrytyka. — Rezhym dostupu: http://www.telekritika.ua/lyudi/2007-07-06/9159?theme_page=510&. — Nazva z ekrana.
2. Vovkun V. Natsionalna kultura — tse i ye natsionalna ideia / V. Vovkun // Dzerkalo tyzhnia. — 2008. — 19 lyp.-1 serp. (№ 27) — С. 13.
3. Hrytsenko O. Osnovni polozhennia Kontseptsii derzhavnoi kulturnoi polityky Ukrainy : proekt / O. Hrytsenko, M. Strikha // Kultura i zhyttia. — 1995. — 21 sich.
4. Derzhavna prohrama rozvytku ukrainskoi kultury na 1999-2005 roky // Kultura i zhyttia. — 1998. — 11 zhovt.
5. Dorozhnia karta do «Prohramy zbahachennia ta rozvytku kultury i dukhovnosti ukrainskoho suspilstva» // Ukrainski kulturni doslidzhennia. — Rezhym dostupu: http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2006_s5_v.php. — Nazva z ekrana.
6. Kontseptsiiia derzhavnoi kulturnoi polityky Ukrainy. Osnovni polozhennia. : proekt // Ukr. kultura. — 1995. — № 4. — S. 27–35.
7. Kravchenko O. V. Kulturna polityka Ukrainy v paradyhmakh suchasnosti: teoretyko-metodolohichni aspekty kulturolohichnoi interpretatsii / O. V. Kravchenko. — Kharkiv : KhDAK, 2011. — 302 s.
8. Nyshchuk Ye. Sytuatsiia stala dlia mene nespodivankoiu / Y. Nyshchuk // Chas Kyivshchyny. — Rezhym dostupu: <http://chask.net/?p=34722>. — Nazva z ekrana.
9. Pro Kontseptsiiu derzhavnoi polityky v haluzi kultury na 2005–2007 rr. : zakon Ukrainy vid 3 berez. 2005 r. № 2460 // Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy. — 2005. — № 16. — St. 264.

■ UDC 304.42:130.2

KEY ISSUES OF CONTEMPORARY CULTURAL POLICY OF UKRAINE: CULTUROLOGICAL CONTEXT

Kravchenko O. V., Doctor of Cultural Studies, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
kultart@ukr.net

The aim of this paper is to explore the representation methods of culture and the principles of cultural policy.

Research methodology. The analysis of the cultural policy concept in the independent Ukraine is introduced. Typological features of contemporary cultural policy Ukraine are investigated.

Results. The ways of representing culture by the state are not conducive for the national and cultural community. Instability of Ukrainian national identity needs updating methodology of cultural policy, as the "post-Soviet" component clearly dominates the ethnic and cultural one. Modern Ukrainian national identity is based on the pre-modernist social capital and reproduces the structure of the Soviet consciousness. The conceptualization of national cultural space in compliance with the dichotomous model of "East-West" only deepens the internal contradictions of the national cultural identity. It is proved that the inertia of public cultural and political practices, conceptual conservatism of state strategies, palliative discourse concerning the cultural policy of Ukraine, the degradation of institutional and instrumental components of the cultural system provide a means of the de-cultural modernization and even deculturalisation.

Novelty. It has been found that the main problem of developing the modern cultural policy is the conflict between pre-modern cultural norms of society, modern strategy of power and postmodern content of the present-day culture.

The practical significance. The rethinking of the idea of the cultural policy in the context of social and mental changes in Ukraine is justified. The necessity of a re-interpretation of cultural policies, taking into account the modern sense of cultural politics as well as the prospects of social modernization is proved.

Key words: cultural policy, modernization, discourse, identity, cultural and political practices.

Надійшла до редколегії 05.02.2015 р.

■ УДК [730+725.94](477)

К. В. Кислюк, доктор культурології, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

ВУЛИЧНА СКУЛЬПТУРА УКРАЇНИ – «МІСЦЕ» КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ?

Предметом статті є статус вуличних скульптур, установлених в Україні в 1990–2000-і рр. Метою статті є концептуалізація вуличних пам'ятників як феноменів культурної пам'яті, що впливають на формування «українськості». У скульптурному вуличному ландшафті українських міст виокремлено декілька груп пам'яток за тематичною спрямованістю. Дійдено висновку, що вуличні скульптури в Україні не є суто сміховинно-гумористичним явищем. Такі оцінки слушні для окремих груп пам'яток (група скульптур предметів і казкових персонажів). Загалом, переважна більшість зразків вуличної скульптури в Україні — «полегшена» версія культурної пам'яті.

Ключові слова: культурна пам'ять, міська культура, скульптура, українська культура.

К. В. Кислюк, доктор культурологии, профессор, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

УЛИЧНАЯ СКУЛЬПТУРА УКРАИНЫ – «МЕСТО» КУЛЬТУРНОЙ ПАМЯТИ?

Предметом статьи является статус уличных скульптур, установленных в Украине в 1990–2000-е гг. Целью статьи является концептуализация уличных памятников как феноменов культурной памяти, которые влияют на формирование «украинскости». В скульптурном уличном ландшафте украинских городов выделено несколько групп памятников по тематической направленности. Сделан вывод, что уличные скульптуры в Украине не являются чисто смехотворно-юмористическим явлением. Такие оценки справедливы для отдельных групп памятников (группа скульптур предметов и сказочных персонажей). В общем, подавляющее большинство образцов уличной скульптуры в Украине — «облегченная» версия культурной памяти.

Ключевые слова: культурная память, городская культура, скульптура, украинская культура.

K. V. Kisliuk, Doctor of Culturological Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE STREET-SCULPTURES IN UKRAINE – «PLACE» OF CULTURAL MEMORY?

The subject of the paper is the status of street-sculptures in Ukraine in 1990–2000. The paper aim is conceptualization street- monuments

as a Cultural Memory phenomena that determinate the formation of the «Ukrainian identity». In sculpture street landscape of Ukrainian cities were divided by several groups of monuments with different thematic focus. It is concluded that the street-sculpture in Ukraine is not just a ridiculously-humorous event. Such estimates are appropriate for certain groups of monuments (sculptures of things and fairy-tale characters). Overall, the majority of samples of street sculpture in Ukraine is the «poor» version of Cultural Memory.

Key words: Cultural Memory, urban culture, sculpture, Ukrainian culture.

Вивчення актуальних меморіальних політик в Україні розпочалося ще в II пол. 2000-х рр. виходом друком публікацій в часописі «Критика». Їх автори констатували непослідовність політики пам'яті загальнодержавного масштабу від часів здобуття незалежності, яка заміщувалася активізацією місцевих або регіональних меморіальних ландшафтів. Свого часу зверталися до цієї теми й ми, засвідчивши не тільки кон'юнктуру мінливості українських меморіальних традицій, але і їх щонайменше півторасотлітню багатозначність, з якої часто здійснювався політично упереджений відбір [2–4].

Однак ситуація вітчизняної меморіальної багатозначності продукує невичерпну для дослідника кількість офіційних та опозиційних, загальнонаціональних і місцевих стратегій увічнення певних «місць пам'яті», які маркують ідентифікаційні варіації тамтешніх спільнот. Крім того, якісні нові суспільно-політичні реалії, які склалися в Україні 2014 р., прискорення процесів циркуляції еліт потребують осмислення перспективних можливостей і прихованих перешкод у процесі оновлення меморіальної політики в державі.

На нашу думку, «закрити» виявлені дослідницькі прогалини допоможе вивчення доволі поширених за останні 20 років вуличних скульптурних пам'яток в Україні й пов'язаних з ними святкових практик, що є предметом статті. На перший погляд, встановлення таких пам'ятників лише відтворює загальноєвропейський тренд до поширення т. зв. міської жанрової скульптури як складової стріт-арту, мистецтва прикрашати сучасний культурний центр — урбанізоване місто. Проте, на відміну від пам'яток радянської доби, їм не загрожує масове руйнування (хоча, згідно з даними фахівців Українського інституту національної пам'яті, «ленінопад» восени 2014 р. заторкнув лише 300 пам'ятників, залишивши недоторканими понад 2200 монументів, а на початку 1990-х рр. їх налічувалося більше 5 тис. [1]).

Метою статті є концептуалізація вуличних пам'ятників як феноменів культурної пам'яті, що впливають на формування «українськості», адже самоідентифікація спільноти за різними критеріями — основне призначення такої пам'яті.

Перше запитання, яке виникає у зв'язку із цим — чи можна соціокультурно насиченими вважати вуличні композиції, часто гумористичної спрямованості? Дозволяє трактувати зазначені пам'ятки як «місця пам'яті» поширений у постмодерністському мистецтві принцип «подвійного кодування», адресування твору водночас фахівцеві та пересічному споживачеві. Недарма, незважаючи на неприховану зовнішню гумористичність, кожна скульптура Саду скульптур Одеського літературного музею, наймасштабнішого проекту вуличних композицій в Україні, сповнена складних історико-культурних і літературно-художніх алюзій [5]. Насправді, в скульптурному вуличному ландшафті слід виокремити декілька груп пам'яток за тематичною спрямованістю. Лише певну частину з них можна вважати явищем саме культурної пам'яті.

Друге методологічне питання — це аналіз пов'язаних з означеними вуличними пам'ятками традицій ушанування. На нашу думку, сучасні стихійно утворені практики можуть як надавати тій чи іншій пам'ятці глибинних меморіальних змістів, дозволяючи їй функціонувати «місцем пам'яті», так і позбавляти її таких можливостей. Наприклад, екстравагантна пам'ятка, присвячена закоханим, розташована в Харкові на вулиці Пушкінській. Скульптурну композицію утворюють дві нескладні, худорляві фігури чоловіка і жінки, котрі тягнуться один до одного для поцілунку. У народі пам'ятник називають «Камасутра з Освенцима», «Пам'ятник жертвам анорексії», «Жертви голодомору». Остання асоціація показова, оскільки доводить укоріненість Голодомору як факту культурної пам'яті, якому підшукується сучасний знаковий код.

Перша група вуличних пам'ятників — комунальної спрямованості. Зазвичай, їх устанавлюють за сприяння комунальних підприємств (часто поряд з їх офісами) з різних аспектів функціонування міського господарства. Є в столиці єдиний у світі пам'ятник сміттєвозові — кумедно розфарбована машина зразка 1960-х рр., значну частину з яких у місті вже замінили новими моделями. Відвідувачі черкаського «Водоканалу» можуть побачити пам'ятник водопровідникові — у кашкеті і з ключами в руках, який намагається вилізти з каналізації. Поруч з ним лежить кришка люка з написом: «Воду я вам подав». Промовисто про призначення цієї групи пам'яток свідчить пам'ятник робітникам харківського

метрополітену з текстом «Символ підземної нічної виснажливої праці працівників метро». Таким чином, перша група — суто корпоративні меморіали, покликані підвищувати престиж відповідних організацій у співробітників і безпосередніх споживачів.

Друга група пам'яток — скульптури казкових персонажів. Серед пам'ятників цієї групи багато кумедних образів — пам'ятник Шалтай-Болтаю в Кременчуці, присвячений одному з героїв книги Льюїса Керролла «Аліса в Задзеркаллі»; львівський пам'ятник «Усмішці» у формі усміхненої бронзової рибки; монумент «Слава помідору!» в Запорізькій області.

Однак часто автори намагаються вкласти у свої твори глибинніший зміст. Передусім, це створені Костянтином Реуцьким у Києві мозаїчні скульптури в дитячому парку на Пейзажній алеї та мозаїчний рояль на вулиці Богдана Хмельницького, його ж Їжачок у тумані, Дерев'яна балерина, Гуртожиток білих ворон, Корова, що летить, Тигробджоли, Буратіно, Ослик з візком, Кіт із пластикових виделок, Липовий кіт. Навіть використаний матеріал є символічним. Дерев'яні скульптури — звернення до екологічної свідомості, необхідності бережливого ставлення до зелених насаджень.

Третя група пам'яток — скульптури предметів. У дворі географічного факультету Львівського університету спорудили пам'ятник наплічнику. У Києві є пам'ятник жіночій вроді — макет земної кулі, що складається з елементів жіночої нижньої білизни. Іноді пам'ятники предметам мають чітку локалізацію. У харківському міському саду розташований пам'ятник м'ячу. Місце обрано не випадково — саме тут зустрічалися кілька поколінь харківських футбольних фанатів. Натомість, у Полтаві у 2006 р. встановлено пам'ятник українським галушкам. На нашу думку, ця скульптура є єдиним серед зазначеної групи монументом культурної пам'яті, адже галушки — це страва національної кухні, яка практично в усіх народів є одним із провідних маркерів культурної ідентичності.

Таким чином, значна кількість скульптурних композицій предметів і казкових персонажів, крім суто розважально-дозвіллевих мотивів, має загальне дидактичне спрямування, хоча головної функції культурної пам'яті — ідентифікуючої — вони не виконують. При цьому особливостей конкретного міського ландшафту чи його пам'ятних місць вони майже не відображають.

Четверту групу скульптурних вуличних пам'яток становлять зображення людей і тварин — кумедна скульптура «Свині в калюжі» на Полтавщині, що має уособлювати людей, котрі напиваються до свиноподібного стану; пам'ятник дачникам у Бердянську (по суті,

це узагальнений образ пересічного бердянця, багато з яких мають невеликі дачні ділянки); скульптура радісного пацієнта в Донецьку перед обласною травматологічною лікарнею тощо.

Уже згадуваний К. Реуцький у Києві спроектував новий ландшафтний сквер на перехресті вулиць Олесь Гончара та Великої Житомирської, присвячений київській інтелігенції в образах різних птахів. Натомість елементом комерційного кітчю є бронзова скульптура Пабло Пікассо — «Пікассо в трусах» на вулиці Зеленої у Львові. Зображений він дійсно незвично — у трусах, босоніж і з цигаркою в руці.

Історико-культурні чи міські архітектурні традиції скульптури цієї групи також відображають лише випадково. Автор пам'ятника Скрипаль на даху в Харкові скульптор Сейфаддін Гурбанов розповів, що спочатку замовник мав намір поставити фігуру кінного козака. У процесі роботи громіздку для даху кінну статую замінили образом скрипаля [6]. За збігом обставин ця скульптура розмістилася напроти одного з корпусів Національної академії мистецтв ім. І. Котляревського.

П'ята група вуличних скульптурних пам'яток в українських містах — монументи літературно-кінематографічним персонажам. Для людини, яка мешкає в сучасну медійну епоху, дедалі значущішими стають не текстуальні, а візуальні образи. Утім, художня опосередкованість цих пам'яток робить їх доречнішими носіями культурної традиції, ніж скульптури на честь сучасників (наприклад, перший на території колишнього СРСР пам'ятник Стіву Джобсу на подвір'ї гуртожитку одного з одеських технічних ВНЗ). Авжеж, останні лише фіксують кон'юнктурні патерни, які можуть не зберегти свою актуальність для прийдешніх 2-3 поколінь.

Кількісно в цій групі міських скульптурних пам'яток переважають пам'ятники, що увічнюють події чи дійових осіб «Дванадцяти стільців» та «Золотого теляти». Створювалися ці книги в зовсім іншому соціокультурному контексті, однак зберігають свою злободенну привабливість і для споживача цінностей художньої культури у XXI ст., котрий намагається реінтерпретувати їх у сучаснішому вигляді. Найподібнішим до варіанта локальної культурної пам'яті є монумент панотцю Федору на першій платформі харківського залізничного вокзалу. На постаменті — цитата з його листа дружині: «Харків — місто галантне, центр Української республіки. Після провінції здається, ніби за кордон потрапив».

Більшості вуличних скульптур літературно-кінематографічної групи дійсно притаманна топологічна відповідність міському

ландшафту та міським культурним традиціям, а не національно-державному контексту. Пригадаємо пам'ятник Мадам Стороженко («пам'ятник тьоті Соні») — бронзову скульптуру, зведену на ринку «Привоз» в Одесі. Хоча він зображує героїню повісті В. Катаєва «Біліє одинокє вітрило» (даму бальзаківського віку і пишної статури в капелюсі, з бичками, нанизаними на мотузку, та великим котом біля ніг) насправді є узагальненим субкультурним образом одеситки.

Серед найвідоміших київських зразків скульптур цієї групи — пам'ятник героям фільму «За двома зайцями», встановлений у 1999 р. неподалік від Андріївської церкви на Андріївському узвозі. Скульптурна композиція є цілком виправданою в історико-культурному сенсі, адже події і в п'єсі, й у фільмі відбуваються саме в Києві. Однак, оскільки бронзові персонажі мають своїми прототипами акторів саме з фільму, сприйняття цієї паралелі вже не є таким однозначним.

На особливу увагу заслуговує пам'ятник Ніс. Цей ніс в обрамленні кучерявих вусів висить на будинку № 34 Андріївського узвозу і належить, звісно, Миколі Гоголю. На нашу думку, він яскраво засвідчує усталеність місця М. Гоголя та його творчості у вітчизняному національно-культурному пантеоні попри відзначену дослідниками (В. Горський, Г. Грабович) їх питому двоїстість. Однак відповідні меморіальні практики в цьому місці не сформувалися. Хоча «ніс» у Києві приваблює натовпи відвідувачів, кожен третій перехожий із задоволенням лише «втирає» ніс, багато міряються з ним своїми носами і фотографуються. Цей приклад засвідчує, як потенційне «місце пам'яті» можна перетворити на простий атракціон гумористичними ритуалами його вшанування.

Остання, шоста, група вуличних скульптур — історико-культурна. Кількісно вона поступається всім попереднім. Адже саме ці пам'ятки мають найбільше можливостей для маркування культурної пам'яті й водночас можуть викликати найбільше дискусій. Тому існуючим монументам, зазвичай, надавали чудернацьких ознак. «Одеса-мама», яка тримає в руках чотирьох своїх батьків-засновників, прикрашена також вітрилами, адже в кожній одеситки трохи «вітру в голові» Пам'ятник «Джинсовий дюк» зовні копіює відомий монумент засновникові міста, але вдягнутий у джинси. Пам'ятник «Одеському читачеві» створює новий образ революційної скульптури Катерини II і, до речі, містить чи не єдиний наочний національний маркер — у руках цариця тримає українсько-російський словник.

Таким чином, на основі аналізу основних груп вуличних скульптурних пам'яток і композицій 1990–2000-х рр. в Україні можна дійти висновку, що вони однозначно не є суто сміховинно-гумористичним явищем. Такі оцінки є слушними для окремих груп таких пам'яток (скульптур предметів і казкових персонажів). Найбільшою мірою вони віддзеркалюють доволі розвинуту міську культуру, зорієнтовану, за європейськими зразками на пошанування громадянських цінностей. Натомість, у класичному розумінні культурна пам'ять, насамперед, пов'язана з відчуттям ідентичності, часто національно-державної, а загальнолюдські норми чи спеціально-ритуальні приписи перебувають на її периферії.

Утім, не було виявлено повного зв'язку вуличних пам'яток і композицій, за винятком літературно-кінематографічних, з реальними пам'ятними місцями конкретного міського ландшафту. Це означає, що вони не підтверджують стереотип «містечковості» сучасної національної свідомості українців. Водночас, відсутність централізованих стратегій формування культурної пам'яті України перешкоджає вуличним скульптурним пам'ятникам відігравати роль повноцінних «місць пам'яті». На рівні конкретних меморіальних практик дидактична навантаженість вуличних меморіалів також втрачається через гумористичність їх зовнішніх художніх образів. Загалом, переважна більшість зразків вуличної скульптури в Україні — «полегшена» версія культурної пам'яті. Проте розкриття патріотичного потенціалу вуличних скульптур — нагальне завдання.

Список використаних джерел

1. В Україні ще близько 2200 пам'ятників Леніну — Інститут національної пам'яті [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.memory.gov.ua/news/v-ukraini-shche-blizko-2200-pam-yatnikiv-leninu-institut-natsionalnoi-pamyati>. — Назва з екрана.
2. Кислюк К. В. Меморіальні політики в Україні: примирення чи конфлікт? / К. В. Кислюк // Практична філософія. — 2013. — № 2 (48). — С. 113–117.
3. Кислюк К. В. Новітні тенденції розбудов меморіального ландшафту української культури / К. В. Кислюк // Культура народів Причорномор'я : науч. журн. — 2011. — № 216. — С. 104–107.
4. Кислюк К. В. Україна: національно-культурна пам'ять / К. В. Кислюк // Філософська думка. — 2011. — №6. — С. 74–89.
5. Одесский литературный музей. Сад скульптур [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://museum-literature.odessa.ua/pbasic/lru/tb3/tp3/id53>. — Загл. с екрана.

6. Пам'ятники Харькова: от трех обезьян до спящего казака [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://kharkov.comments.ua/article/2012/04/18/000553.html>. — Загл. с экрана.

References

1. V Ukraini shche blyzko 2200 pamiatnykiv Leninu — Instytut natsionalnoi pam'iaty [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.memory.gov.ua/news/v-ukraini-shche-blizko-2200-pam-yatnykiv-leninu-institut-natsionalnoi-pamyati>. — Nazva z ekrana.
2. Kysliuk K. V. Memorialni polityky v Ukraini: prymyrennia chy konflikt? / K. V. Kysliuk // *Praktychna filosofii*. — 2013. — № 2 (48). — S. 113–117.
3. Kysliuk K. V. Novitni tendentsii rozbudov memorialnoho landshaftu ukrainskoi kultury / K. V. Kysliuk // *Kultura narodov Prichernomor'ya : nauch. zhurn.* — 2011. — № 216. — S. 104–107.
4. Kysliuk K. V. Ukraina: natsionalno-kulturna pam'iat / K. V. Kysliuk // *Filosofska dumka*. — 2011. — №6. — S. 74–89.
5. Odesskiy literaturnyy muzey. Sad skulptur [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupu : <http://museum-literature.odessa.ua/pbasic/lru/tb3/tp3/id53>. — Zagl. s ekrana.
6. Pamyatniki Kharkova: ot trekh obezyan do spyashchego kazaka [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupu : <http://kharkov.comments.ua/article/2012/04/18/000553.html>. — Zagl. s ekrana.

■ UDC [730+725.94](477)

K. V. Kisliuk, Doctor of Culturological Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
k_k_v@ukr.net

THE STREET-SCULPTURES IN UKRAINE — «PLACE» OF CULTURAL MEMORY?

The aim of this paper is conceptualization street- monuments as a Cultural Memory phenomena that determinate the formation of the «Ukrainian identity».

Research methodology. The social and cultural potential consequence of the Ukrainian street-monuments is based in postmodern art principle of «double coding», addressing both specialist and layman. In addition, the spontaneously formed practices of honoring of it can provide a varying depth memorial contents, allowing it to function «place of memory» and deprive it of such opportunities.

Results. The sculpture street landscapes of Ukrainian cities were divided by several groups of monuments with different thematic focus: (1) pieces of communal orientation, 2) sculptures of fantasy

characters; 3) sculpture of things, 4) images of people and animals; 5) monuments of literary and cinematic characters; 6) historical and cultural group). Various relationships of street-sculpture to Cultural Memory is differentiated based on this classification. It is concluded that the street-sculpture in Ukraine is not just a ridiculously-humorous event. Such estimates are appropriate for certain groups of monuments (sculptures of things and fairy-tale characters). In most they reflect quite well developed urban culture, civic values oriented by European standards. It was not found full connection of street sights and compositions, except for literary and cinematic, with real memorable places in urban landscape. This means that they do not support the stereotype of «provincialism» of modern Ukrainian national consciousness. At the same time, the lack of centralized strategies of forming of the Cultural Memory of Ukraine prevents street sculptural monuments to play the role of full-fledged «places of memory». Overall, the majority of samples of street sculpture in Ukraine is the «poor» version of Cultural Memory.

Novelty. An attempt is made in this paper to show the new ways to research the «place of memory» and memorial specificity of Ukrainian culture.

The practical significance. In the article may find the new information about Cultural Memory in Ukraine and the analyze of new strategy of it researching.

Key words: Cultural Memory, urban culture, sculpture, Ukrainian culture.

Надійшла до редколегії 13.02.2015 р.

■ УДК 008:24:34:39:94(477)

В. О. Радзієвський, кандидат культурології, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв, член-кореспондент Міжнародної академії креативної педагогіки, член-кореспондент Міжнародної академії фундаментальних основ буття, академік Української технологічної академії, м. Київ

ДО ОСМИСЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ПРОВІДНИХ РЕЗОНАНСНИХ СУБКУЛЬТУР СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Аналізується проблема субкультур у культурологічній рефлексії, порушуються актуальні питання теорії субкультур, які набули актуальності у зв'язку зі зміною ментальної парадигми, що супроводжується громадськими трансформаціями та соціокультурними змінами в умовах пострадянської України. Досліджено питання субкультур у культурно-історичному аспекті. Розглянуто питання вивчення і систематизації сучасних субкультур.

Ключові слова: культура, субкультура, культурологія, провідні резонансні субкультури.

В. А. Радзиевский, кандидат культурологии, доцент, Киевский национальный университет культуры и искусств, член-корреспондент Международной академии креативной педагогики, член-корреспондент Международной академии фундаментальных основ бытия, академик Украинской технологической академии, г. Киев

К ОСМЫСЛЕНИЮ КОНЦЕПЦИИ ВЕДУЩИХ РЕЗОНАНСНЫХ СУБКУЛЬТУР СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

Анализируются проблемы субкультур в культурологической рефлексии, которые стали актуальными в связи с изменением ментальной парадигмы, сопровождающимся общественными трансформациями и социокультурными изменениями в условиях постсоветской Украины. Исследуются вопросы субкультур в культурно-историческом аспекте, в частности, изучения и систематизации современных субкультур.

Ключевые слова: культура, субкультура, культурология, ведущие резонансные субкультуры.

V. O. Radziievskiy, Candidate of Culturological Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Corresponding Member of the International Academy of Creative Pedagogy, Corresponding Member of the International Academy of the Fundamentals of Life, Academician of the Ukrainian Academy of Technology, Kyiv

TO UNDERSTANDING THE CONCEPT OF BASIC HIGH-PROFILE SUBCULTURES OF MODERN UKRAINE

The problems of subcultures in cultural reflection are analyzed. They have become relevant in connection with the change of mental paradigm, accompanied by social transformation and socio-cultural changes under the conditions of post-Soviet Ukraine. The problems of subcultures in the cultural and historical aspect, in particular, research and systematization of contemporary subcultures are investigated.

Key words: culture, subculture, culturology, basic subcultures, basic high-profile subcultures.

Постановка проблеми та її актуальність. В останні роки до проблем культури звертаються спеціалісти різних галузей, — наприклад, кандидат медичних наук С. Ігнатов, кандидат фізико-математичних наук М. Новоселецький (квантова фізика як феномен культури), М. Ясинський (енергетична теорія культури), відоме вчення про двоїсту ієрархію монад і множин (закон сінархії), набуває популярності квантово-хвильова (монадна) теорія культурології та інші подібні концепції. Щоправда, іноді нове — це добре забуте старе (згідно з Піфагором). Так, Лейбніц обґрунтовував поняття епітелії як духовно неподільної першоцеглини, а академік Б. Раушенбах у своїх працях, зокрема в книзі «Системи перспективи в образотворчому мистецтві. Загальна теорія перспективи» (1986), звертався і до тріади космонавтика — іконографія — загальна теорія перспектив. Значущими складовими сучасної культури є субкультури. Так, проф І. Зязюн зазначає: «субкультура стає по суті висхідним началом не лише в побудові теорії культури, але і в філософській трактовці історії... Познати суть і призначення субкультури — означає досягнути таємниці культурного творення, пізнати секрети історії» [1, с. 61]. Ю. Черкасова пише, що відчуті «все різноманіття культурних тенденцій допомагає концепція субкультур, яка дозволяє з'ясувати інваріанти культурного розвитку» [7, с. 3]. Провідні резонансні субкультури сучасної України є одним з варіантів можливої диференціації субкультурного простору. Постають дискусійні питання субкультурогенезу, онтосубкультурології, субкультурного виміру еволюції цивілізацій та субкультуроократії.

Мета статті — підкреслити роль концепції провідних резонансних субкультур як основи субкультурології в культурфілософському дискурсі.

Останні дослідження та публікації. Аналіз докторських досліджень, у тому числі останніх років відомих докторів наук, які є фахівцями з питань субкультур (А. Абдуллін, А. Багаутдінов,

С. Борисов, С. Бородіна, Н. Боженкова, В. Волков, В. Громов, Л. Духова, П. Забелін, В. Зебзеєва, М. Іонцева, О. Круглов, С. Левікова, Р. Михайлова, К. Морозов, Л. Мосієнко, І. Обросов, В. Пирожков, К. Романов, О. Ростокінський, І. Саннікова, А. Соловійова, Н. Тищенко, П. Черносітов, Л. Шабанов, О. Шевелєв, Ю. Чернецький та ін.), та праць інших відомих дослідників субкультур (П. Артёмов, Г. Белоусова, Т. Борзова, А. Братухін, О. Варфоломеева, Ю. Волкова, В. Воронова, М. Гогуєва, В. Гусєв, Ю. Давидов, В. Данченко, Н. Єрохіна, С. Зверєв, В. Зебзеєва, С. Іконнікова, Л. Іонін, І. Клявіна, А. Ковалева, Н. Кудінова, С. Кудряшов, О. Кузнецова, В. Кухар, В. Левічева, Я. Левчук, Т. Лещенко, Д. Ліхачов, В. Луков, В. Маргун, Л. Мельникова, О. Мельников, Н. Москвіна, О. Науменко, А. Мудрик, О. Омельченко, З. Орлова, Ю. Осокін, О. Павлова, Д. Писарєвська, С. Родіонов, І. Роднянська, Н. Саркітов, Т. Сережко, І. Сімонова, З. Сикевич, М. Слюсарєвський, І. Смирнов, К. Соколов, О. Старков, В. Тулегенов, В. Філянова, А. Флієр, К. Хоруженко, Ю. Черкасова, В. Чернишенко, В. Шемякіна, Л. Шабанов, В. Ядов, С. Ярошенко та ін.) переконливо засвідчує, що проблема субкультур, а також важливої їх складової — провідних резонансних субкультур є однією з найважливіших у царині новітніх гуманітарних досліджень [3; 4; 5].

Література з питань субкультур налічує тисячі позицій, проте немає комплексних ґрунтовних праць із субкультурології як окремої складової культурології, які були б присвячені субкультурам як автономному комплексу культури, зокрема узагальненій систематизації означеного матеріалу сучасного періоду. Аналіз літератури свідчить: незважаючи на важливі результати наукових пошуків у сфері субкультур, вони не набули завершеної форми. Через виокремлення субкультурології як цілісної складової культурології постає єдина науково обґрунтована система субкультур.

Виклад основного матеріалу. У науці термін «субкультура» набуває поширення в 60–70-ті рр. ХХ ст. поряд з термінами *subterranean culture* (підземна культура) та *underground* (підпільна). Доречним стає поділ субкультур на апкультури (позитивні, конструктивні) й андеркультури (негативні, низові), на моно- і полікультурні (порівн. М. Бахтін, О. Ласкін та ін.). І. Клявіна підкреслює відмінність у сприйнятті субкультур: у Росії субкультура — це «передкультура», в Польщі — «підкультура». Запроваджуючи концепцію загальної теорії й історії субкультур, пропонуємо принципово новий підхід до системогенезу субкультур, де критерієм є їх поділ на резонансні й нерезонансні. Існують численні резонансні

субкультури (футбольні й інші фани, скінхеди, деякі професійні та релігійні субкультури тощо), проте зосередимось лише на провідних резонансних субкультурах (вікові, кримінальні, бідні й багаті та модифікації тіл). Саме тому важливо визначити основні особливості провідних резонансних субкультур: репрезентативність, часто, умовно кажучи, найгучніші, набувають суспільного, групового й особистісного резонансу, певний інтерес, увага і небайдужість до них більшості населення, відносні поширеність, спадкоємність, укоріненість, здебільшого емоційне їх сприйняття, певна усталеність adeptів та ставлення до них багатьох, своєрідна передача знань, умінь, навичок і досвіду загалом (інколи з певними, вимушеними перервами у зв'язку з певними обставинами тощо), історична зумовленість, визначена (позитивна чи негативна) соціокультурна та суспільна значимість, реальна екзистенційність, буттєвість і потенційна долученість до окремих субкультур (бідності, криміналу) через скрутні чи інші умови, масовість, популярність, поширеність, знаковість і видовищність (не залишають байдужим, хвилюють), окремо — вплив, роль та місце в конкретно-історичних процесах, наслідки виникнення, розвитку і становлення, своєрідна проекція в майбутнє, активна й важлива реакція реципієнтів, емоційність і свідома чи несвідомо позиція носіїв, інтерес та увага ЗМІ і суспільства, стають предметом дискусій і обговорень, можуть слугувати взірцем для наслідування тощо. Окремо слід зазначити такий чинник, як «творення та формування майбутнього», тобто потенційний вплив провідних резонансних субкультур на програмування, формування, корегування і втілення потенційного майбутнього як своєї субкультури, так і суспільства загалом. Певною мірою в масиві субкультур резонансні є титульними [3].

Мав рацію й Е. Тоффлер, коли писав, що «ми живемо в час субкультурного вибуху» [6, с. 336]. Так, на думку О. Власової і С. Левікової, до субкультурної молоді в Росії належать до 30-33% загальної кількості молоді [3]. А. Трухін і Н. Єрохіна вважають, що приблизно на 30% повсякденна новітня російська мова складається з кримінального жаргону, чого немає ніде, крім, можливо, Австралії. Вікові та кримінальні субкультури «захоплюють» понад 20-25% громадян України. Через маргіналізацію і нестабільність складаються умови для експансії субкультури бідності. Кількість її носіїв за останні 20 років стрімко збільшувалася, і досі ця тенденція є незмінною. Згідно з нашими підрахунками, активних adeptів субкультури бідних уже від 5 до 15% (залежно від регіону), причому значна частина з них — це люди до 30-35 років. Носіїв субкультури

багатіїв небагато (менше 1%), проте значна кількість населення (більше 20%) цікавиться примхами багатіїв і їх субкультурою. Окремо постає проблема модифікації тіла та похідних субкультур. Якщо в США у 2014 р. складні модифікації тіла мало понад 10 млн громадян, то надскладні модифікації тіла мали близько 100 тис. (проте немало даних можуть бути засекречені, зокрема через військові й інші таємниці). Статистика в Україні щодо відповідних модифікацій тіл з похідними субкультурами не стільки таємна, скільки «завуальована» через маловідомість і латентність. Загальновідомо, що в Україні живуть дівчина-барбі Валерія Лук'янова (і в неї є численні прихильники, ледь не власна субкультура) або популярний не лише в інтернеті «чорний ельф» з Тернополя, численні інші «трансформатори плоті», чиї субкультури заслуговують не лише на дослідження, а й навіть на розкриття. Наприклад, це боді-артівці, радикальні моделі й культуристи, «звіроподібні» («фуррі», теріантропи, субкультури драконів тощо), «творці» «іншої» статі та «неолюдства». Загалом, згідно з нашими підрахунками, ареал поширення тільки носіїв та активних прихильників провідних резонансних субкультур в Україні навесні 2015 р. охоплював не менше 30% її громадян. Інтерес до резонансних субкультур тут перевищує 60% (стосовно загальної кількості населення).

Концепція провідних резонансних субкультур як важлива складова субкультурної концепції має значне історичне підґрунтя. По-перше, давно розробляється ідея створення субкультурної концепції, яка через різні думки, гіпотези, підходи та напрями викликає численні дискусії й непорозуміння. По-друге, існують концепції окремих провідних резонансних субкультур (ми просто поєднуємо найзначиміші, знакові та символічні). Так, наприкінці 40-х рр. ХХ ст. відома концепція субкультури бідності [8, с. 77], потім набуває значного поширення концепція кримінальної субкультури (в СРСР її пропагував проф. В. Пирожков, а потім численні кримінологи, культурологи, соціологи, історики і філософи). Слід зазначити, що проблема провідних резонансних субкультур не є українською чи пострадянською. Так, Ю. Локтева зазначає, що маргінальний соціолект делінквентів в англійців виник близько 700 років тому, наприкінці XIV ст., в американців — близько 250 років тому [2]. Стосовно резонансності та її субкультур, існують і альтернативні до неї синоніми («лімінальні» або «екстернальні», «маргінальні», «нонконформістські», «грегальні» [1] тощо). Субкультурологія спрямована на дослідження різних «випадін» у культурі, що суттєво поєднує її з «девіантологією», а в деяких елементах

(негативні субкультури, зокрема кримінальні субкультури) субкультурологія пов'язана з «делінквентологією», «аномієлогією», а віддалено дещо й з кримінологією. Так, на початку ХХІ ст. за кордоном (наприклад, у Латвії та Росії) набуває поширення кримінокультурологія [3; 4]. Як ширший варіант були запропоновані юридична культурологія й аномієлогія [4]. Аномієлогія як прояв культурного беззаконня і вияв позанормативності частково стала пов'язуватися з аномалієлогією, не обмежуючись не лише кримінальною, але й делінквентною субкультурами.

У першому десятиріччі ХХІ ст. питання кримінальної субкультури активно розглядали й вивчали (спецкурси) в Краснодарському державному університеті культури і мистецтв, у Ризькому університеті Страдіня, Міжнародній балтійській академії (м. Рига), Кубанському державному університеті та його філіалах (містах Краснодар, Новоросійськ, Геленджик), Північно-Кавказькому державному технічному університеті та його філіалах (містах Ставрополь, Кисловодськ), Академії права й управління ФСІН РФ (колишня Рязанська ВШ МВС СРСР), РДСУ (зокрема, П'ятигорський філіал). Порушувалося питання подібного викладання і в університетах інших держав.

Суттєвою є констатація того, що для носіїв будь-якої субкультури важлива специфічна субкультурна тріада. По-перше, свідомовольовий вибір (під час вибору субкультур, долучення). По-друге, адаптація (ідеологія, картина світу, зокрема цінності, ідеали, групова мораль, переконання, стереотипи тощо) і стиль життя (як спосіб існування в період перебування в субкультурі). По-третє, ставлення і сприйняття субкультурних (під)коду й картин життя та світу (як специфічний світогляд) — особливо за адаптаційного та дезадаптаційного періодів, переважно через час, місце і простір на прикладах конкретних носіїв (осіб, груп тощо). Важливо, якщо людина, насамперед, належить до якоїсь субкультури та визнає це («по-перше, я панк, а потім усе інше» або «я — хіпі, а потім: я — юрист, я чоловік, мені 25 років, ще — українець тощо»). Велике значення мають ідентифікація, самоідентифікація і самовизначення у вільному виборі. Крім суб'єкта (носія чи реципієнта субкультури) та об'єкта (сама субкультура як явище), мають бути суб'єктивна й об'єктивна сторони субкультурного вибору. Щоб стати реципієнтом субкультури, потрібні внутрішні (суб'єктивні) та зовнішні (об'єктивні) чинники вибору. До вподобань, намірів, мотивів, бажань, орієнтирів, векторів тощо (суб'єктивний аспект) мають долучатися об'єктивні фактори (не лише конкретно-історичних умов,

«удалого часу і місця», «потрібних» людей, «духу» часу, збігу обставин, захоплюючих мелодій тощо (об'єктивний аспект)). Спірними є надсуб'єктивні (генетичні, біологічні й інші позасоціокультурні передумови) і надоб'єктивні (заделегіть визначені умови і середовище, впливи «згори», фатальні казуси, обставини непереборної сили тощо) чинники, які потребують теоретичних досліджень.

Формування загальної теорії субкультур на базі дослідження провідних резонансних субкультур сучасної України сприятимуть долученню української культурології до світових лідерів. Адже поки що у світі немає єдиних, усталених та цілісних не лише загальної теорії й історії субкультур, але навіть єдиної загальновизнаної та прийнятої всіма теорії субкультур. Пов'язані з провідними резонансними субкультурами питання активно вивчали багато вчених, серед яких: Д. Виговський, В. Дремін, А. Костенко, О. Мухін, Н. Пархоменко, В. Пирожков, Н. Полянін, Д. Совічко. Провідні резонансні субкультури, — а не маловідомі і непопулярні периферійні субкультури, — представляють субкультурну сферу сучасного суспільства.

Резонансна субкультура — це субкультура, яка набула поширення в сучасному урбанізованому просторі, привертає значну увагу, набула суспільного резонансу й ареалу поширення. Провідні резонансні субкультури — це специфічний, певною мірою маргіналізований світ, який вилучаючись з основної культури, створює свій інший світ, у якому є власні складові (особливі цінності, картина світу, стиль поведінки, спосіб життя, набір стереотипів та іміджів тощо). Ці світи перебувають у відносному (органічному або штучному) взаємозв'язку. Світ резонансних субкультур — гетерогенний, складний об'єкт, кожна складова якого потребує комплексного дослідження, опису й аналізу. Концепція резонансних субкультур може розглядатися як «теоретичний прорив» у загальній теорії та історії субкультур.

Критеріями для виокремлення провідних резонансних субкультур є культурологія (в її виокремленій галузі та різних контекстах, аспектах і конфігураціях), історія (історія субкультур, їх досліджень, історіографія, етнологія, археологія, історіософія тощо), філософія (ядро світогляду, цінностей, ідеалів тощо), соціологія (через поширеність, чинники, причини, умови й інші складові резонансності на рівні суспільства, а в психології — для особистості), прогностика і футуркультурологія (ці субкультури є доленосними в імовірних проєкціях у майбутнє, впливах і значеннях), педагогіка, політологія, мистецтвознавство тощо. Так, зокрема, субкультура

розглядалася в таких сферах, як культурологія (Ю. Бревнова, Н. Тищенко та ін.), історія (В. Кабо, В. Калашникова та ін.), психологія (Ю. Колягіна, В. Пирожков та ін.), кримінологія (Д. Виговський, О. Старков та ін.), соціологія (Г. Белоусова, О. Братухін та ін.), педагогіка (Ю. Лисенко, О. Михеева та ін.), медицина (І. Обросов, Ю. Попов та ін.), філософія (А. Карманова, І. Сімонова та ін.), філологія (Р. Боднар, Я. Левчук та ін.), юриспруденція (О. Гуров, Д. Донських та ін.), мистецтвознавство (А. Артюх, Р. Михайлова та ін.), політологія (Ф. Діденко, О. Круглов та ін.), навіть економіка (П. Забелін, І. Саннікова, С. Бочаров та ін.), технічні науки (Т. Подуфалова тощо) та інші галузі.

Зважаючи на ареал досліджень субкультур (як синонім — ідеокультур, інфракультур, підкультур, які використовуємо як тожні), можна виокремити найважливіші напрями їх вивчення (культурологічний, історичний, філософський, юридичний, медичний, педагогічний тощо), а з ними пов'язані й перспективи розвитку питань субкультур і субкультурології, особливо основні проблеми теорії та історії субкультур у площині культурології з їх відповідними параметрами. У процесі вивчення тисячі досліджень з проблем субкультур може скластися враження, що за постмодерної парадигми субкультура немовби поглинає культуру, ніби є необхідність розробки «єдиновірної» теорії пансубкультур. Сама умовно-ілюзорна всеосяжність та глибинність і, водночас, реальна заплутаність, невизначеність, аморфність та «необмеженість» недорозвинутої протягом десятиріч теорії субкультур спонукають до теоретичних узагальнень і виокремлення серед масиву підкультур саме резонансних субкультур.

Формування галузі субкультурології в культурології (а ширше — комплексної міждисциплінарної загальної теорії та історії субкультур, яка не обмежується культурологією й може розглядатися, щонайменше, в історії, філософії, мистецтвознавстві, соціології та правознавстві) з різними напрямками її вивчення має важливе наукове значення. На особливу увагу заслуговують історія формування, становлення та розвитку вчення про субкультури, історія субкультур, зокрема у вітчизняному конкретно-історичному вимірі.

Субкультурологія може розглядатися в історико-культурних реаліях (минуле, сучасне та перспективи). Так, специфічні археологічні шари й інші «випалі» елементи в маловідомому археологічному просторі культури східних слов'ян — це давні протосубкультури і субкультури. У контексті вікових субкультур звернемо увагу на таку особливість. Згідно з новою шкалою ВООЗ, молодими

називають людей 25–44 років, 44–60-літні вважаються середніми за віком, 60–75-річних людей кваліфікують як людей похилого віку, після 75 — старість, з 90 — довгожителі. Таким чином, необхідними для дослідження стають субкультури середнього, похилого віку. Це зумовлено, зокрема, демографічними особливостями й історичними реаліями. Нині по-іншому презентуються й класичні культурні приклади. Виникають також нові субкультури. Так, А. Абдулін, слідом за Г. Несветаїловим і В. Моляко, звертається до «чорнобильської» субкультури.

Субкультури можна вважати локомотивом культури, а концепцію субкультур — важливою домінантою культурології. Тим більше, коли йдеться про групову чи особистісну унікальність, це можна екстраполювати і на субкультурологію. Можливо, пан-субкультуризм — не ілюзія і не утопія, адже крізь субкультури відкривається значне поле для досліджень. Якщо за віддаленою аналогією з таблицею Д. І. Менделєєва зробити таблицю елементів світогляду і культури, то така культурологічна таблиця може ґрунтуватися на субкультурному підході (С. Ярошенко, О. Кузнецова та ін.). Запозичуючи іноземний досвід, слід вийти на новий рівень дослідження субкультур, продемонструвати український потенціал, аспекти переосмислених теорій.

Висновок. Роль концепції провідних резонансних субкультур як основи субкультурології в культурфільософському дискурсі складно переоцінити, адже теоретико-методологічне осмислення найбільших і найпоширеніших субкультур потребує подальших досліджень, зокрема під час вивчення провідних резонансних субкультур різних часів та народів, подальшого розвитку нової багатоаспектної парадигми субкультур у межах світової культури та її історії.

Список використаних джерел

1. Культурологія: українська та зарубіжна культура : навч. посіб. / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко та ін. ; за ред. д-ра філос. наук, проф. М. М. Заковича. — 2-ге вид., стер. — Київ : Знання, 2006. — 567 с.
2. Локтева Ю. Ю. Лексикони англоязычных маргинальных субкультур деклассированных элементов Великобритании и США в социалингвистическом освещении: дис. на соискание ученой степени канд. филолог. наук : 10.02.04 / Ю. Ю. Локтева. — Пятигорск, 2014. — 466 с.
3. Радзівський В. О. Базові резонансні субкультури сучасної України : монографія / В. О. Радзівський. — Київ : Вид-во «Логос», 2014. — 664 с.

4. Радзієвський В. О. Нотатки з субкультури аномії : монографія / В. О. Радзієвський. — Київ : Вид-во «Логос», 2012. — 368 с.
5. Радзієвський В. О. Про теорію та історію субкультур: нариси до субкультурології : монографія / В. О. Радзієвський. — Київ : Вид-во «Логос», 2013. — 276 с.
6. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер. — М. : АСТ, 2008. — 560 с.
7. Черкасова Ю. Ю. Миф в контексте тюремной субкультуры : на примере российской тюремной мифологии : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / Ю. Ю. Черкасова. — Ростов-на-Дону, 2009. — 155 с. : ил.
8. Ярошенко С. С. Проблематика субкультуры бедности в американской социологии : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.01 / С. С. Ярошенко. — М., 1994. — 158 с.

References

1. Kulturolohiia: ukrainska ta zarubizhna kultura : navch. posib. / M. M. Zakovych, I. A. Ziaziun, O. M. Semashko ta in. ; za red. d-ra filос. nauk, prof. M. M. Zakovycha. — 2-he vyd., ster. — Kyiv : Znannia, 2006. — 567 s.
2. Lokteva Yu. Yu. Leksikony angloyazychnykh marginalnykh subkultur deklassirovannykh elementov Velikobritanii i SShA v sotsiolingvisticheskom osveshchenii: dis. na soiskaniye uchenoy stepeni kand. filolog. nauk : 10.02.04 / Yu. Yu. Lokteva. — Pyatigorsk, 2014. — 466 s.
3. Radziievskiy V. O. Bazovi rezonansni subkultury suchasnoi Ukrainy : monohrafiia / V. O. Radziievskiy. — Kyiv : Vyd-vo «Lohos», 2014. — 664 s.
4. Radziievskiy V. O. Notatky z subkultury anomii : monohrafiia / V. O. Radziievskiy. — Kyiv : Vyd-vo «Lohos», 2012. — 368 s.
5. Radziievskiy V. O. Pro teoriiu ta istoriiu subkultur: narysy do subkulturolohiui : monohrafiia / V. O. Radziievskiy. — Kyiv : Vyd-vo «Lohos», 2013. — 276 s.
6. Toffler A. Shok budushchogo / A. Toffler. — M. : AST, 2008. — 560 s.
7. Cherkasova Yu. Yu. Mif v kontekste tyuremnoy subkultury : na primere rossiyskoy tyuremnoy mifologii : dis. ... kand. filос. nauk : 09.00.13 / Yu. Yu. Cherkasova. — Rostov-na-Donu, 2009. — 155 s. : il.
8. Yaroshenko S. S. Problematika subkultury bednosti v amerikanskoй sotsiologii : dis. ... kand. sotsiol. nauk : 22.00.01 / S. S. Yaroshenko. — M., 1994. — 158 s.

■ UDC 008:24:34:39:94(477)

TO UNDERSTANDING THE CONCEPT OF BASIC HIGH-PROFILE SUBCULTURES OF MODERN UKRAINE

Radziievskiy V. O., Candidate of Culturological Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Corresponding Member of the International Academy of Creative

Pedagogy, Corresponding Member of the International Academy of the Fundamentals of Life, Academician of the Ukrainian Academy of Technology, Kyiv
svitrad@yandex.ua

The aim of this paper is to accentuate the leading role of the concept of high-profile subcultures as the basis of subcultural discourse. Research methodology. Eight major publications on the subject have been reviewed. Statistical data have been widely drawn from formal and informal surveys conducted by various researchers (O. Vlasov, S. Levikova A. Trukhin and N.Yerokhina) as well as the author of this article himself.

Results. It has been found that Ukrainian scientists have explored subcultures for more than one decade. There are different definitions of categorical parameters and interpretation of the essence of many subcultures. At the same time, it is possible to analyze the theory and history of subculture as well as the theory and history of culture in the context of history, philosophy and the arts. The general theory of subcultures can be regarded as an interdisciplinary field of knowledge: as a historical reality, as the phenomenon of the arts, as a problem in the context of sociology and many other disciplines. The subculture can be studied through the prism of the legal, educational, psychological, philological and other research.

Novelty. An attempt is made in this paper to show the concept of basic high-profile subcultures and comprehend all the diversity of cultural processes and trends.

The practical significance. Formation of the concept of subcultures based on research of leading high-profile subcultures promote the development of interest in the Ukrainian culture worldwide.

Key words: culture, subculture, culturology, basic subcultures, basic high-profile subcultures.

Надійшла до редколегії 19.02.2015 р.

■ УДК 001.92:130.2

Н. Є. Шолухо, кандидат культурології, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

ОСОБЛИВОСТІ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАУКИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ

Досліджено особливості популяризації науки за умов інформатизації суспільства. З'ясовано призначення популяризації науки в суспільстві як переклад спеціалізованого знання на мову масового споживача, різного за віком та рівнем підготовки до сприйняття інформації. Визначено особливості популяризації гуманітарного знання в Україні. Проаналізовано дігіталізацію, рекламу, інтерактив, наукову роботу як проблемні ситуації процесу популяризації науки. Показано перспективи гуманітарного знання та його популяризації в сучасному суспільстві. Наголошено на тому, що гуманітарні дисципліни формують світогляд, тому мають бути невід'ємним елементом освіти в будь-якій галузі знань.

Ключові слова: популяризація науки, гуманітарне знання, світогляд, Гумбрехт, Ліотар, інформаційне суспільство, ринкові відносини, культура пізнання.

Н. Е. Шолухо, кандидат культурологии, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ОСОБЕННОСТИ ПОПУЛЯРИЗАЦИИ НАУКИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ

Исследованы особенности популяризации науки в условиях информатизации общества. Устанавливается предназначение популяризации науки в обществе как перевод специализированного знания на язык массового потребителя, разного по возрасту и уровню подготовки к восприятию информации. Определяются особенности популяризации гуманитарного знания в Украине. Анализируются дигитализация, интерактив, научная работа как проблемные ситуации процесса популяризации науки. Показываются перспективы гуманитарного знания и его популяризации в современном обществе. Подчеркивается мысль о том, что гуманитарные дисциплины формируют мировоззрение, поэтому должны быть неотъемлемым элементом образования в любой отрасли знаний.

Ключевые слова: популяризация науки, гуманитарное знание, мировоззрение, Гумбрехт, Лиотар, информационное общество, рыночные отношения, культура познания.

N. Y. Sholukho, Candidate of Culturological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

CHARACTERISTIC FEATURES OF POPULARIZATION OF SCIENCE IN THE INFORMATION SOCIETY: SOCIO-CULTURAL DIMENSION

The author examines distinctive characteristic features of popularization of science in the conditions of information society. The particular attention is paid to the popularization of science in society as a specialized knowledge translation into the language of the mass consumers of different age and level of preparation for receiving information. The characteristics of popularization of the humanities in Ukraine are defined. Digitalizations, advertisement, interactive, scientific study as problem situations of process of popularization of science are analysed. The perspectives of the humanities and its popularization in modern society are shown. The author underlines the idea that the humanities form the worldview, so they should be an integral part of education in any area of knowledge.

Key words: popularization of science, the humanities, Gumbrecht, Liotard, outlook, information society, market relations, culture of knowledge.

Постановка проблеми. Актуальність статті полягає в необхідності реабілітації статусу науки як соціально-культурної цінності. Україна є спадкоємницею традиції поважливого ставлення до освіченої людини, проте стан сучасного науковця свідчить про втрату авторитету цього соціального інституту. І якщо «точні» науки продовжують мати попит, то «гуманітарне» знання потребує комплексної допомоги. Ситуацію погіршує всеосяжна інформатизація суспільства, що, на перший погляд, ставить існування гуманітаристики під сумнів, адже будь-яка інформація є доступною будь-для якого користувача мережі Інтернет.

Останні дослідження та публікації. Теоретичний доробок з популяризації наукового знання представлено такими працями. Поняттєво-категоріальний апарат, вектор руху та призначення феномену популяризації науки в суспільстві аналізуються в працях Е. А. Лазаревич, В. А. Ревич, А. В. Сухої, Р. П. Баканова [6; 7; 11; 12; 1]. Особливості й проблеми популяризації науки в інформаційному суспільстві розглянуто в розвідках Р. Баканова, Л. Клейна, Є. Пальчикова [1; 4; 10]. Теоретичне осмислення феномену популяризації гуманітарних наук міститься в працях Р. Уоррен, Л. Клейна, Є. Пальчикова, О. Бризгаліної [4; 9; 10; 13]. Культурфілософські інтенції щодо перспектив існування інституту гуманітаристики і функціонального призначення постаті лектора в інформаційному суспільстві наявні

в працях Ж. Ф. Ліотара та Г. У. Гумбрехта [2; 8]. Огляд літератури не виявив типології особливостей існування популяризації науки в сучасному українському суспільстві. Певні спроби ліквідації такої теоретичної прогалини здійснено в цій розвідці.

Мета статті. Метою статті є експлікація особливості функціонування наукового знання в інформаційному суспільстві.

Для її досягнення слід вирішити такі завдання: з'ясувати призначення популяризації науки та час, коли в суспільстві сформувався ця потреба; проаналізувати особливості функціонування науки в інформаційному суспільстві; показати характерні ознаки популяризації гуманітарного знання; простежити перспективи розвитку гуманітарного знання та його популяризації за умов інформаційного суспільства.

Спершу слід окреслити концептуальне поле існування популяризації науки, а також надати визначення цьому феноменові. Здатність пояснювати світ є невід'ємною властивістю людської свідомості. Спочатку людство тлумачило процеси та явища в категоріях міфу, потім — релігії, ще пізніше — філософії. Нині домінує наукове осягнення всесвіту. Активізація містики і псевдонауки, у зв'язку із нестабільним соціально-політичним та економічним становищем, змушує науку обстоювати свій статус. Для цього їй потрібна популяризація науки. Якщо надавати академічного визначення, то популяризація науки — це процес поширення наукового знання в доступній для широкого кола людей формі [7, с. 3]. Тобто це переклад спеціалізованого знання на мову масового споживача різних за віком та рівнем підготовки до сприйняття інформації.

Необхідність популяризації власної діяльності в науковому середовищі відбулася за доби Нового часу. Французький філософ і письменник Дені Дідро у XVIII ст. отримав замовлення на переклад з англійської «Британського енциклопедичного словника». На базі цього замовлення Д. Дідро створив «Енциклопедію, або тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел». З 35 томів 28 містили статті, а 11 — суто ілюстративний матеріал. Метою видання було уникнення забобонів, надання можливостей для здобуття знання від економіки та мистецтва до медицини й мінералогії. Водночас науковець, письменник, митець Михайло Ломоносов пояснював доступною мовою теплові явища через рух «маленьких часток» — молекул. У XIX ст. французький письменник Жуль Верн продемонстрував, якою захоплюючою може бути наука в поєднанні з творчою уявою. Те саме робили Айзек Азімов, Станіслав Лем, брати Стругацькі й інші представники наукової фантастики. Про те, що

це фантастика, пам'ятаємо з дитинства, але те, що це саме наукова фантастика — забуваємо.

За часів радянської влади відносини науки з державою були непростими. Складною була й доля популяризації наукового знання. З одного боку, проводилися публічні лекції, друкувалися науково-популярні журнали, поступовий розвиток телебачення вможливив вихід науково-популярних програм. Належність до наукового середовища була соціально престижною. У 1934 р. в Петербурзі завдячуючи науковцеві Я. Перельману відкрито «Будинок захопливої науки», де наукоємні іграшки замінили класичні музейні експонати. Популяризаторські знахідки набули популярності в США в 60 і рр. У результаті, нині нам відомий термін «інтерактивний музей» та сила впливу експерименту в разі демонстрації можливостей науки. Так, російський фізик Є. Пальчиков зазначив: «... більшість людей не будуть розв'язувати рівняння, їм треба показувати експеримент, дати побачити, доторкнутися і спробувати на смак досліджуваній об'єкт або явище» [10]. З іншого боку, наукові знання зазнали жорсткої селекції через ідеологію. Під лозунгами боротьби з неосвіченістю певні науки оголошувалися псевдовченнями. Наприклад, «Скорочений філософський словник» (1954 р.) містить такі рядки: «Геополітика — фашистська псевдонаукова теорія, яка намагається довести за допомогою географічних факторів зовнішню політику імперіалістів» [5, с. 103]. Або ж: «Теологія, або богослов'я — псевдонаука, яка намагається за допомогою ідеалістичних філософських висновків обґрунтувати релігію» [5, с. 590].

Сучасність не обмежує науку в ідеологічному сенсі. Проте наука має доводити необхідність свого існування, зокрема завдяки популяризації.

Проаналізуємо особливості сучасної популяризації науки.

По-перше, дігіталізація — переведення інформації в електронну форму. Навіть такі класичні засоби популяризації науки як науково-популярна література, публічна лекція та конференція змінюють свій зміст під впливом інформатизації соціуму. Набули популярності інтернет-сайти, за допомогою яких можна, наприклад, віртуально відвідати Лувр або поверхню Місяця. Слід відзначити і становлення такої важливої для науки системи зв'язків, як горизонтальні та вертикальні. Важливим феноменом віртуальної реальності стали спільноти в соціальних мережах, які спрямовані на демонстрацію постаті науковця та викладача у вимірах повсякденності. На початку ХХ ст. німецький філософ Едмунд Гусерль зазначив: «... навіть науковці не завжди бувають зайняті науковою

роботою» [3, с. 168]. Отже, нині ще слід доводити, що науковець — жива людина, для неї сесія — такий самий стрес, як і для студента.

Проте явище дігіталізації має й негативні прояви. Особливо чітко це простежується під час аналізу стану гуманітарного знання, яке здається простішими, аніж так звані «точні» науки. Так, Лев Клейн зазначив: «... люди без спеціальної освіти і навичок, без школи і навіть без знань починають вирішувати складніші питання... не знають давно вже пройдених наукових шляхів...» [4]. Вільно говорити про формування ренесансної світобудови за твором Данте Аліґ'єрі «Божественна комедія» можна після кропіткої праці, проте домінування суб'єктивної думки, множинність істин негативно впливають на гуманітарне знання.

Тому, по-перше, маємо справу з дилетантами. Численні «сам собі психолог» або «Сократ за 90 хвилин» займають віртуальний простір і шкодять репутації гуманітаристики. По-друге, якість інформації та пов'язана з нею комп'ютерна грамотність населення. За таких умов привертає увагу явище «фейк» (від англ. «підроблений, хибний»), тобто те, що раніше називали «газетною качкою»: навмисно підроблені, несправжні фото, відео, інформація, сторінки в соціальних мережах. Наприклад, новина, що стурбувала віртуальну громадськість у 2010 р., — «Карлсон — Герман Геринг»: начебто Астрід Ліндгрєн була членом НСДАП Швеції, приятелювала з Герингом, який мав руде волосся, був льотчиком та постійно повторював фрази відомого персонажа з пропелером. Тому поряд з популяризацією змісту науки слід сформулювати вміння користуватися джерелами інформації. Також бракує освічених журналістів, які б знали на тому, про що пишуть, адже контент науково-популярних сайтів створюється переважно журналістами, а не науковцями. Натомість, як зазначає поетеса, професор університету в м. Чикаго Розанна Уоррен, представники гуманітарного знання самі винні в тому, що замало абітурієнтів на їхніх факультетах і читачів книг із численними складними термінами [13].

По-друге, реклама — це ресурс, який зовсім не використовує українське суспільство з метою популяризації науки. Коли ми востаннє бачили рекламу книги в метро або по телебаченню? Звідки дізнатися про здобутки науковців? Максимум, у межах щорічної вступної кампанії повідомляють про окремі навчальні заклади України.

По-третє, інтерактив з відвідувачем. Звичайний музей уже не такий цікавий, як, наприклад, можливість виліпити глечик у Національному музеї-заповіднику гончарства в с. Опішне Полтавської обл. Також слід звернути увагу на чудову традицію в межах

популяризації української науки, започатковану українськими і польськими науковцями у 2012 р. — наукові пікніки, що фактично є лабораторними заняттями під відкритим небом або у великих павільйонах. Окрім того, інтерактив надає змоги спілкуватися з представником наукового знання під час публічної лекції, презентації книги, що має позитивне значення для науки. Проте за умов суспільства, де панують видовище, потреба в здивуванні, наразі привертають увагу постать Михайла Поплавського — ректора, котрий співає, або одіозного філософа Славоя Жижека, що сякається у футболку під час лекції.

По-четверте, зміна соціального значення викладача, лектора, науковця. Так, Україна успадкувала традицію, коли той, хто читає, прирівнюється до того, хто молиться. Проте інтелект і професіоналізм не лідирують у системі цінностей сучасної молоді. Під впливом відомостей про суцільну інформатизацію суспільства легко погодитися з французьким філософом Жаном Франсуа Лютаром, котрий ще в 1979 р. констатував «кінець ери Професора», зазначивши, що технічні засоби, необмежений доступ до будь-якої інформації начебто знищують потребу в інституті лекторства. Натомість американський мислитель Ганс Ульріх Гумбрехт зазначив, що у фізичній присутності лектора наявні теоретичне знання, особистий досвід і невербальна інформація, синтезувати які самостійно з різних джерел неможливо. Отже, мислитель із філософсько-культурологічного дискурсу виводить тезу, що відповідає новітнім вимогам Болонської системи: викладачі, лектори потрібні на рівні методично-консультативного спілкування.

За умов ринкових відносин постає запитання: навіщо потрібні гуманітарії та популяризація гуманітарного знання? Адже кінцевого продукту в гуманітарній діяльності начебто немає. Гумбрехт розглядає гуманітарні науки як простір «ризикованого мислення»: це територія, де задіяні як творча уява з інтуїцією, так і раціональне мислення [2, с. 18]. Як аргумент, мислитель посилається на устанovu «Авто-Юні» — навчальний заклад таких «монстрів» автопрому, як «Фольксваген», «Шкода», «Ламборджіні», «Бентлі» тощо. У цьому закладі здобувають освіту інженери, топ-менеджери, маркетологи. Значно переважають саме гуманітарні дисципліни, а не профільні [2, с. 20]. Думки Г. У. Гумбрехта дозволяють стверджувати, що гуманітарні науки не приносять і, що головне, не повинні приносити прибутків.

Працедавцеві потрібен фахівець, котрий може легко засвоїти нову професію, опанувати новітні технології. Формування такого

світогляду й здійснюють гуманітарні науки, що і буде кінцевим продуктом гуманітаристики. Популяризація науки повинна інформувати суспільство про таке призначення гуманітарного знання. Освіта вже не є валізою, яку потрібно носити із собою все життя. В освітніх технологіях домінуватимуть, згідно з визначенням російського філософа О. Бризгаліної, «... не компетенція, а управління власним ресурсним потенціалом» [9].

Висновки. Здійснена розвідка з експлікації особливостей функціонування наукового знання в інформаційному суспільстві дозволяє дійти певних висновків.

По-перше, популяризацією науки є сформований у Новий час процес трансформації профільного знання в прийнятні для широкого загалу форми.

По-друге, особливостями сучасної популяризації науки є: дігіталізація — дозволяє отримувати раніше недоступну через відстань і мовний бар'єр інформацію, встановлювати горизонтальні та вертикальні зв'язки, проте вможливує поширення неправдивої інформації; реклама — незадіяний, на нинішньому етапі популяризації науки, ресурс; інтерактивна комунікація — заохочує соціум до наукового знання завдяки експерименту (наочна демонстрація досягнень), характерного для «точних наук», а також спілкуванню з представниками (наближення до носія знань) — для гуманітарних наук; зміна призначення знань викладача, лектора, науковця з фактологічних на методично-консультативні.

По-третє, особливі ознаки існування гуманітарного знання в інформаційному суспільстві зумовлюють зростання професійного дилетанства й низьку комп'ютерну та загальнокультурну освіченість суспільства.

По-четверте, орієнтованість освіти і ринку праці на компетентність і швидку зміну типу діяльності є тим соціально-культурним тлом, на якому гуманітарне знання здатне сформувати людську свідомість як здатну до адаптації до мінливих умов і набуття професійних навичок. Ця незадіяна нині властивість є не популяризованим ресурсом для суспільства, проте це — запорука майбутнього гуманітарного знання. Дослідження такого потенціалу гуманітарного знання може стати перспективним продовженням обраного нами дослідницького напрямку.

Список використаних джерел

1. Баканов Р. П. Актуальные проблемы современной науки и журналистика : уч.-метод. пособ. / Р. П. Баканов. — Казань: Казанск. гос. ун-т, 2010. — 152 с.

2. Гумбрехт Х. У. Ледяные объятия «научности», или Почему гуманитарным наукам предпочтительнее быть «Humanities and Arts» / Ханс Ульрих Гумбрехт ; пер. с англ. // Новое литературное обозрение. — 2008. — № 81. — С. 11–24.
3. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Введение в феноменологическую философию / Эдмунд Гуссерль ; пер. с нем. — СПб : «Владимир Даль», 2004. — 389 с.
4. Клейн Л. Интерпретация популяризации [Электронный ресурс] / Лев Клейн. — Режим доступа: <http://trv.nauchnik.ru/38N.pdf>. — Загл. с экрана.
5. Краткий философский словарь / под. ред. М. Розенталя и П. Юдина. — М. : Гос. изд-во полит. лит-ры, 1954. — 704 с.
6. Лазаревич Э. А. Искусство популяризации. Академики С. И. Вавилов, В. А. Обручев, А. Е. Ферсман — популяризаторы науки / Э. А. Лазаревич. — М. : Изд во АН СССР, 1960. — 192 с.
7. Лазаревич Э. А. Функции и принципы популяризации науки / Э. А. Лазаревич. — М. : Знание, 1983. — 40 с.
8. Лиотар Ж. Ф. Состояние постмодерна [Электронный ресурс] / Жан-Франсуа Лиотар ; пер. с франц. — М. : Ин-т экспериментальной социологии, 1998. // Центр гуманитарных технологий. — Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3097>. — Загл. с экрана.
9. Максудов И. Сегодня уходит время тех, кто имеет высокий IQ, но не может выбрать собственную позицию: интервью с Еленой Брызгалиной [Электронный ресурс] / Ивар Максудов. — Режим доступа: <http://postnauka.ru>. — Загл. с экрана.
10. Профессор Евгений Пальчиков о популяризации науки [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://old.computerra.ru/interactive/697108/>. — Загл. с экрана.
11. Ревич В. А. Научно-художественная литература / В. А. Ревич // Краткая литературная энциклопедия ; под ред. А. А. Суркова. — М. : «Советская энциклопедия», 1963. — Т. 5. — С. 143–145.
12. Сухая А. В. Жанровые аспекты популярных произведений о науке / А. В. Сухая // Жанры и типы текста в научном и медийном дискурсе ; отв. ред. А. Г. Пастухов. — Орёл : «Горизонт», 2011. — С. 189–197.
13. Уоррен Р. Упадок гуманитарных наук и цивилизация [Электронный ресурс] / Розанна Уоррен ; пер. с англ. // Гефтер : интернет-журнал. — Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/10657>. — Загл. с экрана.

References

1. Bakanov R. P. Aktualnye problemy sovremennoy nauki i zhurnalistika : uch. metod. pos. / R. P. Bakanov. — Kazan : Kazansk. gos. un-t, 2010. — 152 s.
2. Gumbrecht H. U. Ledianye obiatiya «nauchnosti», ili Pochemu gumanitarnym naukam predpochtitelnee byt «Humanities and Arts» / Hans Ulrich

- Gumbrecht ; per. s angl. // *Novoe literaturnoe obozrenie*. — 2008. — № 81. — S. 11–24.
3. Husserl E. *Krizis Yevropeyskikh nauk i transtsendentalnaya fenomenologiya. Vvedenie v fenomenologicheskuyu filosofiyu* / E. Gusserl ; per. s nem. — SPb : «Vladimir Dal», 2004. — 389 s.
 4. Klein L. *Interpretaciya populyarizacii [Elektronnyi resurs]* / L. Klein. — Rezhym dostupa: <http://trv.nauchnik.ru/38N.pdf>. — Zagl. s ekrana.
 5. *Kratkiy filosofskiy slovar* / pod. red. M. Rozentalya i P. Yudina. — M. : Gos. izd vo polit. lit-ry, 1954. — 704 s.
 6. Lazarevich E. A. *Iskusstvo populyarizatsiyi. Akademiki S. I. Vavilov, V. A. Obruchev, A. E. Fersman — populyarizatory nauki* / E. A. Lazarevich. — M. : Izd vo AN SSSR, 1960. — 192 s.
 7. Lazarevich E. A. *Funktsyi i principy populyarizatsiyi nauki* / E. A. Lazarevich. — M. : Znanie, 1983. — 40 s.
 8. Lyotard J. F. *Sostoyanie postmoderna [Elektronnyi resurs]* / J.-Fr. Lyotard ; perevod s franc. — M. : In t eksperimentalnoy sotsiologii, 1998. // *Tsentr gumanitarnykh tekhnologiy*. — Rezhym dostupa: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3097>. — Zagl. s ekrana.
 9. Maksutov I. *Segodnya ukhodit vremya tekhn, kto imeet vysokiy IQ, no ne mozhet vybrat sobstvennuyu pozitsiyu: intervyyu s Elenoy Bryzgalinoy [Elektronnyi resurs]* / Ivar Maksutov. — Rezhym dostupa: <http://postnauka.ru>. — Zagl. s ekrana.
 10. *Professor Evgeniy Palchikov o populyarizatsii nauki [Elektronnyi resurs]*. — Rezhim dostupa: <http://old.computerra.ru/interactive/697108/>. — Zagl. s ekrana.
 11. Revich V. A. *Nauchno-hudozhestvennaya literatura* / V. A. Revich // *Kratkaya literaturnaya entsiklopediya* ; pod red. A. A. Surkova. — M. : «Sovetskaya entsiklopediya», 1963. — T. 5. — S. 143–145.
 12. Sukhaia A. V. *Zhanrovye aspekty popularnykh proizvedeniy o nauke* / A. V. Sukhaia // *Zhanry i tipy teksta v nauchnom i mediinom diskurse* ; otv. red. A. G. Pastukhov. — Oryol : «Gorizont», 2011. — S. 189–197.
 13. Warren R. *Upadok gumanitarnykh nauk i tsivilizaciya [Elektronnyi resurs]* / R. Warren ; per. s angl. // *Gefter : internet-zhurnal*. — Rezhym dostupa: <http://gefter.ru/archive/10657>. — Zagl. s ekrana.

■ UDC 001.92:130.2

Sholukho N. Y., Candidate of Culturological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
natella_Sh@gmail.com

CHARACTERISTIC FEATURES OF POPULARIZATION OF SCIENCE IN THE INFORMATION SOCIETY: SOCIO-CULTURAL DIMENSION

The aim of this paper is to explore the characteristics of popularization of scientific knowledge in the information society.

Research methodology. A comparative analysis is used to explore the characteristics of the popularization of the humanities in the works of various scientists. The specifics of popularization of the humanities in the information society were studied with the help of material the Internet.

Results. The popularization of science in information society is considered as a specialized knowledge translation into the language of mass consumers of different age and level of preparation for receiving information. The formation and functioning of popularization of science at different stages of its development are discussed. The article deals with the digitalization, advertising and scientific work as a means of popularization of science's problems. Transformation of information to electronic form makes it accessible to all, it enables between scientists, representatives of different areas of knowledge between teachers and students, as well as those interested in science. However, transformation makes it possible to distribute low-quality information. Advertising is a resource unused for the purpose of popularization of science. Interactive activity of the scientists, scientific and educational and cultural organizations helps to create positive society attitude to science. It is shown that humanitarian knowledge is prospective in modern society. It is proved that teaching activity justifies itself in the conditions of society informatization as the methodical and consulting help for independent training, whereas theoretical knowledge, personal experience and nonverbal information are present in physical presence of the lecturer, that are impossible to synthesize independently from different sources.

Novelty. The humanities are considered to be participating in formation of the outlook, therefore they must be an integral part of the educational system in any branch of knowledge.

Practical significance. Conclusions of article can be used for justification of the necessity of humanitarian subjects studying. Possibilities of humanitarian subjects in formation of the outlook indicate the new direction in popularization of humanitarian knowledge.

Key words: popularization of science, the humanities, Gumbrecht, Liotard, outlook, information society, market relations, culture of knowledge.

Надійшла до редколегії 12.03.2015 р.

■ УДК [130.2:930.85](477)«17/19»

В. Г. Левіна, кандидат філософських наук, старший викладач, Харківська державна академія культури, м. Харків

ПОШУКИ НАЦІОНАЛЬНОГО «Я» У ТВОРЧОСТІ ДІЯЧІВ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ КІНЦЯ ХVIII – КІНЦЯ ХХ СТ.

Досліджено погляди діячів української культури на своє національне «Я» та національну спільноту від кінця ХVIII ст. й до часів Незалежності. Здійснений огляд надає підстав стверджувати, що усвідомлення національної ідентичності у творчості вітчизняних культурних діячів є окремою галуззю культурфілософської україністики, що безперервно розвивалася, незважаючи на зовнішні втручання влади, й фактично являє собою теоретичну свідомість українського національного відродження.

Ключові слова: українська культура, національне «Я», національна ідентичність, українське національне відродження.

В. Г. Левина, кандидат философских наук, старший преподаватель, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ПОИСКИ НАЦИОНАЛЬНОГО «Я» В ТВОРЧЕСТВЕ ДЕЯТЕЛЕЙ УКРАИНСКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ КОНЦА ХVIII – КОНЦА ХХ СТ.

Исследованы взгляды деятелей украинской культуры на своё национальное «Я» и национальную общность с конца ХVIII ст. до времен Независимости. Проведенный обзор даёт основания утверждать, что осознание национальной идентичности в творчестве отечественных деятелей культуры является самостоятельной ветвью культурфилософской украинистики, которая непрерывно развивалась, несмотря на внешние вмешательства власти, и фактически представляет собой теоретическое сознание украинского национального возрождения.

Ключевые слова: украинская культура, национальное «Я», национальная идентичность, украинское национальное возрождение.

V. H. Lievina, Candidate of Philosophical Sciences, Senior Lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

SEARCH FOR THE NATIONAL "I" IN THE WORKS OF UKRAINIAN RENAISSANCE FIGURES (THE LATE 18TH – 20TH CENTURIES)

The article is devoted to the study of the views of the Ukrainian culture figures on the national "I" and the national community from the late of the eighteenth century till the time of Independence. The review makes it possible to assert that awareness of the national identity in the works of Ukrainian cultural figures is an independent branch

of cultural and philosophical Ukrainian studies, which has developed steadily despite the external interference of the authorities and, in fact, represents the theoretical consciousness of the Ukrainian national renaissance.

Key words: Ukrainian culture, national 'I', national identity, Ukrainian national renaissance.

Аналіз української історичної та філософської думки стосовно питань національної ідентичності та національної ідеї є актуальним завданням вітчизняної культурології, зважаючи на необхідність пошуку нових теоретичних принципів у вирішенні сучасних проблем української культури. Назначніші й найпоказовіші стосовно зазначеної проблематики є думки про своє національне «Я» вітчизняних діячів культури, адже саме тоді, коли відбувається усвідомлення особливостей спільнот «ми» та «вони» власною суспільною думкою, і починається розвиток національної самосвідомості. **Мета** статті — проаналізувати погляди діячів української культури на національну спільноту як окрему течію у вітчизняній суспільній думці від кінця XVIII ст. й до здобуття Незалежності. Слід зазначити, що вона пододала ті самі етапи розвитку, що і західноєвропейська та російська — «від простого запитання «які ми є?» і, відповідно, описування рис своєї вдачі, до запитань: «чому ми є саме такі?» та «якими ми маємо бути?» і, врешті решт, — до аналізу тих культурних форм, які створюють бажану «людину української вдачі» [9, с.138].

В українській суспільній думці процеси усвідомлення національного «Я» починаються з XVIII ст., коли діячі вітчизняної культури починають не лише описувати, але й осмислювати події Козаччини XVI–XVII ст., аналізувати стосунки українців з поляками та росіянами, виокремлювати специфічні риси української ідентичності та шукати їхні причини.

Найяскравішим виявом цього стала «Історія Русів» Псевдо-Кониського, де вся історія України подається як самостійний процес, відмінний від історії поляків та великоросів. Основною метою твору було обґрунтування автономних та суверенних прав українського народу на основі його особливої, вільнолюбної вдачі. «Історія Русів» стала першим чітко окресленим взірцем політичної думки в Україні. Стосовно цього І. Крип'якевич писав: «Усвідомлення національної обособленості, цінність свободи й індивідуального розвитку, повага до суспільного авторитету, лицарство, глибока культурність — це були надбання, з якими українське суспільство ввійшло до XIX століття». Водночас він відзначав, що

«національне відродження в перший час мало характер літературний». На «літературоцентричності» всієї української культури і формуванні української національної ідеї на основі художній свідомості наголошує і сучасна дослідниця, культуролог О. Забужко [3]. Однак творці «нової української літератури» ґрунтувалися лише на емпіричних фактах самотності української культури та надавали проблемам української ідеї образно-художньої форми і не могли сформулювати їх на рівні філософської рефлексії.

Уперше спроби саме філософського осмислення ідеї самотності українського народу, його вдачі й історичного шляху в єдності світоглядного, соціального, політичного та економічного аспектів цих проблем здійснили члени Кирило-Мефодіївського товариства (1864–1847). Найґрунтовнішим аналізом українського народу як суб'єкта історичної дії відзначалася творчість М. Костомарова. У дисертації «Про історичне значення руської поезії» [4] він уперше спробував на основі народнопоетичної символіки розкрити сенс народного світобачення, характеру народу. Ця праця стала однією з перших спроб визначення своєрідних рис українців та їх відмінностей від найближчих сусідів — росіян. Крім того, виокремлюючи типи української вдачі, М. Костомаров не погоджувався з твердженням деяких тогочасних дослідників, що українців як окремого народу ніколи не було і не існує, що українці є складовою російської нації, хоча і мають певні регіональні особливості. Учений за зовнішніми ознаками українців і росіян — одягом, манерами, звичаями, особливостями стосунків та господарювання — знайшов те, що визначає сутність народу й впливає на його майбутнє, отже, виокремив проєктивну компоненту.

Народну тему значно розвинули П. Куліш і Т. Шевченко. Хоча останній не здійснював, звісно, теоретичної розробки концепції української ідеї, проте своєю творчістю окреслив найважливіші ознаки української вдачі, історичні умови її формування. Питання особливостей культури, світобачення, життєвої організації українців глибоко хвилювали Т. Шевченка, і можна стверджувати, що в художній формі ці проблеми відбиті повною мірою.

Слід відзначити, що ірраціонально-романтичне піднесення України й Українського «духу» було однією з головних тенденцій української культури XIX ст., яка чітко вписується в європейську філософську традицію. Ідеї романтизму, ствердження окремого унікально-самотнього і неповторного народного органічно абсорбувалися українською історико-філософською думкою й адаптувалися нею. Особливо вплинула на українську суспільну думку

німецька філософія, зокрема погляди І. Гердера та Ф. Шеллінга, котрі, як відомо, підкреслювали роль почуттів та уявлень у житті народу, їхній пріоритет над раціональним, стверджували, що поезія народу виступає найбільш чистим, сильним і своєрідним виявом його духу. Ці ідеї гармонійно відповідали прагненням української інтелігенції (П. Куліш, В. Липинський та ін.) ідеалізувати українське селянство як носія чистоти мови, звичаїв, духу народу.

На основі традицій романтизму порушено проблему національної мови як необхідного чинника розвитку нації та її культури, що стало одним з основних показників пробудження національної свідомості українства. Проблеми мови як носія духу народу досліджував відомий філолог О. Потебня [6]. На відміну від праць, у яких предметом аналізу був національний характер, О. Потебня шукав відповіді на питання про механізм формування української вдачі за допомогою мови. Отже, на думку О.Потебні, втрата народом своєї мови означає втрату його власної духовності, своєрідності, унікальності, а відтак і його самого як суб'єкта історичної дії. Відповідно до цього, О. Потебня рішуче виступив проти ідей денационалізації та злиття народів, «прогресивності» нівелювання національної своєрідності в процесі розвитку загальнолюдської культури.

Видатні діячі культури України XIX ст. намагалися також надати визначення поняття «нації», основуючись не на економічних чи політичних чинниках (що пов'язано із соціально-політичним статусом України), а передусім на психофізичних та духовних якостях. Зокрема В. Антонович навів таке розуміння цього поняття: «Нація — це група людей, рідних і близьких між собою натурою, обдарованістю, вдачею, кмітливістю, здібностями, темпераментом». Але, як і світова суспільна думка, українська теж прийшла до глибокого усвідомлення феномену нації. Так, усвідомлюючи значення вивчення національної культури для особистісного та суспільного розвитку, М. Драгоманов стверджував, що національні питання пов'язані з політичними, культурними та соціальними. У статті «Чудацькі думки про українську національну справу» [2] він був рішучим поборником самобутнього розвитку України, основою якого вважав національну за формою та європейську за змістом освіту, закликав українську інтелігенцію вивчати європейські мови для того, щоб Україна у своєму духовному розвитку безпосередньо орієнтувалася на європейські зразки. Тому головними умовами розвитку самобутності української нації та її характеру, на думку М. Драгоманова, мало бути забезпечення політичних свобод

і громадянських прав української особистості. Отже, на цьому етапі осмислення українського «Я» до культурницької складової долучається і політична компонента.

Означену тенденцію розвивав у своїй творчості видатний український письменник І. Франко [7, с. 238], котрий намагався комплексно проаналізувати особливості народу з метою визначення його майбутнього. Турбуючись про подальший розвиток українського народу, І. Франко гостро відчував усі вади його вдачі, які сприяли непевному положенню українства впродовж його історії (особливо в XIX ст.) й шукав ті основи, які буможливили його відродження. Велику надію щодо виходу української нації з кризового стану письменник покладає на національну інтелігенцію, яка повинна виробити і вкоренити в «дух українства» ідею нації, ідеал життя і розвитку нації як суспільного організму, здатного до самостійної культурної та політичної діяльності, найширшого та найшвидшого засвоєння загальнолюдських досягнень. Унесенні в українські маси діяльнісних рис національного характеру полягає, на його думку, головне призначення інтелігенції.

Немало українських мислителів другої половини XIX–початку XX ст., зважаючи на особливості українського народу та його історичної долі, намагалися обґрунтувати і реалізувати ідею національно-політичної автономії України. Серед них найпоказовішими є погляди видатного історика М. Грушевського, основна мета творчості котрого — аналіз усієї сукупності факторів, що визначають своєрідність української нації. Створивши фундаментальні праці з історії України, вчений намагався визначити український народ у його власному історичному бутті, довести самотність його характеру та права на власний історичний шлях. Майбутнє української нації, на його думку, вкорінене в боротьбі за волю минулих часів. Саме історичне коріння вчений уважав гарантом існування українського духу, його повноцінності й творчого потенціалу в загальнолюдському культурному розвитку.

Крім соціологічно-раціонального, впливовим напрямом у філософській та культурологічній думці України був, згідно з визначенням А. Швецової, «містично-іраціональний», який проблему духу нації визнавав як головну [9, с.152]. Його представниками є В. Липинський та Д. Донцов.

Головна теза творчості В.Липинського, яку він висловив у відомій праці «Листи до братів-хліборобів...», — можливість створення української національності за умови її власної державності. На це були спрямовані його концепції політики, науки, мистецтва,

класифікація політичних станів суспільства, теорія аристократії тощо. Пов'язуючи створення та розвиток нації з власною державою, В. Липинський надає вирішального значення єдиному духу нації, порушуючи достатньо актуальну проблему національної визначеності людини, котра починається з «волі до нації всіх її одиниць». Згідно з В. Липинським, справжнім виразником духу української нації має бути «політично визначений» українець, якому притаманна нездоланна воля до боротьби за суверенну Україну. Важливу роль у функціонуванні та формуванні цієї містичної волі до нації він відводив національній еліті — аристократії, котра скеровувала б народ у його діях [8].

Д. Донцов у своїй головній праці «Націоналізм» підкреслював вольовий аспект як необхідну умову розвитку нації. На протипагу В. Липинському Д. Донцов уважав, що не держава творить націю, а, навпаки, нація — державу. Саме нація є єдиним об'єктом історії і культури, який утілює в них свої особливості. Як і В. Липинський, значну роль у процесі національної самореалізації Д. Донцов відводить національній еліті — «активній меншості». Отже, обидва мислителі акцентують увагу не тільки на культурній «окремшеності» української нації, а підкреслюють політичну (державотворчу) спрямованість.

Публіцистика Д. Донцова спричинила резонанс і в Східній Україні, де невдовзі виникла полеміка в «Літературній дискусії», яка виявила дві крайні точки зору на українську культуру й націоналізм, що був зорієнтований на побудову елітарної національної культури, і комунізм, який запроваджував уніфіковану масову культуру.

Так, порівнюючи погляди на національну культуру М. Хвильового та Д. Донцова, не можна не відзначити вражаючого збігу думок цих авторів, котрі дотримували різних політичних поглядів. У праці «На два фронти в боротьбі з націоналізмом» Є. Гірчак, наприклад, визначає: «Коли читаєш публіцистичні твори М.Хвильового,... то часом забуваєш, що саме читаєш — Хвильового чи Донцова. (...)Думки Хвильового і Донцова про Європу, про російську літературу, про людину з сильною волею і т. ін. — абсолютно тотожні...» І далі: «Донцов рішуче підтримував Хвильового... Хвильовий не раз заявляв, що він не боїться, коли його думки сходяться з думками класового ворога. Він не вважав це дискредитацією своїх ідей» [1, с. 54–55].

Такий збіг думок пояснюється єдністю духовного процесу на всіх українських землях. Український національний рух на Західній

Україні й «український ренесанс 20-х років» в УРСР — це лише різні форми вияву одного всеукраїнського процесу ідейної і духовної кристалізації українського націоналізму в модерному значенні цього слова. Різні соціально-політичні обставини зумовлювали й різні форми вияву цього процесу. В УРСР український національний рух не набув організаційних форм. Завдяки певним обставинам українське національне піднесення в УРСР виявилось в галузі літератури (у творчості М. Хвильового та ваплітян).

Трагічна смерть М. Хвильового на початку 30-х рр. ХХ ст. призупинила розвиток незалежної суспільно-політичної думки підрадянської України. Відновилася вона через кілька десятиліть, під час хрущовської «відлиги». Представники її ввійшли в історію як «дисиденти» або «шістдесятники».

Паралельно осмислення національного «Я» відбувається у творчості дослідників з діаспори. Доволі цікавою з точки зору студювання саморефлексії нації є праця Д. Чижевського «Нариси з історії філософії на Україні» [8], де автор визначає явища, в яких найяскравіше виявляються риси національної специфіки. Саме аналіз цих «репрезентативних явищ», на його думку, має бути джерелом вивчення національної ідентичності, оскільки ці явища створюють образ «національної людини». Як типового представника українського «Я» Д. Чижевський виокремив відомого філософа П. Юркевича. Адже в його творчості відбилися типові риси українського характеру — індивідуалізм, чутливість та емоційність.

Проблему української національної ідентичності досліджував і український історик І. Лисяк-Рудницький [5]. Він уважає національне «Я» цілком реальним явищем, що формується та відображається своєрідним способом життя, комплексом культурних цінностей, правилами поведінки та системою інституцій, які притаманні народу. На його думку, нація як явище належить до суспільно-культурної, а не біологічної сфери, а тому неможливо ототожнювати його з психофізіологічними особливостями її представників. Своєрідність українського типу визначає, на думку І. Лисяка-Рудницького, діалектичне поєднання елементів східних та західних культур. Дослідник указує на гуманізм та антропоцентризм українського народного світогляду, але зауважує, що, «окрім українського серця, потрібний ще український мозок», визначаючи таким чином необхідність подолання надмірної чутливості й емоційності української вдачі завдяки прищепленню вміння цілеспрямовано, точно визначати мету діяльності та засоби її досягнення. На необхідність розумового контролю свого життя й обмеження

надмірної чутливості вказує ІІ. Мірчук у своїй статті «Світогляд українського народу. Спроба характеристики».

Важливим внеском у розробку національної проблематики українською філософською думкою є творчість М. Шлемкевича. У своїй відомій праці «Загублена українська людина» [10] він описує як особливості світосприйняття сучасної української людини, так і історичні джерела його формування. А саме: нова українська людина — «шевченківська» людина, особливостями якої є вільний дух, апелювання до правди, розуму, науки. Такий ідеал українця має плекати інтелектуальна, культурна еліта, «а справа народу дивитися на ідеал і йти за ним» з метою побудови нового, вільного українського суспільства, розвиток якого б забезпечила власна українська демократична держава. З цією метою він виявляє не лише зовнішні, але й внутрішні чинники духовної та соціальної кризи українства — браку любові до себе і представників своєї нації, що стало причиною відсутності справжнього дійового патріотизму. Відродження самоповаги, сприйняття власного національного світу та формування національної самосвідомості — згідно з М. Шлемкевичем, найсуттєвіше завдання сучасної української культури.

Своєрідність української вдачі — основна проблема творчості О. Кульчицького. Головними чинниками, що сформували українське «Я», дослідник вважає: расові, географічні (геопсихічні), історичні, соціопсихічні (суспільні), культуроморфні, глибинно-психічні (несвідомі). Українську культуру автор характеризує як таку, що належить до «європейського культурного кола», але завдяки периферійному розташуванню України між європейським Заходом та азійським Сходом вплив на неї трьох хвиль ідей західної культури — католицизму, ренесансу і просвітництва — був ослабленим і спізнілим. О. Кульчицький став одним з небагатьох українських дослідників, котрих цікавило питання «колективного підсвідомого» українського народу: передусім, характерний для психіки кожного поневоленого народу «комплекс меншовартості» [9, с.158]. Цей комплекс, на думку вченого, зумовив своєрідну духовну компенсацію, наприклад, надмірне підкреслення нібито наявного почуття своєї сили (що позначилося на теорії та практиці українського націоналізму) або етично-ідилійне мрійництво з його вірою в прихід «царства правди». Однією з актуальних проблем формування українського «Я», на думку О. Кульчицького, є проблема розвитку української вдачі в сучасних умовах та подолання її негативних тенденцій.

На теренах Радянської України впіслясталінський період дисидентипродовжують розробляти українську проблему. Вони говорять про невіршеність національного питання в СРСР, зокрема в Україні, розпочинають нерівну боротьбу за право українського народу на незалежне існування на своїй землі. Серед шістдесятників були письменники, журналісти, історики, психологи, юристи: С. Вірун, М. Горинь, І. Дзюба, І. Драч, І. Кандиба, С. Караванський, Л. Костенко, Л. Лук'яненко, В. Мороз, Є. Сверстюк, В. Стус, В. Чорновіл. Уїхній творчості національні питання постають у широкому діапазоні форм філософської рефлексії: від академічного логіко-поняттєвого дискурсу до маргінальних жанрів популярної есеїстики та публіцистики й художньої літератури.

Отже, здійснений огляд свідчить, що осмислення національної ідентичності у творчості діячів української культури є окремою галуззюкультур філософської україністики, яка безперервно розвивалася, незважаючи на зовнішні втручання влади й, фактично, являє собою теоретичну свідомість українського національного відродження (кін. XVIII — кін. XX ст.) — нетривалого, але насиченогопошукамисвогонаціонального «Я»періоду.

Список використаних джерел

1. Гірчак Є. На два фронти в боротьбі з націоналізмом / Є. Гірчак. — Харків : ДВУ, 1930. — 218 с.
2. Драгоманов М. Вибране / М. Драгоманов. — Київ : Либідь, 1991. — 682 с.
3. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. — Київ : «Основи», 1993. — 125 с.
4. Костомаров М. И. Об историческом значении русской народной поэзии / М. И. Костомаров // Слов'янська міфологія. — Київ : Либідь, 1994. — 684 с.
5. Лисяк-Рудницький І. Историчні есе : у 2 т. Т.1 / І. Лисяк-Рудницький. — Київ : «Основи», 1994. — 537 с.
6. Потебня А. Язык и народность / А. Потебня. — Харьков, 1913. — 217 с. 7. Франко І. Дещо про себе самого // Збір творів: у 50 т. Т. 31 / І. Франко. — Київ, 1981. — С. 30–166
8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. — Київ : Либідь, 1983. — 176 с.
9. Швецова А. Національний характер як феномен культури / А. В. Швецова. — Сімферополь : «Таврія», 1999. — 265 с.
10. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. — Київ : МП «Фенікс», 1992. — 157 с.

References

1. Hirschak E. Na dva fronty v borotbi z natsionalizmom / E. Hirschak. — Kharkiv : DVU, 1930. — 218 s.

2. Drahoanov M. Vybrane / M. Drahoanov. — Kyiv : Lybid, 1991. — 682 s.
3. Zabuzhko O. Filosofiia ukrayinskoi idei ta yevropeys'kiy kontekst: franryvs'kiyperiod / O. Zabuzhko. — Kyiv : «Osnovy», 1993. — 125 s.
4. Kostomarov M. I. Ob istoricheskom znachenii russkoy narodnoy poezii / M. I. Kostomarov // Slovianska mifolohiia. — Kyiv : Lybid, 1994. — 684 s.
5. Lysiak-Rudnytskyi I. Istorychni ese : u 2 t. T.1 / I. Lysiak-Rudnytskyi. — Kyiv : «Osnovy», 1994. — 537 s.
6. Potebnya A. Yazyk i narodnost / A. Potebnya. — Kharkov, 1913. — 217 s.
7. Franko I. Deshcho pro sebe samoho // Zbir tvoriv: u 50 t. T. 31 / I. Franko. — Kyiv, 1981. — S. 30-166
8. Chyzhevskiy D. Narysy z istorii filosofii na Ukraini / D. Chyzhevskiy. — Kyiv : Lybid, 1983. — 176 s.
9. Shvetsova A. Natsionalnyi kharakter yak fenomen kultury / A.V. Shvetsova. — Simferopol : «Tavriia», 1999. — 265 s.
10. Shlemkevych M. Zahublena ukrainska liudyna / M. Shlemkevych. — Kyiv : MP «Feniks», 1992. — 157 s.

■ UDC [130.2:930.85](477)«17/19»

Lievina V. H., Candidate of Philosophical Sciences, Senior Lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

SEARCH FOR THE NATIONAL "I" IN THE WORKS OF UKRAINIAN RENAISSANCE FIGURES (THE LATE 18TH – 20TH CENTURIES)

The aim of this paper is to analyze the opinions of the Ukrainian cultural figures on their own national community as a special approach in the national public opinion starting from the late eighteenth century till gaining the Independence.

Research methodology. The overall methodological basis of the study is the cultural approach to the study of Ukrainian public opinion the guidance of which makes it possible to discover its specific features. The methods of comparative analysis, synthesis, and historicism have been applied.

Results. The end of the eighteenth century is marked in the history of Ukraine with "awakening" of the Ukrainian identity, starting from the formation of the nation's perception of itself, acknowledging its past for better understanding of the nature and the meaning of existence of its people, the "selfhood" of the ethnic group. The range of genres in which these ideas have been developed covers both academic logical and conceptual discourse and the marginal promotional genres of essays. The specific feature of the development of Ukrainian national identity, like most Slav ones, is that it is unfolded on the basis of the

romantic model, where the language is followed by verbal creativity as the main ethnic differentiating characteristics performed by a system-organizing function on the cultural background. The scheme of the national selfhood in the Ukrainian public opinion has passed certain stages of the development that are qualitatively varied by the specific features of resolved tasks and the approach to their solution. The complete survey shows that the understanding of national identity in the works of Ukrainian cultural figures is an independent branch of the cultural and philosophic Ukrainian studies, which has continuously developed, despite the external interference of the authorities and, in fact, represents the theoretical consciousness of the Ukrainian national renaissance.

Novelty. The evolving of the national identity acknowledgement and the determination of the internal logic of this process in the works of the national cultural figures is a new approach as compared to the traditional Ukrainian public opinion research.

The practical significance. The research results can be used in teaching regular courses, special courses, and optional courses on the history of Ukrainian culture, philosophy, and literature.

Key words: Ukrainian culture, national 'I', national identity, Ukrainian national renaissance.

Надійшла до редколегії 21.03.2015 р.

■ УДК 7.04-035.3

С. В. Оляніна, кандидат архітектури, доцент, Інститут культурології НАМ України, м. Київ

**«ЗООМОРФНИЙ КОД» В ОРНАМЕНТИЦІ ЦАРСЬКИХ ВРАТ
УКРАЇНСЬКИХ ІКОНОСТАСІВ XVII–XVIII СТ.**

Розглянуто зображення тварин, інтегрованих у рослинну орнаментику царських врат іконостасів. Складено словник зооморфних мотивів з їх значеннями в християнській системі символів. Виявлено способи формування конкретних текстів декорації царських врат XVII–XVIII ст. за допомогою типових синтаксичних сполучень складових флорального і зооморфного декору. З'ясовано, що програмний репертуар орнаментики царських врат іконостасів формувався з урахуванням символічного значення зооморфних мотивів у християнській іконографії.

Ключові слова: іконостас, орнамент, зооморфні зображення, композиція, символіка.

С. В. Олянина, кандидат архитектуры, доцент, Институт культурологии Национальной академии искусств Украины, г. Киев

**«ЗООМОРФНЫЙ КОД» В ОРНАМЕНТИКЕ ЦАРСКИХ ВРАТ УКРАИНСКИХ
ИКОНОСТАСОВ XVII–XVIII ВВ.**

Рассмотрены изображения животных, интегрированных в растительную орнаментику царских врат иконостасов. Составлен словарь зооморфных мотивов с их значениями в христианской системе символов. Выявлены способы формирования конкретных текстов декорации царских врат XVII–XVIII вв. с помощью типичных синтаксических сочетаний составляющих флорального и зооморфного декора. Выяснено, что программный репертуар орнаментики царских врат иконостасов формировался с учетом символического значения зооморфных мотивов в христианской иконографии.

Ключевые слова: иконостас, орнамент, зооморфные изображения, композиция, символика.

S. V. Olianina, Candidate of Architecture, Institute for Cultural Research of National Academy of Arts of Ukraine, Kyiv

**«ZOOMORPHIC CODE» IN THE HOLY DOORS ORNAMENTS OF UKRAINIAN
ICONOSTASES OF THE 17TH – 18TH CENTURIES**

This paper deals with the images of animals interwoven with floral ornament in the carved decoration of the Holy doors iconostases, the compiled dictionary of zoomorphic motifs containing the meanings in

the Christian system of symbols. Revealed methods of forming specific texts of the Holy doors decorations of the 17th — 18th centuries embrace typical syntactic combinations of components of floral and zoomorphic repertoire. It has been discovered that the program repertoire of the Holy doors ornament of iconostases was formed with the symbolic meaning of zoomorphic motifs in the Christian iconography. **Key words:** iconostasis, ornament, zoomorphic image, composition, symbolism.

Постановка проблеми. Пишне різьблене опорядження українського іконостаса XVII–XVIII ст. традиційно вважається однією з найхарактерніших ознак, що визначає національну своєрідність його художнього образу. Тривалий час більшість цієї орнаменталі сприймалася як суто декоративне оздоблення, і лише дослідження останніх десятиліть засвідчили, що спеціальне символічне значення мали не тільки окремі мотиви чи композиції з них [7; 10] — уся сукупність оздоблення іконостаса є важливою складовою його іконічного образу. Цей висновок передусім стосується царських врат, декорація яких особливо різноманітна і семантично насичена. Очевидно, саме тому в студіях, присвячених орнаменталі іконостасів, значну увагу традиційно приділено царським вратам [5; 6; 11]. Однак цілісної концепції еволюції художнього оформлення царських врат не склалося й понині. Відкритим є питання про зміст і символічний задум їх композицій. Водночас реконструкція смислового контексту царських врат є важливою складовою інтерпретації пластичного декору іконостаса загалом.

Серед численних варіантів художнього оформлення врат найзагадковішими за символічним змістом можна вважати композиції із зооморфними мотивами, інтегрованими в рослинний декор. Відомі різьблені зображення тварин та їх фрагментів на царських вратах українських іконостасів XVII — середини XVIII ст. Репертуар цих мотивів не був широким і складався з фігур левів, аспідів, дельфінів, орлів, голубів, а також узагальненого образу птахів. Донині збереглося не багато царських врат, у декорі яких можна спостерігати зооморфні зображення, ще менше таких, де птахи і звірі містяться одночасно. Нечисленність пам'яток, а також їх походження переважно із західних регіонів України багато в чому ускладнювали розуміння суті такого явища, як поява образів тварин у декорі іконостасів. Першим тему художнього оформлення царських врат зооморфними мотивами порушив М. Драган, припустивши, що вони використовуються там під впливом бароко [6, с. 85], відтак він розглядав ці мотиви суто як формально-стильову ознаку.

Таке судження тривалий час було єдиним обґрунтуванням причини введення цієї групи зображень. Утім, брак означених джерел інспірації й очевидного продовження таких композицій у художній традиції України XVII–XVIII ст., так само як і прямих аналогій в іконостасах інших країн православного світу, змушує вважати сумнівною цю точку зору. Іншої думки щодо ймовірних передумов уведення зооморфних мотивів до орнаментики царських врат, цього разу в рамках народної фольклорної язичницької традиції, дотримує М. Приймич. Згідно з його версією, зображені тварини є творінням «народної уяви, вихованої на казці» [12, с. 113]. Неаргументованість цієї гіпотези змушує ставитися до неї з обережністю, хоча пошук джерел запозичення зооморфних мотивів поза сферою християнської культури здається перспективним. Намагалася пояснити такий варіант оформлення нещодавно й Н. Олейнюк, котра, опираючись на поширеній у літературі думці про зв'язок орнаментальної програми українських іконостасів із сюжетом «Дерева життя» [9, с. 132; 13, с. 187], пов'язала з ним зображення тварин на царських вратах. Аргументом на користь цього припущення стало зображення там птахів — «обов'язкового атрибута прадавнього «дерева життя» [11, с. 30], однак детального зіставлення елементів цього сюжету з відповідними варіантами декорації царських врат дослідниця не здійснює. Тому питання щодо причини такого своєрідного орнаментального опорядження царських врат залишається невирішеним. На нашу думку, наблизитися до розуміння задуму декорації врат можна на основі символічного значення зооморфних мотивів, розглядаючи їх у контексті смислового поля оточуючої флоральної орнаментики.

Мета — визначити способи формування конкретних текстів декорації царських врат XVII–XVIII ст. за допомогою типових синтаксичних сполучень елементів зооморфного і флорального декору.

Виклад основного матеріалу. Для осмислення значення різьбленого опорядження врат із зооморфними зображеннями необхідно розглянути найпоширеніші способи їх поєднання з рослинними мотивами й особливості розміщення в структурі орнаментальної програми. Відомі пам'ятки свідчать, що схема розподілення таких образів була усталеною: леви, аспіди і дельфіни (або їх личини) завжди розташовувалися в нижній частині врат, птахи — у верхній, у рідкісних випадках — у центрі стулок. Ці образи розміщувалися зазвичай парами, по одному на кожній стулці, в профіль, дзеркально відображеними. Зі вишкіреної пащі звірів або їх личин виростала виноградна лоза — царські врата XVIII ст. сіл Ямна та

Тисів на Івано-Франківщині; врата XVII ст. з с. Улюч, Підкарпатське воєводство, Польща; врата XVII ст. (?), Миколаївська церква с. Бистрий на Львівщині. Іноді звірині личини інтегруються з оточуючим декором не через галузку в пащі, а завдяки видовженій шиї, що перетворюється на пагін. Водночас сама личина впритул наближена до краю стулки — царські врата XVII ст. (?) з м. Лебедин на Сумщині й із с. Кострина на Закарпатті.

Повнофігурні зображення птахів вільно компоувалися серед рослинних пагонів. Їх зв'язок з флоральним декором забезпечувався тим, що птах тримав у дзьобі галузку з виноградним гроном або гілочку, на кшталт оливкової: врата XVIII ст. із с. Мала Вільшанка на Львівщині, с. Виженка на Буковині. Утім, збереглися зображення птахів і без цього елемента — царські врата XVIII ст. с. Ямна на Івано-Франківщині. Трапляються композиції пари голубів, які п'ють з чаші — врата XVIII ст. з м. Острог, або голубки, що дзьобають виноградне гроно — врата кінця XVII — початку XVIII ст. із с. Абранка на Закарпатті. З личин птахів на вратах наявні лише зображення орлів, які зазвичай мають не тільки голову, а й довгу шию, яка поступово переходить у флоральний декор. Часто з орнаментальних мотивів, що оточували таку личину, складалася форма, яка за абрисом нагадувала розкрите крило і ставала візуальним продовженням тіла птаха. Завдяки такому прийому личина сприймається як півфігура птаха — орли на царських вратах кінця XVII ст. с. Пациків на Івано-Франківщині, с. Сухий на Закарпатті. Окрім того, збереглися царські врата, на яких образи птахів і звірів розміщені одночасно вгорі і внизу: врата із сіл Ямна та Виженка відповідно.

На цьому етапі слід скласти словник семантично-релевантних зооморфних мотивів, які трапляються на царських вратах, окресливши їх значення в християнській системі символів.

Лев. Згідно з біблійською традицією, лев є одним з найдавніших символів божественної влади, сміливості й царського достоїнства. Таким він згадується в старозавітних текстах «Ти женешся за мною, як лев, і знову нападаєш на мене і дивним являєшся в мені» (Іов. 10:16); «нечестивий біжить коли ніхто не гониться за ним. А праведник сміливий як лев» (Притч. 28:1); «Сину людський! Здійми плач за фараона, царя єгипетського, і скажи йому: Ти, наче молодий лев поміж народами ...» (Єз. 32:2). Водночас він є символом люті та небезпеки: «Як лев, що рикає, і, як голодний ведмідь, так лихий володар над убогим народом (Притч. 28:15); «Роззявили на мене пащєки свої, мов лев, що шматує (здобич) і гарчить» (Пс.

21:14). Окрім того, лев є одним із символів диявола «На аспіда і василіска наступиш і потопчеш лева і змія» (Пс. 90:13).

У новозавітних текстах лев — символ Христа «І один із старців сказав мені: Не плач, ось Лев, що з коліна Юдиного, корінь Давидів, перемиг і може розгорнути цю книгу і зняти сім печатей з неї» (Одкр. 5:5), а також однією з апокаліптичних тварин (Одкр. 4:7), що стала символом євангеліста Марка. У текстах «Фізіолога» лев наділяється властивостями, які пов'язані з образом Христа: йдучи, лев замітає слід хвостом, щоб мисливці не вистежили його, «так і Спас мій, ... що посланий вічносущним Отцем, приховав мислені сліди свої, тобто божественність»; лев спить з відкритими очима, так і тіло Спасителя «спить на хресті, а божественність Його... не спить», левенята народжуються мертвими і лише на третій день лев своїм диханням викликає їх до життя [16, с. 124–125], тому лев є символом Воскресіння Христового.

Дельфін також був відомим символом Христа, зокрема дельфін з якорем позначав Христа, спасителя душ, а дельфін, пробитий тризубом — символ розп'ятого Христа [4, с. 398]. Дельфін міг бути символом Воскресіння, таїнства Хрещення, якщо зображувався у воді; два дзеркально відображені дельфіни могли означати душі праведників у раю [15, с. 140–142].

Аспід. Згідно зі Св. Августином, аспід був одним з проявів диявола [3, с. 500]. Окрім того, середньовічна книжність розвиває образ аспіда як символ іудеїв, котрі не прийняли слова Божого, а також уподібнює до нього людину, яка одним вухом слухає поклик мирських утіх, а інше вухо закриває, щоб не чути осудливого «голосу Господнього» [2, с. 616].

Голуб. Окрім символу Святого Духа, голуб був відомим образом християнської душі. Знаком таїнства Причастя вважали голуба, який п'є з глека, птах, що дзьобає виноградне гроно, символізував ідеальний райський світ [13, с. 112, 113].

Орел у біблійній метафоричній позначає божественну любов, силу і могутність, є символом євангеліста Іоанна й однією з чотирьох апокаліптичних тварин. Середньовічні тексти подають його як образ Хрещення і Воскресіння. В одній композиції зі змієм наділявся значенням боротьби Христа із сатаною [8, с. 260].

Птахи. Образ птахів у християнській традиції тісно пов'язаний з уявленням про Царство Небесне і темою Воскресіння [15, с. 156]. Це їх значення зберігається і в разі зображення на верхівках ступок царських врат, де вони інтерпретують як райські «богогласні і богопарні» птахи [14, с. 96].

Наведене доводить, що майже всі використані в іконостасі зооморфні образи багатозначні, а деякі з них, залежно від контексту, позначають семантичні опозиції. Обрання найвірогіднішої інтерпретації тварин можливе лише з урахуванням композиційної схеми, до якої входить тварина, а також значення оточуючої орнаментики. Способи компоновання свідчать про семантичний замисел зображення і спрямовують на обрання позитивного чи негативного вектора значень. Формула, при якій з відкритої пащі виростає галузка, підкреслює підпорядковане, не самостійне значення образу звіра, який у символічному сенсі може тлумачитися як знак підкорення чи приборкання або причини для подальшого наслідку. Таке розуміння композиції підкріплюється поданням цих зображень у нижній частині царських врат. Імовірно, те саме тлумачення можна перенести і на личини, що впритул прилягають вискаленою пащею до рамок стулок, оскільки така композиція справляє враження їх ув'язнення в обмеженому просторі. У порівнянні із цим цілком самостійними і позитивними за значенням сприймаються повнофігурні зображення птахів, вільно вкомпонованих серед флорального декору. На нашу думку, так само слід сприймати зображення, які хоча й інтегруються з рослинною орнаментикою через шию, однак не мають обмеження перед самою личиною, а також галузки, що виростає з пащі. На основі цих композиційних матриць визначимо найвірогідніше значення синтаксичних сполучень зооморфних образів і флоральних елементів, що дозволить описати семантику декоративного оздоблення таких царських врат.

Лев з виноградною гілкою. Дуалістична символіка лева надає можливості для двох імовірних напрямів інтерпретацій: убачати в ньому образ Христа або диявола. Утім, обрана композиційна формула ставить під сумнів осмислення тут лева як символ Спасителя — у цьому символічному контексті цю твариною радше слід пов'язувати з темою Воскресіння. Виноградна галузка, яка з'являється з пащі лева, може розглядатися як загальна для всіх традицій архетипова модель проростання рослини, що легко розпізнається і співвідноситься з ідеєю вічного життя. Таке розуміння дозволяє реконструювати замисел зображення, як поєднання ідеї Воскресіння Христового з ідеєю оновленого світу після хресної Жертви Спасителя.

Інший варіант значення реконструюються як утілення ідеї боротьби божественного з диявольським, де лев є символом сатани, а виноградна лоза — уособленням Ісуса Христа. У такому

розумінні ця іконографія репрезентує подолання зла і перемогу Спасителя. Запропоновані два різні тлумачення цієї композиції не суперечать одне одному. Догматична концепція спокутування тісно пов'язана з темою перемоги над дияволом, тому обидві ідеї могли поєднуватися в одному візуальному образі.

Аспід з виноградною гілкою. Оскільки зображення аспіда завжди мають негативне значення, цю композицію цілком упевнено можна інтерпретувати як перемогу Спасителя над сатаною.

Дельфін із виноградною гілкою. Як зазначалося, в системі християнської символіки дельфін не має демонічного значення, навпаки, він є символом Воскресіння Христового, таїнства Хрещення, або образом душі праведника в Раю. Серед означених значень найімовірнішим у цьому контексті є тлумачення дельфіна як символу перемоги Спасителя над смертю.

Композиції з птахами на царських вратах не потребують спеціального розгляду їх символіки, оскільки повторюють відомі в християнському мистецтві іконографічні схеми з фіксованим значенням. Зазначимо, що всі задіяні варіанти зображень (голубки з гілкою, голубки, які п'ють з чаші, дзьобають виноградне гроно; орел, що тримає гілочку з виноградним гроном у дзьобі) символізують Царство Небесне та шлях до нього через Причастя Святих Тайн і відрізняються лише нюансами значень.

Запропоновані інтерпретації найтиповіших композиційних схем свідчать, що в нижній і верхній частині врат вони мають різний зміст, який у разі об'єднання таких зображень в одній пам'ятці цілком складається в логічно побудований текст. Загалом його можна реконструювати як послідовний розвиток теми Воскресіння, перемоги Спасителя над смертю і дияволом, якою Христос знову відкрив для людей двері у Царство Небесне. Оскільки тема істинності вчення, обряду, знаків була актуальною для України в умовах конфесійного різноманіття XVII ст., в якому українська церква обстоювала свою відданість православ'ю, а в християнській системі ідей існував зв'язок між ідеєю знака й ідеєю вірності, котрий був визначальним [1, с. 129, 130] — декорація врат із зооморфними мотивами могла описувати істинну картину світу, що ствердилася після Хресної Жертви Спасителя. Зрозуміло, що тут лише схематично і приблизно окреслено ймовірну семантику царських врат із зооморфними образами в опорядженні — це питання потребує подальшого спеціального дослідження. Однак уже описані в цій статті іконографічні схеми і їх смисли свідчать, що образи тварин в іконостасі мали цілий ореол значень і асоціацій,

які, безсумнівно, були зрозумілими і прочитувалися так само як інші символічні зображення на царських вратах. Це дозволяє дійти певних попередніх висновків.

1. Програмний репертуар декору царських врат іконостасів XVII–XVIII ст. формувався з урахуванням символічного значення зооморфних мотивів у християнській іконографії.

2. Орнаментальні композиції, складені з елементів зооморфного і флорального декору, утворювали синтаксичні сполучення, що мали певний символічний смисл. Цим пояснюється обмежене коло варіантів таких композицій, які переходили з пам'ятки в пам'ятку.

3. Розроблені композиційні схеми на царських вратах описували важливу для українського суспільства XVII–XVIII ст. ментальну модель, яка відповідала тогочасній історичній ситуації і духовним запитам доби.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі пов'язані з визначенням значення декорації царських врат із зооморфними мотивами у формуванні семантичного образу українських іконостасів XVII–XVIII ст.

Список використаних джерел

1. Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. С. Аверинцев. — СПб. : Азбука-классика, 2004. — 480 с. — ISBN 5-352-00743-X.
2. Белова О. В. Аспид / О. В. Белова // Православная энциклопедия / под общ. ред. Алексия II. — М. : Православ. энцикл., 2000. — Т. 3: Анфимий-Афанасий. — 2001. — С. 616.
3. Власов В. Г. Большой энциклопедический словарь изобразительного искусства. В 8 т.: Т. 1. / В. Г. Власов. — СПб. : ЛИТА, 2000. — 864 с. — ISBN 5-93363-003-9.
4. Власов В. Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства. В 10 т. Т. 3. / В. Г. Власов. — СПб. : Азбука-классика, 2005. — 752 с. — ISBN 5-352-01516-5.
5. Герій О. Пропорції цілих чисел у конструкції та декорі українських іконостасів першої половини XVII ст. / О. Герій // Народознавчі зошити. серія мистецтвознавча. — Львів, 2014. — № 6. — С. 1211–1222.
6. Драган М. Українська декоративна різьба XVI — XVIII ст. / М. Драган. — Київ : Наук. думка, 1970. — 203 с.
7. Звездина Ю. Н. Растительный декор поздних иконостасов / Ю. Н. Звездина // Иконостас. Происхождение — Развитие — Символика. — М. : Прогресс-Традиция, 2000. — С. 651–669.
8. Иванов В. В. Орел / В. В. Иванов, В. Н. Топоров // Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. — Т. 2. К–Я. — М. : Сов. Энциклопедия, 1992. — С. 258–260.

9. Міляєва Л. С. Спасо-Преображенська церква с. Великі Сороченці Полтавської області / Л. С. Міляєва // Українське бароко та європейський контекст. — Київ : Наук. думка, 1991. — С. 128–135.
10. Міляєва Л. С. Церква Спасо-Преображення і поетика українського бароко / Л. С. Міляєва // Сорочинський іконостас: іконостас Спасо-Преображенської церкви в с. Великі Сорочинці Миргород, р-ну Полтав. обл.: [альбом]. — Київ : Родовід, 2010. — С. 9–19.
11. Олейнюк Н. Різьблені царські врата XVII–XX ст. / Н.Олейнюк // Царські врата українських іконостасів. Альбом. Серія "Українське народне мистецтво". — Львів : Ін-т колекціонерства українських мистецьких пам'яток при НТШ, 2012. — С. 24–39.
12. Приймич М. Перед лицем твоїм. Закарпатський іконостас / М. В. Приймич. — Ужгород : Карпати-Гражда, 2007. — 224 с.
13. Степовик Д. В. Система тропів в українському бароко / Д. В. Степовик // Українське бароко та європейський контекст. — Київ : Наук. думка, 1991. — С. 183–195.
14. Троицкий Н. И. Иконостас и его символика / Н. И. Троицкий // Труды VIII археологического съезда в Москве. — М. : Тов. тип. А. И. Мамонтова, 1897. — Т. IV. — С. 93–96.
15. Уваров А. С. Христианская Символика / А. С. Уваров. — М. : Тип. Г. Лиснера и Д. Собко, 1908. — Ч. 1.: Символика древнехристианского периода. — 212 с.
16. Физиолог / изд. подгот. Ванеева Е.И. ; отв. ред. Л.А. Дмитриев. — СПб. : Наука, 1996. — 168 с. (серия «Литературные памятники»).

References

1. Averintsev S. S. Poetika rannevizantiyskoy literatury / S. S. Averintsev. — SPb. : Azbuka-klassika, 2004. — 480 s. — ISBN 5-352-00743-X.
2. Belova O. V. Aspid / O. V. Belova // Pravoslavnaya entsiklopediya / pod obshch. red. Aleksiya II. — M. : Pravoslav. entsikl., 2000. — Т. 3: Anfimiy-Afanasiy. — 2001. — С. 616.
3. Vlasov V. G. Bolshoy entsiklopedicheskiy slovar izobrazitel'nogo iskusstva. V 8 t.: T. 1. / V. G. Vlasov. — SPb. : LITA, 2000. — 864 s. — ISBN 5-93363-003-9.
4. Vlasov V. G. Novyy entsiklopedicheskiy slovar izobrazitel'nogo iskusstva. V 10 t. T. 3. / V. G. Vlasov. — SPb. : Azbuka-klassika, 2005. — 752 s. — ISBN 5-352-01516-5.
5. Herii O. Proportsii tsilykh chysel u konstruktzii ta dekoru ukrainskykh ikonostasiv pershoi polovyny XVII st. / O. Herii // Narodoznavchi zoshyty. seriiia mystetstvoznavcha . — Lviv, 2014. — № 6. — С. 1211–1222.
6. Drahan M. Ukrainska dekoratyvna rizba XVI — XVIII st. / Mykhailo Drahan. — Kyiv : Nauk. dumka, 1970. — 203 s.
7. Zvezdina Yu. N. Rastitelnyy dekor pozdnykh ikonostasov / Yu. N. Zvezdina // Ikonostas. Proiskhozhdeniye — Razvitiye — Simvolika. — M. : Progress-Traditsiya, 2000. — С. 651–669.

8. Ivanov V. V. Orel / V. V. Ivanov, V. N. Toporov // Mify narodov mira. Entsiklopediya v 2-kh t. — T. 2. K–Ya. — M. : Sov. Entsiklopediya, 1992. — S. 258–260.
9. Miliaieva L. S. Spaso-Preobrazhenska tserkva s. Velyki Sorochentsi Poltavskoi oblasti / L. S. Miliaieva // Ukrainske barokko ta yevropeyskiy kontekst. — Kyiv : Nauk. dumka, 1991. — S. 128–135.
10. Miliaieva L. S. Tserkva Spaso-Preobrazhennia i poetyka ukrainskoho baroko / L. S. Miliaieva // Sorochynskiy ikonostas: ikonostas Spaso-Preobrazhenskoï tserkvy v s. Velyki Sorochyntsi Myrhorod. r-nu Poltav. obl.: [albom]. — K.: Rodovid, 2010. — S. 9–19.
11. Oleiniuk N. Rizbleni tsarski vrata XVII–XX st. // Tsarski vrata ukrainskykh ikonostasiv. Albom. Seriiia "Ukrainske narodne mystetstvo". — Lviv: Instytut kolektsionerstva ukrainskykh mystetskykh pamiatok pry NTSh, 2012. S. 24–39.
12. Pryimych M. Pered lytsem tvoim. Zakarpatskiy ikonostas / M. V. Pryimych. — Uzhhorod: Karpaty-Grazhda, 2007. — 224 s.
13. Stepovyk D. V. Systema tropiv v ukrainskomu baroko / D. V. Stepovyk // Ukrainske baroko ta yevropeyskiy kontekst. — Kyiv : Nauk. dumka, 1991. — S. 183–195.
14. Troitskiy N. I. Ikonostas i ego simvolika / N. I. Troitskiy // Trudy VIII arkhеologicheskogo syezda v Moskve. — M. : Tov. tip. A. I. Mamontova, 1897. — T. IV. — S. 93–96.
15. Uvarov A. S. Khristianskaya Simvolika / A. S. Uvarov. — M. : Tip. G. Lissnera i D. Sobko, 1908. — Ch. 1.: Simvolika drevnekhristianskogo peri-oda. — 212 s.
16. Fiziolog / izd. podgot. Vaneyeva E.I. ; otv. red. L.A. Dmitriyev. — SPb. : Nauka, 1996. — 168 s. (seriya «Literaturnyye pamyatniki»).

■ UDC 7.04-035.3

Oliana S. V., Candidate of Architecture, Institute for Cultural Research of National Academy of Arts of Ukraine, Kyiv
s.olyanina@ukr.net

«ZOOMORPHIC CODE» IN THE HOLY DOORS ORNAMENTS OF UKRAINIAN ICONOSTASES OF THE 17TH – 18TH CENTURIES

The aim of this paper is to determine the methods of forming specific texts of the Holy doors decorations of the 17th — 18th centuries embracing typical syntactic combinations of components of floral and zoomorphic repertoire.

Research methodology. The semiotic method and method of structural analysis have been applied. It provides an opportunity to analyze the Holy doors decorations of iconostases composed from floral and zoomorphic motifs as a linguistic model. The combination of these

linguistic constructions has made it possible to interpret the Holy doors decorations of iconostases as a text.

Results. The images of animals interwoven with floral ornament in the carved decoration of the Holy doors iconostases have been considered. The dictionary of zoomorphic motifs containing the meanings in the Christian system of symbols has been compiled. Revealed methods of forming specific texts of the Holy doors decorations of the 17th — 18th centuries embrace typical syntactic combinations of components of floral and zoomorphic repertoire.

Novelty. It has been discovered that the program repertoire of the Holy doors ornament of iconostases was formed with the symbolic meaning of zoomorphic motifs in the Christian iconography. These compositions reflect an important mental model for the Ukrainian society of the 17th — 18th centuries, which was a response to the historical situation and meet the spiritual needs of the time.

The practical significance. The information contained in this paper will be useful for understanding a symbolical code of the Holy doors ornament of iconostases of the baroque age.

Key words: iconostasis, ornament, zoomorphic image, composition, symbolism.

Надійшла до редколегії 18.03.2015 р.

■ УДК 176.5:130.2

О. О. Кухаренко, кандидат філологічних наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

ДОСЛІДЖЕННЯ СЕКСУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ Й СВІТІ

Дослідження української традиційної сексуальної культури є справою достатньо новою й незвичною, тому слід використовувати досвід і надбання представників інших наук та зарубіжних учених. Сексуальність у культурі, котра тривалий час перебувала під забороною, дедалі більше популяризується й нарешті набуває висвітлення в національній науці. Завдяки розвитку культурології закладена база для подальших студій української традиційної сексуальної культури.

Ключові слова: сексуальна культура, статеве життя, тілесність.

А. А. Кухаренко, кандидат филологических наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ИССЛЕДОВАНИЕ СЕКСУАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В УКРАИНЕ И МИРЕ

Исследование украинской традиционной сексуальной культуры является делом достаточно новым и необычным, потому необходимо использовать опыт и достояние представителей других наук и зарубежных ученых. Сексуальность в культуре, которая долгое время находилась под запретом, все больше популяризируется и, наконец, находит свое место в национальной науке. Благодаря развитию культурологии заложена база для дальнейших исследований украинской традиционной сексуальной культуры.

Ключевые слова: сексуальная культура, половая жизнь, телесность.

O. O. Kukharenko, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

INVESTIGATION OF SEXUAL CULTURE IN UKRAINE AND WORLDWIDE

The article deals with the research of the Ukrainian traditional sexual culture as a quite new and uncommon issue, therefore experience and findings of representatives of other sciences and foreign scientists such as folklore specialists, ethnographers, psychologists, sexologists, historians, and culture experts should be used. Sexuality in culture that has been banned for a long time becomes more popular and is finally takes its place in the national science. The development of cultural studies laid the basis for further investigation of the Ukrainian traditional sexual culture.

Key words: sexual culture, sexual life, physicality.

Дослідження культурологією статевого аспекту в Україні є достатньо новим і незвичним. Тому досвід у цьому напрямі представників інших наук та зарубіжних учених є неоціненним для подальших студій української традиційної сексуальної культури.

Першими дослідниками народної сексуальності були етнографи та фольклористи, причому відбулося це задовго до виникнення відповідних наукових галузей. Починаючи з XIX ст., коли освічені верстви суспільства зацікавилися життям простого народу, його звичаями, побутом, обрядами, народне стало не лише об'єктом, що викликав неабиякий інтерес, а й окремою темою для наукових досліджень. Однак стверджувати, що в той час учені досліджували саме сексуальну культуру, не можна, оскільки ще не існувало ні таких понять, як культурологія, ні сексуального сегмента культури.

Одним із перших видань, що заслуговує на увагу, стала праця професора історії, статистики та географії Харківського університету Гаврила Успенського «Опыт повествования о древностях русских», опублікована в 1811–1812 рр. Окрім походження народу, мови, територій мешкання, різноманітних галузей життєдіяльності, автор досліджував сфери розваг і веселощів, шлюбів та сімейного життя, родильних та похоронних обрядів, і стверджував, що росіяни мали значно більше спільного з азіатами, ніж європейцями. Щодо стосунків між статями в сім'ї та громаді він зазначав: представники панівних верств суспільства не дозволяли своїм донькам і дружинам перебувати в компанії сторонніх чоловіків [9, с. 87–88].

Як авторитетний дослідник уже в той час, усупереч загальноновизнаній традиції, Успенський не міг не помітити значних відмінностей між українським і російським народами чи, як тоді говорили, між малоросійським і великоросійським. Однак даних, які висвітлюють життя та світогляд українського народу, замало, щоб використовувати працю для вивчення української традиційної культури, а тим більше сексуальної культури. Єдине, що має значення для розуміння української культури, побуту та звичаїв, — це дослідження цих галузей у княжу добу в Київській Русі, яке переконливо доводить, наскільки її мешканці ближчі до українців, ніж до росіян.

Детальніше цю проблему розглянув Микола Костомаров у статті «Дві руські народності», надрукованій у щомісячнику «Основа» за 1861 р. Дослідник указав на вражаючу відмінність українського (південно-руського) та «великоросійського» народів: «Жінка у великоросійських піснях рідко досягає свого людського ідеалу; рідко її краса підноситься над матерією; рідко почуття кохання може в ній цінувати щось за межею тілесної форми; рідко

виявляється доблесть і достоїнство жіночої душі. Південно-руська жінка в поезії нашого народу, навпаки, до того духовно прекрасна, що й у самому своєму падінні поетично висловлює чисту натуру й соромиться свого приниження» [5, с. 65].

Під час дослідження творчості та побуту тієї чи іншої нації, записувачі ознайомилися з численними народними творами, звичаями й уявленнями, безпосередньо пов'язаними зі статевим життям та його впливами на інші сфери діяльності. Хтось намагався ставитися до цього, як до другорядних речей, але науковці вважали, що народний світогляд слід вивчати повністю, без жодних винятків і заборон. Однак перешкождали такій діяльності не лише погляди опонентів, а й, що було значно суттєвішим, цензурні утиски.

Відомий російський фольклорист Олександр Афанасьєв у період із 1855 по 1863 рр. опублікував вісім випусків «Народных русских сказок». Після цензурних вилучень та власних самообмежень у видавця залишилася значна кількість текстів переважно еротично-сексуального змісту. Саме ці казки увійшли в рукописне зібрання під назвою «Народные русские сказки не для печати. 1857–1862». На основі рукопису укладач створив збірку «непристойных», «соромных» чи «срамных» казок і 1862 р. передав їх за кордон. Лише через 10 років, уже після смерті Афанасьєва, в Женеві вийшла друком збірка «Заветные русские сказки», в якій розміщено один український текст під назвою «Женитьба дурня» й один напівукраїнський — «Поп и цыган», де пряму мову цигана подано українськомовним діалектом. Детальніша географія цих записів невідома, оскільки збірка не містить інформації ні про записувачів, ні про місця записів творів.

На думку дослідника цього видання Бориса Успенського, сороміцькі тексти пов'язані з антиповедінкою, коли свідомо порушувалися загальноприйняті суспільні норми. Вона мала ритуальну, магічну спрямованість і співвідносилася з календарним циклом — Різдовними святами, Масляною, Купальськими днями [8, с. 131–132].

Публікація матеріалів є беззаперечним свідченням уваги до народного розуміння взаємовідносин між статями. Важливим стимулом до такої діяльності стало й вивчення менталітетів різних націй та народностей. Так, із 1883 по 1911 рр. спочатку в німецькому Гайльбронні, а потім у Парижі вийшло друком 12 томів під назвою «Криптадія: збірник документів для дослідження народних традицій». Дослівний переклад назви з грецької мови можна трактувати, як таємне, приховане, що свідчило про ставлення до цієї теми як самого народу, так і цензури. За час існування збірки на її сторінках

розміщено записи творів різних європейських і слов'янських народів. Збірку українського фольклору опубліковано 1898 й 1902 рр. відповідно в 5 і 8 томах видання. Тексти для друку підготували Федір Вовк і Митрофан Дикарев.

Сороміцький фольклор записували й інші літератори та дослідники — Михайло Максимович, Платон Лукашевич, Микола Гоголь, Тарас Шевченко, Павло Чубинський, Іван Манжура. Останній на початку 90-х рр. XIX ст. писав у листі до академіка М. Сумцова про збірку народної порнографії, в якій головне — не паскудство, а дотепні ситуації та гра слів. Але записи не були надані видавцям, а після смерті Манжури, були втрачені.

В останню чверть XIX ст., як зазначають сучасні науковці, «з'явилась і почала активно розвиватися нова субдисципліна або новий напрям етнографії, основним фокусом якого був сороміцький, обценний фольклор та норми статевого життя в українському селі. Слово сексуальність ще не прийшло на той час в український вокабуляр, а тому назва етносексологія є, радше, сучасною назвою для серії тогочасних досліджень та видань» [3, с. 9].

Говорячи про етнографів та фольклористів, що здійснили значний внесок у вивчення сороміцького спрямування в народній творчості, а згодом і сексуальної культури, слід згадати Фрідріха Соломона Крауса (1859–1938), австрійського етнографа, котрого часто називають ще й сексологом. Хорватський єврей за національністю, він, за дорученням кронпринца Рудольфа Габсбурзького, досліджував Далмацію й Славонію, Боснію та Герцеговину. Протягом свого життя Краус збирав еротичний фольклор, але лише 1899 р., після виходу друком перших книг «Криптадії», зважився надати йому публічності. Однак минуло ще п'ять років, перш ніж надруковано перший том періодичного видання «Антропофітеї» — щорічника фольклористичних досліджень з історії розвитку статевої моралі, яке присвячене південнослов'янським народним переказам, що стосувалися статевого зносин.

Краус уважав, що вивчення фольклору й усієї гуманітарної науки слід розпочинати з ознайомлення з історією статевої традиції і звичаїв, а також оснований на них правових і релігійних поглядів, оскільки всі вони безпосередньо пов'язані з актом зачаття [6, с. 95]. Цензурні утиски, судові рішення, негативне ставлення науковців до тематики разом із фінансовими проблемами значно перешкоджали виданню. Але книги, які надрукували протягом десяти років, становлять золотий фонд сороміцького фольклору багатьох народів. Завдяки співпраці з львівським дослідником Володимиром

Гнатюком, у 1909 р. в шостому томі опубліковано дослідження під назвою ««Комора»: епізод української весільної обрядовості».

Окрім «Антропофітеї» Фрідріх Краус видавав «Додатки до Антропофітеї» — дев'ять об'ємних томів, що містили фольклорні твори різних часів і народів. Третій та п'ятий томи «Додатків», які вийшли друком відповідно в 1909 та 1912 рр., присвячені статевому життю українського селянства. Їх упорядником став той самий Гнатюк, котрий в одному томі зібрав записи П. Тарасевського зі Слобожанщини, а в іншому — кількох збирачів з Галичини. Однак обидва томи за рішенням суду конфісковано, як такі, що містять суто порнографічний і позбавлений наукової цінності матеріал, а третій том із сороміцькими піснями й оповідальним фольклором так і не був опублікований.

На той час у Львові Наукове товариство імені Т. Шевченка в збірці «Матеріалів до українсько-руської етнології» також надрукувало деякі матеріали. Переважно це були описи весіль та непристойні пісні, що широко використовувалися в шлюбному обряді, а також ґрунтовна праця Марка Грушевського «Дитина в звичаях та віруваннях українського народу», в якій дослідник розглядає традиційні норми статевого життя та дошлюбних відносин.

У різні часи ставлення до фіксації, а тим більше видання сороміцьких матеріалів дещо змінювалося, але переважно воно було негативним. Причому осуджували такі спроби не лише люди, далекі від будь-яких галузей науки, цензори й псевдоторці за моральність, а й фахівці — фольклористи, етнографи, літератори та мовознавці. Це додатково перешкоджало достатньо складній діяльності збирачів та видавців народних, літературних чи наукових творів, які аналізували статеву культуру. Порушена ще Іваном Манжурою тема для радянської фольклористики виявилася «малоцінною, випадковою, наносною», що пояснювалося впливом «етнографічної школи», яка нерідко орієнтувала збирача на другорядне в житті народу, його побуті, звичаях [1, с. 97].

Знадобилося майже століття для того, щоб усі означені матеріали в перевиданнях нарешті були опубліковані. Нині доступні практично всі найраритетніші видання XIX–XX ст. Однак проблема браку адекватного сприйняття та наукового вивчення сороміцьких творів існує й понині. Звичайно, що в дослідження сексуальної культури протягом століть свій унесок здійснювали не лише етнографи й фольклористи, літератори та історики, а й учені інших наукових галузей — антропологи, філософи, психологи, медики, а згодом сексологи та культурологи.

1877 р. вийшла друком праця американського вченого Луїса Генрі Моргана «Стародавнє суспільство, або дослідження ліній людського прогресу від дикості через варварство до цивілізації». Звичайно, в Європі вона не стала б настільки відомою, якби на неї не звернув увагу один з основоположників марксизму Фрідріх Енгельс. Є дані, що після смерті К. Маркса він розбирав його архіви й натрапив на детальний конспект книги Моргана. Розглядаючи свою діяльність як виконання заповіту померлого друга, базуючись на матеріалах книги, конспекту й власних досліджень, Енгельс у стислий термін написав і опублікував працю «Походження сім'ї, приватної власності та держави» (1884). Це дослідження присвячене періоду дитинства людства, тому воно не стосується певних націй чи народностей у сучасному їх розумінні.

Енгельс визначає кілька етапів переходу від неузгоджених відносин між статями. Після того, як кожна жінка належала кожному чоловікові й навпаки, першим кроком слід уважати кровно споріднену сім'ю, де шлюбні групи були поділені за поколіннями. На цьому етапі накладається табу на статеві зв'язки батьків і дітей. Кровно споріднену сім'ю змінює прогресивніша форма групового шлюбу — пуналуальна, — в якій забороняються близькі інтимні стосунки між братами й сестрами. На основі цієї форми відносин виник інститут роду, коли чоловіки-родичі мали одну жінку й родинні зв'язки можна було встановити лише за жіночою лінією. Третій етап — парна сім'я, в якій чоловік живе з однією дружиною, але багатоженство ще має місце. У такому розвитку Енгельс убачає гендерне поневолення жінки в суспільстві: «Падіння материнського права було всесвітньою історичною поразкою жіночої статі. Чоловік захопив удома владу, а жінка втратила своє почесне положення, перетворена на слугу, рабину його хіті, просте знаряддя дітородіння» [11, с. 60]. І, нарешті, останній етап — моногамна сім'я, сформована на патріархальних цінностях, що відображає повний пріоритет чоловіка, є ознакою початку цивілізації. Походження дітей від батька не підлягає жодному сумніву, оскільки діти з часом, як прямі спадкоємці, мають наслідувати батькове майно. Шлюб у такому разі є значно міцнішим, оскільки не може бути розірваним за бажанням будь-якої зі сторін. Одношлюбність, на думку науковця, стала першим класовим гнобленням і поневоленням жіночої статі чоловічою.

Професор психіатрії Ріхард фон Крафт-Ебінг з австрійського міста Грац 1886 р. опублікував у Штутгарті працю «Psychopathia sexualis» («Статева психопатія»). Це була невеличка брошура,

призначена для фахівців, з описом сексуальних відхилень, проілюстрованих клінічними випадками, відомими авторові. Крафт-Ебінґ не лише представив сексуальні девіації, а й увів до наукового вжитку такі терміни, як «садизм», «мазохізм», «зоофілія». Праця викликала значний резонанс у всьому світі як позитивний, так і негативний. Слід зауважити, що російською мовою «Статеву психопатію» опубліковано в Харкові вже наступного 1887 р. Читачі почали постачати автора власними й відомими їм випадками сексуальних відхилень. Праця, постійно доповнюючись, за 14 років витримала дванадцять перевидань. Останнє, що вийшло друком 1902 р., уже після смерті Крафта-Ебінґа, налічувало близько 600 сторінок і понад 250 описів девіантної поведінки. Заслуга вченого полягала в тому, що він першим для розгорнутого психіатричного дослідження використав ненормативну сексуальну поведінку [2, с. 415].

Важливий внесок у розвиток науки про сексуальність зробив німецький учений Іван Блох (1872–1922). У 1907 р. він опублікував монографію «Сексуальне життя нашого часу в його дотичності до сучасної культури», в якій увів до наукового обігу поняття «сексології». Згідно з І. Блохом, це — міждисциплінарна наука, й суто медичного ставлення до статевого життя недостатньо, тому необхідно долучати до його розгляду й інші науки — біологію й антропологію, етнологію та психологію, філософію й медицину в повному їх обсязі.

На зламі століть відбувається зародження нової школи дослідження — психоаналізу, засновником і головним ідеологом якого став Зигмунд Фрейд (1856–1939). В основі його вчення — поняття несвідомого, що являє собою дію вроджених інстинктів (зокрема, статевого), які значно переважають природні та соціальні чинники. Несвідоме не контролюється людиною й вивільняється в сновидіннях, неврозах і творчих актах у вільних асоціаціях — певних образах, пов'язаних з іншими предметами та явищами. Структура психіки, згідно з Фрейдом, має три складові: Ід (Воно) — безсвідоме, Еґо (Я) — свідоме, Суперєґо (Над-Я) — цензор, моралізатор, що гальмує, обмежує свідоме [10, с. 428–439]. Дослідник розглянув статеві відносини з точки зору науки, завдяки чому тема сексу стала загальнодоступною й популярною.

Народні обряди, побут і творчість, означені наукові дисципліни так чи інакше розглядали чи хоча б стосувалися проблеми сексу й культури в їхніх різноманітних поєднаннях. Однак вичерпно говорити про сексуальну культуру можна було лише після виникнення ще однієї міждисциплінарної науки — культурології. Термін

«культурологія», запропонований ще 1909 р., використав через 30 років потому американець Леслі Уайт для означення антропологічних досліджень у галузі культури. Ще через десять років культурологія почала виокремлюватися в самостійну науку. Дослідження сексуального її аспекту стало доволі запізним процесом і посісти належне місце в науковій дисципліні йому дозволила праця Мішеля Фуко «Історія сексуальності» (1976–1984), де автор уперше означив сексуальність як автономну історичну дисципліну. Влада, згідно з Фуко, власними зусиллями створює сексуальність, однак для суспільства секс є ілюзією й спекуляцією («Воля до знання»). Етичні норми формують сексуальну поведінку, а на зміну суб'єктові бажань приходить суб'єкт сексуальності («Використання задоволень»). В античні часи сексуальність не мала того значення, якого набула в Західному світі, коли всі галузі статевих задоволень стають значно суворішими, а етичним ідеалом є практика самообмеження та самозречення («Турбота про себе»).

У Радянському Союзі, як раніше в Російській імперії, тема сексуальності, навіть у науці, перебувала під суворою забороною. Тому говорити хоча б про мінімальні досягнення в цій галузі не можна. Лише на початку 90-х рр. ХХ ст. на територію колишнього СРСР почали надходити праці зарубіжних дослідників, зокрема переклади розвідок польського психіатра Збігнева Лева-Старовича «Нетиповий секс» і «Секс у культурах світу». Дослідивши культури Африки та Південної Америки, Китаю й Індії, ісламу та християнства, а також давні культури Єгипту й Іудеї, Греції та Риму, дослідник визначає типи сексуальних культур, аналізує феномени сексу й формулює висновки, що в статевій сфері культура формує систему цінностей, правил, заборон і зразків поведінки: «...на сексуальну поведінку впливає означене культурне коло, традиції національної культури, субкультурні спільноти, релігія. Ця обумовленість формує певну систему мислення, поведінки індивідів, утворює фільтр у їх психіці, через який проходить досвід і нові віяння» [7, с. 16]. У результаті статеві зносини стають одним із виразників культури й підпорядковані її впливу.

Лев-Старович представляє культурну сексологію — субдисципліну різних напрямів: від медицини до культури. Вона споріднена й має багато спільних ознак із сексуальною культурою, завдяки якій таке дослідження відбулося. Із позицій сексології статеву культуру досліджував росіянин Ігор Кон. Його праця «Клубничка на березке: Сексуальна культура в Росії», яка витримала три прижиттєві видання, являє собою систематичний

нарис із дохристиянських часів до сучасності. Науковець розглядав сексуальну культуру в широкому значенні, а її компонентами вважав «сексуальний символізм, настанови й ціннісні орієнтації, соціальні інституції, нормативні заборони та приписи, обряди і звичаї, структури й форми типових сексуальних практик, відносин і дій» [4, с. 13–14].

Із 1992 р. в московському виданні «Ладомир» друкуються праці серії «Русская потаенная литература», присвячені темі еротики й сексу в різних сферах людської діяльності. За 18 років існування серії видавництво здійснило 36 видань літературних і фольклорних творів, наукових монографій і збірників статей, деякі з них налічують кілька томів, інші витримали декілька перевидань. Особливо слід відзначити збірники наукових статей «Анти-мир русской культуры: Язык. Фольклор. Литература», «Секс и эротика в русской традиционной культуре», «Эрос и порнография в русской культуре», «Национальный Эрос и культура», «Дискурсы телесности и эротизма в литературе и культуре: Эпоха модернизма», збірник матеріалів і досліджень «А се грехи злые, смертные...», присвячених сімейній і сексуальній культурам, у 4-х книгах, а також праці В. Жельвіса «Поле брани: Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира», М. Золотоносова «Слово и Тело: Сексуальные аспекты, универсалии, интерпретации русского культурного текста XIX–XX веков», Г. Кабакової «Антропология женского тела в славянской традиции». До цієї серії належать два томи дослідження вже означеного Фрідріха Крауса «Заветные истории южных славян».

Цікаво, що й у середині 90-х рр. ХХ ст. ситуація в Росії в ставленні до публікації соромітьких матеріалів більше, ніж за сто років, жодним чином не змінилася. Кореспондент «Российской газеты» звинуватив упорядників у виданні «непотрібних творів минулого» [12], а правоохоронні органи оперативно відреагували на сигнал і навіть намагалися порушити карну справу. Однак, незважаючи на намагання будь-якої цензури, російські вчені, зокрема культурологи, визначили план розвитку науки про сексуальну культуру й способи її дослідження. В Україні нівелювати нерозуміння деяких науковців, щоб довести важливість цієї проблеми, вдається поки що переважно етнографам і фольклористам.

До таких публікацій належать монографії Оксани Кись «Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX — початок ХХ століття)», Ірини Петренко «Шлюбно-сімейні відносини в повсякденному житті мирян Російської держави XVIII ст.» та праця Ірини Ігнатенко «Жіноче тіло в традиційній культурі українців».

Деякі матеріали зі сфери статевої культури розміщено в розвідці Катерини Дисі «Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII–XVIII століття». Слід відзначити й монографію Марії Маерчик «Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу», видану 2011 р. У праці розглянуто, як символіка тілесності використовувалася в обрядах і ритуалах під час переходу людини від одного статусу до іншого — народження, одруження, похорон. І хоча дослідження присвячене дещо іншому спрямуванню, автор надає не лише різноманітний матеріал, а й пояснює приховані значення обрядових дій.

М. Маерчик разом з Оленою Боряк упорядкували збірник статей «Етнографія статевого життя й тілесності», де, окрім праць сучасних науковців, опубліковані означена праця Марка Грушевського та переклад вступу Володимира Гнатюка до другого тому українського еротичного фольклору Ф. Крауса.

Проблема взаємозалежності статевої відносин від культурного рівня та традицій суспільства розглядається не лише культурологією, а й іншими науками, серед яких найбільші досягнення належать сексології. 1988 р. на момент виходу друком праці «Секс у культурах світу» її автор зазначав, що «культурна сексологія перебуває в зародку, і можна лише передбачати її розвиток у майбутньому. Праць на цю тему поки мало, бажаючих розпочати такі дослідження не додається, але все-таки певні успіхи в цій галузі є» [7, с. 17]. Те саме можна сказати про дослідження українською культурологією традиційної сексуальної культури, а це означає, що через певний час і в цій галузі будуть вагомими результати.

Таким чином, для дослідження української традиційної сексуальної культури нині створено сприятливі умови, зокрема дослідниками культур інших націй і народів, а також українськими науковцями, котрі розглядають цю тему з позицій споріднених дисциплін.

Список використаних джерел

1. Березовський І. П. Иван Манжура (Нарис життя і діяльності) / І. П. Березовський. — Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. — 124 с.
2. Берштейн Е. В. «Psychopathia sexualis» в России начала века: политика и жанр / Евгений Берштейн // Эрос и порнография в русской культуре. — М. : Ладомир, 1999. — С. 414–441.
3. Боряк О. До історії етнографії статевого життя та записів сороміцького фольклору (замість вступного слова) / Олена Боряк, Марія Маерчик // Етнографія статевого життя й тілесності : зб. ст — Київ : Центр культурно-антропологічних студій, ПАТ «ВІПОЛ», 2013. — С. 9–16.

4. Кон И. С. Клубничка на березке : Сексуальная культура в России / Игорь Кон. — [3-е изд., испр. и доп.]. — М. : Время, 2010. — 608 с.
5. Костомаров Н. И. Две русские народности (Письмо к редактору) / Николай Костомаров // Основа. — СПб., 1861. — № 3. — С. 33–80.
6. Краусс Ф. С. Заветные истории южных славян : в 2-х т. / Фридрих С. Краусс. — М. : Ладомир, 2009. — Т. 1. — 600 с.
7. Лев-Старович З. Секс в культурах мира / Збигнев Лев-Старович. — М. : Мысль, 1991. — 256 с.
8. Успенский Б. А. «Заветные сказки» А. Н. Афанасьева / Б. А. Успенский // Избранные труды / Б. А. Успенский. — М., 1994. — Т. 2: Язык и культура. — С. 129–150.
9. Успенский Г. П. Опыт повествования о древностях русских : [в 2 ч.] Гавриил Успенский. — Харьков, 1818. — XII. — 815 с.
10. Фрейд З. Я и Оно / З. Фрейд // Психология бессознательного : сб. произведений / З. Фрейд. — М. : Просвещение, 1990. — С. 425–439.
11. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства / Ф. Энгельс // Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Изд. 2-е. Т. 21. — М. : Гос. изд. полит. лит., 1961. — С. 23–178.
12. Щербаков А. «Ты не жми меня к березе», или Похабщина по-научному / Андрей Щербаков // Российская газета. — 1995. — № 98. — С. 16.

References

1. Berezovskyi I. P. Ivan Manzhura (Narys zhyttia i diialnosti) / I. P. Berezovskyi. — Kyiv : Vyd-vo AN URSSR, 1962. — 124 s.
2. Bershtein E. V. «Psyhopathia sexualis» v Rossii nachala veka: politika i zhanr / Evgeniy Bershtein // Eros i pornografiia v russkoi kulture. — М. : Ladomir, 1999. — S. 414–441.
3. Boriak O. Do istorii etnografii statevoho zhyttia ta zapysiv soromitskoho folkloru (zamiest vstupnogo slova) / Olena Boriak, Mariia Maierchuk // Etnografiiia statevoho zhyttia u tilesnosti : zb. st. — Kyiv : Tsentr kulturno-antropolohichnykh studii, PAT «VIPOL», 2013. — S. 9–16.
4. Kon I. S. Klubnichka na berezke : Seksualnaia kultura v Rossii / Igor Kon. — [3-e izd., ispr. i dop.]. — М. : Vremia, 2010. — 608 s.
5. Kostomarov N. I. Dve russkie narodnosti (Pismo k redaktoru) / Nikolai Kostomarov // Osнова. — SPb., 1861. — № 3. — S. 33–80.
6. Krauss F. S. Zavetnye istorii yuzhnykh slavian : v 2-kh t. / Fridrikh S. Krauss. — М. : Ladomir, 2009. — Т. 1. — 600 s. — (Russkaia potaionnaia literatura).
7. Lev-Starovich Z. Seks v kulturakh mira / Zbignevev Lev-Starovich . — М. : Mysl, 1991. — 256 s.
8. Uspenskii B. A. «Zavetnye skazki» A. N. Afanaseva / B. A. Uspenskii // Izbrannye trudy / B. A. Uspenskii. — Т. 2. Yazyk i kultura. — М. : Gnozis, 1994. — S. 129–150.
9. Uspenskii G. P. Opyt povestvovaniia o drevnostiakh russkikh : [v 2 ch.] / Gavriil Uspenskii. — Kharkov, 1818. — XII, 815 s.

10. Freid Z. Ya i Ono / Z. Freid // Psikhologiiia bessoznatelnogo : sb. proizvedenii / Z. Freid. — M. : Prosveschenie, 1990. — S. 425–439.
11. Engels F. Proiskhozhdenie semi, chastnoi sobstvennosti i gosudarstva / F. Engels // Sochineniia / K. Markc, F. Engels. — Izd. 2-e. — T. 21. — M. : Gos. izd. polit. lit., 1961. — S. 23–178.
12. Shcherbakov A. «Ty ne zhmi menia k bereze», ili Pokhabshchyna po-nauchnomu / Andrey Shcherbakov // Rossiiskaia gazeta. — 1995. — № 98. — S. 16.

■ UDC 176.5:130.2

Kukharenko O. O., Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
art-red@ukr.net

INVESTIGATION OF SEXUAL CULTURE IN UKRAINE AND WORLDWIDE

The aim of this article is to retrieve and analyze major literature of Ukrainian and foreign researchers in the field of sexual culture that form the basis of a scientific approach to this topic.

Research methodology. The author applies descriptive research method categorizing sources by scientific disciplines and chronology.

Results. The works of Ukrainian and foreign folklore specialists and ethnographers, psychologists and sexologists, historians and culture experts from Havrylo Uspensky, Mykola Kostomarov, Oleksandr Afanasiev, and Fedir Vovk to modern scholars in the field are of key importance in the study of sexual culture. The works of world renowned scholars such Friedrich Engels, Richard von Krafft-Ebing, Ivan Bloch, and Sigmund Freud cannot also be omitted. An invaluable contribution to the preservation of sexual aspect in the cultures of different nations was made by Friedrich Krauss and 12-volume edition of «Kryptadiia». The Ukrainian researchers did not gain access to these and other works until 20 to 25 years ago, and they have to prove their right to research even now. Sexuality in culture that was banned when Ukraine at different times made part of the Russian Empire and the Soviet Union and later when it gained independence, now becomes more popular and finally finds its place in the national science.

Novelty. Research of the Ukrainian traditional sexual culture is a quite new and an uncommon issue, therefore experience and findings of representatives of other sciences and foreign scientists should be used in this regard.

Practical application. This research in the field of cultural studies makes academic reference to numerous publications from the 19th and 20th centuries, thus laying the foundation for further investigation of the Ukrainian traditional sexual culture.

Key words: sexual culture, sexual life, physicality.

Надійшла до редколегії 05.02.2015 р.

■ УДК 796.332-056.14:070.446(477)

А. С. Колмикова, аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ ФУТБОЛЬНОГО ФАНАТА В УКРАЇНСЬКІЙ МЕДІА-ІНДУСТРІЇ

Окреслюються результати аналізу образів футбольних фанатів, створених засобами масової інформації, в європейських дослідженнях, а також перенесення репрезентаційних форм реалізації на українське суспільство. Характеризуються створені моделі фанатських угруповань. Узагальнюються теоретичні напрями дослідження, які стали основою для моделювання. На прикладі огляду літератури за цією тематикою розглянуто зміна акцентів під час створення уявлень про фанатські угруповання.

Ключові слова: засоби масової інформації, спортивна культура, футбольні фанати, хуліганство, ультрас, візуалізація образу фаната.

А. С. Колмыкова, аспирант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ЭВОЛЮЦИЯ ОБРАЗА ФУТБОЛЬНОГО ФАНАТА В УКРАИНСКОЙ МЕДИА-ИНДУСТРИИ

Очерчены результаты анализа образов футбольных фанатов, созданных средствами массовой информации, в европейских исследованиях, а также перенос их репрезентационных форм реализации на украинское общество. Характеризуются созданные модели фанатских группировок. Обобщаются теоретические направления исследования, которые стали основой для моделирования. На примере обзора литературы по данной тематике рассмотрено изменение акцентов во время создания представлений о фанатских группировках.

Ключевые слова: средства массовой информации, спортивная культура, футбольные фанаты, хулиганство, ультрас, визуализация образа фаната.

A. S. Kolmykova, postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

EVOLUTION OF THE IMAGE OF FOOTBALL FAN IN THE UKRAINIAN MEDIA INDUSTRY

The analysis of images of football fans created by mass media in European Studies and their representational forms of realization in Ukrainian society have been described. The created models of fan groups are characterized. The theoretical directions of

the investigations that have become a basis for the modeling are generalized. The accent changes have been demonstrated during the creation of fan groups by the example of the literature review on these subjects.

Key words: mass media, sports culture, football fans, hooliganism, the ultras.

Сьогодення демонструє сталу тенденцію: спортивні практики суттєво впливають на культуру та суспільство в усьому світі. Спорт стає каталізатором і віддзеркаленням багатьох існуючих явищ. Соціум став цілісним конгломератом, який поєднує в собі найрізноманітніші моделі поведінки. Актуальність дослідження полягає в тому, що спорт є невід'ємною складовою культури, містить особливі коди, виробляє власну систему культурних символів та знаків, які відображають ціннісні орієнтири, ідеологічні настанови, типові для сфери спортивної діяльності в кожній соціально-історичній епосі. Особливе значення у формуванні й поширенні цієї системи мають ЗМІ, завдяки яким дедалі очевиднішим фактором стає стрімка зміна й самого феномену спорту, і його позиціювання в засобах масової інформації як особливої культурної практики. Спортивна діяльність як сфера соціального і культурного життя людини пов'язана з такими важливими сферами людської діяльності, як: політика, ідеологія, бізнес (зокрема шоу-бізнес), мистецтво й ін. Змінюються ідеологія, психологія й етика сучасного спорту, що набуває висвітлення в ЗМІ. Змагання, перформанси, спортсмени — невід'ємна складова культурної практики, але найяскравішими представниками спортивної діяльності є вболівальники.

Футбольні фанати в сучасній культурі — достатньо чітко структурований та самодостатній рух. Для глядацької аудиторії, яка безпосередньо не належить до фанатської культури, образ фаната створюється й ретранслюється за допомогою ЗМІ.

Мета статті — виокремлення існуючих розробок для інтерпретації місця футбольного фаната в культурному та суспільному житті, а також аналіз українських ЗМІ за створеним ними культуротворчим образом уболівальника.

Передусім, необхідно проаналізувати літературу за означеною проблематикою, виокремивши основні відомості, що характеризують існуючу ситуацію. Отже, щодо праць іноземних дослідників, котрі розглядають футбольний фанатизм та його ретрансляцію в засобах масової інформації як найвідоміший фактор символізації суспільних практик.

На особливу увагу заслугоує праця амстердамської групи вчених під керівництвом доктора Пітера Марша «Футбольне насильство та хуліганство в Європі» [11]. У цьому дослідженні аналізуються останні дані з огляду теоретичних концепцій футбольного насилля в Європі й історичний розвиток дослідження означеної проблематики в різних країнах. Визначено роль засобів масової інформації в сприйнятті спортивних практик, проблематику формування відкритого расизму на футбольних матчах, впливу вживання алкоголю на агресивну поведінку фанатів і зміну їх світогляду.

Головними науково-дослідницькими концепціями й напрямками, які висвітлюють проблеми футбольних уболівальників, є праці британських дослідників к. 1960-х рр. Найструктурованіші соціологічні, психологічні й антропологічні напрями містять переважно критичний аналіз та окреслені такими дослідниками: Ян Тайлор [14], Джон Кларк [9], Стюарт Холл [13], Пітер Марш [11], Гері Армстронг [4], Річард Гіліанотті [12] та ін. Слід відзначити певну закономірність: саме британський футбольний фанатизм є найдосліджуванішим феноменом багатьох науковців. Незважаючи на значне зменшення насилля під час британських футбольних матчів, як зазначає П. Марш, означене явище й на сучасному етапі привертає значну увагу і стає центральним проблемним питанням у наукових колах.

Наукова зацікавленість цією темою в різних країнах сприяла виокремленню загальноєвропейського ставлення до проблематики футбольного фанатизму.

Але концентрація на цих напрямках дослідження може стати хибною, адже на сучасному етапі спостерігається поширення проявів девіантної поведінки не лише на теренах тих країн, які були проаналізовані, а й багатьох інших регіонів. Тому в статті простежуються розвиток фанатських груп, котрі виникли й існують уже на теренах України, та створення ЗМІ самого образу фаната.

Інше дослідження, яке є одним з основних теоретичних джерел та надає змоги проаналізувати значення спортивних практик у медійному просторі, — праця швейцарських дослідників Деніала Бека та Луїса Боссхарта «Спорт та медіа» [5].

Спортивні практики — репрезентатори розвитку суспільства й особливе віддзеркалення культурного життя. Це відображення є моделлю соціальних цінностей, що можуть бути особливими індивідуальними якостями кожної окремої людини. Спорт також своєрідний сейсмограф соціальних та культурних змін. Він у деяких випадках є заміником релігійних уявлень, створивши

власне поклоніння ідолам, свої моральні ідеали й моделі поведінки. Спорт — інтеграційний та фундаментальний елемент для деяких суспільних новоутворень, основа соціальної і культурної самоідентифікації та джерело створення нових форм самопізнання.

Ще одне значне дослідження, яке характеризує вплив мас-медіа на сучасний спорт, — є «Спорт і медіа у Великобританії: тривала революція?», доктора центру дослідження культурної політики університету Глазго, Раймонда Боула [7]. Метою цієї праці є виокремлення засобів масової інформації, які підтримують великий спорт, тобто стають фінансовими спонсорами, та виявлення впливу цих комерційних проектів на культурні особливості сприйняття спортивної діяльності. Дослідник аналізує, яким саме чином спорт і його керівні структури сформувалися в добу глобалізації й індустріалізації. Він окреслив деякі основні проблеми, актуальні в сучасному суспільстві, такі як: насилля на стадіонах, фанатський рух, расова політики.

З точки зору медіа-індустрії домінуючі парадигми, що формували медійний ландшафт упродовж багатьох десятиліть, нині зазнають змін та реінтерпретації. Переосмислення пов'язане, насамперед, з переходом від аналогового телебачення до цифрового спектра трансляцій та значним поширенням новітніх комп'ютерних і мережевих технологій. Тенденції впливають на особливості медіа-контенту, зокрема виробництво, розподіл та споживання прийнятої інформації. У будь-якому разі технологічний розвиток майже завжди відбувається в конкретних політичних та економічних системах споживання, що відбиваються на всіх сферах людської діяльності. Без маркетизації цифрового мовлення неможливий розвиток спортивних індустрій споживання, на яких тримається основне фінансування сучасних спортивних команд. Діалектика відносин між глобалізацією, національною самосвідомістю й ксенофобією надто часто демонструється в сучасній суспільній діяльності. Три ознаки поєдналися у футболі. Завдяки глобальній телетрансляції універсальний популярний спорт перетворився на загальносвітовий капіталістичний промисловий комплекс з інвестиціями й власними прибутковими проектами, які стали загальнопоширеними у світовій спільноті й споживаються багатомільярдним населенням усього світу.

Важливим дослідженням для цілісного сприйняття проблематики фанатизму є праця професора університету в Осло Едуардо П. Арчетті під назвою «Антропологія спорту» [3], у якій важливе місце відведене дослідженню провідних теорій і створених

концепцій, які стосуються спортивної діяльності та її ролі в суспільстві. Наприклад, науковець вважає, що необхідно виокремити декілька причин, які слугуватимуть поясненням актуальності спортивної діяльності, як важливого антропологічного та культурного явища. Головна передумова виникнення цього феномену — своєрідне перетворення ритуальних практик, ініціація, перехід учасників з одного стану в інший — переможців або переможених.

На основі аналізу образу фанатів та їх діяльності можна дійти деяких висновків: великий обсяг інформації приділено окресленню яскравих проявів підтримки команд та ретроспекції агресивних поведінкових моделей як ретрансляторів особливої футбольної культури.

Деякі британські таблоїди, такі як «Sun» та «Daily Mirror», на своїх сторінках розміщували значні за обсягами статті, що характеризували нестримні прояви фанатської поведінки під час матчів. «Smash These Thugs!», «Murder on a Soccer Train!» (Sun), «Mindless Morons» and «Savages! Animals!» (Daily Mirror). Стверджувалося, що такі нестримні емоційні заклики та висвітлення існуючих подій можуть спричинити ще більші невдоволення як на стадіоні, так і за його межами. Дослідження спортивного та наукового зібрань (1978 Report on Public Disorder and Sporting Events) засвідчило: за результатами аналізу існуючої ситуації надмірна увага до проблематики хуліганства під час футбольних баталій призводить до збільшення проблемних ситуацій.

Якщо звернути увагу на минулі події, саме там можна побачити та простежити історичні передумови виникнення зацікавленості ЗМІ футбольними процесами. Наявність представників преси на футбольних матчах зафіксована ще в 1890 р., хоча звітності існували і раніше, але саме цього року вийшли друком розгорнуті описи матчів. Наукові дослідження, проведені щодо цього питання англійськими вченими Мерфі, Даннінгом та Вільямсом, свідчать, що заворушення під час спортивних заходів ще до Першої світової війни являли собою звичайне явище. Перші описові характеристики були лише стислими звітностями про ті події, які відбувалися на полі або трибунах стадіонів. У міжвоєнні роки такі статті стали зовсім невеликими, але це не свідчить про те, що кількість зафіксованих випадків стала меншою. У дослідженні британської групи вчених існує дві версії змін: 1) футбольні вболівальники демонструють менш агресивну поведінку на стадіонах; 2) журналісти припинили детально фіксувати та розкривати ті події, що відбувалися на полі. На основі аналізу культурної ситуації міжвоєнного

періоду, можна дійти деяких висновків. Проявів агресії не стало менше, радше вони були сублімовані в іншому напрямі: закінчення Першої світової війни виснажило суспільство, нестабільна ситуація в Європі також не надавала впевненості, тому прояви агресії зменшилися.

Формування сучасного стилю написання статей, які стосуються насилля на футбольних стадіонах, можна простежити із середини 1950-х р. У цей час занепокоєння в суспільстві щодо агресивної поведінки серед підлітків стало однією із центральних тем для обговорення, а оскільки стадіон був центром концентрування такої категорії енергії, він став потенційно нестабільним об'єктом.

Дослідник означеної проблематики Стюарт Холл стверджував: «Обговорення проблем хуліганства у футбольних фанатів може призвести до ескалації конфлікту й проблем на стадіонах» [13, с. 4]. Як приклад можна навести пояснення вболівальника Челсі, який постав перед судом у 1967 р. за звинуваченням у громадських заворушеннях: «...я прочитав у місцевій газеті, що Вест Хемм Юнайтед збираються влаштувати заворушення, тому я вирішив випередити їх».

Наводячи в пресі багатослівні заголовки, називаючи фанів представниками ірраціональної моделі поведінки, а також співвідносячи їх вчинки з моделями анімалістичної поведінки («Увага. Фанати Юнайтед — тварини!» Sunday People, 29 August 1975), ЗМІ таким чином створюють образ фана й стимулюють до прийняття запобіжних заходів зі сторони влади, а також стають каталізатором підтримки створеного іміджу самими фанатами.

Стюарт Холл стверджував: якщо футбольна звітність у пресі сповнена потужних мілітаризованих метафор і графічних образів, то не слід дивуватися, що невдовзі ті самі сюжети втілюються на стадіонах та вулицях напередодні матчу. Межа між описом того, що може відбутися під емоційним впливом, і самими діями надто тонка, тому важливо не перетнути її.

Проаналізувавши ситуацію в Європі на прикладі Великобританії, необхідно звернути увагу на сучасні українські реалії й висвітлення ЗМІ саме української фанатської культури. У суспільстві, з огляду на сучасну ситуацію на території України, ЗМІ значно впливають на свідомість людей, створюють образи за допомогою широких екранів, таким чином затверджуючи стереотипізовані моделі поведінки тих чи інших угруповань.

Ще у 2013 р. фанат асоціювався з агресивною хуліганською поведінкою, всі протиправні дії на стадіонах та за його межами інкримінувалися саме фанатським угрупованням. Нині спостерігається

інший культурний контекст — саме цілісні, добре структуровані об'єднання стали символом опору та своєрідного захисту в суспільстві.

Для детальнішого аналізу необхідно простежити тенденцію зміни заголовків українських таблоїдів. Саме ця динаміка може продемонструвати на прикладі деяких статей, як саме ЗМІ створюють образи для сприйняття фанатських угруповань.

Ще у 2011–2012 рр. українська газета «Тиждень. UA» містила заголовки такого змісту. «У Дніпропетровську футбольний матч закінчився бійкою: 8 беркутівців травмовані, 60 фанів затримані. Міліція 9 квітня затримала 60 уболівальників футбольної команди «Дніпро» за порушення громадського порядку після матчу «Дніпро» — «Металіст» у Дніпропетровську. Про це повідомляє прес-служба головного управління Міністерства внутрішніх справ у Дніпропетровській області» (10 квітня, 2012). Або: «Автобуси вболівальників «Шахтаря» після гри закидали камінням. Після сьогоднішньої гри в Запоріжжі «Шахтаря» та «Металурга» в 1/4 Кубка України з футболу колону автобусів, у яких знаходилися уболівальники «гірників», закидали камінням та іншими важкими предметами, повідомляє прес-служба клубу «Шахтар» [2].

Ще одна стаття має такий зміст: «У Києві через масову бійку затримано 20 чоловіків. Надвечір неділі в Києві біля станції метро «Лук'янівська» виникла бійка між двома групами молодих людей, імовірно, футбольними уболівальниками. Про це повідомили у відділі зі зв'язків з громадськістю ГУ МВС України в Києві» (22 липня, 2011) [2].

Отже, ЗМІ створюють негативний образ існуючих фанатських угруповань та ультрасів, які за суб'єктивними оцінками є причинами винятково проблемних ситуацій.

Сучасний стан політичних, соціальних та культурних перетворень надає іншої схеми поведінкових моделей і створення нових форм прояву вболівальницької культури. Образ фаната нині окреслюється іншими проявами та створюється особлива група підтримки. Слід навести газетні статті за період кінця 2013–2014 р.

«Київські «ультрас» формують загони самооборони для захисту столиці від «тітушок». Ультрас Динамо формують загони самооборони. Про це йдеться в повідомленні в групі ультрас у соцмережі ВКонтакті». (Тиждень. UA, 21 січня 2014) [2].

«Ультрас семи футбольних клубів підтримали мітингувальників на Грушевського. Футбольні вболівальники українських клубів

заявляють про підтримку Євромайдану і створюють загони самооборони для боротьби проти «тітушок»». (23 січня 2014) [2].

«Ультрас трьох клубів провели марш Єдності перед Суперкубом України. У Львові перед матчем за Суперкубок відбувся спільний марш фанатів «Динамо», «Карпат» і «Шахтаря» за єдність України» (23 липня 2014) [2].

Як свідчать статті, ставлення до фанатських угруповань змінюється, вони стають символом опору та набувають інших ознак, їх войовничість і чітка структурованість допомагають у вирішенні проблемних моментів на вулицях. Фанати не перестали бути символом агресивної та милітаризованої поведінкової моделі, але на сучасному етапі вони можуть регулювати свої емоційні сплески.

27 лютого 2014 р. ультрас уклали перемир'я між рухами фанатів різних клубів на невизначений термін. У тексті поширеної заяви причиною такого кроку названий тиск органів правопорядку й влади на представників фанатського руху через висловлення ними мирної громадянської позиції. «Лідери ультрас пояснили, що відносини між ними будуються за принципом того, що вони, у першу чергу, є українцями. Тобто, на першому місці повинні бути взаєморозуміння, довіра та взаємовиручка» [2]. Об'єднання, на момент його оголошення, підтримали ультрас усіх клубів Прем'єрліги, 21 організація Першої та Другої ліг, окремих аматорських об'єднань.

На сучасному етапі прояви агресивності на стадіонах мають припинитися. ЗМІ нині створюють інший образ угруповань, які консолідовані навколо існуючих проблем у державі.

Помилкова думка, що фанатські угруповання раптово припинили прояви насилля на стадіонах, перестали бути джерелом проблемних ситуацій, але намагання звести їх до мінімуму та підтримати правопорядок на стадіонах силами саме вболівальників, — це значний крок до зміни культурних орієнтирів фанатських угруповань.

Вищесказане дозволяє дійти певних висновків. Дослідження у сфері спортивної культури на теренах України не мають цілісної структури, тому необхідно для подальшого детального аналізу цієї проблематики виокремити головні особливості існуючої інформації. Європейські праці за означеною тематикою мають ширший діапазон розгляду питання та є теоретичним підґрунтям для вивчення українського феномену спортивної культури. Існуючі статті в ЗМІ надають змоги проаналізувати місце особливої культури футбольних фанів у сучасному просторі спортивних практик. Головним

завданням засобів масової інформації стає не створення власних суб'єктивних суджень щодо футбольних фанатів, а опис і аналіз тих подій, які стосуються поведінкових моделей та спрямування їх на вирішення проблемних питань. Як з'ясувалося, слід обережно характеризувати угруповання, адже формування образу в газетних статтях та на екранах медійних центрів є створенням, зазвичай, візуальних характеристик фанатських груп у свідомості суспільства. Перспективи подальшого дослідження пов'язані з детальнішим розкриттям феномену футбольного фанатизму та його взаємовпливу з багатьма аспектами культури, виокремленням основних характеристик фаната як суб'єкта культуротворчої діяльності.

Список використаних джерел

1. Регламент ФІФА з безпеки на стадіонах [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ffu.org.ua/files/ndocs_442.pdf. — Назва з екрана.
2. Тиждень. ua [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Tag/%D1%84%D1%83%D1%82%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D1%84%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B8>. — Назва з екрана.
3. Archetti P. *Eduardo Antropology of Sport* / Eduardo P. Archetti. — Oslo, Department of Social Antropology : Box 1091, 2003. — 10 p.
4. Armstrong G. *Football hooliganism: theory and evidence* / G. Armstrong // *Sociological review*. — 1991. — №3. — P. 427–458.
5. Beck D., *Sport and media* / D. Beck. — University of Fribourg, Switzerland, 2003. — 195 p.
6. Blain N. *Games Across Frontiers: Issues of National Identity and the Reporting of Italia '90 in the European Press*. Paper presented at the 5th International Conference on Public Communication, University of Navarre / N. Blain and H. O'Donnel. — Pamplona, 8–9 November 1991.
7. Boyle R. *Sport and the Media in UK: the Long Revolution?* / R. Boyle. — Centre for Cultural Policy Research. University of Glasgow, 1991. — 2–10 p.
8. Brug H.H. van der and Meijs, J. *Dutch High-Risk Supporters at the World Championship Football in Italy* / H. H. van der Brug and J. Meijs. — Amsterdam : Stichting Het Persinstituut. 1991. — 25 p.
9. Clarke J. *Football and working class fans: tradition and change* / J. Clarke. — London : Inter-Action. 1978. — 10 p.
10. Dal Lago A. *Italian football fans: Culture and organisation. Football, Violence and Social Identity* / A. Dal Lago and R. De Biasi. — London : Routledge, 1994. — 230 p.
11. *Football violence in Europe*. A report to the Amsterdam Group. prepared by Giovanni Carnibella, Anne Fox, Kate Fox, Joe McCann, James Marsh, Peter Marsh. — Oxford, 1996. — 97 p.

12. Giulianotti R. Scotlands' tartan army in Italy: The case for the carnivals que / R. Giulianotti // Sociological review. — 1991. — №3. — P. 503–527.
13. Hall S. The treatment of football hooliganism in the press / Stuart Hall. — London: Inter-Action Imprint. 1978. — 5 p.
14. Taylor I. It's a whole new ball game: Sport television, the cultural, industries and the condition of football in England / I. Taylor. — University of Leicester, 1993. — 15 p.

References

1. Rehlament FIFA z bezpeky na stadionakh [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.ffu.org.ua/files/ndocs_442.pdf. — Nazva z ekrana.
2. Tyzhden. ua [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/Tag/%D1%84%D1%83%D1%82%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D1%84%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B8>. — Nazva z ekrana.
3. Archetti P. Eduardo Antropology of Sport / Eduardo P. Archetti. — Oslo, Department of Social Antropology : Box 1091, 2003. — 10 p.
4. Armstrong G. Football hooliganism: theory and evidence / G. Armstrong // Sociological review. — 1991. — №3. — P. 427–458.
5. Beck D., Sport and media / D. Beck. — University of Fribourg, Switzerland, 2003. — 195 p.
6. Blain N. Games Across Frontiers: Issues of National Identity and the Reporting of Italia '90 in the European Press. Paper presented at the 5th International Conference on Public Communication, University of Navarre / N. Blain and H. O'Donnel. — Pamplona, 8–9 November 1991.
7. Boyle R. Sport and the Media in UK: the Long Revolution? / R. Boyle. — Centre for Cultural Policy Research. University of Glasgow, 1991. — 2–10 p.
8. Brug H.H. van der and Meijs, J. Dutch High-Risk Supporters at the World Championship Football in Italy / H. H. van der Brug and J. Meijs. — Amsterdam : Stichting Het Persinstituut. 1991. — 25 p.
9. Clarke J. Football and working class fans: tradition and change / J. Clarke. — London : Inter-Action. 1978. — 10 p.
10. Dal Lago A. Italian football fans: Culture and organisation. Football, Violence and Social Identity / A. Dal Lago and R. De Biasi. — London : Routledge, 1994. — 230 p.
11. Football violence in Europe. A report to the Amsterdam Group, prepared by Giovanni Carnibella, Anne Fox, Kate Fox, Joe McCann, James Marsh, Peter Marsh. — Oxford, 1996. — 97 p.
12. Giulianotti R. Scotlands' tartan army in Italy: The case for the carnivals que / R. Giulianotti // Sociological review. — 1991. — №3. — P. 503–527.
13. Hall S. The treatment of football hooliganism in the press / Stuart Hall. — London: Inter-Action Imprint. 1978. — 5 p.
14. Taylor I. It's a whole new ball game: Sport television, the cultural, industries and the condition of football in England / I. Taylor. — University of Leicester, 1993. — 15 p.

■ UDC [796.332-056.14:070.446] (477)

Kolmykova A. S., postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
nastuha1991@gmail.com

EVOLUTION OF THE IMAGE OF THE FOOTBALL FAN IN UKRAINIAN MEDIA INDUSTRY

The aim of the article is to analyse major literature on the issue of sports fanaticism and identify research works in this area, which characterise certain features inherent to sports fanaticism in Ukraine. The characteristic effect on sport and its perception by society provide mass media that serve as the interpreters of events directly related to the sport practicing. Competitions, performances are the key elements of cultural changes and modulate the image of the fans.

Research methodology. The article analyses the existing literature on this subject, the basic trends in which manifestations of fan behaviour are investigated. The British researcher Peter Marsh as well as the Amsterdam team of scientists consider not only the phenomenon of football fanaticism, but also the elements of the origin and theoretical basis for the aspects of this phenomenon. Daniel Beck and Louis Bosschart in «Sport and Media» 2003 discussed the problems affecting the interaction of these two sectors. These studies are the fundamental basis for the analysis of the phenomenon of sports fanaticism. The historical retrospection of the issues was examined: the interest of the media, there is a constant tendency to attract attention to a phenomenon directly related to sports and fan support.

Results. By the example of Ukrainian fan groups it was managed to simulate the image created by the media. A fan for the majority part of society is a person with deviant norms of behaviour. The article focuses on aggressive elements of behavioural patterns, also generates another way for an objective perception of the phenomenon. Publications, television and Internet media create models that can be analysed by the society itself as the dominant forms of manifestation of embodying images. The article aims to analyze the versatile perception of football fanaticism as cultural and creative phenomenon.

Novelty. For the first time in Ukrainian Cultural Studies fans have been analysed as a special element of cultural and creative activities.

Practical significance. A detailed study of perspective allows a closer look at the phenomenon of sports fanaticism by the example of football.

Key words: mass media, sports culture, football fans, hooliganism, the ultras.

Надійшла до редколегії 17.02.2015 р.

■ УДК 78.071.079

З. М. Шимчик, аспірант, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ

ПІДГОТОВКА АРТИСТА ДО УЧАСТІ У ФЕСТИВАЛІ

Проаналізовано етапи підготовки артиста до виступу на фестивалі, окреслено важливі складові, що сприяють успішному виступу перед публікою, виявлено проблеми участі артиста у фестивалі. Охарактеризовано основні фактори впливу на якісний виступ артиста. Розкрито питання щодо загального розвитку музичної культури та внесено власні рекомендації щодо поліпшення загального стану музичної культури України. Здійснено порівняльний аналіз зарубіжної практики в організації та проведенні фестивалів і участі артистів у них.

Ключові слова: фестиваль, артист, виступ, участь, гонорар, організація, преса, музична культура.

З. М. Шимчик, аспирант, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев

ПОДГОТОВКА АРТИСТА К УЧАСТИЮ В ФЕСТИВАЛЕ

Проанализированы этапы подготовки артиста к выступлению на фестивале, обозначены важные составляющие, которые формируют успешное выступление перед публикой, выявлены проблемы участия в фестивале. Охарактеризованы основные факторы влияния на качественное выступление артиста. Раскрыты вопросы относительно общего развития музыкальной культуры и внесены собственные рекомендации по улучшению общего состояния музыкальной культуры Украины. Осуществлен сравнительный анализ зарубежной практики в организации и проведении фестивалей и участия артистов в них.

Ключевые слова: фестиваль, артист, выступление, участие, гонорар, организация, пресса, музыкальная культура.

Z. M. Shymchyk, postgraduate student, National University of Culture and Arts, Kyiv

PREPARATION OF THE ARTIST FOR PARTICIPATION IN A FESTIVAL

The article analyzes the stages of preparation of the artist for his/her performance at a festival. It describes the factors contributing to the success at the performance. The author explores problems of the present-day musical culture of Ukraine and suggests relevant recommendations. A comparative analysis of world experience in arranging festivals is provided.

Key words: festival, artist, performance, participation, fees, organization, press, music culture.

Фестивальний рух — це важливе явище в Україні, від якого безпосередньо залежить формування культури загалом. Кожен музичний фестиваль відкриває українцям нові імена талановитих молодих артистів, що набули визнання багатьох прихильників фестивального руху й можливості реалізуватись у своїй творчості.

Актуальність теми полягає у висвітленні молододосліджених аспектів загальної проблеми підготовки артиста до участі у фестивалі.

З моменту зародження фестивалю його розвиток та музичну складову досліджують численні вітчизняні музикознавці й культурологи: Г. Ганзбург, О. Дьячкова, О. Зінькевич, Ю. Чекан, І. Сікорська, А. Мізітова, С. Зуєв, М. Копиця, С. Виткалов, О. Чепалов, М. Швед, М. Черкашина-Губаренко та ін. Питанню підготовленості артиста до виступу перед аудиторією приділили увагу такі вчені: Л. А. Баренбойм, Г. Г. Нейгауз, Г. М. Коган, С. І. Савшинський, Ю. В. Капустін, Д. К. Кірнарська, В. М. Откидач, І. В. Петрова, Т. Глушук та ін. Дослідження в галузі артистизму набуло відображення в працях таких науковців: Л. А. Манасян, Ю. К. Попов, І. Д. Ергієв. Проте в дослідженнях означених науковців детально проаналізовано лише психологічний аспект, без урахування не менш важливих інших складових, а саме організаційних, фінансових, технічних, професійних.

Мета статті — проаналізувати важливі складові, що формують успішний виступ, окреслити їх значення в подальшому розвитку самого артиста, виявити недоліки та переваги його участі у фестивалі та надати власних рекомендацій щодо якісної підготовки до виступу; на основі зарубіжного досвіду винести власні рекомендації щодо поліпшення стану музичної фестивальної культури загалом.

Українська музична культура дедалі більше заповнює творчий простір численними музичними фестивалями різних видів, жанрів й змісту. Фестивалі набувають різних масштабів та якості, від маленьких місцевих чи провінційних до масштабних, міжнародних. Немало молодих артистів, беручи участь у фестивалі, планують не просто виступити на сцені, а й передусім заявити про себе на загал, привернути увагу преси, телебачення, створити навколо себе власне коло прихильників і знайти не лише однодумців, а й потенційних спонсорів та меценатів. Та перш ніж детально розглянути всі аспекти участі артиста у фестивалі, необхідно означити ключові терміни цього дослідження.

Слово фестиваль (від франц. *une fête* — свято, від лат. *festivus* — веселий, святковий) означає масове свято, що демонструє досягнення в галузі музики, театру, кіно, естради. В Україні фестивальний рух нині є надзвичайно поширеним явищем, виник у 1990 р. [1]. У Великому тлумачному словникові сучасної української мови фестиваль визначається як масове свято, на якому представляють досягнення певного виду мистецтва; показ, огляд досягнень якогонебудь виду мистецтва [2]. Відомо, що найперші музичні фестивалі проводилися у Великій Британії (Лондон, 1709 р.), пов'язані із церковною музикою [1]. Від здобуття незалежності, згідно з класифікацією М. Шведа, в Україні функціонують п'ять великих міжнародних фестивалів (Київ Музик Фест, Музичні прем'єри сезону, Форум музики молодих у Києві, Два дні і дві ночі нової музики в Одесі, «Контрасти» у Львові) та кілька локальних, присвячених музиці (зокрема в Ужгороді, Вінниці, Запоріжжі, Каневі, Львові, Києві). Проте нині неможна обмежуватися лише цим переліком, адже М. Швед у дослідженні не навів започаткованих в останні роки митцями Київського інституту музики ім. Р. М. Глієра міжнародних фестивалів «Віртуози планети» і «Київські літні музичні вечори», що вже стали знаковими, набули популярності та значного поширення серед їх учасників, а також поцінування київської публіки, фестивалю мистецтв «Шевченківський березень», а серед молодіжних рок-фестивалів: «Артполк», «Рок Січ», «Захід» та інших численних музичних фестивалів з різними музичними течіями. Незважаючи на масштаби і їх велику кількість, Олена Дьячкова, порівнюючи структурні характеристики українських фестивалів сучасної музики, наголошує: «...сьогодні музичні критики надають переваги «історичному» типу оглядів із докладним описом «біографії» події та модуляціями в галузі інтерпретації в галузь історії музики» [3]. Нині «домінує хроніка: інформаційні дописи, інтерв'ю, побіжні огляди, всю аналітичну «потужність» яких сконцентровано в одній-двох фразах на кшталт «запам'яталася прем'єра» ... та її варіанти: «яскраве враження залишила», «художнім відкриттям стала»», — стверджує О. Зінькевич [5].

В Україні бракує професійної музичної критики, замість неї, як стверджує більшість молодих музикантів, друкуються анонси й хроніки, що нагадують репортажі зі спортивних змагань. Тому часто плани артистів бути поміченими на фестивалі і мати можливість справити враження на музичного критика не реалізуються. Беручи участь у музичному фестивалі, артист має багато можливостей, які йому необхідно заздалегідь обговорювати

з організаторами фестивалю, що є доцільним для обох сторін. Нині перед артистом відкриваються великі можливості, якщо він бере участь у музичних фестивалях (а сам фестиваль є знаковим і професійно організованим), попередньо організувавши власну підготовку до виступу. Демократичність, святковість і творча свобода зумовлюють доступність музичних фестивалів для різних музичних груп, аудиторій, порівняно з традиційними концертами в установах культури [4]. Саме в цьому полягає перевага і для організаторів, і для учасників музичних фестивалів. Пропонуємо розглянути рисунок 1, щоб порівняти переваги і недоліки участі артиста у фестивалі.

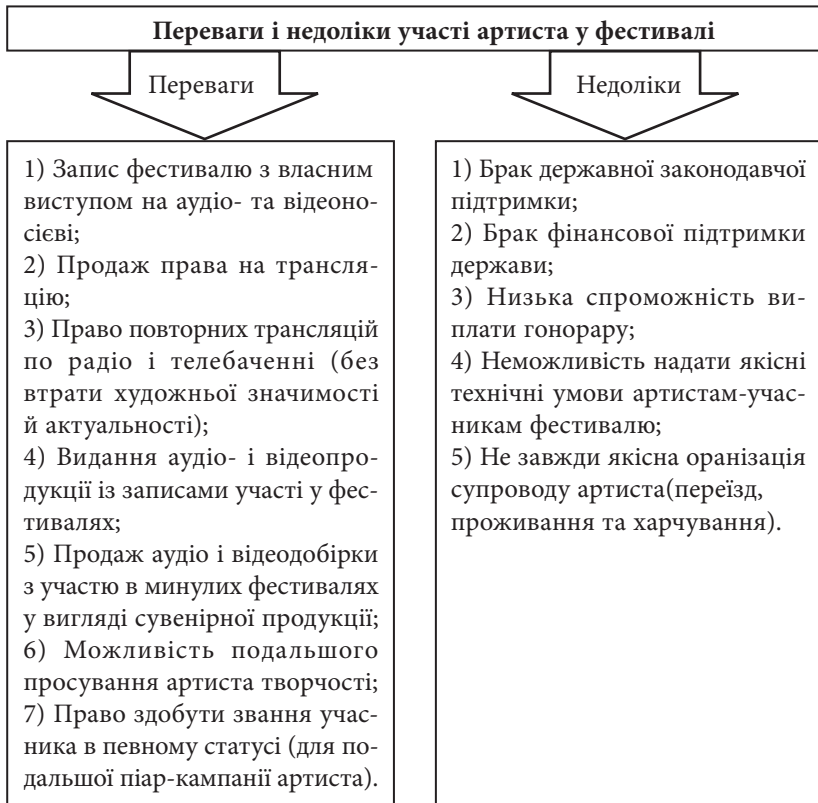

Рис. 1. Проблеми участі артиста у фестивалі

На перший погляд недоліків менше, але справа не в кількості, а їх значимості. Саме рівень фінансування і законодавчої бази — потужна рушійна сила для якісної організації участі артистів

у фестивалях. Часто проблема участі для багатьох талановитих артистів — неспроможність виплати гонорару або навіть супутніх послуг. Однак, безумовною перевагою є те, що кожен фестиваль являє собою творче та індивідуальне явище. На думку Г. Хроми, кожен фестиваль відіграє роль потужного каталізатора креативного процесу [9, с. 121], який залежить не лише від організаторів фестивалю, але й безпосередньо від кожного артиста. Головне для артиста — підготовка до виступу. Участь до виступу на фестивалі передбачає не лише саундчек (безпосередньо на фестивалі), але й потужну підготовку. Передусім повинні бути підготовлені програма, репертуар виступу (узгоджений з організаторами фестивалю), артист має чітко й досконало обдумати виступ, окреслити світлову і звукову палітру, забезпечити перевірку всіх музичних інструментів (якщо вони є), зробити технічну постановку номерів, театралізувати виступ чи підготувати шоу. Проблемним моментом у фестивалній діяльності є організація участі артиста. Для успішного виступу на музичній сцені необхідно вирішити організаційні питання, серед яких: фінансові (гонорар, переїзд, проживання, харчування), технічні (комфортні умови на сцені), піар-послуги (надати артистові можливості поспілкуватись зі ЗМІ). Пропонуємо розглянути схему конкретних факторів, що впливають на якісний виступ артиста.

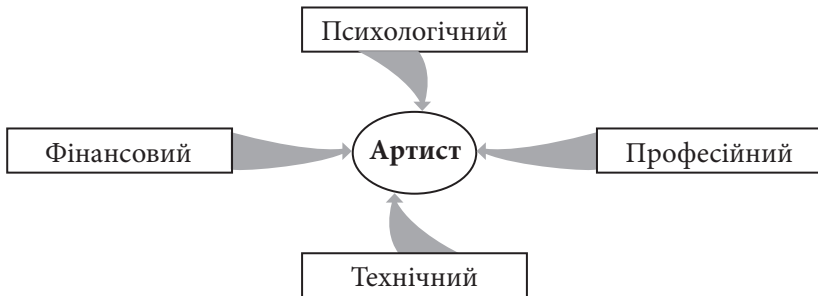

Рис. 2 «Фактори, що впливають на якісний виступ артиста під час участі в музичному фестивалі»

Розглянемо фактори детальніше. Важливим і надзвичайно впливовим є психологічний фактор, що задає тон виступу артиста на сцені, який являє собою результат кропіткої творчої праці і є відповідальним моментом, котрий стимулює його подальше творче зростання. Часто молоді виконавці надто хвилюються перед виступом, інколи глядачі навіть можуть це помітити, що для самого

артиста є негативним фактором. Тому підготовчий етап до виступу має важливе значення, адже він усуває всі бар'єри невпевненості та хвилювання артиста. Існує немало психологічних складових, що впливають на виступ артиста: різноманітні риси характеру виконавця, воля, інтелект, глибина емоцій, творча фантазія — усе це проявляється під час публічного виступу. Згідно зі К. Станіславським, «сценічне самопочуття» являє собою єдність інтелектуальної та емоційної сфер артиста, спрямоване на краще виконання творчого завдання. У цьому разі важливим началом є інтелект-«пильне око», що стежить за тим, щоб змістовна емоція не підмінялася афектованим збудженням, а замість життя образу на сцені або естраді не виявився грубий натуралізм [7]. Успішність виступу артиста на сцені залежить не тільки від якості та надійності вивчених творів, а й рівня його психологічної готовності до спілкування з публікою. Робота професійного музиканта — один з найскладніших видів людської діяльності, що потребує багаторічної щоденної праці, нерідко фізично і психічно виснажливої. Питанню про те, скільки і як потрібно працювати над удосконаленням професійної майстерності, немало музикантів приділяли пильну увагу. Важливий елемент на початку щоденних занять — розігрівання, необхідний не тільки для розминки м'язів, але, передусім, — психічного налаштування музиканта загалом. Ю. В. Капустіна зазначала, що в процесі спілкування з публікою виконавець здійснює кілька важливих соціальних функцій: просвіти, пропаганди, розваги, насолоди, виховання, тобто духовного збагачення особистості, що є найвищим призначенням мистецтва [8].

Недоліком є те, що часто молоді артисти на фестивалях виступають безплатно, маючи на меті популяризувати свій гурт і заявити про себе не тільки потенційним прихильникам, але і присутнім на фестивалі представникам преси і телебачення. Якщо б усім артистам-початківцям виплачували гонорари за виступи, для них це був би значний поштовх у кар'єрному зростанні. Можна припустити, що зароблені кошти молоді артисти могли б вкласти в ще одну фазу розвитку для свого просування: запис нової пісні, її видання для прихильників, звичайну ротацію на радіо, знімання кліпу на нову композицію тощо. Фестивальний рух України і розвиток молодих виконавців не лише належним чином не фінансуються державою, а й часто не можуть знайти зацікавлених спонсорів, меценатів. Якщо б держава надавала належну підтримку музичного фестивального руху України на законодавчому рівні, це допомогло вирішувати фінансові проблеми. Якби в нашій країні, як

і за кордоном, діяли громадські організації, які б спеціалізувалися на організації різноманітних мистецьких акцій, це значно підвищило б рівень творчого зростання не лише артистів, а й і громадян загалом. Можна припустити, що в такому разі і самі артисти були б професійнішими, і виступали лише ті, хто дійсно набув визнання публіки.

Позитивним чинником є те, що талановиті артисти, які беруть участь у фестивалях мають стартовий капітал для подальшого їх розвитку на музичний ринок, але коли такий капітал відсутній, і плани на подальшу творчість ґрунтуються на тому, щоб вийти на ринок завдяки участі в музичних фестивалях, «пробитись» на велику сцену артистові складно.

У європейській практиці організатори фестивалю часто створюють артистам належні умови. Для зарубіжних фестивалів участь артистів завжди передбачає фінансову мотивацію. Щодо української практики організації фестивалю, то помітним є те, що організатори розділяють тих артистів на тих, кому слід платити, і тих, хто погодиться виступити безплатно. Ця позиція не є слухною, адже кожен музикант заслуговує на гонорар, оскільки виступ — це робота. Необхідно, щоб організатори не економили на молодих артистах бюджет своїх заходів, а знаходили для власного прибутку інші професійніші рішення, що надало б змоги українському ринку фестивалів вийти на вищий професійний рівень. Негативним є й той фактор, що не всі музичні фестивалі здатні оплатити витрати на проїзд, проживання та забезпечити харчуванням. Іноді організатори або оплачують мінімальний гонорар, який називає артист, або переїзд і супутні послуги (проживання та харчування). Часто артист, котрий бажає виступити на фестивалі, повинен знайти фінансові можливості для своєї участі, навіть якщо він — високо професійний і талановитий.

Важливим є технічний фактор. Беручи участь у фестивалі, молодий артист повинен розуміти і мати мінімальні навички технічного фахівця, інакше кажучи, знатися на техніці, мати власний побутовий райдер. Також він має вміти разом зі звукорежисером та світлотехніком налаштувати звук і світло перед виступом на саудчеку.

Успішний виступ артиста часто залежить від якості техніки, яку пропонує організатор фестивалю.

Ще одним недоліком або перевагою для кожного учасника фестивалю є наявність професійного фактора. Важливі вокал, його рівень, манера виконання, творчість артиста, репертуар, уміння правильно користуватися своїми вокальними даними, подачею голосу.

Аналізуючи зарубіжний розвиток не лише фестивального простору, а й культурного загалом, слід зазначити, що в розвинених країнах використовується зовсім інший підхід як до творців культурних проєктів, так і до їх споживачів. У сучасному зарубіжному суспільстві масового поширення набула творча, інтелектуальна праця, важливу роль відіграє інформація, ефективно розвивається сфера культури, формується система морально-етичних та духовних цінностей, у центрі якої — людина з її здібностями, запитами, інтересами [6, с. 9]. У кожній країні створюються належні умови для художнього й естетичного розвитку людини, її творчої самореалізації в системі мистецтв (музика, живопис, хореографія, література). Наприклад, у Франції найпопулярнішим серед аматорських видів мистецтв є музичне, якому надають перевагу більше 5 млн осіб, старших 15 років [6, с. 9]. Пояснюється це підтримкою Міністерства культури та засобів масової інформації Франції, які вбачають у музичному аматорстві особливу культурну та художню місію. Нині така музична творчість охоплює джаз, класичну, популярну та народну музику. Починаючи з 80-х рр. XX ст., за підтримки означеного Міністерства та місцевих органів влади в країні проводяться різноманітні музичні заходи (свято музики, музичні фестивалі та ярмарки), діють спеціальні музичні курси (з 1998 р. любителі, після їх закінчення, отримують дипломи державного зразка — *Diplome d'etat*), центри поліфонічного мистецтва, музики і традиційних танців, музичні школи [6, с. 11]. У багатьох зарубіжних країнах створено фонди та організації для розвитку естетичного виховання. Зокрема, цим питанням опікуються Королівське товариство виховання засобами мистецтва у Великобританії, Національна асоціація художнього виховання в США, Міжнародне товариство виховання засобами мистецтва при ЮНЕСКО. Головними завданнями таких організацій є підтримка дослідницької діяльності в галузі гуманітарних знань, проведення культуротворчих заходів, надання допомоги в реалізації програм з естетичного виховання та художньої творчості, підтримка функціонування дозвіллевих закладів у сільській місцевості. [6, с. 11]

Аналіз співвідношення економічної та культурної політики в сучасному зарубіжному суспільстві свідчить про взаємозалежність економічних та дозвіллевих складових життя суспільства. Австралійський дослідник Д. Тросбі зазначає: «Можна відзначити, що у всьому світі, і особливо в розвинених країнах, зростає визнання важливої ролі культурних чинників в економічному розвитку. Дослідження, що проводилися в різних країнах, довели очевидність

зв'язків між культурними індикаторами та розвитком... Національний інтерес не буде задоволено, якщо ігнорується розуміння того, що потяг суспільства до культури відрізняється від його економічної мети» [6, с. 12]. Організація та проведення фестивалів відбуваються в контексті світового процесу самоорганізації культури. У публікації Ради Європи «З узбіччя до центру» (Infromthemargins, 1997) зазначено: «Культурна діяльність є основою громадського суспільства, оскільки розвиває в громадян цінність особистої творчості, не тільки в мистецтві, а й загалом у суспільному та економічному житті, підтримуючи впевненість у собі. Культурна творчість стимулює створення добровільних асоціацій і клубів, розвиваючи в такий спосіб активні організації, незалежні від державної влади» [6, с. 12].

Базуючись на зарубіжному досвіді, слід зазначити, що їхнє культурно-мистецьке життя перебуває на достатньо високому рівні, що надає можливості багатьом молодим артистам розвиватись належним чином. Проте українська культура лише розпочала реалізацію творчих потреб українців.

Отже, як свідчить зарубіжний досвід, економічний рівень України сприяє розвитку культури. Вищий, а саме європейський рівень життя українців, надасть змоги виховати високопрофесійних артистів. Усі вищезазначені фактори є взаємопов'язаними.

Перспективи подальших досліджень пов'язані зі здійсненням ретельного аналізу пісенної конкурсної діяльності України і виявленням саме тих аспектів, що впливають на розвиток і формування пісенної культури України.

Список використаних джерел

1. Бібліофонд. Електронна бібліотека [Електронний ресурс] // Українська мистецька традиція в сучасній фестивальній культурі. — Режим доступу: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=577054#1>. — Назва з екрана.
2. Великий глумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. — Київ, Ірпінь : ВТФ Перун, 2003. — 1440 с. — С. 1319.
3. Дьячкова О. Фестивальні палімпсести. Частина 1 [Електронний ресурс] / О. Дьячкова // Критикани. — 2003. — Режим доступу: <http://www.kritiki.net/2001/10/15/festivalni-palimpsesti-chastina-1>. — Назва з екрана.
4. Жичук М. Маркетинг фестивалів [Електронний ресурс] / М. Жичук // Блог Миколи Жичука — 2011. — Режим доступу: <http://pr-nick.blogspot.com/2011/03/blog-post.html>. — Назва з екрана.
5. Костина А. В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества / А. В. Костина. — М. : Эдиториал УРСС, 2005. — 352 с.

6. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах : підручник / І. В. Петрова. — Київ : Кондор, 2005. — 408 с.
7. Станіславський К. С. [Електронний ресурс] / К. С. Станіславський // Робота актора над собою. — Режим доступу: http://www.e-reading.link/chapter.php/101744/17/Stanislavskii_-_Rabota_aktera_nad_soboiu_%28Chast%27_I%29.html. — Назва з екрана.
8. Старовойтова О. Є. [Електронний ресурс] / О. Є. Старовойтова // Бібліотека наукових статей. — Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/104/18659-suspilna-rol-ta-socialni-funkcii-estradnogo-vikonavcya-formi-spilkuвання-vikonavcya-zi-sluxachami.html>. — Назва з екрана.
9. Хрома Г. Україна і проблеми сценічного втілення фольклору / Г. Хрома // Вісник КНУКіМ : зб. наук. пр. — Вип. 6. — Київ, 2003. — С. 121.

References

1. Bibliofond. Elektronna biblioteka [Elektronnyi resurs] // Ukrainska mystetska tradytsiia v suchasni festyvalni kulturi. — Rezhym dostupu: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=577054#1>. — Nazva z ekrana.
2. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / uklad. i holov. red. V. T. Busel. — Kyiv, Irpin : VTF Perun, 2003. — 1440 s. — S. 1319.
3. Diachkova O. Festyvalni palimpsesty. Chastyna 1 [Elektronnyi resurs] / O. Diachkova // Krytykany. — 2003. — Rezhym dostupu: <http://www.kritiki.net/2001/10/15/festivalni-palimpsesti-chastina-1>. — Nazva z ekrana.
4. Zhychuk M. Marketynh festyvaliv [Elektronnyi resurs] / M. Zhychuk // Bloh Mykoly Zhychuka — 2011. — Rezhym dostupu: <http://pr-nick.blogspot.com/2011/03/blog-post.html>. — Nazva z ekrana.
5. Kostina A. V. Massovaia kultura kak fenomen postindustrialnogo obshchestva / A. V. Kostina. — M. : Editorial URSS, 2005. — 352 s.
6. Petrova I. V. Dozvillia v zarubizhnykh krainakh : pidruchnyk / I. V. Petrova. — Kyiv : Kondor, 2005. — 408 s.
7. Stanislavskii K. S. [Elektronnyi resurs] / K. S. Stanislavskii // Robota aktora nad soboiu. — Rezhym dostupu: http://www.e-reading.link/chapter.php/101744/17/Stanislavskii_-_Rabota_aktera_nad_soboiu_%28Chast%27_I%29.html. — Nazva z ekrana.
8. Starovoitova O. Ye. [Elektronnyi resurs] / O. Ye. Starovoitova // Biblioteka naukovykh statei. — Rezhym dostupu: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/104/18659-suspilna-rol-ta-socialni-funkcii-estradnogo-vikonavcya-formi-spilkuвання-vikonavcya-zi-sluxachami.html>. — Nazva z ekrana.
9. Khroma H. Ukraina i problemy stsenichnoho vtilennia folkloru / H. Khroma // Visnyk KNUKіM : zb. nauk. pr. — Vyp. 6. — Kyiv, 2003. — S. 121.

■ UDC [7.091.4 7.071.1 008 (477)]

Shymchyk Z. M., postgraduate student, National University of Culture and Arts, Kyiv
zoryanaboyanovych@ukr.net

PREPARATION OF THE ARTIST FOR PARTICIPATE IN A FESTIVAL

The aim of this paper is to explore and analyze important components contributing to a successful public performance of the artist; to describe its importance for further development of the artist; to identify advantages and disadvantages of artist's participation in Festival; to add personal recommendations on the quality preparation of the artist for the performance; to suggest personal recommendations on on this issue.

Research methodology. Twelve major publications on this subject have been reviewed including survey reports, scientific magazines. The author conducts a comparative analysis of the experience of world and Ukrainian participating in festivals revealing some advantages and disadvantages.

Results. It has been found that participation in a festival is very positive for an artist. The participation in music festivals provides a wide range of opportunities for the artist: video and audio recordings on carriers; permission to broadcast on radio and TV; audio and video compilation of past festival performances can be sold as souvenirs; there is an opportunity for further promotion of the artist; an opportunity to receive a title of a certain status of the participant (for further PR-campaign). It can be noted that the role of cultural factors in the economic development is growing in the whole world especially in the developed countries.

Novelty. This work is an attempt to analyze the advantages and disadvantages at the stage of the artist's (musician, singer) preparation for his / her participation in a festivals, and to suggest personal recommendations concerning the artist's preparation for the festival.

The practical significance. This publication will be useful for professors, postgraduate students and their further studies of preparation for participation in festivals.

Key words: culture, festival, artist, performance, participation, fees, organization, press, music culture.

Надійшла до редколегії 11.02.2015 р.

■ УДК 316.73(477.85)(091)

К. О. Гнидка, здобувач, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

СВОЄРІДНІСТЬ ФЕНОМЕНУ «БУКОВІНІЗМ» КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОГРАНИЧЧЯ КУЛЬТУР

Проаналізовано феномен «пограниччя культур» як умову формування специфічної етнічної ідентичності в регіоні й особливого типу самосвідомості в багатокультурному просторі. Розглянуто сучасні інтерпретації сутності та значення кордону як невід'ємного елемента пограниччя. Висвітлено роль історичної пам'яті в процесі збереження народних цінностей і традицій в умовах кроскультурного середовища. Визначено особливості явища «буковинізму», що був сформований наприкінці ХVІІІ ст. на території Буковини, як пограничного типу культури зі своєю регіональною самосвідомістю.

Ключові слова: пограниччя, кордон, етнічна ідентичність, зіткнення культур, порубіжний тип свідомості, історична пам'ять, «буковинізм», мультикультуралізм.

Е. А. Гнидка, соискатель, Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, г. Черновцы

СВОЕОБРАЗИЕ ФЕНОМЕНА «БУКОВИНИЗМ» СКВОЗЬ ПРИЗМУ ПОГРАНИЧЬЯ КУЛЬТУР

Проанализирован феномен «пограничья культур» как условие формирования специфической этнической идентичности в регионе и особого типа самосознания в поликультурном пространстве. Рассмотрены современные интерпретации сущности и значения границы как неотъемлемого элемента пограничья. Освещена роль исторической памяти в процессе сохранения народных ценностей и традиций в условиях кроскультурной среды. Определены особенности феномена «буковинизма», который сформирован в конце ХVІІІ в. на территории Буковины, как пограничного типа культуры со своеобразным региональным самосознанием.

Ключевые слова: пограничье, граница, этническая идентичность, столкновение культур, пограничный тип сознания, историческая память, «буковинизм», мультикультуралізм.

К. О. Hnydka, PhD student, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi

DISTINCTION OF THE PHENOMENON OF "BUKOVYNIZM" IN LIGHT OFFRONTIER CULTURE

This paper presents the analysis the phenomenon of «frontier culture» as a condition for the formation of particular ethnic identity in the

region and a special type of frontier consciousness in the multicultural space. It considers modern interpretation of the spirit and values of the border as an integral part of the frontier. The author highlights the role of historical memory in the process of preservation of national values and traditions in cross-cultural environment. The article describes the features of the phenomenon of «bukovynizm», which was formed in the late eighteenth century on the territory of Bukovyna, as frontier type of culture with distinctive regional identity.

Key words: frontier, borderline, ethnic identity, clash of cultures, frontier type of consciousness, historical memory, «bukovynizm», multiculturalism.

Постановка проблеми. Останнім часом регіональну спрямованість дослідження різноманітних культурних явищ активно використовують провідні українські науковці. У цьому контексті феномен «пограниччя культур» яскраво відображає сучасний стан культури регіонів, зокрема тих, що межують з іноземними державами та постійно мають справу з їх культурними системами. З давніх часів проблема кордону й пограниччя турбувала всіх керівників держав, оскільки існують ризики, пов'язані із взаємодією різних ментальностей, культурних стереотипів, норм поведінки тощо. Найявністю кордону з іноземними державами зумовлює формування особливої пограничної культури та поліетнічної самосвідомості в регіоні. Відтак, актуальним є дослідження становлення і розвитку пограничної культури й ідентифікації населення за допомогою застосування концепції пограниччя, котра дозволяє пояснити специфіку створення етнічної ідентичності в регіоні, а також порубіжного типу свідомості, що безпосередньо впливає на формування власне регіональної культури. У сфері пограничної культури значну роль відіграє історична пам'ять етносу, як найважливіша складова духовної сфери людини, яка надає можливості підтримувати безперервність етнічної еволюції, спадкоємність народного досвіду, зберігати культурні традиції та передавати національні цінності наступним поколінням в умовах постійного контакту з іноземною культурою.

Останні дослідження та публікації. Пограничні цілісності як продукт взаємодії різних культур, цивілізацій у просторовому і часовому вимірах аналізували такі українські науковці: Я. Верменич [3], М. Кочан [10], К. Шестакова та ін., проблеми буковинського культурного пограниччя — праці О. Добржанського [7], І. Буркута [1], О. Сухомлинова [12], Л. Антошкіної, О. Гадинко та ін.

Мета статті — дослідити пограниччя культур як чинник формування своєї культури та порубіжного типу самосвідомості

в багатонаціональному просторі на прикладі феномену «буковинізму», що був сформований наприкінці XVIII ст. на території Буковини. Для досягнення мети слід дослідити сутність явища пограниччя культур і його вплив на розвиток етнічної ідентичності в регіоні; визначити місце й роль кордону у формуванні пограничної свідомості населення; проаналізувати значення історичної пам'яті в процесі збереження загальнонаціональних традицій та цінностей народу; з'ясувати своєрідність явища «буковинізму» в контексті пограниччя культур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Функціонування пограничних історико-етнографічних регіонів тісно пов'язане з феноменом пограничної культури, оскільки вона сприяє міжкультурній взаємодії і синтезу. Пограничні культури — це переважно багатонаціональні об'єднання, що сформувалися протягом багатьох століть у результаті симбіозу — синтезу не тільки споріднених, але й генетично різних культур. У цьому контексті поліетнічний простір визначається як, по-перше, специфічна складова світового простору, якій властива полікультурність; по-друге, культурний розвиток конкретних країн і регіонів, що стали багатокультурними внаслідок певних політичних та економічних стратегій. Полікультурний простір як реальне відмінне об'єднання й характеристика сучасної цивілізації, яка ґрунтується на багатшаровості суспільного життя, матеріалізується в міжкультурних комунікаціях і діалозі культур, що презентує безперервну динаміку його розвитку [8, с. 16-17].

Нині у світовій науці пограниччя розглядається вже не як фізичний, а заселений простір. Воно соціально опановане, осмислене і проінтерпретоване людьми, котрі мешкають у ньому. Розуміння пограниччя як соціокультурного явища український учений В. Кочан обґрунтовує такими його особливостями: «пограниччя є територіально прив'язаним, є специфічним регіоном та має власну динаміку розвитку» [10, с. 5]. Ці особливості надають можливості досліджувати пограниччя в трьох аспектах. Перший демонструє соціокультурний підхід, відповідно до якого пограниччя — це контакти між двома і більше етнокультурними групами, котрі є локалізованими в спільному просторі. Другий реалізує просторово-географічний підхід, що вивчає пограниччя як територію, яка перебуває поблизу кордону й далеко від центру. Третій аспект фокусує увагу на тому, що пограниччя — це місце формування певного типу особистості пограничного суспільства та його специфічної самосвідомості [10, с. 10-11].

У сучасній науці пограниччя розглядається вже не як фон, а як самостійний дослідницький об'єкт з власним способом буття, — підкреслила доктор історичних наук, завідувач відділу історичної регіоналістики Інституту історії НАН України Ярослава Верменич. Саме таке бачення проблеми відповідає новітнім, антропоцентристським у своїй основі тенденціям розвитку сучасної світової науки. Досліджуючи феномен пограниччя, вона звертається здебільшого до польських науковців, котрі розглядали його як культурний простір, у якому культури взаємодіють за алгоритмом: зіткнення — конфлікт — сусідство — контакт [12, с. 15].

Я. Верменич пропонує досліджувати пограниччя з таких ракурсів, як просторовий (зважаючи на регіональні та місцеві відмінності), темпоральний (що надає можливості простежити еволюцію образів регіону в часі), політико-культурний (використання етнонаціональних стереотипів і міфів), політико-психологічний (розгляд цих стереотипів як на раціональному, так і на неусвідомленому рівні). Підсвідомий рівень сприйняття пограниччя особливо важливий, оскільки по різні сторони кордону утворюються емоційні стереотипи, котрі впливають на появу агресорів та жертв [3, с. 72].

Принципово важливим елементом у моделі пограниччя є кордон. На відміну від класичної геополітичної традиції, сучасна лімологія інтерпретує кордон як соціальний, культурний і політичний конструкт [6, с. 93]. Російський теоретик лімології В. Колосов влучно підкреслює: «... значення кордону в житті людей неможливо зрозуміти без аналізу його ролі в суспільній свідомості, самоідентифікації людини з територіями різного рангу (країною, регіоном, місцевістю)» [9]. Про новий порубіжний тип свідомості та нові суспільні відносини, що формують кордони, наголошує і Я. Верменич. Вона також стверджує про позитивну й негативну сторони кордонів: з позитивної точки зору кордон стимулює рухливість та ініціативність, надає можливості діалогу й обміну культурними здобутками, а з негативної — провокує постійні стресові ситуації, зони напруження і воєнних конфліктів [2, с. 31].

Дедалі більше науковців визнають парадокс сучасних кордонів, який полягає в тому, що вони одночасно і розділяють держави та народи, і перетворюють прикордоння на центри особливих регіонів, де формуються нові типи солідарності, свідомості й нові соціальні спільноти. Кордон уже не розглядається як перешкода, обмеження можливостей, «бар'єр» [6, с. 97]. Фахівець Інституту слов'янознавства РАН Л. Горизонтов, досліджуючи український

зріз проблеми кордонів і погранич, підкреслює, що кордони є невідмінним атрибутом будь-якої регіональної структури, а пограниччя — сполучною ланкою між кордонами й регіонами. Кордони не тільки розділяють, але й об'єднують, перетворюючи пограничні регіони на зони активної інтеграції та співробітництва. Кордони функціонують як маркери не лише політичних (внутрішніх і міжнародних), а й етнічних, конфесійних, культурних, мовних, економічних рубежів [5, с. 4].

В умовах глобалізації поступово відбувається об'єднання традиційних культурних меж, пов'язане з присутністю носіїв іншої культури, що яскраво проявляється в пограниччі. Відтак, традиційне розуміння кордону поступово зникає. Небезпека глобалізації в контексті її впливу на культурні межі полягає в тому, що вона спрямована на легітимацію культурної екстериторіальності, що для національних культур є небезпечною тенденцією і призводить до втрати національної ідентичності [4, с. 191].

Формування особливого типу порубіжної свідомості відбувається за участі історичної пам'яті та національної самосвідомості. Історична пам'ять, зауважує В. Масненко, — це концентрація в колективній свідомості історичних подій, фактів, які з часом змінюються, набувають додаткових сенсів і можуть модифікуватися в національні міфи та легенди [11, с. 49]. Історична пам'ять пояснює численні явища, що відбуваються в ареалі культурного пограниччя, оскільки є найважливішою складовою духовної сфери людини, котра надає можливості підтримувати безперервність етнічної еволюції, спадкоємність народного досвіду, передачу національних традицій та цінностей наступним поколінням. Зрештою, всі знання про минулі події, емоційні відбитки у свідомості народу стають вектором у поведінці етнічної спільноти в суспільному житті [12, с. 20].

Сьогодні існує тенденція виокремлення чотирьох можливих альтернатив для людини в умовах пограниччя. Так, перша альтернатива — повна ідентифікація з домінуючою культурою і втрата власної. Другою є «ізоляція» — активний чи пасивний опір асиміляції, переважно демонстративне несприйняття «чужої» культури за допомогою еміграції чи сепаратизму. Третньою альтернативою для людини, яка мешкає на пограниччі, є маргіналізація, коли людина мириться з «проміжним» станом, відчуючи себе неорганічною складовою обох культурних традицій. І четверту стратегію, котра вважається, як зауважує Я. Верменич, найприйнятнішою, позначає поняття інтеграція. «Це в міру гармонійна,

«подвійна» ідентифікація як із старою, так і з новою культурними матрицями... Цілі, інтереси й потреби індивіда та соціальних груп узгоджуються без втрати ними традиційної ідентичності» [3, с. 87-88].

Яскравим прикладом явища пограниччя культур є Буковина, яка розміщена в зоні інтенсивних етнічних комунікацій, де протягом століть існував тісний контакт між багатьма етносами, а відтак, нині поліетнічний склад населення тут особливо виразний. Згідно з переписом населення 2001 р., на території Буковини проживають близько 75% українців, 12,5% румунів, 7,3% молдаван, 4,1% росіян та 1,1% інших національностей (поляків, німців, євреїв тощо). Більшість румунського населення мешкає в Глибоцькому, Герцаївському та Сторожинецькому районах, а молдавського — у Новоселицькому і Глибоцькому районах. Російське населення проживає здебільшого в містах Чернівці та Новодністровськ, крім того, є окремі російські села в Глибоцькому та Сокирянському районах. Існують села з польським населенням, зокрема в Сторожинецькому районі, а в с. Красношорі живуть нащадки словаків. Така етнічна строкатість є давно відомою особливістю Буковини і пояснюється тривалим перебуванням під владою різноманітних держав та наявністю сучасного кордону з Румунією і Молдовою.

Особливий період для формування своєрідної буковинської культури розпочався в 1774 р., коли Буковина перейшла під протекторат Австрійської імперії. Характеризуючи ситуацію, що склалася в краї, О. Сухомлинов, стверджує: «... можливо, саме в період Габсбурзького володарювання почали формуватися засади буковинського універсалізму. Невизначеність демаркаційного кордону між етнічними групами та міжнаціональна комунікація в рамках єдиної суспільної системи сприяли розвиткові явища багатомовності та гетерогенічності культури регіону. Мозаїка чи сусідство культур були причиною виникнення специфічного типу пограниччя» [12, с. 123].

Така ситуація зумовлює те, що поліетнічний регіон починає розвивати власне особливе культурне середовище та специфічну свідомість, яка не відкидала, а навпаки — сприймала чуже. І саме політика Австро-Угорщини спрямовувалася на лібералізм, толерантність і полікультурність на всій своїй території, зокрема Буковині. Справді, саме в цей період культура Буковини набула свого розквіту, і така імміграція багатонаціонального населення лише сприяла створенню неповторної мультинаціональної буковинської культури.

Слід зазначити, що позитивним фактором, який вплинув на формування традицій добросусідства в буковинців різного етнічного походження, була відсутність жорсткої конкуренції в боротьбі за владу і ресурси між поліетнічним населенням краю. Постійне спілкування різних етносів взаємно збагачувало їх. Запозичуючи в сусідів раціональніші методи ведення господарства, буковинці отримували відчутну вигоду. Взаємовигідний обмін відбувався не тільки у сфері економіки. Навіть у такій традиційно консервативній царині, як національна кухня, наявні запозичення [1, с. 64-65].

Регіональна специфіка, зазначає буковинський історик І. Буркут, особливо помітна в мовній сфері. Для Чернівців характерним було те, що більшість мешканців знала декілька мов. Засобом спілкування поліетнічного населення, насамперед, слугувала німецька мова, яка вивчалася в школах та інших навчальних закладах усієї імперії. Значно поширеним у місцях спільного проживання етносів-сусідів розповсюджено було знання румунської мови українцями й української — румунами. Багато мешканців непогано говорили також польською мовою, а подібний до німецької ідиш часто використовувався в спілкуванні з євреями. Проте, незалежно від етнічного походження, буковинці прагнули взаєморозуміння, що дозволяло підтримувати в багатонаціональному середовищі атмосферу співпраці і надавало відчутні позитивні результати. На цій основі виникла особлива регіональна самосвідомість, котра дістала назву «буковинізм» [1, с. 65-66].

Сучасний чернівецький дослідник цього явища професор О. Добржанський звернув увагу на таку характерну ознаку «буковинізму», як поліетнічна свідомість. Він наголошував, що усвідомлення регіональної автономності поступово утвердилося настільки сильно, що наприкінці ХІХ ст. в окремих українських, польських, австро-німецьких газетах друкуються твердження про існування якогось особливого багатомовного буковинського народу. Тогочасні мемуаристи неодноразово у своїх працях наводили фразу «Я, буковинець!». Звичайно, ствердження про буковинський народ є правдивим, але те, що регіоналізм на Буковині був доволі сильним і протистояв національним рухам, ослаблюючи їх — безсумнівний факт [7, с. 81-82].

З плином часу владна політика на Буковині змінювалася, що впливало і на «буковинізм». Проте, навіть Друга світова війна не знищила етнічної толерантності буковинців. Вони й далі з повагою ставилися до своїх сусідів різного етнічного походження. Численні буковинські румуни підтримували з українцями приязні стосунки і

не брали активної участі в дискримінаційних діях офіційних структур, спрямованих проти українського населення. Виховані на буковинських традиціях толерантності, українці, румуни та представники інших національностей не лише намагалися зберегти нормальні взаємини між своїми громадами, але й надавали допомогу окремим представникам тих етнічних спільнот, які зазнали в роки війни найбільших переслідувань [1, с. 244].

Після проголошення незалежності України влада розуміла важливість забезпечення доброзичливих стосунків між мультинаціональним населенням та почала запроваджувати нову етнополітику, яка ґрунтувалася на сучасних демократичних засадах. Тому уряд України прийняв документи і закони, завданням яких було забезпечення прав національних меншин, а створення національно-культурних товариств сприяло б задоволенню культурних потреб різноманітних етносів. Це змогло б стабілізувати та поліпшити міжетнічні стосунки на території України загалом, і в Чернівецькій області зокрема. Проте, як свідчать матеріали соціологічних досліджень, серед населення поширювалися негативні настрої щодо інших національностей, що пояснюється низьким рівнем життя, масовим безробіттям, а отже — пошуком винних у погіршенні їхнього становища [1, с. 247].

Отже, в сучасній літературі й публіцистиці вже давно сформовано образ буковинця, котрому притаманні толерантність до інших етнічних груп та віросповідань. Польський учений, буковинець за походженням, К. Фелешко вважає Буковину прикладом гармонійного співіснування для інших регіонів Європи з її інтеграційними тенденціями, мешканцями, котрі відкриті до всіх культур і беруть активну участь у її розвитку. Він стверджує: «Ми — діти краю, який завжди пишався відкритістю своїх мешканців до всіх оточуючих його культур та мов, а взаємна відкритість усіх нас взаємно збагачує. Такими ми були і такими залишимося» [13]. Цікавим є те, що емігранти з Буковини (німці, євреї, поляки) понині називають себе буковинцями, що є свідченням міцної регіональної свідомості та наявності специфічної стійкої регіональної культури.

Буковина є не стільки регіоном співіснування культур, скільки територією міжетнічної взаємодії, penetрації мов і традицій, інтерференції релігійних переконань. Міжнаціональна взаємодія в межах єдиної суспільної системи та невизначеність демаркаційного кордону між етнічними групами на території Буковини сприяли формуванню гетерогенності культури регіону і виникненню особливого різновиду пограниччя. Саме мультикультуралізм,

багатомовність, діалог культур і толерантність є визначальними елементами свідомості пограничної спільноти Буковини [12, с. 123-124].

Висновки. Сучасні глобалізаційні процеси потребують трансформацій суспільних відносин на кордонах України, замість відчуження актуальними є інтеграція, усунення бар'єрів, перешкод та упереджень. Повноцінно зрозуміти особливості українського регіоналізму і специфіку локальної самосвідомості, зокрема буковинської, неможливо без урахування проблем пограниччя, порубіжності, кордону, прикордоння. Так, концепція пограниччя допомагає пояснити етнічні ідентифікаційні процеси в контактних зонах, зрозуміти специфіку формування етнічної ідентичності в українському суспільстві. Збереження культурних традицій та передачу національних цінностей від покоління до покоління забезпечує історична пам'ять — складова духовності людини.

Буковина, яка розміщена в зоні інтенсивних етнічних комунікацій і де протягом століть існував тісний контакт між багатьма етносами, є яскравим прикладом пограниччя культур. Як наслідок австро-угорської культурної політики була сформована особлива регіональна свідомість, яка дістала назву «буковинізм», котрий характеризувався лібералізмом, толерантністю, мультикультуралізмом та інтегративним типом культури, а також неповторні багатонаціональні буковинські культурні традиції. Активно відбувається пристосування до постійної взаємодії культур і поступово розвивається міжкультурний діалог, необхідний для самозбереження та саморозвитку регіональної культури в глобалізаційних умовах сучасного світу.

Список використаних джерел

1. Буркут І. Г. Політичні процеси: історія, міфи, реальність (погляд з регіону) / І. Г. Буркут. — Чернівці : Прут, 2005. — 572 с.
2. Верменич Я. Історична лінгвістика: проблеми концептуалізації / Ярослава Верменич // Регіональна історія України : зб. наук. ст. Вип. 5. — 2011. — С. 29–48.
3. Верменич Я. Пограниччя як соціокультурний феномен: просторовий вимір / Ярослава Верменич // Регіональна історія України : зб. наук. ст. Вип. 6. — 2012. — С. 67–90.
4. Воронченко Т. Трансформація культури пограниччя в епоху глобалізації / Т. Воронченко, Н. Сокольских // Гуманитарний вектор. — 2012. — № 3 (31). — С. 187–192.
5. Горизонтов Л. Україна в зеркале регионалистики / Л. Горизонтов // Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе. — М., 2005. — С. 3–12.

6. Дмитрук В. Російсько-український кордон і прикордоння як об'єкт дослідження історичної регіоналістики / В. Дмитрук // Регіональна історія України : зб. наук. ст. Вип. 6. — 2012. — С. 91–100.
7. Добржанський А. «Буковинизм» как разновидность регионального самосознания в Австро-Венгрии конца XIX — начала XX века / А. Добржанський // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. — М. : ИСБ РАН, 1997. — 318 с.
8. Ежова Е. Ю. Художественная культура личности в дискурсе поликультурного пространства : монография / Е. Ю. Ежова. — Рязань, 2010. — 260 с.
9. Колосов В. Теоретическая лимология: новые подходы [Электронный ресурс] / В. Колосов // Международные процессы. — 2003. — № 3. — С. 44–49. — Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/three/004.htm>. — Назва з екрана.
10. Кочан В. М. Феномен пограниччя у соціокультурному вимірі : автореф. дис. ... канд. філос. наук / Василь Кочан. — Сімферополь, 2008. — 18 с.
11. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / В. Масненко // Український історичний журнал. — 2002. — № 5. — С. 49–62.
12. Сухомлинов О. М. Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему / О. М. Сухомлинов. — Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2008. — 212 с.
13. Feleszko K. Bukowińskie Spotkania. Folder / K. Feleszko. — Jastrowie — Piła, 1996.

References

1. Burkut I. H. Politychni protsesy: istoriia, mify, realnist (pohliad z rehionu) / I. H. Burkut. — Chernivtsi : Prut, 2005. — 572 s.
2. Vermenych Ya. Istorychna limolohiia: problemy kontseptualizatsii / Yaroslava Vermenych // Rehionalna istoriia Ukrainy : zb. nauk. st. Vyp. 5. — 2011. — S. 29–48.
3. Vermenych Ya. Pohranychchia yak sotsiokulturnyi fenomen: prostorovyi vymir / Yaroslava Vermenych // Rehionalna istoriia Ukrainy : zb. nauk. st. Vyp. 6. — 2012. — S. 67–90.1.
4. Voronchenko T. Transformatsiya kultury pogranichia v epokhu globalizatsii / T. Voronchenko, N. Sokolskikh // Gumanitarnyy vektor. — 2012. — № 3 (31). — S. 187–192.
5. Gorizontov L. Ukraina v zerkale regionalistiki / L. Gorizontov // Regiony i granitsy Ukrainy v istoricheskoy retrospektive. — M., 2005. — S. 3–12.
6. Dmytruk V. Rosiisko-ukrainskyi kordon i prykordonnia yak obiekty doslidzhennia istorychnoi rehionalistyky / V. Dmytruk // Rehionalna istoriia Ukrainy : zb. nauk. st. Vyp. 6. — 2012. — S. 91–100.
7. Dobrzanskiy A. «Bukovinizm» kak raznovidnost regionalnogo samosoznaniya v Avstro-Vengrii kontsa XIX — nachala XX veka

- / A. Dobrzanskiy // Avstro-Vengriya: integratsionnyye protsessy i natsionalnaya spetsifika. — M. : ISB RAN, 1997. — 318 s.
8. Ezhova E. Yu. Khudozhestvennaya kultura lichnosti v diskurse polikulturnogo prostranstva : monografiya / E. Yu. Ezhova. — Ryazan, 2010. — 260 s.
 9. Kolosov V. Teoreticheskaya limologiya: novyye podkhody [Elektronniy resurs] / V. Kolosov // Mezhdunarodnyye protsessy. — 2003. — № 3. — S. 44–49. — Rezhim dostupu: <http://www.intertrends.ru/three/004.htm>. — Nazva z ekrana.
 10. Kochan V. M. Fenomen pohranychchia u sotsiokulturnomu vymiri : avtoref. dys. ... kand. filos. nauk / Vasyl Kochan. — Simferopol, 2008. — 18 s.
 11. Masnenko V. Istorychna pamiat yak osnova formuvannia natsionalnoi svidomosti / V. Masnenko // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. — 2002. — № 5. — S. 49–62.
 12. Sukhomlynov O. M. Kulturni pohranychchia: novyi pohliad na staru problemu / O. M. Sukhomlynov. — Donetsk : TOV «Iuhu-Vostok, LTD», 2008. — 212 s.
 14. Feleszko K. Bukowińskie Spotkania. Folder / K. Feleszko. — Jastrowie — Piła, 1996.

■ UDC 316.73(477.85)(091)

Hnydka K.O., PhD student, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi
kateryna-hnydka@ukr.net

DISTINCTION OF THE PHENOMENON OF "BUKOVYNIZM" IN LIGHT OF FRONTIER CULTURE

The aim of this paper is to study the frontier cultures as a factor of creation of the distinctive regional culture and self-identity in the multi-cultural space using the example of the phenomenon of "bukovynizm", which was formed in the late eighteenth century on the territory of Bukovyna.

Research methodology. The methodological basis of this paper is the historical and systematic principle to the research of cultural processes and frontier influences in the Bukovyna. Interdisciplinary approach was also used to analyze the phenomena of frontier type of culture and self-identity in light of modern globalization conditions.

Results. The essence of the phenomenon of frontier culture and its influence on the development of ethnic identity in the region has been examined; the place and role of the border in forming the frontier consciousness and identity of people have been determined; the importance of historical memory in the preservation of national traditions

and values has been analyzed. The author has paid attention to the peculiarity of the phenomenon of "bukovynizm" as the case of frontier culture, which was characterized by special regional type of culture and identity.

Novelty. An attempt is made in this paper to show the unique phenomenon of "bukovynizm" with its regional culture and identity that was formed due to the constant cross-cultural relations and influence. The practical significance. Scholars and educators can find the information contained in this article useful for the development of Ukrainian regional cultural studies and local history.

Key words: frontier, borderline, ethnic identity, clash of cultures, frontier type of consciousness, historical memory, «bukovynizm», multiculturalism.

Надійшла до редколегії 05.03.2015 р.

Наші автори

Азарцева Л. С., кандидат педагогічних наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

Барна Н. В., кандидат філософських наук, доцент, директор Інституту філології та масових комунікацій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», м. Київ

Бистрова Т. Ю., доктор філософських наук, професор, Уральський федеральний університет, Уральський державний педагогічний університет, Єкатеринбург, Росія

Божко Л. Д., кандидат історичних наук, доцент, докторант, Харківська державна академія культури, м. Харків

Гнидка К. О., здобувач, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

Гончарова О. М., доктор культурології, доцент, завідувач кафедри історії України та музеєзнавства Київського національного університету культури і мистецтв, м. Київ

Кислюк К. В., доктор культурології, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

Ковальова Г. П., кандидат культурології, Харківська державна академія культури, м. Харків

Our authors

Azartseva L. S., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Barna N. V., Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Director of the Institute of Philology and Mass Communications of the Open International University of Human Development "Ukraine", Kyiv

Bystrova T. Yu., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Ural Federal University, Ural State Pedagogical University, Yekaterinburg, Russia

Bozhko L. D., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Doctoral student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Hnydka K. O., PhD student, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi

Goncharova O. M., Doctor of Cultural Studies, Associate Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Museology, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

Kisliuk K. V., Doctor of Culturological Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Kovaliova H. P., Candidate of Cultural Studies, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Колмикова А. С., аспірант,
Харківська державна академія
культури, м. Харків

Кравченко О. В., доктор куль-
турології, професор, Харківська
державна академія культури,
м. Харків

Куриленко І. А., кандидат філо-
логічних наук, доцент, Харківська
державна академія культури,
м. Харків

Кухаренко О. О., кандидат філо-
логічних наук, доцент, Харківська
державна академія культури,
м. Харків

Левіна В. Г., кандидат філософ-
ських наук, старший викладач,
Харківська державна академія
культури, м. Харків

Мірошниченко В. С., кандидат
культурології, старший викладач,
Харківська державна академія
культури, м. Харків

Ніколаєва Г. О., аспірант, Одесь-
кий національний політехнічний
університет, м. Одеса

Оляніна С. В., кандидат архітек-
тури, доцент, Інститут культуроло-
гії НАМ України, м. Київ

Панков Г. Д., доктор філософ-
ських наук, професор, Харківська
державна академія культури,
м. Харків

Понікаровська Н. А., аспірант,
Харківська державна академія
культури, м. Харків

Kolmykova A. S., postgraduate
student, Kharkiv State Academy of
Culture, Kharkiv

Kravchenko O. V., Doctor of
Cultural Studies, Professor, Kharkiv
State Academy of Culture, Kharkiv

Kurilenko I. A., Candidate of
Philological Sciences, Associate
Professor, Kharkiv State Academy
of Culture, Kharkiv

Kukharenko O. O., Candidate of
Philological Sciences, Associate
Professor, Kharkiv State Academy
of Culture, Kharkiv

Lievina V. H., Candidate of Philo-
sophical Sciences, Senior Lecturer,
Kharkiv State Academy of Culture,
Kharkiv

Miroshnychenko V. S., Candidate
of Cultural Studies, Senior Lecturer,
Kharkiv State Academy of Culture,
Kharkiv

Nikolaieva H. O., postgraduate stu-
dent, Odessa National Polytechnic
University, Odessa

Olianina S. V., Candidate of
Architecture, Institute for Cultural
Research of National Academy of
Arts of Ukraine, Kyiv

Pankov G.D., Doctor of Philo-
sophical Science, Professor, Kharkiv
State Academy of Culture, Kharkiv

Ponikarovska N. A., postgraduate
student, Kharkiv State Academy of
Culture, Kharkiv

Радзівєвський В. О., кандидат культурології, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв, член-кореспондент Міжнародної академії креативної педагогіки, член-кореспондент Міжнародної академії фундаментальних основ буття, академік Української технологічної академії, м. Київ

Степанов В. Ю., доктор наук з державного управління, професор, декан факультету управління та бізнесу, Харківська державна академія культури, м. Харків

Строгаль М. О., аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

Частник О. С., кандидат мистецтвознавства, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Частник С. В., кандидат філологічних наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

Шейко В. М., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри культурології та медіакомунікацій, ректор, Харківська державна академія культури, член-кореспондент Національної академії мистецтв України, заслужений діяч мистецтв України, дійсний член Міжнародної академії інформатизації при ООН, м. Харків

Radziievskiy V. O., Candidate of Culturological Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Corresponding Member of the International Academy of Creative Pedagogy, Corresponding Member of the International Academy of the Fundamentals of Life, Academician of the Ukrainian Academy of Technology, Kyiv

Stepanov V. Yu., Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Dean of the Faculty of Management and Business, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Strohal M. O., postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Chastnyk O. S., Candidate of Art Criticism, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

Chastnyk S. V., Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Sheyko V. M., Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Culturology and Media Communications, Rector, Kharkiv State Academy of Culture, Honourous Artist of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Arts, Member of the UN International Academy of Informatization, Kharkiv

Шимчик З. М., аспірант, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ

Шолухо Н. Є., кандидат культурології, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

Шуляков І. М., викладач, Харківська державна академія культури, м. Харків

Shymchyk Z. M., postgraduate student, National University of Culture and Arts, Kyiv

Sholukho N. Y., Candidate of Culturological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Shuliakov I. M., lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

ЗМІСТ (CONTENTS)

Розділ 1. Теорія та історія культури

(Part 1. Theory and History of Culture)

В. М. Шейко (V. M. Sheyko) Формування креативної системи освіти як умова функціонування сучасної глобалізаційної цивілізації (Formation of a creative system of education as a prerequisite for the functioning of modern globalized civilization)	4
Г. Д. Панков (G. D. Pankov) Поетика як культуротворчий механізм в агіографії Петра Афонського (Poetics as the cultural-creative mechanism in the hagiography of Peter of Athos)	21
Н. В. Барна (N. V. Barna) Архітектура, дизайн та мода як культурні практики (Architecture, design and fashion as cultural practices)	31
І. А. Куриленко (I. A. Kurilenko) Трансформація феномену гри в дискурсі постмодернізму (Transformation of the phenomenon of gaming in the discourse of postmodernism)	41
Л. С. Азарцева (L. S. Azartseva) Вплив меценатства на розвиток середньовічної культури (Influence of philanthropy on middle ages culture development)	51
Г. П. Ковальова (H. P. Kovaliova) Основні підходи до розуміння сутності феномену ескапізму (The main approaches to understanding the phenomenon of escapism)	64
І. М. Шуляков (I. M. Shuliakov) Міжкультурний діалог як процес (Inter-cultural dialogue as a process)	75
М. О. Строгаль (M. O. Strohal) Фандрейзинг у сфері культури: аналіз джерел та літератури (Fundraising in the sphere of culture: analysis of references)	86
Т. Ю. Бистрова (T. Yu. Bystrova) Соціокультурні підстави ідеї відкритого міста (Sociocultural foundations of the conception open city)	96
В. С. Мірошниченко (V. S. Miroshnychenko) Sale-культура і ресентимент (Sale-culture and resentment)	106
Г. О. Ніколаєва (H. O. Nikolaieva) Трансформація образу трикстера: від радянської до пострадянської культури (на прикладі вистав Одеського театру музичної комедії ім. М. Водяного) (The Transformation of the Trickster Image from Soviet to Post-Soviet Culture (Case Study: the Performances of M. Vodiany Odessa Theatre of Musical Comedy))	116

Н. А. Понікаровська (N. A. Ponikarovska) Подружжя і сімейна туга як мотив посмертного ходіння в заложних (на матеріалі українського фольклору) (Marital and family sorrow as a motive of after-death walking of the zalozhny (on the material of the ukrainian folklore))	126
О. М. Гончарова (O. M. Goncharova) Музеалії синематек, або про специфіку деяких експонатів музеїв кіно (Musealies of the cinematheques, or about some specific cinema museum exhibits).	136
Л. Д. Божко (L. D. Bozhko) Віртуальний туризм: нові віяння часу (Virtual tourism: new influences of the times)	151
О. С. Частник (O. S. Chastnyk) Структура простору й часу в ірландському епосі (Space and time structure in irish epic tales)	161
В. Ю. Степанов (V. Yu. Stepanov) Культура інформаційного суспільства (The culture of information society).	170
С. В. Частник (S. V. Chastnyk) Від експорту культури до культурного обміну: «Година джазу» Вілліса Коновера (From cultural export to cultural exchange: Willis Conover's «Jazz Hour»)	178
Розділ 2. Українська культура (Part 2. Ukrainian Culture)	
О. В. Кравченко (O. V. Kravchenko) Ключові проблеми сучасної культурної політики України: культурологічний контекст (Key issues of contemporary cultural policy of Ukraine: culturological context)	188
К. В. Кислюк (K. V. Kisliuk) Вулична скульптура України – «місце» культурної пам'яті? (The street-sculptures in Ukraine – «place» of cultural memory?)	200
В. О. Радзієвський (V. O. Radziievskiyi) До осмислення концепції провідних резонансних субкультур сучасної України (To understanding the concept of basic high-profile subcultures of modern Ukraine)	209
Н. Є. Шолуха (N. Y. Sholukho) Особливості популяризації науки в інформаційному суспільстві: соціокультурні виміри (Characteristic features of popularization of science in the information society: socio-cultural dimension).	220
В. Г. Левіна (V. H. Lievina) Пошуки національного «я» у творчості діячів українського відродження кін. XVIII – XX ст. (Search for the national "i" in the works of ukrainian renaissance figures (the late 18th – 20th centuries))	230

С. В. Оляніна (S. V. Olianina) «Зооморфний код» в орнаментиці царських врат українських іконостасів XVII–XVIII ст. («Zoomorphic code» in the holy doors ornaments of ukrainian iconostases of the 17th – 18th centuries)	241
О. О. Кухаренко (O. O. Kukharenko) Дослідження сексуальної культури в Україні й світі (Investigation of sexual culture in Ukraine and worldwide)	252
А. С. Колмикова (A. S. Kolmykova) Еволюція образу футбольного фаната в українській медіа-індустрії (Evolution of the image of football fan in the ukrainian media industry)	264
З. М. Шимчик (Z. M. Shymchuk) Підготовка артиста до участі у фестивалі (Preparation of the artist for participation in a festival)	275
К. О. Гнидка (K. O. Hnydka) Своєрідність феномену «буковинізм» крізь призму пограниччя культур (Distinction of the phenomenon of "bukovynizm" in light offrontier culture)	286
Наші автори (Our authors)	298

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ ДЛЯ НАУКОВИХ ЗБІРНИКІВ ТА УМОВИ ЇХ ОПУБЛІКУВАННЯ

Статті, які подаються до публікації в збірнику, готуються автором у двох форматах: надрукований на лазерному чи струйному принтері текст та текстовий файл на електронному носіїві (USB-накопичувач «флешка»).

Зміст має відповідати профілю збірника. Обсяг статті зі списком літератури має становити 0,5 друк. арк., тобто 12 стор. тексту, надрукованого через 1,5 інтервали на аркушах стандартного (A4) формату.

Рукопис українською мовою подається в 1 примірнику, надрукованому на білому папері з однієї сторони аркушу (формат A4). Розмір шрифту (кегель) — 14. Шрифт «Times». Береги по 25 мм. Таблиці, графіки, формули, ілюстрації тощо виконуються у форматі сторінки A5 (бажано в графічних редакторах).

На першій сторінці статті зазначаються індекс УДК (по лівому краю), ініціали та прізвище автора в називному відмінку (з нового рядка по правому краю), науковий ступінь, учене звання, посада, повна назва організації, де працює автор, місто, на наступному рядку — назва статті; анотація, ключові слова українською мовою; зазначити всі відомості про автора, назву статті й анотацію, ключові слова російською мовою; відомості, назву статті та анотацію, ключові слова англійською мовою (анотації — не менше 50 слів, 600-800 знаків, ключові слова — не менше 3 і не більше 10).

Основний текст статті (заголовки підрозділів статті виділяються жирним шрифтом. Після назви підрозділу статті ставиться крапка і продовжується текст самої статті) повинен мати такі необхідні елементи: постановка проблеми; аналіз останніх досліджень та публікацій; мета статті; виклад основного матеріалу дослідження; висновки; перспективи подальших досліджень.

Список використаних джерел виконується мовою оригіналу **в алфавітному порядку**, має наскрізну нумерацію.

Подається транслітерація українських і російських джерел латиницею.

З нової сторінки — **резюме статті англійською мовою** (обсяг — 250 слів або 1600-1700 знаків).

Статті підлягають редагуванню. На кожен статтю має бути рецензія.

Рукопис авторові не повертається.

Умови опублікування платні. Якщо автор не дотримуватиме хоча б одного правила оформлення, стаття не публікуватиметься.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ISSN 2410-5325

Наукове видання
Scientific edition

Культура України
Culture of Ukraine
Серія: Культурологія
Series: Culturology

Збірник наукових праць
Scientific Papers

Випуск 49
Issue 49

Редактори:
Л. Ф. Торбовська,
Ю. М. Заклінська,
А. Г. Шекунова,
А. А. Троян

Художній редактор
І. Р. Акмен

Комп'ютерна верстка
С. В. Яшиш

Підписано до друку 15.05.2015. Формат 60x84/16.
Гарнітура «Times». Папір для мн. ап. Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 17,69. Обл.-вид. арк. 16,57.
Наклад 500 пр. Зам. №

Адреса редакції і видавця:
ХДАК, 61057, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4
Друкарня ТОВ Видавництво «С. А. М.»
Україна, 61002, м. Харків, вул. Пушкінська, 51-б